DIMITĂR TALEV

SFEŞNICUL DE FIER

DIMITĂR TALEV
SFEȘNICUL DE FIER

În românește de GHEORGHE DINU
și ALICE GABRIELESCU

EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ
București – 1962

O, pomule rămuros,
rămuros și pletos,
cu crengile pân’la soare,
cu rădăcinile-n pământ tare,
ramurile ți-s dragi nurori,
rădăcinile feciori,
iar rămurelele, nepoțele...
(Cântec popular)

I

Ciuma neagră, care în vara anului 1833 se abătuse ca o pâclă otrăvită asupra întregii țări, abia încetase să mai bântuie. Cam pe atunci Stoian Glaușev fugi din satul său Grance în orașul Prespa, cale de trei ceasuri cu piciorul...

În curtea Glaușevilor se pripășise un cățelandru vioi, cu picioare lungi și subțiri, cu botul alb; avea pe frunte o pată mare, neagră, care-i cuprindea tâmpla și unul din ochi, ca o căciuliță pusă strâmb. Era neastâmpărat și jucăuș, se lua la harță cu ceilalți doi câini bătrâni din curte, iar dintre ai casei cel mai mult îl iubea pe Stoian. Copiii din casă – vreo douăzeci la număr – se jucau cu el cât era ziua de mare, adeseori îl băteau, iar cei mari îl bruftuluiau. Numai Stoian nu-l bătea și nici nu se răstea la el, iar câinele îl răsplătea cu o dragoste plină de credință, aproape omenească.

Într-o seară, Stoian plecă să aducă vitele acasă. Nu apucă de-a dreptul prin sat, ci ieși pe o cărare lăturalnică, spre livada unde duseseră boii în ziua aceea, ca să-i amăgească măcar cu pospaiul de iarbă abia răsărită. Era o zi cu soare cald. Trecuse Sfântul Atanasie, și prin partea locului iarna era pe sfârșite. Se topiseră una după alta zăpezile din ianuarie, și peste pământul negru, mustind de umezeală, se așternea un covor verde, ceva mai des prin locurile însorite. Din cerul limpede se revărsa o lumină verzuie, scăldând fața posomorâtă a pământului, în timp ce din băltoace și din văile

umbrite se ridica ceața albăstruie și răcoroasă a serii. Stoian mergea cu pași mari; dăduse în drum de o groapă și se pregătea s-o sară, când, de lângă el, țâșni Saro pe toate cele patru labe subțiri, făcându-și vânt de partea cealaltă a gropii.

— Aha! exclamă vesel Stoian, privind în urma câinelui.

Până atunci flăcăul se prefăcuse că nu-l vede, că nu știe că se ține după el, deși bietul animal făcea tot ce putea ca să-i atragă atenția. Când sări și Stoian peste groapă, câinele veni lângă el, se opinti pe picioarele dinainte și o zbughi la fugă cu coada ridicată.

— Hei! suspină Stoian, ție îți arde de joacă, dar mie deloc...

Cumințit, câinele porni iar în urma stăpânului, alergând pe picioarele sale lungi și murdare de noroi. Stoian adună boii și-i scoase la drum. Mărunți, supți de foame, cu coastele ieșite și cozile pleoștite, se legănau în mersul lor încet către casă.

La marginea satului, nu departe de drum, se afla conacul boieresc al lui Mehmed bei, având o culă[1] cu două caturi. În cel de jos, cula nu avea ferestre, ci numai o ușă grea de stejar și câteva metereze înguste, săpate în zidurile groase de piatră. Dincolo de împrejmuirea înaltă a curții se vedea partea de sus a casei, cu cerdac lat și șiruri lungi de ferestre în toate cele patru laturi. Tot acolo se aflau hambarele beiului, care venea câteodată de la oraș să mai stea și aici. Vara, își aducea cadânele și copiii, să se sature de pepeni verzi și galbeni. Iar tot timpul anului, doi turci locuiau la conac, ca să păzească averea beiului. Tot ce era ogor în jurul satului, și satul cu oameni cu tot, se afla sub stăpânirea lui. Stoian se miră văzând în fața porții pe unul din feciorii beiului, un copilandru de vreo zece ani. „Ce-o fi cătând acum, se întrebă el, când vara e încă departe? Poate c-a venit și beiul și l-a adus.”

— A! tresări Stoian. Uite-i și potăile!

Doi ogari se repeziră-n drum și, râcâind cu unghiile pământul jilav, se năpustiră asupra cățelandrului. Acesta scheună de durere și veni, tremurând, să se ghemuiască la picioarele stăpânului. Ogarii lătrară cu răutate spre el, să-l

[1] Un fel de turn boltit, caracteristic vechii arhitecturi orientale.

sfâșie, nu alta. Stoian încercă să-i gonească:

— Marș, marș, mă!

Nu îndrăznea să blesteme câinii beiului sau să pună mâna pe-o piatră, să azvârle după ei. Ogarii se îndesau în picioarele lui, gata să-l muște. Stoian se sperie și se întoarse spre odrasla beiului:

— Beișorule! Beiuțule! Cheamă-ți câinii! Te rog, beișorule!

Turculețul însă se strâmba de râs și țipa ca să-i asmută și mai tare.

Stoian încercă să se apere. Apucă de ceafa grasă pe unul din câini, simțind între degete blana lui aspră. Cât de lung îi era trupul și cât de mare gura, care se căsca să-l înghită! Îi văzu și dinții albi și ascuțiți și, cuprins de spaimă, strânse tare gâtul câinelui, care atârnă deodată nespus de greu. Stoian îi dădu drumul și fugi la o parte. După asta, se duse lângă boi și-i îmboldi spre sat. Saro venea fuga în urma lui, șchiopătând de-un picior.

Ajungând la casa părintească, lăsă să intre pe poartă boii, iar el se duse să se ascundă în râpa din apropiere. Se piti în tufișurile năpădite de buruieni și mărăcinișuri, cu respirația tăiată, tremurând de spaimă și de istovire. Stătu să asculte dacă nu cumva s-a luat după el vreunul dintre turci, poate chiar beiul sau paznicii. Auzind pe-aproape un zgomot, tresări speriat. Se liniști când văzu că era câinele, care se strecura prin tufișuri ca să vină lângă el. Găsindu-l, i se ghemui la picioare; începu apoi să-și lingă rănile, privindu-și din când în când stăpânul, salvatorul lui drag. Pata neagră de pe frunte, care-i sta ca o căciuliță pusă strâmb, da mutrei lui de câine o expresie și caraghioasă, și tristă, omenească aproape. Lui Stoian aproape că-i venea să-i vorbească acestui animal, care vădit căuta să-și exprime durerea.

Nu-l văzuse nimeni pe flăcău ascunzându-se acolo; nici cel mai mic zgomot suspect nu se auzea pe aproape. Malurile înalte ale râpei se ridicau aidoma unor pereți între el și sat, iar pe deasupra lor se vedea numai bolta cerului, care și ea se mistuia în întunericul tot mai des al nopții. Abia acum simți Stoian că-l dureau mâinile și picioarele. Văzu mânecile

sfâșiate ale cămășii și ițarii rupți la genunchi, văzu și urme de sânge în locurile unde javra îl zgâriase cu ghearele ei puternice. Of, doamne, dumnezeule! Strânsese javra de gât și o sugrumase fără voie, când o văzuse năpustindu-se asupra câinelui și asupra lui, gata să-i sfâșie. Se repezise la ei și cealaltă javră. Stoian îl privi pe Saro: nu-i așa? Acum beiul va trimite paznicii după el să-l omoare sau poate o să-l împuște chiar beiul din cerdacul culei; de acolo trăgea el uneori în oameni, când se înfuria. Nu, Stoian nu mai putea rămâne aici. Nici acasă, nici în sat, nici pe câmp! Cu câțiva ani înainte nu ucisese oare beiul doi țărani, trăgând din cerdacul culei? Fără pricină. Așa îi venise lui pofta. I-a luat „la ochi” pe când bieții oameni treceau pe drum. Of, doamne, dumnezeule!

„Fug! Și Stoian își privi din nou câinele. Fug la oraș!”

Durerile de la mâini și de la picioare îl mai slăbiră. Simțea în piept ceva ca o pasăre vie, care-i umbla în sus și-n jos. Sub picioarele lui puternice trosniră câteva crengi putrede.

Abia împlinise douăzeci de ani. Era cel mai tânăr dintre bărbați în familia numeroasă a Glaușevilor – bunicul, tatăl, trei unchi și vreo opt veri, toți însurați și cu copii. Cu totul, familia număra cincizeci și șase de suflete – bătrânul Ivan Glaușev, fiii acestuia, nepoții, nurorile, copiii, luați laolaltă, bătrâni și tineri, până la cei micuți din leagăne. De ce nu l-au însurat și pe Stoian, când avea cincisprezece sau șaisprezece ani, cu vreo fată de douăzeci și cinci-treizeci, așa cum era obiceiul în sat? Poate îl uitaseră în atâta lume câtă era în casa Glaușevilor. La el se gândea numai maică-sa, și câteodată și soră-sa Blaguna, fată de douăzeci și trei de ani. Ceilalți își aduceau aminte de Stoian numai când era vorba să se facă o treabă și mai ales una din cele grele, căci îl știau puternic ca un urs. Un pietroi i se pusese de mult pe inimă. Uneori îl apăsa greu de tot. Nu știa cum să-l numească, dar îi simțea apăsarea. Mai erau și alte lucruri care-l chinuiau. Să muncească la bei, bine, trebuia, ale lui erau doar ogoarele toate. Pentru bei trudea întreg satul, ca să-și poată agonisi bruma de hrană. Stoian nu se speria de muncă – era tânăr și voinic. Dar adeseori, în casă sau în sat, îi auzea pe oameni

văitându-se:

— Ca pe boi ne muncește, pentru un smoc de paie!

Boul e o vită însă, un dobitoc, și se mulțumește cu ce i se dă. Dar oamenii? Ei n-aveau decât pâine neagră și, ca să se mai ajungă, furau. Asta o știa și Stoian. Când flămânzea și se simțea istovit de prea multă muncă, rămânea abătut. Se temea de turci și, dintre toți, mai strașnic se temea de bei și de paznicii acestuia. Îi era frică până și de copiii lui. Beiul era stăpânul satului, și turcii erau mari și tari peste toată țara. Când Stoian îl întâlnea pe bei sau pe vreun alt turc, inima i se strângea de durere și de spaimă. Munca grea ca de vită, o spaimă necontenită și o scârbă neagră, pe care nu știa cum s-o numească, iată ce-i apăsa lui Stoian inima. Se întâmpla uneori să nu aibă loc să se culce în casă, sub acoperișul scund de paie, unde Glaușevii dormeau pe rogojini puse de-a dreptul pe podeaua de lut, toți laolaltă. I-ar fi plăcut flăcăului să poarte cămăși curate, cu felurite cusături, dar nu avea parte decât de niște zdrențe ferfenițite, soioase; îi plăceau opincile bune, zdravene, cu nojițe lungi, dar moș Ivan îi da încălțări noi numai de crăciun. Îi plăcea să stea de vorbă, să râdă, să glumească, să se ia la trântă cu alți flăcăi, să cânte, să fluiere din caval sau din cimpoi, dar când era vorba de asemenea lucruri, cei din casă, ca și cei din sat, dădeau din mână a nepăsare. Îl țineau deoparte, iar bunicul și taică-său uitaseră chiar să-l însoare.

— Stoiane! Bre Stoicule, Stoicule!

Stoian recunoscu glasul soră-si, Blaguna. Îl căuta, îl striga cu vocea gâtuită, temându-se, se vede, să nu-l trădeze. Se lăsase noaptea. Luna nouă își arcuise vârfurile subțiri pe bolta cerului friguros de iarnă. Stoian simți fiori reci cutremurându-i trupul.

— Bre Stoicule! Stoicu! se auzi tot mai aproape.

Ceva foșni în mărăciniș și Stoian văzu prin întuneric câinele cățărându-se pe malul râpei și zbughind-o în direcția de unde se auzea glasul Blagunei. Ea nu se arătă, însă, deși Stoian se aștepta s-o vadă ivindu-se pe creasta malului.

Rămase singur în râpa întunecată. Nu se mai auzea glasul

soră-si; nu se întoarse nici câinele. În jur domnea tăcere, numai luna strălucea, și întunericul îl înconjura cu pâcla-i înghețată. Un bulgăraș de omăt i se cuibări în piept.

„Să fug! Să fug!” dădu el din cap și din umeri, necăjit și mânios totodată. Era parcă supărat și pe Blaguna, și pe câine, care și ei îl părăsiseră. „Fie și așa!”

La oraș fusese numai de cinci sau șase ori. Altfel de oameni trăiau pe-acolo, altfel de viață duceau! Cum trăiau? Hei, mai ușor! Acolo totul părea mai frumos. Lumea era mai veselă, la brutării se găsea pâine albă. Gloată multă, case arătoase, bâllci și câte alte minunății! Cel ce muncește, muncește pentru el și nimeni nu-i înjumătățește dumicatul. Ferice de orășeni! Acolo, la oraș, se putea ascunde cel mai bine. Nimeni nu-l va găsi, nu-l va vedea în atâta mulțime.

Se strecură printre mărăcinișuri cu băgare de seamă, urcă fără zgomot malul și privi în jur. Tot ce era ființă vie se ferea parcă de lumina palidă a lunii, de noaptea umedă și friguroasă de iarnă. Pătrarul de lună scăpăta și el spre miazănoapte, umbrele se lungeau până departe, negre, uriașe. Cuprins de teamă, Stoian sări repede pe mal și se în-dreptă spre casă. În întuneric nu-i mai era frică de bei și de slugile lui. Gândul care punea stăpânire pe el era cum să ajungă mai repede la oraș, deși nu știa ce va face acolo. În minte i se năzăreau toate minunățiile orașului, văzute și auzite. Nimic nu-l îmbia să rămâie acasă în această noapte rece și întunecată, în timp ce orașul era scăparea lui; îl aștepta acolo o viață frumoasă. Ce fel de viață, nici el nu știa, dar inima-i bătea repede, cuprinsă de-o bucurie amestecată cu teamă. Teama aceasta nu era însă atât de neplăcută. Acolo, spre oraș, îl împingea întunericul în care se învăluise satul natal, îl gonea cula stăpânului și totul dimprejur; spre oraș îl îndemna și o speranță, pe cât de mare pe atât de tulbure.

În fața casei îl întâmpină Saro și, după el, maică-sa.

— Pe unde ai umblat, fiule? întrebă ea văzându-l și-l pipăi cu mâinile, să se încredințeze că el este. Aoleu, aoleu... A fost să te caute Osman, paznicul. Ce-i de făcut acum, Stoicule?

— Plec la oraș, mamă. Asta trebuie s-o știi numai tu. Poți să-i spui și Blagunei.

— Da’ o să te lase acolo bunicu-tău?

— Aici nu mai pot rămâne. Mă omoară beiul sau Osman.

— Da, te omoară.

Din întuneric se apropie de ei Blaguna.

— Vine Osman...

— Fug, fug la oraș.

— Și rămâi acolo?

— Da.

— Du-te! Acolo va fi mai bine de tine, Stoico.

Se despărți de cele două femei, intră în șură, luă un topor și-l agăță de brațul stâng. La înapoiere, trecând iarăși pe lângă femei, le șopti:

— Rămâneți cu bine!

Ele nu-i răspunseră. Stoian porni prin curte, spre poartă. Făcuse câțiva pași, când o auzi pe maică-sa suspinând. Cu inima zdrobită, bătrâna rămăsese locului, ca împietrită, cât timp Stoian străbătuse curtea părintească și ieșise în sat.

Se depărtase destul de mult pe drumul care duce spre oraș, mergând ca în vis, când auzi deodată în spatele lui un zgomot de pași ușori. Întoarse capul fără să se oprească din mers și zâmbi: în urma lui venea, șchiopătând în trei picioare, Saro. „Unde-ai pornit-o?” îl mustră în gând Stoian și se înveseli.

— Să nu crezi că te iau cu mine! încercă să-l sperie, dar pe urmă nu știu ce să-i mai spună și nu avu inimă să-l gonească înapoi pe nepoftitul lui tovarăș de drum.

II

Până la oraș era cale de trei ceasuri peste câmp, dar avea vreme. Noaptea de iarnă e lungă. Ajunse în cartierele mărginașe cu mult înainte de a se lumina de ziuă. Era istovit, umezeala rece a nopții răzbise prin hainele lui groase de țăran, prin cojocelul în care se înfofolise cât putuse de strâns. Era și flămând. De spaimă, maică-sa uitase să-i dea o bucată

de pâine, uitase și Blaguna, și nici lui nu-i venise în minte să ceară. De-ar găsi măcar un locșor unde să se întindă, să se culce, oriunde-ar fi! Capul îi atârna greu, pleoapele i se lipeau de somn. Să se aciueze într-un colțișor, să adoarmă, să uite totul. Acasă toți dorm acuma, la căldură, sub acoperișul de paie, pe când el se târa pe drum, dus de gânduri și abia se mai ținea drept, mai-mai s-adoarmă de-a-n picioarele.

Acolo-n sat se aflau beiul cu slugile lui. Pojghița de gheață, prinsă pe băltoace, pârâia din când în când sub opincile roase ale drumețului; atunci tresărea și holba ochii în întuneric. În sat se aflau beiul cu slugile lui, dar la oraș oare ce-l aștepta? La spaima ce-l cuprindea când se gândea la stăpânul turc se adăuga cea pe care o simțea în fața necunoscutului care se căsca acum în fața lui; dar Stoian nu se oprea, cu toate că speranțele i se mistuiau treptat, cu fiecare pas. Mergea mereu. Înapoi nu se mai putea întoarce, nu avea unde. Singura ființă vie ce-o avea lângă el, în bezna acelei nopți, era câinele, care i se împleticea, șchiopătând, printre călcâie. Îi auzea tropotul labelor și, în liniștea nopții, acest zgomot parcă îl mai liniștea.

Nu cuteza să pătrundă mai adânc în oraș. Unde să se ducă? La ce ușă să bată? Se gândi să meargă la un han, unde trăgeau oamenii din satul lui, dar nu era sigur că-l va nimeri pe întuneric. În alte dăți, de câte ori venise la oraș, mersese laolaltă cu alții, și acum, singur, i se părea că nu mai știe pe unde s-o apuce. Nu avea o lăscaie. Nu îndrăznise să ceară de la maică-sa un ban, doi, dar și ea, de unde să-i fi luat? Banii, pe cât văzuse, îi păstra bunicul și cine știe unde-i ținea pitiți? Se opri lângă o ogradă părăginită de la marginea drumului și privi îndelung în jur. Pe bolta întunecată tremurau stelele. Așteptă să se lumineze de ziuă. Se ghemui mai strâns în cojocel și-și îndesă adânc, în mâneci, palmele înghețate. Și cum sta așa, copleșit de amar, speriat și plin de îndoieli, dezamăgit, simți căldura trupșorului cutremurat al lui Saro, care se ghemuise la picioarele lui.

Trecu destul timp. Noaptea dăinuia întunecată, friguroasă, înfricoșătoare. De nicăieri nu se arăta un semn de viață, nu se

auzea un câine lătrând, niciun cocoș nu cânta. În apropiere abia de se zărea albeața unui zid. Pe undeva se conturau marginile unei căsuțe dărăpănate. Ceva mai încolo se înălțau și alte asemenea clădiri. Din locul unde se oprise Stoian începea una din ulițele orașului. Flăcăul sta și aștepta. În câteva rânduri ațipi, cu capul prăbușit în piept, dar se trezea repede, cutremurat de frig. Sta în beznă și aștepta. Aștepta să se lumineze de ziuă. Ce putea face altceva? Era flămând, înghețat, înspăimântat. Bulgărașul de gheață din piept crescuse parcă și-l apăsa și mai mult. Prin fața ochilor i se năzăriră bunicul și taică-său. Se aflau și aici, în întuneric, dar se aflau și acolo, acasă, lângă ai lui. Iat-o și pe maică-sa, pe Blaguna... „Unde porniși, Stoiane?” parcă-l auzea pe bătrân. „Mă fugărește Osman, slugoiul, vrea să mă omoare, bunicule...” „Ce-i cu tine, fiule?” o auzi apoi pe maică-sa. „Nimic, mamă. Nimic...”

Ridică din umeri, schițând un zâmbet. Bunicu-său, maică-sa, Blaguna, se mistuiră într-un fel de negură și iar se lăsă bezna grea. Simți cum i se înmoaie picioarele, cât p-aci să cadă lângă uluca de care sta rezemat. Se înfricoșă. Coada lungă a toporiștei, prinsă de braț, se izbea din când în când de pietrele caldarâmului. În jurul lui stăruia noaptea neagră, mută. Se ghemui și mai mult. Eh, de-ar putea să se bage, să se-ndese cu totul în cojocel!...

Din josul străzii se auziră pași și glas omenesc. Stoian ridică ochii și împunse cu privirea bezna. Pe aproape se aprindea și se stingea o luminiță palidă. Auzi cum s-a deschis și s-a închis o ușă. Din nou răsună tropăit de pași asurziți. Flăcăul se ridică în picioare. Se sculă și câinele. Nu se mai gândea la nimic. Se căznea doar să audă glas de om. Porni. Spre undeva unde să se poată încălzi, unde să găsească un codru de pâine. Pătrunse mai adânc în stradă și se opri în fața unei dughene coșcovite. Prin crăpăturile chepengurilor de lemn străbătea lumină. Înăuntru se auzeau voci.

— Mestecă, mestecă! Mai încet și nu te opri!

— Uite, mestec! răspunse o voce tânără și gâfâită.

Stoian bătu în ușă – așa, fără să vrea. Ușa se deschise și

dinăuntru răbufni un șuvoi de aer cald și umed, o duhoare ca de hoit.

— Cine ești? Ce vrei?

— Să intru puțin... sunt călător.

Ușa rămase deschisă. Nimerise la o săpunărie. Un atelier îngust, cu rafturi de lemn, luminate dindărătul lor, la care ajunse după ce străbătu o săliță.

Pe foc clocotea un cazan mare, cu săpun nefiert încă. Un copil de doisprezece-treisprezece ani, cu mânecile suflecate, învârtea cu un linguroi mare de lemn zemuiala, care se îngroșa treptat. Pentru brațele lui slăbuțe se vedea bine că linguroiul de care se lipise aluatul era prea greu. În mijlocul atelierului, deasupra unui lighean cu jeratic, era pusă o tingire mare de aramă, plină cu seu topit. Bătrânelul care-i deschisese ușa se așeză pe scăunelul de lângă lighean. Pe lavița lungă de lângă el erau pregătiți ciucurii cu fitile de bumbac pentru lumânări, iar pe peretele din față atârnau mai multe snopușoare de lumânări de seu, gata făcute.

— N-aveți uși în sat la voi? se răsti meșterul, pregătindu-se să-și urmeze munca întreruptă.

— Ba avem, răspunse Stoian și abia după asta își dădu seama că uitase să închidă ușa.

Se întoarse și văzu pe prag câinele, care adulmeca șuvoiul de aer înecăcios, îmbâcsit cu un miros care-l momea, dar nu se hotăra să intre. Stoian șovăi o clipă: să-l lase să intre, să nu-l lase... Apoi trânti ușa și reveni lângă foc, sprijinindu-se de perete. O bucată de vreme niciunul din cei trei nu deschise gura. Fiertura de săpun din cazanul uriaș clocotea, și băiețelul istovit de puteri mesteca mereu cu linguroiul de lemn, râcâind fundul cazanului; în tingirea de pe mangal șiroia seul, care se scurgea de pe fitilurile înmuiate. De câteva ori meșterul întoarse capul și privi la nepoftitul musafir, apoi spuse:

— Tu poți să mesteci? Uite colo, ia încearcă...

— Păi... Stoian zâmbi, lăsă securea de pe braț și o rezemă de zid. Să încerc...

— Ilie, lasă-l pe el și tu vino să-mi ajuți aici!

Băiatul lăsă bucuros lingura. Stoian o apucă și începu să

mestece în silă, dar cu îndârjire. Brațele îi erau destul de puternice pentru o treabă ca asta, de-ar fi fost și mai dihai linguroiul. Meșterul strigă:

— Ei, ei! Mai încet, dărâmi cazanul! Încet, ușor! Mai domol! Scoate-ți cojocul, o să nădușești!

— Nu-i nimic.

Și Stoian mestecă aluatul până se lumină bine de ziuă. Dedesubtul cazanului focul se stingea cu încetul, coca de săpun se îngroșa.

— Hai, ajunge! rosti meșterul și-i smulse lingura din mâini. Și să fii sănătos!

Se aplecă apoi peste cazan, privi cu atenție pasta groasă și se întoarse spre flăcău când acesta tocmai ajungea la ușă:

— Stai! Să-ți dau puțin săpun? îl întrebă făcând un pas spre el. Sau mai bine un ban, doi? Ai muncit, m-ai ajutat.

— Păi, răspunse Stoian și-și șterse cu dosul mânecii fruntea asudată, cum crezi. Și săpunul poate fi de folos, da’ eu îs cam flămând.

Meșterul se aplecă peste un cufăraș din ungherul prăvăliei și-i zvârli de-acolo doi pitaci de aramă.

— Să mai vin câteodată să ajut? îndrăzni să întrebe Stoian.

— Nu, nu... răspunse cam prea apăsat săpunarul, arătând cu bărbia spre băiat. În dimineața asta a fost el oleacă vlăguit... dar altădată...

Ceva mai jos, pe aceeași uliță, era o brutărie. Stoian ajunse acolo, cu câinele după el, și se opri. Pe tejgheaua lată erau înșirate pâini calde, rumene.

— Taie-mi și mie de banul ăsta! ceru el și azvârli brutarului unul din pitaci.

Brutarul tăie o jumătate de pâine și i-o împinse pe tejghea. Stoian rupse repede un dumicat și-l îndesă în gură. Câinele, care ridicase capul, îl privi țintă și-și linse botul cu limba lui lungă. Stoian mormăi, clefăind:

— Hm... ți-e foame... Na! și rupse încă o bucățică pe care-o azvârli câinelui.

Hap! prinse Saro dumicatul din zbor, clăpăi de două ori din fălci și-l înghiți.

— E-e, râse Stoian, ți-a plăcut! Când ai mai mâncat tu pită de oraș?

Își umplu din nou gura cu un dumicat și azvârli încă o bucată câinelui. Jumătatea de pâine proaspătă pieri repede din palma lui. În cealaltă palmă strângea însă cel de-al doilea pitac. O desfăcu și privi banul. Privi și la câine, care-i urmărea mișcările. Își mută ochii din nou la ban și iar la câine. Zâmbi vesel:

— Să ne ghiftuim odată bine și după asta vedem noi...

Cumpără și cu al doilea pitac o jumătate de pită și o împărți cu necuvântătorul său tovarăș. Mestecând cu poftă ultimul dumicat, Stoian își roti ochii în jur, mulțumit. Era o zi însorită. Frigul dimineții pișca încă, dar nu trecu mult și soarele răzbi norii pâcloși de ceață. Sub scânteierile lui calde, pojghița subțire de gheață, prinsă pe băltoacele din uliță, începu să se înmoaie și se topi repede; dispăru și bruma argintie de pe acoperișurile scunde și înnegrite de vechime. Stoian privea prietenos la rarii trecători, parcă ar fi căutat printre ei vreun cunoscut, gata-gata să intre în vorbă. Nu dormise toată noaptea, dar se simțea voios, încălzit și sătul. Făcu semn cu mâna câinelui și porni în jos pe uliță, spre mijlocul orașului, de-a valma cu ceilalți trecători, simțindu-se și el ca toți acei oameni.

III

Se poate spune că orașul l-a întâmpinat cu bunăvoință pe noul său oaspete. Cu o pâine caldă, cu o dimineață însorită. L-a întâmpinat astfel și l-a legat de el pentru totdeauna.

Prespa era o așezare cu veche faimă și, cu cei zece sau cincisprezece mii de locuitori ai săi, trecea drept unul din marile orașe ale Macedoniei. Avea străzi înguste și strâmbe și două-trei piețe mici. Numai oborul de cai și târgul de grâne, de la cele două margini ale orașului, erau ceva mai cuprinse. Fiecare dintre locuitori își construise casa cum a crezut mai bine; pe cât l-a lăsat inima și l-a ajutat simțul cetățenesc, s-a mai gândit și la nevoile obștești: să fie strada stradă, pe care

să meargă oamenii, să-și poată face drum pe ea și animalele de povară și să aibă loc să se încrucișeze o căruță cu alta, să fie locuri unde să arunci gunoaiele, iar apa să se poată scurge, spre gârlă, prin cele două șanțuri murdare de pe margini. Iarna străzile înotau în noroaie și, ca să nu te murdărești, trebuia să fii iscusit, să știi să sari din piatră în piatră, pe caldarâmul vechi și desfundat. Vara glodul se prefăcea în mormane de praf, dar gospodinele harnice și ucenicii de pe la dughene stropeau, în fiecare sâmbătă seara, cu multă apă prin fața caselor sau a prăvăliilor, măturau, strângeau praful și gunoiul în grămezi, care rămâneau de multe ori pe loc până în cealaltă sâmbătă, când tărăboanțele primăriei treceau să-l ridice și să-l care afară din oraș.

Grija prespănenilor pentru curățenia și rânduiala din case, din curți și grădini era destul de mare, pe cât puteau ei înțelege curățenia, rânduiala și frumusețea. Abia cu câteva luni în urmă bântuise ciuma, hârcă schimonosită și înfricoșătoare, cu ochii plini de puroi, cu ghearele negre și lungi, oprindu-se la fiecare ușă, smulgând pe cine voia dintre bătrâni sau tineri. Când tăbăra cu gând de prăpăd, îi însemna pe oameni cu pecetea ei de moarte roș-vânătă și rar mai scăpa câte unul. Lăsa numai atâți cât să nu le piară seminția. Omul trebuia să știe cum să țină molima departe, în pădurile pustii, cum să se ferească și să nu tragă după el ciuma și nici alte boli, care chinuiesc și rod păcătosul lui trup. Aveau pentru asta cuvinte tainice și legăminte, cunoșteau descântece și vrăjitorii, și mai știa fiecare că feșile pline de puroaiele rănilor și de alte murdării ale bolnavilor trebuie aruncate pe apă, fie în gârlă, fie în șanțurile de pe marginea ulițelor, astfel ca boala să treacă ușor, ca pe apă. Nicidecum ele nu trebuie să fie azvârlite pe foc; s-ar putea atunci ca boala să se întărâte și să se întoarcă mai cumplită. Toți socoteau murdăria drept ceva rușinos și numai apa putea spăla totul.

Omul e om și se lipesc de el fel de fel de gângănii, purici și ploșnițe, pe care le poți stârpi, căci e rușinos și scârbos să te vadă cineva cu vreun păduche umblându-ți pe ceafă sau pe

haine. E păcat să atingi pâinea și orice altceva de-ale mâncării cu mâinile murdare, e păcat să nu-ți limpezești dimineața ochii cu câțiva pumni de apă, să nu-ți speli capul și picioarele cu apă caldă și săpun sau cu pământel sâmbătă seara, sau să nu te primenești; și e o adevărată desfătare pentru trup și suflet să te scalzi vara în vreun cot al gârlei, afară din oraș. E bine ca, o dată sau de două ori pe an, înainte de crăciun și paște, să te duci la baie; femeile din oraș se duceau de mai multe ori, dar pe ascuns, că tot păcat e să arăți o grijă prea mare pentru nevrednicul tău trup. Turcii mergeau mai des să se spele; ba, unii dintre ei aveau baie acasă; dar sunt păgâni, n-au fost unși cu mir, așa că trupul le pușea.

E murdar tot ce e scârbos la vedere și care duhnește, tot ce se vede că e murdar, dar nici cu curățenia nu trebuie să se întreacă omul. Să nu se ia femeile după cuconetul grecesc: pe deasupra boită și sulemenită, în mătase împodobită, și pe dedesubt să trăsnească. Puturoșenia și fățărnicia lor vin de acolo că sunt mai bogate. Omul, muncind, se mai murdărește și e bine să-și păstreze curate sufletul și trupul, casa, curtea, prăvălia. Dar numai atât cât trebuie, cât îi îngăduie timpul și sărăcia, că nu-i e dat oricui să fie om avut.

Ulițele Prespei se înghesuiau de-a lungul zidurilor care împrejmuiau curțile prespănenilor, pe lângă porțile lor înalte, pe lângă șirurile de case, dintre care multe se înălțau deasupra uliței cu un cat sau două. Catul de jos avea ferestruici mici, ferecate cu gratii, pe când cel de sus, cu geamlâc rotund, era înconjurat de ferestre cu perdele albe sau colorate. Gangurile și scările erau interioare – totul era adunat înăuntru, în dosul zidurilor groase și al porților grele, îndărătul gratiilor de fier. Streșini largi umbreau ulițele înguste. Pe acoperișurile de olane se ridicau coșuri înalte. În multe curți, pomi fructiferi bătrâni își desfăceau ramurile de după ziduri, ridicându-se chiar peste acoperișuri. Din alte curți, ale unor căsuțe cu un cat sau două, se înălța cutezător câte-un plop voinic, parcă înfipt cu vârful în nori. Ca niște străjeri tăcuți se arătau cele cinci minarete; cel mai înalt

dintre ele era al geamiei din piață, iar celelalte, mai mici, în mahalaua turcească, în partea de sus a orașului. Străduțele, toate îndreptate spre piață, treceau peste cele două poduri ale gârlei, care nu seca niciodată, strângând în albia ei adâncă apele tuturor izvoarelor din muntele apropiat.

Pe aceste străduțe, care mergeau spre piață, unde se înlănțuiau într-o plasă deasă de ulicioare, fundături și bazare vechi, Stoian Glaușev se rătăci cu totul. Se rătăcise și sufletește și trupește în acest ghemotoc de drumuri, în timp ce câinele, speriat și cu capul atârnând, își vârâse coada între picioare și mergea îndesându-se printre pașii lui Stoian, ca nu cumva să se îndepărteze de mirosul opincilor stăpânului.

Pentru întâia oară umbla Stoian prin oraș așa, slobod, bucurându-se că vedea atâta lume pe străzi și în prăvălii, că se lovea la fiecare pas de câte-o nouă minunăție, care-i înveselea inima. „Dar dacă se arată pe undeva beiul, ori mi-au luat cumva urma slugile lui?” îi trecea din când în când prin minte. Curiozitatea nesățioasă îl atrăgea însă mereu pe altă și altă ulicioară. La glumele răutăcioase ale ucenicilor, care-l săgetau din pragurile prăvăliilor, Stoian zâmbea sfios, ca musafirul nepoftit; se mai legau de el și oameni vârstnici din târg.

Se opri în fața unei croitorii, unde vreo zece bărbați, cocoțați la o tejghea înaltă, croiau, coseau și împodobeau cu găitane și fire de argint împopoțonata îmbrăcăminte a turcilor. Văzându-l, l-au momit să intre înăuntru și puțin a lipsit să-l facă să se întindă pe tejghea, ca să-i ia măsură cu arșinul de lemn pentru o pereche de șalvari și un ilic de postav roșu. Urmărit de țipetele vesele ale celor ce-și băteau joc de el, își urmă drumul, pentru ca apoi să se oprească în fața prăvăliei unui giuvaergiu. Privi uimit la iscusitul meșter, care, aplecat peste o nicovală mică, încovoia și împletea sârme de argint cu niște ciocănele, cleștișori, pensete, sule și ace mici. Stoian Glaușev își privi mâinile: toate drăciile alea ar fi încăput într-o palmă de-a lui. Giuvaergiul ridică spre el priviri furioase. Rușinat, Stoian dădu să plece.

— Nu te grăbi, răcni în urmă-i meșterul, mai stai, să-mi iei

lumina de la geam!

Fugi și se afundă tot mai adânc în piață. Străbătu mult timp ulițele zgomotoase ale cazangiilor, cantaragiilor și potcovarilor. Apoi nimeri într-o ulicioară liniștită și întunecată. Trecătorii erau rari și tăcuți. Stoian privea cu sfială. Câinele își vârî iarăși botul între picioarele lui. Ulicioara era boltită cu un tavan greu. Printre grinzile încrucișate și înnegrite se căscau găuri și despicături. Liniștite erau și prăvălioarele, care se înșirau de o parte și de alta. Unele aveau pereți întregi de ferestre mici și murdare. Ceva tăinuit, ceva strașnic și tare ciudat stăruia în semiîntunericul dindărătul acestor pereți de sticlă. La alte prăvălii văzu agățate afară grămezi de basmale pestrițe și fel de fel de mărfuri. Se grăbi să iasă cât mai repede din acest întunecat tunel. Când ajunse la lumină, întoarse încă o dată capul spre ulița boltită și în clipa aceea cineva i se puse pe neașteptate în drum:

— Hă! Tocmai de tine am nevoie.

Stoian tresări cu mirare și teamă: în fața lui sta un turc bătrân și gârbov, cu un țigaret lung în mână.

— Vino după mine! îi făcu turcul semn cu țigaretul și Stoian îl urmă, supus și amuțit de frică.

După puțin își mai reveni din spaimă, dar nici măcar nu-i trecu prin minte să întrebe unde îl duce. Cine-ar fi îndrăznit să se împotrivească unui turc, să se ia la ceartă cu el, să-l cerceteze și să încerce a afla ceva de la el? Turcul era stăpânul atotputernic, pe când el era țărănoiul creștin, un ghiaur suspect, un sclav tăcut, care trebuia să fie întru totul supus. Așa fusese de când țineau minte strămoșii lui, așa erau și ei toți, fiii și nepoții lor, robi îngenuncheați, oameni striviți, cu sufletele întunecate.

IV

Turcul străbătu piața și pătrunse în mahalaua turcească. Stoian mergea la câțiva pași în urma lui și o nouă spaimă i se înstăpâni în suflet. Ulicioarele înguste și strâmbe erau pustii și tăcute, casele, între zidurile înalte cu porți bine ferecate, erau

construite cu partea lor dindărăt spre stradă, iar la ferestrele rare și înalte de sub streșinile aplecate erau bătute gratii dese de lemn. Stoian își rotea speriat ochii pe sub sprâncene, la fiecare pas așteptându-se să dea peste el cine știe ce nouă năpastă. Călca temător cu opincile lui groase pe caldarâmul strâmb. Băgă de seamă deodată că i se dezlegase nojița de la opinca dreaptă. Nu îndrăzni să se aplece ca s-o înnoade, de teamă să nu atragă asupră-i atenția cuiva, chiar cu un fleac ca ăsta. Trecătorii erau și mai rari, și mai tăcuți. Pe un maidan în trei colțuri văzu pâlcuri de turcaleți dedați la joacă. Unul, de vreo cinci ani, cu șălvărași roșii, holbă ochii la Stoian când acesta ajunse lângă ei, apoi se aplecă repede, puse mâna pe o piatră și-o azvârli după el:

— Ghiaurule!

Piatra căzu și se rostogoli aproape de el. Stoian coborî privirile, iar bătrânul turc nici nu se întoarse să vadă cine azvârlise cu piatra după ghiaur. „Dacă răsare de pe undeva beiul sau vreuna din slugi?” îl cutremură iarăși gândul pe Stoian. Se încovoie să se ghemuiască și mai tare, de parcă ar fi vrut să dispară de tot. Mai merseră puțin și turcul îi făcu semn cu țigaretul să se oprească, apoi ciocăni la o poartă.

— Cine-i? se auzi dindărătul porții o voce de femeie, pe turcește.

— Eu, răspunse turcul. Ascunde-te repede! Nu sunt singur.

Venise, se vede, să-i deschidă ușa una din cadâne. Turcul așteptă ca femeia să aibă timp să se ascundă în casă, privi prin poarta crăpată și abia pe urmă îi făcu semn lui Stoian să-l urmeze. Intrară prin poartă și, după ei, se strecură și Saro. Îi întâmpină o curticică tăcută, împrejurul unei căsuțe cu una sau două odăi, înghesuită chiar lângă poartă. Aici își primea turcul oaspeții, era „selamlâcul” lui. Mai în fund, îndărătul unui perete de chirpici, în mijlocul unei grădini destul de mari, era „haremul”, adică adevărata locuință a turcului, unde locuia familia sa – nevestele (două, trei, câteodată și mai multe), copiii și unde un bărbat străin nu putea pătrunde nici măcar cu privirea. Lângă poartă se afla o grămadă de bolovani – nu toți prea mari, dar destul de colțuroși și grei.

Turcul arătă cu țigaretul, fără să se uite la Stoian:

— Astea de aici... uite, acolo să le cari! Hai, apucă-te de treabă! Ce, nu înțelegi?

În înmărmurirea și spaima lui, Stoian se simțea totuși ușurat că nimerise într-o casă, deși turcească, îndărătul unor pereți și porți încuiate. Privi unde să-și pună securea, care-i atârna de brațul stâng. Trebuia să care pietrele dintr-o parte a curții în cealaltă. Începu încet, lenevos, și turcul scutură enervat din țigaret. Stoian își suflă în palme; pietrele reci îi frigeau ca focul degetele goale. În cele din urmă, se apucă să care mai cu inimă, repezindu-se asupra bolovanilor mai mari. Turcul căscă ochii, minunându-se de puterea flăcăului de la țară, care ridica ușor, ca pe o nimica, pietroaiele de cincizeci până la optzeci de ocale și le căra în mâini, sprijinindu-le de piept și genunchi. Opincile i se înfundau în noroiul clisos al curții. După puțin timp turcul intră în casă, mulțumit că dăduse peste un hamal atât de zdravăn. Rămas singur, Stoian își căută din priviri câinele, care se ghemuise într-un locșor mai uscat. Văzând că stăpânu-său îl caută, ridică spre el botul.

„Ți-e ușor ție, Sarule!” păru a-i zice și încercă a-i zâmbi, cu toată tristețea lui grea. Apoi adăugă pentru sine: „Scoate-vom oare o bucățică de pâine de-aici?...”

Munci astfel vreme de două ceasuri. Genunchii i se muiară, umerii i se lăsară în jos, vinele tari i se umflară până la durere. Cu degete țepene își scutură poalele cojocului și flanela de lână fără mâneci. Cărase pietroaiele, și-acum nu știa ce să mai facă. Își luă securea și privi prin curtea pustie. Cum stătea obidit, istovit și nehotărât, întoarse ochii spre Saro, de parcă el ar fi trebuit să-i spună ce mai are de făcut. Animalul se apropie și se așeză sluj pe coadă. Amândoi așteptau, amândoi erau flămânzi. Dimineața, e drept, puseseră ceva în gură, dar de-atunci trecuse atâta vreme. Ușa dinăuntru scârțâi.

— Ai isprăvit, bre? auzi Stoian vocea turcului.

— Isprăvit, agă[1]. Io-te! arătă el cu capul și cu privirile plecate spre grămada de bolovani, pe care-o cărase la locul stabilit.

— Du-te acum! rosti turcul din pragul ușii, în timp ce câinele făcu înspre el câțiva pași și lungi botul, adulmecându-l de departe.

Mustățile turcului tresăriră într-un zâmbet:

— Îi e foame câinelui, bre?

— E flămând, agă.

— Bre, săracul de el! Așteaptă puțin!

Turcul intră în casă, trăgând ușa după el, nu care cumva spurcata privire a ghiaurului să se strecoare în haremul lui. Stoian zâmbi de istețimea și tăinuita nădejde a lui Saro. Turcul se ivi iar în ușă cu un coltuc de pâine în mână. Rupse din el și azvârli o îmbucătură câinelui. Așteptă un minut, două, rupse iar un colț și, cu o vădită mulțumire, îl aruncă animalului, care-l înghiți dând bucuros din coadă, arătând un nesaț care-ți făcea poftă. Turcul îi azvârli și ultima bucată de pâine, trase apoi din brâul lui lat o basma colorată și-și șterse tacticos mâinile.

— Hai, cară-te acum! porunci el, apoi păși peste pragul ușii și coborî în curte.

Stoian se îndreptă spre poartă, stăpânind un suspin care-l îneca. Câinele își linse botul și porni după el. Când ajunseră în stradă, turcul închise poarta în urma lor și o încuie.

„Și acum?” se întrebă Stoian, și teama îl cuprinse mai puternică. Ulița era pustie și el nu știa pe unde să apuce pentru a se întoarce în târg, pe unde să iasă din încâlceala de străduțe înguste și strâmbe, de porți încuiate și turci cu priviri dușmănoase. De departe se auzeau strigătele turcaleților pe lângă care trecuse. Se ferea și de ei, temându-se să nu arunce iarăși după el cu pietre. Nu cunoștea prea bine mahalaua turcească, deși fusese de câteva ori pe-aici, cu consăteni de-ai săi, să aducă pepeni topotami, grâu, porumb și fân pentru seraiul de la oraș al beiului. Să se afle cât mai

---

[1] Ofițer din vechea armată otomană, iar din secolul al XIX-lea, șef al poliției. în cazul de față este un titlu de politețe.

departe de bei și de seraiul lui, asta voia. De bei se temea cel mai mult. Își continuă drumul cu pași grăbiți, cu ochii plini de groaza care-l cutremura mai tare la fiecare uliță ce i se deschidea dinainte.

Cine știe cât timp s-a vânzolit astfel, ca în vis! Când a ajuns, în sfârșit, într-o piață, în hărmălaia bine cunoscută, i se păru că s-a trezit dintr-un somn adânc și chinuitor, după ce rătăcise îndelung prin tăcerea vrăjmașă și plină de taine a străduțelor pustii din mahalaua turcească. Tot ca trezit din vis, văzu deodată peste drum o clădire cunoscută, cu poarta ei mare, totdeauna ferecată: cârciuma și, lângă ea, curtea. Era hanul la care trăgeau cei veniți în zilele de târg, bunicul, taică-său și atâția alți consăteni; îl aduseseră acolo și pe el, în câteva rânduri. Își șterse cu dosul mânecii broboanele mari de sudoare de pe frunte și se îndreptă râzând, cu pași largi, spre clădire.

Hangiul se bucură de acest mușteriu neașteptat, într-o zi obișnuită din săptămână și se căzni să-l recunoască:

— Al cui ești, flăcăule?

— Sunt nepotu’ lui Ioan, a’ lui moș Ioan Glaușev din Grance.

— Așa... al lui moș Ioan. Bine-ai venit! Ce face bătrânul?

— Slavă domnului!

— Și tu, ce cauți p-aici?... Cu treburi! Te-ntorci diseară acasă?

— Cu treburi, minți fără să vrea flăcăul. Înnoptez aici, stau și mâine...

— Bine, bine.

Stoian se sătură la cârciumă cu pâine de oraș și cu mâncare de fasole rămasă din ajun, când fusese târg, dreasă cu oțet, să nu se simtă că s-a cam acrit, și dormi pe-o rogojină într-una din odăile hanului.

Când hangiul văzu că nici a doua zi flăcăul nu se grăbea să plece și nu arăta că ar avea vreo treabă în oraș, căzu la bănuială că ar fi ceva cu el și începu să-l descoase; nu-l slăbi până când Stoian nu-i mărturisi necazul ce-l avea. Atunci hangiul se răsti la el:

— Ia-ți tălpășița de-aici, nenișorule, și întoarce-te în sat lângă moșu și taică-tău... hai, repede! Ce crezi? Cine o să-ți dea aici de mâncare? Eu? Cine mi-o plătește? Moș Ioan și tată-tău m-ar umple de ocări dacă ar afla că te-am adăpostit. Pleacă și să nu te mai prind pe-aici! Crezi că te primește cineva în serviciu la oraș, prostule? Și apoi, ce treabă poți face tu? Ai să crăpi de foame. Ba veniși și cu javra după tine. Puți a pagubă!...

Stoian ieși în stradă cu Saro pe urmele lui. Peste noapte se abătuse asupra orașului o vijelie. După ziua frumoasă și însorită, iarna se întorsese. Se lăsase frig și se lumină de ziuă târziu; cerul rămase scund și înnourat. Doar dincolo de crestele îndepărtate ale munților, spre miazănoapte, scânteia o dungă argintie, subțire. Soarele răsărise, dar rămânea ascuns după norii de zăpadă care pluteau jos și prin care abia se strecura o lumină domoală. Orice strălucire, orice rază de soare care străpungea pâcla se mistuia repede. Departe, acolo unde cerul se vedea mai puțin scund și înnourat, se afla satul lui natal și lumina aceea îndepărtată îi atrăgea privirea. O luă într-acolo, cu toate că nu se hotărâse să se întoarcă la ai săi. Nu-și dădu seama când a ajuns la marginea orașului, unde drumul da în câmp și apuca spre satul lui.

Se opri, ca și cum s-ar fi despărțit de cineva drag; o durere mai apăsătoare, mai întunecată i se adună în suflet. Înaintea lui se întortochea șleaul larg, la capătul căruia se aflau casa în care se născuse, oamenii apropiați lui, maică-sa, soră-sa Blaguna. Acolo era satul lui de baștină și nu știa ce anume îl trăgea spre el. Își aminti numai de mânzul murg, pe care trebuia să-l călărească de învăț în primăvara asta; își aminti de căluțul frumos și tânăr, simțind aceeași părere de rău ca și pentru maică-sa, ca și pentru Blaguna. Și nu numai prin asta îl atrăgea satul în care se născuse...

Porni înainte pe drum, cu pași șovăitori. Orașul neospitalier și dușmănos, care-l gonea, care-l înfricoșa cu foametea și cu atâtea alte chinuri, rămase tot mai departe îndărătul lui. Ciudat însă, cu cât se îndepărta mai mult, cu atât își simțea picioarele îngreuindu-se. Îl urmăreau fără contenire

minunățiile orașului, neclare pentru el; orașul pe care-l străbătuse timp de două zile și toate câte le văzuse acolo. I se vântura în minte tot ceea ce îl tulburase, spaimele prin care trecuse, bucuriile neașteptate, chinul singurătății, speranțele ce și le făurise. Cu judecata lui simplă, nu-și da bine seama ce anume îl atrăgea în oraș. Simțea însă la fiecare pas vraja lui, cu atât mai puternic, cu cât se îndepărta mai mult de el. În același timp, satul și chipurile celor dragi păleau, se întunecau parcă la umbra spaimei pe care-o simțea față de turcii din sat, spaimă care îl cuprindea din nou. Gâtuise javra beiului și, desigur, îl așteptau să se-ntoarcă spre a-l omorî. Asta era viața în satul lui. Pentru o nimica, beiul îl putea ucide. Și amărăciunea ce-o avea adunată îi răscoli și mai mult sufletul.

Se opri din nou. Și așa, nehotărât și plin de durere cum era, întoarse capul spre oraș și privi îndelung. Dintr-acolo veneau pe drum doi călăreți turci. Stoian se înfricoșă. Câmpul, de jur împrejur, era pustiu. Doar câteva ciori zburau în stol risipit sub cerul scund. Întoarse din nou capul: da, erau turci. Poate chiar Mehmed bei și Osman! Sări în șanțul nu prea adânc de lângă drum și porni prin el îndoit de mijloc, cu capul vârât între umeri. Ar fi rupt-o la fugă – dacă ar fi putut fugi prin șanț – ca s-o ia înaintea celor doi călăreți. În pustiul din jur nu avea unde să se ascundă de privirile și de gloanțele lor. Spre norocul lui, șanțul coti scurt și se piti sub un podeț de lemn din drum. Se cinchi încolăcit ca un ghem, strângând din fălci ca să-și astâmpere gâfâitul, care parcă se zbătea să-i țâșnească din gură, ca o păsărică. Saro îl urmase și nu îndrăznea să se bage sub podeț. Îl chemă încet lângă el și-l strânse între genunchi. Ghemuit la căldură, animalul se liniști. Și acum, doamne ajută! Să nu care cumva să-l fi zărit turcii, să nu-l simtă că stă sub podețul de bârne. Tropotul cailor se auzi deasupra, de parcă tropăiau pe biata lui țeastă. Trecură podețul și se duseră. În câmpia imensă și pustie nu se mai auzi iarăși niciun zgomot. Stoian mai stătu o vreme, până să se hotărască să iasă din ascunzătoare. Nici nu se mai gândi măcar s-o pornească spre sat. Acolo erau Mehmed bei și Osman, acolo îl aștepta moartea. Apucă din nou spre oraș.

După el țopăia Saro.

Dâra luminoasă de la orizont, înspre miazănoapte, se mistuise. Norii de zăpadă se lăsară și mai jos, și în zarea tăcută începură să zburătăcească fulgi mari de ninsoare.

V

Era a doua zi după-amiază, către înserat. Zăpada târzie din pragul primăverii se așternuse repede și deasă pe străzi și pe acoperișurile caselor. Se stârni și un vânt care învârtejea și împrăștia în toate părțile suluri și perdele albe de nea. Arar se zărea pe ulițe câte-un trecător întârziat. Cele mai multe dughene din târg erau închise, sau numai cu chepengurile încuiate. Fiecare căuta să se aciueze pe undeva, la adăpost de viscolul dezlănțuit. Și mai pustii erau mahalalele.

Stoian Glaușev rătăcea dintr-o uliță într-alta, zgribulit, cu mâinile îndesate în mânecile cojocelului. În urma lui pășea, ca pierdut, câinele. Amândoi erau istoviți, înghețați, flămânzi. Se opreau ici, colo, să se mai hodinească sub câte-o streașină și porneau iarăși, două ființe fără adăpost și nedorite de nimeni. Măcar de n-ar fi suflat afurisitul de viscol, care parcă în ciudă se întețea din ce în ce, cum se întețea și foamea care răcâia cu dinții și cu unghiile în măruntaiele celor două făpturi tinere, sănătoase și nevinovate!...

— Ei, Stoiane! auzi el deodată o voce femeiască, asurzită de vâjâitul viforniței. La o poartă dărăpănată se ivise o femeie tânără, înfofolită la repezeală cu o broboadă de lână. Ei! strigă ea din nou, și tăcu deodată, tulburată, speriată chiar.

Stoian trecuse abia cu o clipă înainte prin fața porții. Auzindu-se strigat, se opri în zăpadă și se răsuci greoi din tot corpul. Femeia, văzând un om tânăr, tăcuse tulburată, pe când el, înviorat fără veste, îi zâmbi cu toată fața îmbujorată, cu pieptul scos înainte. Dinții, în care se răsfrângea strălucirea albăstruie a zăpezii, apăreau albi de sub mustăcioara subțire, bălană.

Femeia privi pe uliță dacă nu cumva o văzuse și o auzise careva. Nu ședea bine să stea la taifas cu un bărbat tânăr și

necunoscut. Ulicioara era însă pustie, învăluită toată de roiurile de fulgi de zăpadă, pe care vântul le flutura încoace și încolo și le îngrămădea în mici troiene pe lângă pereți.

Flăcăul se apropie:

— Ce vrei?

O privea prietenos, zâmbind ușor întristat și așteptând cu răbdare răspunsul ei. Era o fată cam trecută, de vreo douăzeci și cinci de ani, cu chipul slab, prelung, învinețit de frig, cu buzele subțiri și strânse, cu ochii destul de frumoși, negri, având o strălucire vie și limpede, dârză, chiar tăioasă. Fata își reveni repede din tulburarea ce-o cuprinsese, apoi, văzând securea care atârna de brațul lui stâng, grăi cu asprime:

— Avem niște lemne de spart.

Și, fără să aștepte răspunsul tânărului, intră în curte, lăsând însă poarta deschisă. Stoian se luă după ea, mormăind:

— Bine... Să le despicăm.

Înainte ca el să se fi apropiat de poartă, Saro, dintr-o săritură, trecu peste prag. Intră și Stoian după el și văzu înaintea lui o pârtie făcută în zăpadă, pe care vântul și ninsoarea ce continua să cadă izbutiseră s-o împotmolească iar pe alocuri. Văzu și urmele de pași ale fetei. Suci gâtul și zâmbi din nou, mirat și bucuros de micimea lor. Când ridică din nou capul se pomeni singur în curtea largă. În fund se vedea o clădire destul de mare, scundă și veche, cu un cerdac la care se ajungea pe o scară cu câteva trepte. Jumătate din acoperiș era prăbușit peste o grămadă de bolovani și cărămizi, din care ieșeau grinzi putrede.

Pârtia ducea prin fața casei până la treptele cerdacului, povârnit și el într-o rână. Zăpada, îngrămădită pe streșinile largi și lăsate, amenința să le doboare. Din toată această casă străveche se desprindea un aer de singurătate și pustiu, deși dintr-un coș văruit cândva se înălța o șuviță de fum, luptându-se cu mreaja hărțuitoare a viforniței.

Stoian Glaușev tropăia în zăpadă cu opincile lui înghețate bocnă și aștepta. În cerdac apăru o bătrână gârbovită, înfofolită până peste cap cu același șal cu care fusese

îmbrobodită mai înainte fata. Sprijinindu-se în toiag, bătrâna abia-abia coborî treptele până jos. Era îmbrăcată cu o cațaveică ferfenițită din atlas, prin găurile căreia ieșeau smocuri de blană. Călca greu și chinuit și când fu gata să pășească pe zăpadă, se opri și ridică toiagul:

— Uite, colo sunt lemnele! Văleu, văleu, scânci ea, iar s-a întors afurisita asta de iarnă!

Într-o parte a curții, la spatele unei case vecine, se afla o construcție destul de zdravănă, cu streașina lată. Părea să fie o magazie. Aproape de ea se vedeau niște dărâmături, acoperite acum de zăpadă. Așa cum sta, cu mâinile vârâte în mânecile cojocelului, Stoian porni printre nămeți și se îndreptă spre grămada de lemne. Bătrâna mai zăbovi puțin, de parcă mai trebuia să facă ceva, șovăia și se căznea să-și aducă aminte ce. Apoi rosti încet:

— Cât ceri să le spargi?

— Cât o să-mi dați, atâta, răspunse țăranul, oprindu-se o clipă din mers.

Intră în magazie. I se păru curată, avea și o ferestruică oblonită cu scânduri. Lângă un perete văzu o stivă de lemne și surcele sparte, iar într-un colț vreo zece buturugi groase, pline cu noduri. Stoian lovi una cu piciorul: „A încercat careva să le despice, dar i s-a părut greu și le-a lăsat... Nu prea au multe lemnișoare, femeile astea”, își spuse el. Sprijini securea de perete, își scoase cojocelul, se uită unde să-l pună, privi și tavanul scund. După asta, azvârli afară, sub streașină, buturugile, câte una, câte două, luă securea și ieși.

La prima lovitură unealta zbârnâi, dar nu se înfipse în lemn. Lemnele erau uscate, noduroase, strâmbe și tari ca fierul. „Așa!...” zâmbi flăcăul. La a doua izbitură securea pătrunse adânc în butucul așezat, făcându-l să pârâie. Stoian auzi din nou vocea femeii tinere, de data asta mai răstită:

— Stai! Stai! Spune mai întâi cât ceri pentru spartul lemnelor.

Se îndreptă, rezemat de secure, nu răspunse, ci-și sumese numai mânecile brodate ale cămășii. Oprită pe pârtie și învelită cu același șal, fata îl privea cu asprime, asteptând

răspunsul. Cum sta așa în mijlocul troienelor, părea mai măruntică, dar într-un fel dârză și poruncitoare, gata-gata parcă să se ia la harță. Stoian, care se apucase sârguincios de lucru și se bucura singur cât e de puternic, în loc să răspundă fetei. Începu să izbească din nou cu securea. Butucul se despică până jos și se desfăcu în două. Fără să-și împărtășească bucuria, el ridică privirea spre tânăra femeie:

— Am spus doar: cât îmi veți da. Muncesc pentru o bucată de pâine. Și să am unde să înnoptez; dar nu văd unde.

— N-ai unde să înnoptezi?

— Nu. De la han m-au gonit. Aș putea găsi loc pe undeva dacă plătesc, dar n-am nicio para.

Și iar zâmbi, iar îi străluciră dinții. Și din nou ridică securea, ca și cum ar fi uitat de tânăra femeie, care sta în mijlocul pârtiei și-l privea. Apoi se opri deodată din spartul lemnelor, se îndreptă de spate și spuse:

— Să-mi dați o bucată de pâine și, dacă se poate, să rămân peste noapte aici, în magazie. Dacă mă lăsați să dorm până găsesc unde, pot să vă ajut și la alte treburi: să car apă sau să fac altceva prin ogradă, orice-o fi. De muncă nu mă speriu.

Lăsă privirea-n jos, de parcă s-ar fi rușinat. Se porni un vârtej, care luă un val de zăpadă și-l azvârli în fața lui, sub streașină.

— Cum o să dormi în magazie? E frig, spuse fata tot așa de tăios și aspru.

— Pun oblonul la fereastră. Să stau barem sub un acoperiș.

— Ești de la țară? întrebă ea, înfășurându-se mai bine cu șalul. De ce nu te întorci acolo, la ai tăi?

— N-am unde să mă-ntorc. Rămân să stau aici, în oraș.

— Ești singur, nu ești însurat?

— Nu-s.

Fata tresări și intră repede în casă.

Stoian ridică securea și se încordă și mai vârtos să despice buturugile noduroase și tari. Fierul se înfigea adânc, lemnele pârâiau, trosneau și se despicau împroșcând țăndări până departe. Câinele, care se încolăcise pe un loc mai uscat, se sculă și se mută ceva mai încolo, temându-se pesemne să nu-

l lovească vreo așchie. Într-o vreme, Stoian ridică întâmplător ochii spre ferestre și i se păru că cineva, pitit îndărătul lor, se uita la el. Da, îndărătul geamurilor lipite cu hârtie groasă și proastă fata sta și-l privea. Stoian avea mișcările cam molâi, dar era foarte puternic; capul îi era mare, umerii largi, puțin lăsați. Buturugile se crăpau și se despicau parcă nu sub loviturile toporului, ci în mâinile lui goale, care semănau cu niște pârghii mari și grele de fier. Fata vedea forța aceea neobișnuită și privirea i se învăpăie de gânduri repezi, vijelioase.

— Babă hagioaică! murmură ea.

Bătrâna, care moțăia lângă foc în cațaveica ei ferfenițită de atlas, n-o auzi. Cu atât mai bine! Tânăra femeie nu cuteza să-și rostească gândurile cu glas tare. „Da, babă hagioaico, eu, nepoata hagiului Serafim, vreau să mă mărit cu țăranul ăsta care ne crapă lemnele acolo, afară. Nu te văicări, babă hagioaico, nu urla, nu blestema – așa o să fie! Cine altul o să mă ia pe mine, o orfană, și atât de săracă, ba, pe deasupra, și nepoata lui Hagi Serafim? Cine o să mă ia cu casa asta năruită și cu tine cu tot?... Un țăran... îl văd pentru întâia oară... Și chiar eu să-l chem din drum...”

Plecă de la fereastră și porni prin casă să caute ceva de făcut, să scape de gândurile acelea. Nu se putea apuca însă de nimic. Totul era curat, pus la locul lui, fiecare lucru așezat așa cum trebuia. Ca de obicei, dereticase toată dimineața și rânduise totul în casă. Trecuse și ceasul prânzului și n-o mai aștepta decât gherghelul pe lavița din ungherul odăii, lângă fereastră. Îl lăsase acolo cu puțin mai înainte, când se dusese să vadă ce face omul din magazie. Se așeză iar la lucru. Pe pânza albă, bine întinsă, broda motive și cusături foarte regulate și netede, fără niciun noduleț sau înțepătură de ac greșită. Te uimeau prin meșteșugul cu care erau întocmite. N-ai fi găsit nicio linioară sau figură care să nu fi trebuit și, toate – atât de diferite ca nuanțe și atât de deosebite ca forme și ca așezare – erau legate între ele, închegau un model unitar, bine gândit și minunat de frumos. În potrivirea nuanțelor și în armonia lor, de care nu-ți dădeai seama la prima vedere,

pâlpâia parcă o suferință tainică, resemnată, dar neînfrântă. Căci pe alocuri se iscau scânteiele unor nădejdi îndrăznețe, se vădea prezența unei credințe puternice, neșovăitoare, a unui spirit bărbătesc curajos.

Aplecându-se din nou peste gherghef, cu acul subțire lucind între degete, tânăra femeie văzu pe întinsul pânzei, ca într-o oglindă, răsfrângerea clară a sufletului ei, imaginea gândurilor celor mai ascunse, în timp ce de afară se auzeau răsunând loviturile grele ale securii ascuțite, mânuite de țăran. Sta față în față cu realitatea crudă, cumplită, neîndurătoare. Și se ridică, plină de curaj, s-o înfrunte: „Ce-o să ne facem când se vor risipi și ultimele rămășițe din averea bunicului Hagi Serafim? Vom cerși? Tu, bunică hagiță, care toată viața ai înotat în bogăție și îndestulare și care acum dârdâi în fața vetrei înghețate; eu, care-mi văd ofilindu-se tinerețea... Dar nu mă duc oare cu gândul prea departe, dincolo de ceea ce aș putea înfăptui? Nu gonește prea iute bidiviul meu? Nu, nu gonește, văd limpede ce poate fi. De când aștept...” Apoi se liniști dintr-o dată: „Să rămână peste noapte în magazie, apoi o să vedem...”

Tânăra femeie înfipse cu vioiciune acul și prinse un fir subțire, albastru, care străluci printre celelalte culori de pe pânza vârstată de dungi, și mai groase, și mai subțiri, cu figuri exact geometrice și drepte, sau cu rotunjimi mlădioase, pline, bătute des, întunecate câteodată până la negru, dar curate și străvezii până în adâncul lor.

Se întuneca. Stoian despicase lemnele și le căra în magazie. După asta, tânăra femeie îl văzu ieșind îmbrăcat în cojocel. Lângă el, câinele da încet și umil din coadă. Fata prinse o bucată destul de mare de pâine, puse deasupra o bucată de brânză și, la ieșire, luă repede o pătură veche de lână.

— Vino! strigă ea de pe treptele cerdacului.

Stoian Glaușev se apropie cu sfiiciune.

— Ia! spuse fata, aruncă apoi o privire încruntată câinelui și adăugă: Ia și asta, să te învelești!

Stoian luă pâinea și pătura, întrebându-se parcă unde să le

lase. Neștiind cum să mulțumească, întrebă deodată:

— Dar de unde ai știut că mă cheamă Stoian?

În ochii severi ai fetei străluciră scântei vesele.

— Păi, pe o jumătate din voi, țăranii, tot Stoian vă cheamă.

El râse ca un nerod și întrebă din nou, fără s-o privească:

— Dar pe tine cum te cheamă?

Fata se încruntă și nu răspunse numaidecât.

— Sultana, rosti în cele din urmă și intră fuga în casă.

Flăcăul o luă de-a dreptul prin zăpadă, spre magazie; înainte de a ajunge acolo, mușcă o bucată mare din pâine. Saro sări înaintea lui pe picioarele din față, întinzându-și botul umed. Stoian ridică sus amândouă mâinile și bolborosi cu gura plină:

— Tu mi-ai dat mie ieri, când ți-a azvârlit turcul un bucătoi întreg?

Îi aruncă totuși o îmbucătură destul de mare și, așteptându-l s-o înghită și să se apropie și el de ușa magaziei, bombăni înainte, prefăcându-se supărat:

— Te las înăuntru, dar să nu crezi c-o să te iau sub pătură! Ai să te încălzești în cojocul tău.

Era plin de voie bună și, cum nu avea cu cine vorbi, sporovăia cu câinele.

VI

Ninsoarea încetă peste noapte. Conteni și vântul. Cu mult înainte de a se crăpa de ziuă, vremea se schimbă deodată. Gerul se muie și începu să adie un vânticel cald, puțin jilav.

Stoian ieși din magazie încă din zori. Curtea era pustie. În casa din fund nu se vedea niciun semn de viață. Zăpada se întroienise peste noapte, acoperind poteca ce ducea spre scările cerdacului, încât curtea și clădirea păreau și mai pustii. Țâșnit afară în clipa când stăpânul deschisese ușa, Saro se zbenguia printre nămeți, alerga încoace și încolo cu picioarele lui iuți. Stoian privi ce privi și iar se întoarse în magazie. „Orășenii ăștia dorm până la amiază...” Și rămase s-aștepte în picioare, în mijlocul magaziei, până se va lumina bine de ziuă

și se va arăta cineva în cerdac. Trebuia să dea înapoi pătura cu care se învelise peste noapte și voia apoi să întrebe dacă poate veni și disează să doarmă aici, dacă nu va găsi loc altundeva. Deși se temea de femeia cea tânără, voia ca tocmai ea să fie aceea care să apară, pe ea s-o întrebe. Dar iată că o șuviță de fum albăstrui se ridică pe coș și flăcăul deveni nerăbdător; se muta de pe un picior pe altul, cu toate că niciun zgomot nu tulbura încă liniștea din casă.

Se lumină bine de ziuă, cerul se bolti curat și albastru și cu toate că soarele nu răsărise încă, din streșini, ici-colo, începură să cadă picuri mari. Începea o zi frumoasă de primăvară, cu moină. Zăpada se topea și tânărul nu mai putea răbda să aștepte locului. Pe o asemenea vreme, sângele lui de țăran începea să fiarbă; și apoi, i se făcuse iar foame. Luă securea, ridică pătura pe care o lăsase în magazie și ieși în curte. Pășind încet, de parcă umbla în vârful picioarelor pe zăpadă, se apropie și azvârli pătura pe parmaclâcul dărăpănat al cerdacului. Se opri și aici o clipă, apoi străbătu dintr-o dată și repede curtea și ieși în uliță. Câinele strănută o dată din botul lui umed și o zbughi după el. Puțin după ce plecă Stoian, în cerdac se arătă nepoata lui Hagi Serafim. Oprită lângă parmaclâc, privi urmele pe care le făcuseră pașii flăcăului în zăpadă și, parcă aruncând asupra lor un gând furios, luă pătura și intră în casă.

Soarele răsări. Din streșini se scurgeau cântând șuvițe argintii de apă. Pe străzi luceau băltoace. Târgul, după lunile lungi de iarnă, era neobișnuit de animat. Stoian fleoșcăia alene cu opincile ude prin zăpada muiată și prin băltoacele pline de noroi, se oprea din când în când, ici-colo, de parcă s-ar fi gândit încotro s-o ia; adevărul era că nu știa unde să se ducă. Securea-i atârna nevolnică de brațul stâng. Gerurile trecuseră și lemne de spart nu mai erau. Stoian surâdea vinovat la glumele ucenicilor, care se legau de el încercând să-l sperie și-i asmuțeau câinele. Nu era zi de târg, și el, țăran, arăta ca un urs ivit în mijlocul orașului.

Toate ar fi fost bune, dacă nu i-ar fi ghiorăit mațele de foame. Și măcar dacă afurisiții ăștia de puștani ai orașului i-ar

spune unde să se ducă să găsească ceva de lucru, să bage ceva în gură. Năpădit de tristețe, zâmbea totuși și se simțea oarecum vinovat el însuși că e flămând, neajutorat, că poartă durerea asta neînțeleasă, care-i strânge inima. Tot rătăcind, se pomeni în fața ușii unui atelier de cazangerie și se opri.

Ca să pătrunzi în încăperea largă, băgată în pământ, trebuia să cobori câteva trepte. Undeva, către mijlocul podelei de lut bătătorit, ardea focul în vatră. Un ucenic mânuia cu toată puterea mânerele de lemn ale foalelor și un bărbat în vârstă, cu șorț de piele și mânecile sumese, urmărea cu priviri iuți focul. În jurul nicovalei, strânși unul lângă altul, stăteau vreo zece bărbați ținând mânerele lungi ale baroaselor mari și grele. Cel de lângă forjă ridică mâna și foalele încetară de a mai sufla, pălălăile scăzură și în foc se văzu grămada de jeratic, din lemne de stejar, mistuindu-se repede în lava albă a metalului topit. Meșterul de lângă forjă dădu la o parte, cu o măturică lungă, udă, jeraticul rămas și umplu de-acolo un linguroi mare. Arama topită se clătina greoaie în linguroiul adânc, din care se scurseră câteva picături albe, picături de foc. Cu îndemânare, meșterul turnă lichidul incandescent într-o formă și duse din nou linguroiul spre foc.

Nu după mult, pe podeaua de pământ se afla o turtă de-un roșu aprins. Când arama începu să se întărească, meșterul o înșfăcă într-un clește uriaș și o trânti, aprinsă și grea, pe nicovală. În timpul acesta, cei zece bărbați făcură un semicerc în jurul nicovalei, cu baroasele ridicate. Meșterul strigă ceva, făcu un semn, strânse apoi cleștele cu amândouă mâinile. În cealaltă parte a atelierului stăteau așezați, la o tejghea lată, alți lucrători, care băteau cu ciocanele cofițe, tipsii, tingiri și farfurii de aramă, iar într-un ungher întunecat doi ucenici rezemați cu palmele de perete lustruiau alte vase, frecându-le cu tălpile picioarelor și sucindu-se repede din șolduri. Scârțâitul uscat al nisipului de sub tălpile lor, amestecat cu ciocăniturile răsunătoare dinspre tejghea, fură repede înăbușite de loviturile grele ale celor zece baroase, care cădeau cu putere peste turta incandescentă de pe

nicovală, una după alta, repede și cu regularitate: „Ta-ca-ta-ca-ta-ca-toc!” Și iarăși, mereu la fel. Turta de aramă se întuneca, se lățea și se subția sub loviturile care cădeau fără oprire.

Stoian Glaușev sta în ușă și privea năuc munca acestor oameni. Putea și el să ridice un asemenea baros, e muncă asta, dar în același timp e și joacă veselă. Nu văzu când se apropiase de capătul de jos al scării un bătrân cu ochii albaștri, încărunțit de tot, cu obrajii roșii ca arama, cu un șorț tărcat negru și roșu. Bătrânul făcu un semn cu mâna și strigă lui Stoian în hărmălaia baroaselor:

— Ce cauți, flăcăule? Ai nevoie de ceva?

— N-am nevoie... începu Stoian și se necăji că nici el nu se auzea, așa că zbieră aproape: Dați-mi și mie un ciocan de ăla mare! Să ciocănesc și eu...

Bătrânul îl privi acum în alt fel. Apoi, așa gârbov cum era, se întoarse spre muncitorii din jurul nicovalei și privi iar la țăran.

— Vino jos! rosti el repede.

Stoian coborî scările, cu câinele după el.

— Gonește afară potaia! strigă bătrânul și-l tot măsura cu privirea nemișcată, o privire calmă de om bătrân.

— Aha! se înfioră Stoian, dar, supus și ascultător, se răsuci și ridică securea: Sa, bre! Afară, afară!

Saro se sperie, sări pe prima treaptă și de-acolo își privi stăpânul cu nedumerire; apoi, cu cele două picioare dinainte și îndată și cu cele două din spate, urcă treptele celelalte, trecu pragul ușii și rămase acolo. Pricepuse că nu e de șagă.

Stoian sprijini securea lângă perete, apoi își scoase cojocelul. Îi dădură un ciocan și-i arătară ultimul loc din rândul lucrătorilor.

— Să te uiți și să-nveți de la ei cum lucrează! îi spuse meșterul de lângă nicovală.

Ciocanul nu-i păru prea greu; când lovi vârtos cu el o dată, meșterul căscă ochii și-i strigă:

— Ho! Mai domol! Găurești arama! Lovește mai ușor!

Stoian începu să izbească mai încet, dar puterea lui

neobișnuită se mai simțea. Mânui astfel mult timp ciocanul greu, neobosit, plin de râvnă.

Lucrul se sfârși târziu după-amiază. Pe Stoian Glaușev îl chinuise tot timpul foamea, dar nu pomeni nimic despre mâncare, ci întrebă numai:

— Să viu și mâine?

Meșterul arătă spre tejghea, unde era bătrânul.

Stoian făcu câțiva pași spre el și întrebă iarăși:

— Să viu și mâine?

— Să vii. Dar mai devreme, dis-de-dimineață să vii. Na, cumpără-ți pâine! făcu bătrânul meșter și-i azvârli pe tejghea un ban de aramă de zece parale. Câinele, adăugă el de parcă și-ar fi adus întâmplător aminte, n-ai de ce să-l mai aduci. Nu e bun de nicio treabă aici.

Lăsând în urmă atelierul, Stoian se opri la cea dintâi brutărie ce-i ieși în drum și-și cumpără de toți banii o pâine. Chiar în fața brutăriei o înfulecă toată, fără să uite bineînțeles de tăcutul său tovarăș. Trecu mai departe și se opri la un colț de uliță. Simțea în trupu-i voinic plăcerea ce ți-o dă istoveala după o zi de muncă. Era sătul și privea în jur cu ochi scânteietori de bucurie. Saro mișca și el din coadă, mulțumit. Pata neagră de deasupra ochiului stâng îi sta tot așa, ca o căciulă lăsată într-o parte. Stoian clătină din cap:

— Dai din coadă, hai? Dar află că nu-i așa de grea coada ta ca ciocanele din cazangerie...

Când se întunecă de tot, când toate prăvăliile se închiseră și ulițele din târg se goliră, lui Stoian îi reveni teama. Unde să înnopteze? Îl vor mai lăsa oare în magazie? Astfel înspăimântat și neștiind alt loc unde să se ducă, se îndreptă spre casele dărăpănate ale lui Hagi Serafim. Intră în curtea largă și văzu acolo, pe parmaclâcul cerdacului, pătura cu care se învelise. Nu în același loc unde o pusese el dimineața, ci ceva mai încolo. Pesemne că puțin mai înainte o adusese nepoata lui Hagi Serafim. Luă pătura și rămase locului, cu ochii îndreptați spre ferestruici, poate va ieși ea să-l vadă; voia să-i spună că muncise, că mâine se va duce din nou la lucru. Din casă nu răzbătea însă nici cel mai mic zgomot, nici

glasuri, și Stoian se-ndreptă spre magazie. Mergând într-acolo, văzu urmele pașilor ei mici pe zăpada care mai rămăsese pe alocuri. Fusese așadar în magazie, în magazia lui. Stoian zâmbi, fără să știe nici el singur de ce. Chemă câinele înăuntru și închise ușa. Afară mai era ziuă, dar el se culcă și adormi somnul dulce al omului obosit, sătul și cu inima plină de speranțe. De speranțe cam nelămurite, dar frumoase.

VII

Era într-o duminică. Trecuseră două săptămâni de când Stoian își avea culcușul în magazia conacului pustiu al lui Hagi Serafim. În acest răstimp nu se întâmplase nimic deosebit. Flăcăul pleca dis-de-dimineață și se întorcea seara. În primele zile, grija lui cea mare a fost Saro. N-avea cum să-l trimită în sat și i-ar fi părut rău să se despartă de el. Nu-l putea duce nici în atelierul unde lucra și se gândea cu teamă că nepoatei lui Hagi Serafim nu-i prea place tovarășul său cu patru picioare. Plecând, îl lega cu o sfoară în magazie, îi lăsa de mâncare, îi turna apă într-o copaie de piatră uitată acolo și numai noaptea îi dădea drumul prin curte. Îi era milă de bietul animal, să-l lase legat toată ziua, dar ce să facă? Sultana, într-o bună zi, îi putea lua la goană pe amândoi.

Într-o seară, ea îl strigă din cerdac și-l întrebă cu asprime:

— Câinele ăsta nu-l poți duce la țară?

— Nu pot... cum să-l duc? se sperie Stoian și nu-i veni deloc a glumi. Ținea mult la animal și-i era milă de el, încât găsi ce să răspundă: Nu mă lasă de la prăvălie, e treabă multă, și apoi nu vreau să știe cei din sat unde sunt, pentru că ar putea afla beiul și Osman...

Sultana nu știa de fuga lui și nu prea înțelese răspunsul; totuși pricepu ceva și spuse:

— Dacă nu-l poți trimite acasă, de ce-l ții legat în magazie, să latre și să schiaune toată ziua? Nu-mi prea plac mie câinii, dar dă-i drumul să umble prin curte.

Bălțatul cățeluș se mai învioră, lăsat liber în curtea largă și

liniștită, și nu lăsa nicio pisică sau orătanie să sară înăuntru, peste zidurile de chirpici, aproape năruite, care o împrejmuiau.

„Ei, își zise Stoian, dacă pe câine nu l-a izgonit, nici pe mine n-o să mă dea afară; barem câteva zile să mai stau.” Și trecuseră două săptămâni. Dimineața lăsa pătura tărcată pe marginea cerdacului, și seara o găsea tot acolo. Nepoata lui Hagi Serafim nu uita niciodată s-o aducă. Ei doi rar se întâmpla să se întâlnească, și atunci numai câte-o clipă, două; și mai rar încă schimbau o vorbă. Dar dacă țăranul ar fi fost mai ager, ar fi băgat de seamă că ea nu-l scăpa din ochi. Îi descoperea zilnic urmele pașilor mici, în curte și în magazie, le căuta chiar și se bucura în fiecare seară văzând pătura tărcată, stăpânit cum era de teama să nu-l izgonească. În două rânduri văzu că magazia fusese măturată și, într-o dimineață, când tocmai ieșea să se ducă la lucru, Sultana se ivi în cerdac și-i vorbi:

— De ce nu găsești pe undeva niscaiva paie să-ți așterni, ca să nu mai dormi pe scândurile goale?

Până să apuce să-i răspundă, ea intră în casă. Seara, însă, flăcăul găsi alături de pătură și o perniță de lână împletită, destul de bună, deși veche de tot. Se simțea mai bine. Își făcu un așternut mai cumsecade, de lucru avea în fiecare zi și izbutise chiar să înnoade într-o basma câțiva gologani. Se deprinse cu noua lui viață. Dorul sfredelitor după satul său nu-l mai râcâia în suflet atât de des, nu-l mai speria orașul, care în același timp îl atrăsese cu atâta putere. Se mai temea, totuși, de ocrotitoarea lui. Câteodată o privea ca pe o străină, altă dată i se părea că toate binefacerile îi veneau de la ea. Dorea s-o vadă cât mai des, dar fata se ferea, se ținea mereu departe. Cam asta era tot, în ceea ce privește relațiile dintre ei. Tânărul, cu sufletul său simplu, cu mintea lui naivă, nici nu încerca să ghicească ce gândea fata, ce plănuia, ce se întâmpla cu ea în aceste zile și săptămâni, după cum nu încerca să vadă nici cum se transformau propriile lui simțăminte, fiindcă, în ceea ce-l privea, totul se întâmpla de la sine, nici el nu-și dădea seama cum. Era luat ca de un șuvoi tot mai

puternic, care curgea într-o direcție anumită. Micile întâmplări prin care trecuse în curtea lui Hagi Serafim se înlănțuiau între ele cu un scop anume, dar pe care el nu-l putea ghici.

În dimineața aceea ieșise mai devreme în curte. Era zi de sărbătoare, n-avea unde să se ducă și căuta să se apuce de ceva. Voia să ajute într-un fel, să fie de folos, să se plătească oarecum. Și era berechet de lucru în curtea aceea largă, în grădină, la partea dărâmată din casă; dar nu se putea hotărî și, cu mâinile vârâte în brâul lui roșu, se învârtea pe lângă magazie, sau se oprea ici-colo, la soare.

Dimineața de primăvară era plină de lumină, sub scânteierile aurii ale cerului înalt și senin. Ultimele zile fuseseră însorite, pământul se zvântase, prin unele locuri din curte și grădină răsărise iarba sau câte o floricică timpurie. „Frumoasă vreme... să mă apuc să sap grădina”, se gândi Stoian, privind într-acolo, apoi se răzgândi și se întoarse spre casă. Nu se putea apuca de nimic fără știrea stăpânei și aștepta răbdător, cu mâinile înfipte în brâul lui lat.

Sultana ieși în cerdac să scuture un țol și nici nu-l privi măcar.

— Să încep să sap grădina? întrebă Stoian.

Ca și cum pregătise de mult răspunsul, ea rosti:

— După-amiază.

La poartă se ivi un om în vârstă, înalt și uscățiv. Un dolman ponosit atârna pe el, ca agățat pe-o prăjină. Pășea țanțoș cu condurii lui vechi de lac, gâtul subțire părea și mai lung, cu mărul lui Adam păros, colțuros, ieșit în afară. Sultana se opri în cerdac să-l întâmpine:

— Poftim, unchiule Tase!

Dar unchiul Tase, fără s-o ia în seamă, înaintă până în fața țăranului, îl privi încruntat din creștet până-n tălpi și abia după aceea păși spre treptele cerdacului. Nepoata lui Hagi Serafim se uita la bătrân cu priviri întunecate; fața îi pălise. Stoian îl auzi pe Tase întrebând-o când ajunsese lângă ea:

— Ăsta e?

— Cine? întrebă Sultana.

— Tot orașul vuiește! auzi din nou Stoian vocea supărată și

gâjâită.

De data asta, nepoata lui Hagi Serafim spuse și repetă:

— Da, el este. El este, unchiule!

Intrară în casă și Stoian auzi cum acolo, înăuntru, se întretăiau glasuri, pripite și pline de mânie. „Se ceartă, gândi el. Se ceartă pentru mine, vor să mă gonească, bătrânul ăsta nu vrea să mă vadă aici!” Nu putea desluși cuvintele, doar în câteva rânduri auzi vocea Sultanei și-și dădu seama că nu era vorba numai de izgonirea lui, ci mai ales de altceva, de ceva tulbure cum era totul în viața lui, ceva neclar, dar foarte însemnat, mai însemnat ca orice, ceva care pornea tot de la Sultana, de la tânăra și mărunțica femeie, al cărei glas îl auzea în casă.

Nu trecu mult și țanțoșul unchi Tase ieși urmat de bătrâna hagioaică; după ei, se ivi și Sultana. Bătrânul se opri pe treapta cea mai de sus și strigă către Stoian:

— Ei, ascultă! Cară-te de-aici și du-te de unde ai venit!

Stoian o privi pe Sultana, să audă ce va spune ea. Fata rosti cu voce înceată, dar hotărâtă:

— Nu, unchiule, el aici rămâne.

Bătrânul coborî treptele încet, apoi, deodată, scuipă cu zgomot și porni spre poartă cât putu mai repede. Nepoata lui Hagi Serafim, grăbită s-o audă bătrânul, cât mai era în curte, se apropie de marginea cerdacului și rosti cu o îndrăzneală dârză și poruncitoare:

— Măi, țărane!

Stoian o privea cu ochii plini de spaimă și de nădejde în același timp, cu o însuflețire mută, plină de devotament, pe când ea continuă:

— Urcă-te repede în podul magaziei! Sunt acolo sape, târnăcoape. Dă-le jos, că astăzi săpăm grădina!

Stoian Glaușev veni numai în cămașă, cu uneltele pe umăr. Pe când privea grădina mare și părăginită, Sultana se apropie de el cu pași repezi și-i arătă de unde să înceapă și până unde să sape. Cu toate că-și păstra cumpătul și se arăta tot atât de aspră, se cunoștea pe fața ei că era tulburată. Ochii negri îi străluceau, pe obrajii palizi pâlpâia o rumeneală ușoară.

— După ce sapi bine, fărâmi bulgării, curăți grădina de pietre, de rădăcini și, după asta, facem straturile.

În vocea ei se simțeau accente blânde, prietenoase. Fulgeră în câteva rânduri cu priviri repezi pe tânărul țăran și nu se grăbi să plece. Stoian mânuia sapa cu putere și cu toată însuflețirea. Mirosul reavăn, care se ridica din țărâna jilavă și răscolită, îl amețea, îl tulbura, îi înviora sufletul și trupul. Mireasma asta cunoscută îi trezea în suflet doruri și pofte, trezea acel chin înrădăcinat acolo, care rămăsese în ultima vreme undeva departe. O căldură plăcută i se răspândea în trupul tânăr, pe când săpa cu dârzenie, cu băgare de seamă, cu îndemânare, de parcă nu s-ar mai fi oprit niciodată. Pământul negru, ca de tuci, se desfăcea repede, supus și darnic sub loviturile lui. Sudoarea i se prelingea pe frunte prietenos, ca o mângâiere.

Flăcăul se simțea în toată ființa lui înviorat, bucuros și fericit de munca ce-o îndeplinea fără preget, îmbătat de mireasma pământului săpat și de căldura care i se răspândea prin trup și mai înlăuntrul lui, în suflet. De unde se iscaseră, de unde îi veneau toate aceste simțăminte? Din muncă oare, din pământ, sau de la soarele de primăvară, din acea tărie albastră, înaltă? Ori poate de altundeva? Flăcăul de la țară nu se-ntreba, nu știa, în minte nu-i venea vreun răspuns. Era tânăr, zdravăn, se născuse pe pământul acesta și crescuse sub același cer.

Undeva, pe aproape, gângureau turturelele. Freamătul acesta sonor, larma pripită a păsăretului din pomii de prin curțile și grădinile din jur, nu mai contenea o clipă de când începuse, încă înainte de răsăritul soarelui. Saro, ba o zbughea din curte afară, ba dădea buzna în grădină cu căciulița lui pusă strâmb, își bălăbănea picioarele lungi printre bulgării umezi, învârtea coada, se rostogolea ca un vălătuc alb pe pământul negru, proaspăt săpat, parcă înnebunit de bucurie, de soare, de primăvară.

— Haide, ajunge atâta! auzi deodată Stoian glasul cunoscut și se îndreptă din șale.

La o mică depărtare se oprise nepoata lui Hagi Serafim și-l

privea. El sta drept în mijlocul pământului săpat, cu pieptul desfăcut, cu fața roșie, cu părul vâlvoi și umed, cu cămașa albă, pe care și-o spălase singur ca s-o aibă curată duminică, încât cusăturile colorate străluceau în scânteierea soarelui tânăr de primăvară. Surâdea fetei cu cele două șiruri de dinți albi, sănătoși. Și ea se îmbrăcase sărbătorește cu straie ușoare, își legase capul cu o basma colorată de oraș și, pentru întâia oară, Stoian vedea în ochii ei negri moliciune și chiar supunere.

— Ajunge! continuă ea. Ai să termini după-amiază ce-a mai rămas. Vino acum să prânzim!

Sultana porni cu pașii ei mărunți spre casă și el o urmă. În acest fel îl introduse ea pentru întâia oară în bătrânul conac al lui Hagi Serafim.

VIII

Despre bunicul acestui Hagi Serafim se povestea – ca într-un basm de demult – că ar fi avut o căciulă întreagă de galbeni, iar banii de argint și de aramă îi măsura cu cântarul. Îl chema Marco. Pe jumătate orășean, pe jumătate țăran, nu prea sta pe-acasă, umbla prin toată Macedonia, cumpărând vite mari și mici, oi mai ales. Se ducea pe la târgurile și iarmaroacele de dincoace și dincolo de Vardar[1], se încumeta să străbată locuri străine, printre arnăuți și greci, până la Elbasan, Ianina, Larisa și până la Atena chiar. Avea șapte fete și un singur fiu – Ognen. Pe măsură ce copiii creșteau, Marco îi băgase pe rând în treburile lui. Astfel, toate cele șapte fete, împreună cu mama lor, trebuiau, de la începutul unui an până la începutul celuilalt an, să lucreze și să prelucreze lâna de capră, s-o spele și s-o dărăcească, s-o vopsească, s-o toarcă și s-o țească în nenumărate topuri de postav, abale groase, velinți de lână colorate. Pe fiu-său îl lua cu el la drum, pe la pășuni și târguri.

Marco era, pare-se, om destoinic în munca lui și lacom după avuții. Dar cum lucra cu marfă vie și se afla mereu pe

[1] Râu în Macedonia centrală.

drumuri, de câteva ori își pierduse toată averea, fie de molimi, fie că arnăuții și turcii îl jefuiau de marfă. Era îndrăzneț, aprig, purta o curea cu pistoale și cuțite, dăduse ades lupte pentru a-și apăra marfa și, în cele din urmă, n-a murit de moarte bună. L-au ucis arnăuții pe undeva pe lângă Gorcea. Fiul său, Ognen, care scăpase de la moarte ca prin minune, a strâns cu ciobanii tatălui său turmele care mai rămăseseră din avuția lor și s-a întors la Prespa. Meseria lui taică-său nu o făcuse cu prea multă plăcere. Om mai potolit, cu sănătatea șubredă, vându marfa, dădu drumul ciobanilor și argaților. O adevărată pacoste lovise familia – jaf și moarte – dar până la urmă toți se împăcară cu soarta lor. Tatăl sfârșise atât de tragic și asupra casei se abătuse jalea; dispăru în schimb teama. Amuțiră războaie, sucale[1], vârtelnițe, focurile se stinseră, căldările mari se răciră; tăcea întreaga casă. Tot pe-atunci bântui și o molimă, prăpădind cinci dintre surorile lui Ognen. Cu timpul, cele două surori rămase se măritară și se însură și el. Așa potolit și tăcut cum era, așa lăsă să i se scurgă viața întreagă. Nevastă-sa, însă, femeie aprigă și inimoasă, îl certa:

— Câtă vreme o să mai trăim numai din ce avem? Banii se isprăvesc repede. Apucă-te de vreo treabă, Ognene, până nu se sfârșesc de tot galbenii de la Marco!

Astfel, cu ultimii bani, Ognen a deschis o prăvălie apropiată de îndeletnicirea bătrânului. Vindea postavuri, găitane, stofe, strângea piei, pe care le vindea negustorilor din Bitolia. Negustoria lui nu era cine știe ce pricopseală, fiindcă nu cuteza să urce în șa și să cutreiere drumuri și târguri; gospodărea însă cu grijă ceea ce rămăsese de la taică-său. Când i se născu primul băiat, se rugă să fie botezat Serafim, cu toate că era un nume nu prea obișnuit la Prespa. Îl alesese singur. Poate că se potrivea cu dispoziția lui sufletească. Ceilalți copii ce-i mai avu muriră încă de mici, unul după altul. Când Serafim împlini doisprezece ani, tatăl său înfruntă toate spaimele și îl trimise la Ohrid, să învețe carte grecească la

[1] Unelte cu ajutorul cărora se deapănă pe țevi firul pentru războaiele de țesut.

niște dascăli renumiți. După primul, și mai ales după cel de-al doilea an, când Ognen văzu că băiatului îi place cartea, începu să-l bată gândul să-l trimită la o școală mare din Atena sau Țarigrad, să facă din el om învățat. Ognen însă muri de tânăr, răpus de o boală grea, și nevastă-sa opri pe unicul său băiat pe lângă casă. Astfel, Serafim se pomeni încă de copil conducând prăvălia tatălui său.

Nu-i păru rău prea multă vreme că se lăsase de învățătură, cu toate că, după ce gustase din dulceața ei, îi rămăsese un neastâmpăr în suflet și o atingere în mândria cea mai mare a vieții lui. Înțelesese ce putere are învățătura și se gândi chiar s-o folosească. Dar patima negustoriei, când pune stăpânire pe om, îl ridică și-l strivește, ca toate celelalte patimi. Încă prea tânăr și fără experiență, Serafim porni pe același drum ca și tatăl său și, în curând, se simți ca un cârlan în mijlocul unei câmpii largi și-și desfășură coama. Se făcea tot mai dârz, patima îl orbea. Nu aștepta ca țăranii din județul lui să vină cu piei la prăvălie, așa cum obișnuiau, ci începu să se ducă el pe la dânșii, despuind și jefuind oamenii săraci, fără nicio milă. Învățase cum să cumpere piei la prețuri mici și să le păstreze până la timpul cel mai potrivit. Descoperi și drumul spre Salonic și pe cel ce ducea la mare. Ticlui o scrisoare iscusită, așa cum învățase la Ohrid, către cel mai mare negustor de piei din Salonic, și curând primi răspunsul. La sfârșitul scrisorii comerciale, seci și reținute, prin care negustorul din Salonic îi propunea să achiziționeze piei pentru el din întregul ținut al Prespei și să i le expedieze direct la Salonic, erau adăugate și următoarele două-trei rânduri: „Văd că ești tânăr, muncitor și destoinic. Asemenea oameni îmi plac și sunt gata în orice împrejurare să-i încurajez și să-i susțin.” Negustorul era grec și voia, se vede, să dea întâietate unui creștin.

Multă vreme nu avu niciun motiv să se căiască: era întreprinzător și, ca negustor, corect în afaceri. După asta când începu să vină cu marfa la Salonic, grecul băgă de seamă că el rămânea tot mai multă vreme locului, că se ducea mereu prin port și privea vapoarele mari. Și găsi prilejul să-i spună cu bunăvoință, dar și amenințător: „Marea,

tinere, ameţeşte. Vezi să nu-ţi sucească şi ţie capul!” Dar tânărul prespănean adulmecase adânc mirosul îmbătător al apelor verzi, al nemărginitului orizont al mării.

S-a despărţit de grec şi a încercat să-şi facă singur drum spre porturile îndepărtate. Grecul, pizmaş, îl strivi dintr-o singură lovitură, spunându-i din nou: „Nu te băga unde mă aflu eu! Aici, în Salonic, sunt şmecheri mai ceva ca tine, dar niciunul dintre ei nu îndrăzneşte să-mi pătrundă în ogradă. Nu încerca nici tu! Întoarce-te la Prespa şi continuă să-mi trimiţi de-acolo piei! Te preţuiesc, dar la Salonic să vii numai atunci când vrei să-ţi cumperi fes nou.” Serafim Ognenov nu cuteză să se ia la trântă cu acest mare negustor, care avea reprezentanţele şi oamenii lui în întreaga Mediterană, la Marsilia, Cairo şi până în Madagascar. S-a întors la Prespa, după ce prăpădise vreo mie de galbeni.

O luă de la capăt. Şi din nou începu să-i curgă prin mâini un şuvoi de aur. Se însură şi-şi clădi conacul cel mare. Nevastă-sa, baba Hagi Serafim, fusese la vremea ei o femeie foarte frumoasă. Aduse pe lume doi prunci morţi. Cel de-al treilea copil se născu însă viu şi acesta a fost ultimul. Averea se îngrămădea repede, dar Serafim Ognenov avea o singură bucurie, pe cât de mare, pe atât de nesigură: viaţa abia pâlpâindă a unicului său fiu. Pe nevastă-sa nu o iubea prea mult; singura lui dragoste era băiatul. Acesta boli tot timpul până la zece ani, pe urmă se însănătoşi, dar rămase slab, gălbejit şi taică-său tremura pentru viaţa lui. Negustoria din Prespa nu avea cum să o mai întindă. Averea creştea de la sine şi Ognenov se puse să-şi împodobească locuinţa. Conacul începuse să semene cu un serai de paşă, când Serafim se sătură şi de asta şi începu pregătiri pentru un drum lung: la Ierusalim. Îl atrăgea nu numai mormântul lui Hristos din îndepărtata ţară, nu numai mândria de mare ciorbagiu[1], dar într-o măsură nu mai mică drumul pe mare – vechiul dor de care-i era însetat sufletul şi care nu se potolise încă. Plecă împreună cu nevasta şi cu fiu-său. Şi se întoarseră toţi trei hagii.

Ce-şi putea dori mai mult un om? Avere, casă, putere, pe

[1] Ofiţer de ieniceri. Aici e luat în sensul: om de vază, bogătaş.

toate le avea Hagi Serafim Ognenov, dar era sătul de toate până peste cap. Se avântă din nou în afaceri, începu să îngrămădească cu îndărătnicie mărfuri în depozitul propriu ce-l avea la Salonic. Din nou se gândi să înceapă a face comerț cu porturile îndepărtate. Lucrul i se părea mai ușor acum: avea experiență, putea investi în afaceri până la patru sute de mii de groși[1], văzuse cu ochii lui ce înseamnă marea, vapoarele – străbătuse doar de două ori Mediterana. Apoi, nici grecul cel bătrân nu mai trăia și Hagi Serafim socoti că de-acum înainte nu mai avea de cine să se teamă. Rămase la Salonic luni întregi. Depozitul îi sta ticsit cu marfă gata. Aștepta cereri mari din Marsilia. La Prespa nici nevastă-sa nu știa dacă mai trăiește; plecase de multă vreme și nu trimitea nicio veste. Veni când îl așteptau mai puțin și înfățișarea lui nu trădă nimic. Dar oricât era de mândru și închis la vorbă, nu se putu stăpâni și mărturisi nevesti-si:

— Am pierdut iarăși totul.

Femeia nu se amestecase niciodată în treburile lui, așa că nici acum nu-l întrebă cum și-a pierdut averea. Și el nu mai pomeni despre dezastrul suferit. Abia pe urmă s-a aflat în Prespa că întregul său depozit cu piei din Salonic arsese într-o noapte.

Hagi Serafim Ognenov o luă iarăși de la capăt. Semăna bunicului Marco, nu tatălui său, care fusese om astâmpărat și slab de fire. De data asta, însă, Serafim n-a mai putut răzbi departe. Curând după întoarcerea de la Salonic, află că fiul său Vasil se înhăitase cu niște tineri de-o seamă cu el, turci bogați și râzgâiați. Se îmbătau cu rachiu, se țineau de femei stricate. Hagi Serafim primi cu liniște vestea acestei noi nenorociri, cu gândul că o va înfrânge repede. Îl însură pe Vasil și nu-l mai scăpă din ochi. La început, tânărul părea împăcat cu soarta și sta tot pe lângă nevastă-sa. I se născu și un copil – Sultana. Curând, însă, parcă un diavol îl trase iarăși pe drumul cel rău. Începu din nou să bea, fără să se mai teamă de tată-său, fără să-i fie rușine de lume. Rachiul îl distruse ca

---

[1] Monedă veche de argint, care a circulat și prin Europa Centrală între secolele XIV și XIX. În Orientul Apropiat era echivalentă cu piastrul.

un pârjol în mai puțin de un an și, curând după moartea lui, se stinse și tânăra soție.

Hagi Serafim Ognenov rămase singur cu nevastă-sa și cu nepoata lor, Sultana. Nu arăta prin nimic durerea ce-l mistuia, dar vedeau toți că îmbătrânește repede. Continua să muncească – nu putea sta fără să facă nimic – și în minte i se plăsmui un plan pe care o putere lăuntrică îl împingea să-l îndeplinească. Se vede, însă, că forțele începuseră să-i slăbească și o schimbare bruscă se petrecu în el. Timp de peste patruzeci de ani Hagi Serafim se îndeletnicise cu comerțul de piei și deodată nu mai putu suferi duhoarea lor. În puțină vreme își goli depozitele, vându tot ce-i mai rămăsese din mărfuri. Cu banii, vreo mie și cinci sute de galbeni, cumpără un șir întreg de prăvălii, pe cea mai frumoasă stradă a târgului.

Trecu un an sau doi și nimeni nu știa ce mai pune la cale hagiul. Atunci izbucni pârjolul cel mare, rămas de pomină în Prespa. Din miezul nopții până-n zori arse aproape tot centrul orașului. Incendii izbucneau adeseori, mai ales în piață, dar acesta se dovedi cel mai cumplit. Era iarnă, Hagi Serafim sta la o parte și privea cum i se fac scrum prăvăliile. A doua zi căzu la pat. Cu două zile înainte de-a muri îi spuse nevesti-si:

— De patru ori m-a ars focul... Cel mai mare pârjol a fost Vasil... De data asta, însă, voi arde și eu cu totul.

Se gândea la cele patru nenorociri abătute asupră-i în viața sa, abătute nu din vina lui, spunea el, ci fiindcă n-a avut noroc. Tocmai atunci intră nepoată-sa Sultana și el, parcă trezit dintr-un vis, îngăimă:

— S-ar putea să mă fac bine... Dacă nu, dumnezeu să vă aibă în grijă!

Își adusese aminte în clipa aceea că lăsa fără ocrotire pe copila fiului său, pe Sultana, dar moartea care-l pândea n-o putea ocoli.

Sultana și-l amintea bine încă. La moartea bunicului ea avea șase ani. Rămăsese ca o floare unică în vârful unui copac, crescut stufos și înalt, dar acum pălit, ars de fulgere, sau poate de seve prea iuți, otrăvitoare, supte de rădăcinile

lui. Ea, însă, înflorea în vârful acestui copac, hrănindu-se cu sevele cele binefăcătoare, dătătoare de viață, adunând în ea toată vigoarea zămislită de-a lungul anilor, ca astfel să dea și ea roade menite să întărească și să continue existența lui, pe cale să se stingă. Sultana îl ținea minte numai pe bunic. Aflase, însă, și ce viață duseseră tatăl și străbunicii ei, Ognen și Marco. O cunoștea pe maică-sa și pe toate bunicile și străbunicile; le cunoștea traiul, deși numai din amintiri și povești. Purta în minte chipul lor, viața lor era propria ei experiență, mândria ei, și ceea ce i se ștersese din memorie împlinea chemarea sângelui. Sultana se ținea zdravăn pe copacul pe care crescuse ca o ultimă floare și rod al lui, și poate că era mai plină de viață decât el, adunând în ființa sa toate forțele lui.

Era mică de tot când rămase orfană de amândoi părinții, iar bunica ei, nevasta lui Hagi Serafim, care nu cunoscuse niciodată nevoia și sărăcia, nici acum nu voia să se lipsească de nimic. Singurul lor sprijin era unchiul Tase, fratele bunicii, dar era și el un om ușuratic, din cale-afară de fudul de spița lui de ciorbagiu, mlădiță pirpirie a unui neam mare. Foarte sărac, se înfrupta, fără să-i pese prea mult, din rămășița de avere a lui Hagi Serafim, ca să țină sus „ighemoniconul” familiei – cum se spunea – adică numele lor prea respectat. Sultana, un copil, nu putea să i se pună în cale, iar baba Serafimoaia nu voia să știe de altceva decât să aibă cu ce să se îmbrace și să mănânce bine.

Unchiul Tase făcu două mari greșeli. Crezând că poate zidi din nou prăvăliile arse ale lui Hagi Serafim, începu lucrul, dar văzu repede că banii nu-i ajung. Hotărî atunci să ia materiale de construcție de la casa cea mare a hagiului și începu să dărâme una din aripi, până când se convinse că nici așa nu va face nimic. Neputând să reconstruiască prăvăliile, o sfătui pe Serafimoaică să vândă terenul ce-l avea în piață și s-a întâmplat astfel că l-a vândut pe-un preț de nimic. Unchiul Tase începea totdeauna cu planuri mari, dar niciodată n-a putut duce ceva până la capăt, așa cum ar fi trebuit. Când Sultana împlini treisprezece sau paisprezece ani, se pomeni

cu bunică-sa în plină sărăcie. Și dacă, așa nevârstnică, n-ar fi luat totul în mâinile ei, ar fi ajuns să sufere și de foame. Asta s-a petrecut într-o zi când baba Serafima a dorit să-și facă o cațaveică nouă de atlas.

— Mai ai haine, ai ce îmbrăca, babă hagioaico, îi spuse Sultana. Apoi nici nu-ți mai șade bine să te împopoțonezi cu o cațaveică nouă de atlas.

— Cum nu-mi șade bine? Știi tu cum am trăit eu? Nu înțelegi că nu pot să umblu așa, în zdrențe?

— Suntem săraci acum, bunico, nu mai câștigă nimeni pentru noi.

— Eu nu sunt săracă, am bani.

— Ce ai? Dă-mi să văd! Să văd cât ai?

Toată noaptea Sultana o ținu pe Serafimoaia ca pe jeratic, dar nu izbuti să-i ia cheile de la cufere și dulapuri. Abia către ziuă, cum bătrâna hagioaică pica de somn – și tare-i mai plăcea să doarmă – nu mai avu putere să lupte. Mai ales că Sultana îi dădu ghes cu o ultimă îmboldire:

— Dă cheile să văd! Dacă sunt bani, ai să-ți faci o cațaveică nouă, ai să-ți faci și două, dacă vrei.

— Na, cățea, ia-le, pustii-s-ar totul! se predase baba hagioaică.

Sultana o lăsă să se culce și scotoci apoi prin toate cuferele, dulapurile, ascunzătorile. Găsi câteva podoabe, găsi și ceva parale. Le încuie și luă cheia la ea. Bătrâna rămase cu cațaveicile ei vechi, iar unchiul Tase urmă să se îngrijească de falnicul lor nume cum o ști. Sultana cântărea și drămuia fiecare para, când trebuia s-o cheltuiască, și astfel mica avuție păstrată în mâinile ei putea fi asemuită cu cele cinci pâini miraculoase cu care, după cum spune legenda, Isus Hristos a săturat cinci mii de oameni flămânzi din pustiu. Un șir de ani cele două femei au dus o viață grea, dar n-au rămas fără bucățica lor de pâine, fără lemne și fără să se îmbrace ca lumea.

Când Sultana împlini șaisprezece ani, veniră pețitori s-o ceară pentru un flăcăiandru. Ea singură găsi mijlocul să cerceteze cine și cum era tânărul și o sili pe bunică-sa să-l

refuze. Nu era bărbatul care-i trebuia. Atunci pricepu ea mai bine ce avea de făcut: voia ca în casa asta pustiită să intre un gospodar destoinic, căruia să-i treacă povara ce-i apăsa greu umerii prea tineri. Îl aștepta și se pregătea să-l întâmpine cu năzuințele ei de fată, cu toate nădejdile și visurile ei. Anii treceau, însă, și nu mai venea nimeni s-o ceară. Îi ieșise vorba că e fudulă și arțăgoasă. Mai era și altceva, mult mai de seamă: pentru săracii din Prespa era prea de neam mare, pentru cei bogați era prea săracă.

*

Și iată că se ivise Stoian Glaușev. Îl adusese la poarta Sultanei ultimul vârtej al iernii. Era tânăr, zdravăn, chipeș, atrăgător prin frumusețea și puterea lui. Sultana căuta mereu să-l vadă, îl privea îndelung, ascunsă îndărătul ferestrelor lipite cu hârtie ale odăii ce da în cerdac. Pe cât îi era cu putință, căuta să vadă cum trăiește, și mereu îl întreba câte ceva, așa, la repezeală, și ca din întâmplare, dar foarte atentă la răspunsurile lui. Și nu era prea greu să pătrunzi în gândurile și în sufletul acestui flăcăiandru cumsecade și naiv. El nu ascundea nimic, nici nu s-ar fi priceput să tăinuiască ceva.

Din ziua când Sultana s-a hotărât să-l atragă pe acest om străin în casa bunicului ei, l-a și socotit ca pe bărbatul ei. Era un țărănoi, un om simplu, un bădăran, dar tânăr, viguros, cu sufletul curat. Mai mult nu-și putea dori. Și apoi, nu mai putea să aștepte. La atât se mărgineau și planurile ei de viitor: să însuflețească din nou această casă pustiită, să-și întemeieze un cămin, să-și găsească un reazem sănătos, sigur. Treptat, începu să-l privească pe flăcău cu alți ochi. Îl aștepta seara să se întoarcă, da fuga dimineața la una din ferestruici și-l petrecea cu privirea. Îi era drag să-l privească. Uneori, când se uita la el, o treceau fiori și se îmbrobona de sudoare, dar niciodată nu se gândi să lase slobod acest simțământ care se trezea în ea, nici să-l numească pe numele lui, să se lase stăpânită de el. Fiindcă simțământul acesta nu ajungea până la conștiința ei, nu-l percepea ca pe o dorință plină de dulceață a trupului ei tânăr și sănătos. Și nu inima ei de fată,

și nici – așa cum îl socotea după concepțiile ei – blestematul, păcătosul și nedoritul imbold al cărnii n-o împingeau spre bărbatul tânăr, ci cugetul ei, clar și pătrunzător, care vedea în el pe soțul, pe tatăl copiilor ei, stâlp puternic al viitorului cămin.

Vremea se scurgea și ceea ce se petrecea în curtea lui Hagi Serafim nu putea rămâne o taină. De multă vreme nu fusese văzut prin curtea asta vreun bărbat, și-acum iată-l pe Stoian, care pleca dimineața și se întorcea seara ca la el acasă, deși, ce-i drept, Sultana îl ținea deoparte. Ochi nevăzuți pândeau și adulmecau prin despicături și găuri, prin uși și ferestre, șușoteli umblau într-ascuns de la o ureche la alta, și când unchiul Tase răspândi printre ai săi și printre străini că Sultana umblă să se mărite cu țărănoiul, începură toți să dea în vileag, fără opreliști, această neobișnuită întâmplare. Parcă pornise să se năruiască dintr-o dată rânduiala statornicită de veacuri în viața orășelului, și acest lucru cerea împotrivirea tuturor. Printre localnici se stârni vechea dușmănie împotriva ciorbagiului atotputernic de pe vremuri.

Hagi Serafim Ognenov săvârșise el lucruri și rele, și bune, dar numai cele rele se mai țineau minte, așa cum nu puteau fi uitate puterea, bogăția, mândria lui nemăsurată. Mârâiau, de asemenea, și bogătanii orașului. Ceea ce făcuse descreierata – după ei – nepoată a lui Hagi Serafim rănea orgoliul și boieria lor. În vuietul și în vorbele care se răspândeau prin oraș se simțea și batjocură cumplită, și ură disprețuitoare, și multă fățărnicie. Unii plăsmuiră chiar un cântec, în care strecurară tăinuitele lor dorinți și patimi deșănțate. Până și cei zece membri ai obștei bisericești discutară și luară hotărâri, într-o adunare de-a lor, împotriva nerespectării orânduirilor și a cuviinței sociale, arătând mânia generală. Fiecare din ei se feri, însă, ca de o profanare, să pomenească numele nepoatei lui Hagi Serafim. Păcatul ei nefăptuit era socotit cu atât mai mare, cu cât el se săvârșise în primele săptămâni din postul paștelui.

Sultana aflase de șușoteală și de răutăcioasele clevetiri, dar, cum nimeni nu cuteza să-i vorbească de-a dreptul, tăcea, strângând mândră buzele și simțindu-se mai de neatins ca

oricând. O cunoșteau mulți și se temeau de ochii ei întunecați, de limba ei ascuțită, când se hotăra să deschidă gura. Cine-o putea dojeni cu inima curată pe Sultana, care din fragedă tinerețe se lupta cu o mizerie neagră și veghea cu băgare de seamă să nu se stingă cele câteva scântei ce mai rămăseseră în vatra lui Hagi Serafim? Zi de zi, însă, clevetealа și răutatea omenească se făceau tot mai aprige și întunecau chipul ei neprihănit. Cel dintâi îi vorbi unchiul Tase. Veniră și alții s-o sfătuiască, rude mai depărtate, până și oameni cu totul străini, iar în casă, bunică-sa, Serafimoaia, prostită cu totul de bătrânețe, bodogănea mereu. Nu era ușor lucru pentru un om singur să se ridice împotriva tuturor celorlalți, cu atât mai mult pentru o fată săracă. Dar nepoata lui Hagi Serafim hotărî să meargă până la capăt. Mintea ei limpede o călăuzea ca o făclie menită să-i lumineze calea și o vâlvătaie tot mai mare se aprindea în inima ei: dorința de a fi fericită, voința de a avea un cămin, copii, pe care și ea, care s-a născut femeie, trebuia să-i nască. Pe măsură ce ura ei creștea împotriva celor care se bucurau s-o vadă suferind, creștea și mândria ei.

IX

Într-o dimineață, când Stoian tocmai ieșea din magazie, se ivi în cerdac, lângă balustradă, Sultana, cu mâinile încrucișate pe piept. Fața-i era palidă de tot.

— Bună dimineața! îi ură el și-și continuă drumul.

Sultana nu-i răspunse la salut, dar îl strigă:

— Vino aici! Vino mai aproape!

Flăcăul se întoarse bucuros, zâmbind isteț, dar când se opri și ridică ochii spre ea, zâmbetul îi pieri de pe față. Sultana sta acolo sus, cu privirile ațintite undeva deasupra capului lui și rostea cu voce înceată, dar răspicat:

— Ai auzit ce se vorbește despre noi în oraș?

— Am auzit, se tot leagă de mine.

— Cine?

— Toți. Mă strigă „ciorbagiul” Stoian, ba chiar îmi spun:

„ginerele lui Hagi Serafim”.

— Și tu?

— Eu, nimic, răspunse Stoian șovăitor. Și urmă hotărât: Cum ai să spui tu, așa o să fie.

În ochii ei ațintiți pâlpâi o strălucire caldă, moale, când spuse:

— Bine. Să știi: așa o să fie. Ține minte, adăugă ea tulburată, ți-ai dat cuvântul!

În aceeași zi veni vătășelul primăriei și Sultana ieși să vadă ce vrea.

— Te cheamă la primărie locțiitorul și membrii obștii.

— N-am să viu! răspunse ea cu fața lividă și inima parcă încetă să-i mai bată de spaimă, dar și de hotărâre. N-am să viu! Nu sunt nici nevastă părăsită, nici nu cerșesc ajutor, nu mă judec cu nimeni, nici n-am de împărțit averea lui Hagi Serafim. Așa să le spui! Și când s-a mai pomenit oare ca o fată ca mine să fie adusă în fața obștii?...

Puțin mai târziu, vătășelul veni din nou:

— Dacă nu te supui, obștea o să se lepede de tine și-o să te afurisească.

— Poate știi tu ce vor de la mine? Spune-mi!

— Ai băgat în casă bărbat neînsurat. Tot orașul se împotrivește.

— Dumnezeu le vede pe toate. Lăsați să mă judece el așa cum merit! Dacă oamenii mă afurisesc, eu rămân cu dumnezeu.

Din ochi i se prelinseră lacrimi și nu ridică mâna să le șteargă. Vătășelul plecă, lăsând capul în piept. Sultana închise poarta după el și o zăvorî bine. Acum era și mai singură împotriva tuturor. Undeva, îndărătul ei, era Stoian, dar și pe el trebuia să-l apere tot ea. Nepoata lui Hagi Serafim nu se sperie și lacrimile de pe obraji i se uscară de la sine.

Sultana spusese că se lasă în grija lui dumnezeu, dar credința aceasta nu putea fi de-ajuns; fata se temea să nu greșească mai mult. Prin acel timp trăia în Prespa un preot bătrân de ani, popa Danail. Îmbrăcase rasa preoțească din adâncă dragoste pentru aproapele său și lunga lui viață

mărturisea această iubire a unei inimi curate, plină de omenie. Creștinii trăiau de veacuri în grea năpastă sub jugul turcesc și oameni ca preotul Danail erau un reazem în bezna robiei lor. Popa Danail nu învățase să slujească în limba elină și ani lungi el oficiase numai în limba slavonă sau în limba simplă a poporului. Aflând aceasta, vlădica[1] grec din Bitolia încercase să-l silească prin porunci aspre, grosolane, să învețe limba elină, care ar fi, zicea el, „limbă binecuvântată de dumnezeu”. Popa Danail îi răspunse:

— Toate limbile sunt de la dumnezeu. E bine, e chiar foarte bine ca omul să știe și elinește, și alte felurite limbi. Eu, însă, sunt prea bătrân ca să mai învăț. Pentru mine e prea târziu. Ș-apoi, dacă slujesc în slavonește sau în graiul nostru simplu, poporul pricepe cuvântul lui Hristos, dar nu va înțelege nimic, cuvioase vlădică, dacă voi sluji în limba voastră, care-i este străină și necunoscută. Nu mă judeca rău! Nu sunt preot nedestoinic, păcătosul de mine, și slujesc lui dumnezeu în legea lui.

La anii lui bătrâni, vlădica îl izgoni totuși din biserică. Preotul Danail era, însă, cu adevărat om cu frica lui dumnezeu și poporul de rând nu-l părăsi. Îl chemau la diferite slujbe în afară de biserică. Știa să citească „pentru sănătate” din niște terfeloage vechi. Mulți se duceau la el să învețe, să ceară un sfat. La el se duse și Sultana. I se spovedi din adâncul inimii și el rămase încântat de mintea ei și de buna ei credință.

— N-ai greșit cu nimic în fața lui dumnezeu, copila mea, îi spuse bătrânul preot. Și nu te teme de cleveteala și zavistia omenească, așa cum nici eu nu m-am înspăimântat când m-a ocărât însuși vlădica. Pregătește-te să primești binecuvântarea pentru ceea ce cu atâta înțelepciune și cinstit ți-ai pus în gând! După ce trec sărbătorile paștelui, așa cum e datina bisericii și a legii, te voi cununa cu alesul tău după inimă și cuget.

La întoarcere, Sultana trecu prin oraș cu capul sus, cu chipul senin, încât cei ce-o întâlneau rămâneau mirați și nimeni nu îndrăzni să-i arunce nici pe jumătate vreun cuvințel

[1] Episcopul.

nelalocul lui.

Până la paște mai erau două săptămâni și Sultana se apucă de făcut curățenie prin casă, în partea bună, acolo unde sta ea cu bunică-sa hagioaica. Scoase totul afară, la soare, spălă rufele, bătu covoarele și aerisi, vărui pereții pe dinăuntru, iar pe dinafară trase jos, sub ferestre, la o jumătate de metru de la pământ, o dungă de culoare albastră. Dușumelele din cerdac și din odăi le frecă apoi cu cărămidă pisată, încât străluceau de curățenie, de parcă ar fi fost unse cu ceară galbenă din Anatolia. Casa toată se reînnoi, se lumină, respiră aer curat, sănătos. Și nu făcuse Sultana acest lucru numai pentru paște, ci pentru că se pregătea de nuntă. După ce scutură și strânse din nou totul, fata scoase un costum de haine din postav, șalvari, ilic, surtuc și un brâu de lână roșu-închis și le dădu lui Stoian:

— Du-te în șură, îmbracă-le și vino să văd cum îți stau și ce le lipsește, că nu sunt purtate de mult și n-au fost croite pe măsura ta!

Straiele rămăseseră de la bunicul ei, făcute încă din anii lui de tinerețe; totuși mai erau bune, croite din postav de casă, vopsite cu coji de nucă verde. În cufere mai păstra și alte haine, de la bunica și de la taică-său, anterie și brâie de mătase, dar nu veșminte de-acelea îi trebuiau lui Stoian Glaușev acum. Când s-a întors îmbrăcat din șură, roșu de emoție și de bucurie copilărească, parcă era alt om. Sultana îl privi din toate părțile, văzu unde trebuie să mai dea drumul – anteriul îi venea larg pe la umeri și-i atârna la spate – unde trebuie să mai strângă și-l trimise să se dezbrace de straiele bunicului, ca să i le potrivească apoi pe măsură.

— Din partea ta vreau să-ți cumperi numai fes și conduri. Să te înnoiești și tu pentru viața ta nouă.

Lui Stoian nu-i fu ușor să găsească fes pe măsura capului său. Sultana îl trimise o dată în piață să-și ia unul mai mare, îl trimise apoi a doua oară să-l tragă la calapod pe cel ales – cel mai mare pe care-l putuse găsi. Era nepriceput Stoian în astfel de treburi orășenești și era și fâstâcit de bucurie, așa că Sultana trebui să-l învețe cu răbdare până și felul cum să-și

încalțe condurii – care era pentru piciorul stâng, care pentru cel drept.

În Duminica Tomii veni după-masă popa Danail și-i cunună. Nu veni singur, ci aduse și un mic sobor de bărbați, femei, copii – rubedenii și prieteni de-ai săi. Se strânseră și țânci de prin vecini. Bătrânul preot cuvântă:

— Iată, Sultano, ai nuni și cumetri, cumnați și cumnate, ca să nu fiți singuri în această zi prealuminoasă pentru voi! Nu vă temeți, copiii mei, dumnezeu e cu voi, afurisitul de diavol va crăpa și se vor întoarce spre voi inimile tuturor oamenilor buni, așa cum neprihănite și bune sunt și inimile voastre! Mai taci și tu, babo hagioaico, făcu el către bunica Sultanei, care tot bleotocărea nemulțumită, taci, că în casa ta a pătruns voioșia! Bucură-te și te veselește!

Din satul lui Stoian veniseră numai mamă-sa și Blaguna. Pe țăranca îmbătrânită, mama lui Stoian, o tot podideau lacrimile de emoție.

Preotul Danail oficie cununia cu o solemnitate potolită și citi tot ce trebuia din psaltiri până la capăt. După aceea, Sultana aduse vin și rachiu, iar Stoian o urmă în hainele lui orășenești noi, cu fața roșie, strălucitoare ca o aramă lustruită. Oaspeții băură și plecară repede. Seara, deasupra streșinilor strâmbe ale casei hagiului Serafim, fumega al doilea coș. Tinerii însurățel intraseră în odaia lor, anume pregătită.

X

Nunta nepoatei lui Hagi Serafim cu Stoian Glaușev din satul Grance a fost socotită drept un mare eveniment în oraș. De ani și ani de zile, viața prespănenilor se scurgea ca o apă liniștită în matca ei, săpată încet de vreme. Nu se cunoștea să fi venit vreodată vijelioasă, revărsându-se dincolo de malurile ei înalte. Trecutul îndepărtat era ca o poveste, ca un cântec despre ce a fost și ce n-a fost, despre o viață care s-a sfârșit și a fost înmormântată. O amintire încețoșată, dorinți strivite, suferință și deznădejde. Trecuseră veacuri și fiecare zi nouă era aidoma cu cea trecută. Acest mic univers era cu străşnicie

încercuit în brâul frânt al munților din jur. Rar se întâmpla să tremure, pe suprafața liniștită a apei, palida lucire a vreunei vâlvătăi din depărtare, sau s-o tulbure, pe neașteptate, o vijelie venită de cine știe unde, sau o mână îndrăzneață să zgârie, cu o piatră, oglinda ei cenușie.

Acum, nepoata lui Hagi Serafim fu aceea care zvârli piatra în apa liniștită. Fapta ei stârni ura neputincioasă a tuturor acelora care de mult timp nu mai erau în stare de niciun fel de îndrăzneală. Cutezanța ei răscoli o furie nebănuită în oameni ce nu fuseseră niciodată cutezători, le trezi voința amorțită, le scutură nepăsarea față de rânduiala neclintită, statornicită de veacuri, față de obiceiuri, năravuri și deprinderi moștenite în privința moralei și cinstei. Îi băgă în panică pe cei care se temeau de orice clintire a lucrurilor din felul cum erau așezate. Și, în cele din urmă, curajul acestei femei de a-și apăra deschis dreptul la viață și libertatea personală stârni în ei răutatea și fățărnicia, care fuseseră înăbușite până atunci sub greutatea cătușelor, pe care ei singuri și le puseseră. Iar acești oameni nu aveau altă armă decât limba lor veninoasă, batjocura.

Dis-de-dimineață, a doua zi după cununie, Sultana băgă de seamă cum, pe lângă zidul pe jumătate năruit, care despărțea casa ei de grădina megieșă, își făcea de lucru vecina, Nicolița. Tot privea în curte, iscodea cu ochii. Sultana pricepu că pe ea o caută și nu vru să se arate. Dar Nicolița, pierzându-și răbdarea, începu s-o strige:

— Sultano, fă Sultano, ieși, ieși afară, să te văd și eu!

Sultana apăru în cerdac.

— Am auzit, Sultano, c-ați avut nuntă, mi-ai fost mireasă, urmă Nicolița. Așa mi s-a spus, dar mie nu-mi vine să cred. Cum așa? Să faci nuntă, și noi care stăm, cum s-ar zice, în aceeași ogradă, vecini de-atâta vreme, să nu vedem, să nu auzim nimic: nici tu lăutari, nici tu cântece, nici tu joc? Că doar așa face toată lumea. Și m-am minunat, prima cununie, fată mare, trecură ei nu-i vorbă cam mulți anișori, dar tot nu-i o femeie părăsită de bărbat. Nici tu văduvă sau fugită de acasă, ca să se mărite pe ascuns, să-i fie rușine. Dar de, așa

ți-a fost norocul, măcar că nu erai potrivită pentru un astfel de om. Vedeam eu că se tot învârtește prin curte un țărănoi, dar așa cum ești tu, Sultano, îmi ziceam că...

Prin peretele năruit se revărsa potop de cuvinte cârtitoare, rele, fiecare ales ca să fie o lovitură, să nimerească unde trebuie, să usture. Sultana asculta în tăcere, așteptând-o să se oprească să mai răsufle și în clipa aceea rosti cu glas apăsat:

— Asta voiai să-mi spui, Nicolițo? Las'că vorbim noi altă dată mai mult. Acum mă grăbesc. Rămâi sănătoasă!

Ușa cerdacului se trânti, amuțind behăiala, din nou dezlănțuită, a vecinei.

După o nuntă, obiceiul cerea să se facă vizite tinerilor căsătoriți, la „rachiu roșu”. În oraș se vorbea, însă, că nepoata lui Hagi Serafim trăise cu bărbatu-său încă înainte de cununie. După-amiază, devreme, năvăli în curte un cârd de femei, aduse de o rudă de departe a Sultanei. Încă de la poartă începură să râdă cu gura până la urechi, de parcă se bucurau de fericirea tinerei căsătorite.

— Să fie cu noroc! Să fiți sănătoși! Da' unde ți-e mirele, să-l vedem și noi? Nu ne-ai chemat la nuntă și noi am venit singure! Noroc! Noroc! Oamenii... afurisiți, lua-i-ar dracu, ce mai trăncănesc...

S-au așezat cumetrele, una lângă alta, pe laviță, ca niște cloști pe streașină, dar ochii le umblau încoace și încolo, prin toate părțile. Și începură așa, pe departe, drăgăstoase, pline de bunăvoință și întrecându-se una pe alta, ajungând repede acolo unde voiau:

— Am venit să ne cinstești cu „rachiu roșu”, Sultano!

— Să-ți vedem fețișoara, după nuntă.

Sultana sta în picioare, le aștepta să termine și să plece. Ele nici nu se gândeau la asta, bucuroase de „nenorocirea” altuia și mulțumite că le izbutise planul s-o prindă nepregătită.

— Omul, cât trăiește, să-și păzească cinstea.

— Și cinstea femeii asta e...

— Rachiul roșu.

— Și să-și păzească poalele. Hi-hi!

— Să se arate cu fața curată, când îi vine vremea...

— Haide, Sultano, adu rachiul roșu, rachiul cel dulce... e dulce de tot, nu-i așa?

— Trebuie să fie p-aici și ginerele. Unde a fugit, unde s-a ascuns, doamne dumnezeule?

— L-am văzut deunăzi. Are o ceafă uite-așa de groasă, roșie. Tu, Sultano, ai așteptat cam multișor, da' pân' la urmă ai nimerit-o.

— Sănătos, mare, țărănoi... hi-hi!

Sultana sta înaintea lor și se făcea tot mai palidă. Deodată fața i se învăpăie, deveni roșie-aprinsă. Văzând că se pregătește să le spună ceva, cumetrele căscară gura și holbară ochii spre ea, nerăbdătoare să audă ce-i va ieși din gură.

— Mi-e mie rușine de cele ce-mi spuneți, rosti ea. Vouă nu vă e rușine?

Urmă o scurtă tăcere. Una sau două dintre femei se suciră, puțin speriate, pe locurile lor. Sultana continuă și fruntea i se îmbrobonă de sudoare:

— Venirăți să vă dau rachiu roșu? N-am așa ceva. N-avea cine să mi-l facă. Eu ar fi trebuit să-l fac și să vi-l torn acum în pahare mici. Bunica, o vedeți în ce stare este. N-am de ce să-mi fie rușine în fața unora ca voi. Ați venit să vă bucurați împreună cu mine, așa-i? Stați puțin și-o să vă arăt eu bucurie acușica. Mă întorc numaidecât.

Sultana ieși. Cumetrele rămaseră singure, începură să se privească una pe alta, să-și sucească gâturile, să dea din cap. Una din ele începu să se smiorcăie dezamăgită. Sultana se întoarse înainte ca ele să-și fi venit în fire și desfăcu repede dinaintea lor cămașa ei de nuntă, cusută cu înflorituri dese pe margini. Așa cum era, albă și curată ca zăpada, se putea vedea limpede la un colț al ei floarea roșie a fecioriei.

— Așa, așa-i, începu una din cumetre, v-am spus doar că Sultana...

— Ajunge! o întrerupse nepoata lui Hagi Serafim. Ne-am văzut, am stat de vorbă. Acum ridicați-vă și duceți-vă! Duceți-

vă și povestiți prin oraș ce-ați văzut și ce-ați auzit!

Îngălbeni din nou, mâinile îi tremurau și, până la urmă, nu se mai putu stăpâni:

— Și mai bine păziți-vă fetele voastre!

A doua zi dimineață se înființă iarăși vătășelul primăriei.

— Să veniți, îi spuse el Sultanei, să veniți, tu și omul tău, la adunarea de după-amiază, de la primărie. Înainte de-a suna clopotul de vecernie.

— Iar? La ce? Apoi, omul meu e la lucru. Se întoarce târziu.

— Să-i trimiți vorbă să se întoarcă mai devreme.

— De ce ne cheamă?

— Trebuie să plătiți zece groși amendă.

— Așa? Să ți-i dau, să-i duci tu.

— Eu? Nu, ce crezi... să veniți voi amândoi să vă plătiți amenda și-o să vă mai spună nu știu ce. Să nu mă faci să viu iar, ai auzit?

Până la prânz, Sultana umblă îngândurată prin casă. Cu un ceas înainte de a suna clopotul la biserică, ea chemă din mahala un băiețaș, îl învăță cum să-l găsească pe Stoian în piață și ce să-i spună ca să vină repede acasă. Așteptându-și bărbatul, ea scoase din cufăr hainele lui de ginere, nădragii, ilicul, brâul, precum și fesul cumpărat de el. Aduse și condurii lui cei noi. Stoian sosi în fugă, gâfâind, speriat. Când văzu că nevastă-sa e teafără, că nu i se întâmplase nimic, răsuflă ușurat:

— Uf! Slavă domnului... Mi-au scos sufletul din mine. Ce oameni! Și zic că-s orășeni...

Sultana nu stătu să-l mai întrebe ce și cum. Pregătise ce avea de spus și nu avea prea mult timp.

— Vino să-ți torn apă, să te speli! îl chemă ea.

După asta îl puse să-și îmbrace hainele cele bune, îl ajută să se încingă cu brâul cel nou și-i așeză fesul pe cap. După ce-l privi și-l măsură din creștet până-n tălpi, intră grăbită în odaia învecinată și se întoarse cu un pumn de bani de argint și de aramă.

— Unde ți-e punga? Ți-am dat ieri o pungă, să ai în ce să-ți ții banii.

— În nădragii ăilalți, răspunse Stoian și se repezi să și-o ia.

— Uită-te aici, continuă Sultana, printre banii ăștia de argint și de aramă e și-un galben. Pune-i pe toți în pungă și punga strânge-o și bag-o în brâu. Așa. Acum ascultă și ține bine minte ce-ți spun. Ne cheamă pe-amândoi la primărie. Te duci numai tu, care ești bărbat, eu n-am de ce să mă amestec acolo. Primăria e lângă biserică, întreabă și o să ți-o arate cineva. E ajutorul de primar acolo și câțiva ciorbagii; s-ar putea să se fi adunat toți consilierii comunali. Intri la ei și să nu te temi. Să săruți mâna locțiitorului, că el e cel mai mare și ține locul vlădicii. Și uite ce să mai faci: înainte să-ți spună ei ceva, tu să scoți punga și s-o suni, să audă că în ea sunt bani mulți. Scoți galbenul, îl dai locțiitorului și-i spui: „Uite, părinte, îți dau galbenul ăsta din toată inima. M-am însurat și-l dăruiesc pentru biserică.” Apoi, orice ți-ar zice, s-ar putea să te și ocărască, tu să taci, numai la plecare să spui: „Iertați-mă, vă las cu bine”. Să asculți și să taci, că ai putea să încurci ceva. Hai, du-te acum și să nu-ți fie frică de nimic!

Stoian o ascultă cu oarecare uluială, asemuind-o în gând cu mamă-sa și cu soră-sa Blaguna, care, în vremea când era copil, îl tot certau și-l tot învățau, și lucrul ăsta i se păru caraghios acum. Zâmbi. Sultana îi păru deodată hazlie și-i era dragă, așa măruntă cum era, firavă, dar cu ochii severi, frumoasă, cu tulpanul ei alb, cu broderii strălucitoare pe margini. Îi surâse înveselit și, fără să-și dea seama, întinse mâinile s-o cuprindă.

— N-auzi ce-ți spun? se răsti ea și-l plesni peste mână.

— Aud, aud...

— Ții minte tot?

— Țiu minte bine, numai că nu mi-e prea îndemână să mă duc acolo la... vlădici... dar dacă spui... iacă, mă duc, mă duc, nu te supăra.

Șovăiala îi trecu repede și porni spre primărie cu inima ușoară a naivului care nu bănuiește nimic. Abia în poarta clădirii, unde se afla cancelaria obștei bisericești, își dădu seama că nu era de glumă și pe față i se așternu o încruntare copilărească, hazlie.

Slujbașul obștei îl conduse într-o încăpere largă, cu lavițe de-a lungul celor trei pereți, cu ferestrele una lângă alta, și, ca și cum el era acela care trebuia să înceapă judecata, grăi:

— Uite-l și pe proaspătul nostru ginerică!

— Da, eu sunt, zâmbi Stoian rămas în mijlocul încăperii și vârî mâna-n brâu să tragă punga.

Pe lavița din față sta un popă nu prea bătrân, cu fața galbenă și uscată, cu o barbă rară, având înaintea lui o măsuță scundă. Era desigur locțiitorul pe care Stoian și-l închipuise altfel, mai bătrân, cu părul alb și cu o barbă lungă până la brâu. În odaie pluteau, mișcându-se încet, vălătuci de fum de țigară. Prin norul alburiu de fum, Stoian văzu, așezați pe laviță, vreo zece oameni, cei mai mulți de vârstă înaintată, cu înfățișare gravă, cu ciubuce, cu mătănii, cu chipuri diferite. Toți îl priveau de sus, la fel de străini, încruntați și severi. Obștea era în întregul ei, poate din cauza problemei atât de importante sau dintr-o exagerată curiozitate față de îndrăzneala nepoatei lui Hagi Serafim. La un moment dat, Stoian observă o figură cunoscută: la o parte, aproape de ușă, sta unchiul Tase, mai încruntat, mai rece decât toți ceilalți. Stoian se bucură văzându-l. Avea un om de-al său printre atâția străini, doar era unchiul Sultanei, și-l salută cu prietenie:

— Ce faci, unchiule Tase?

Unchiul Tase încruntă și mai tare sprâncenele și ridică din cap a nepăsare. Nu era membru al obștei, dar venise ca apropiat al învinuiților, cu simțământul omului care a fost jignit și a avut de suferit; venise ca acuzator. Stoian se posomorî și privi stăruitor în jur: nu se afla nimeni care să-l sprijine? În cealaltă parte, tot lângă ușă, sta un om tânăr, înalt și uscățiv. Îndoit de la călcâiele picioarelor lui lungi și până la ciucurele fesului care-i atârna în față, sta deasupra unei mese de pe care coatele lui lungi ieșeau cu mult în afară și scria; scria de parcă ar fi fost osândit să scrie, fără oprire, toată viața. Stoian își mută privirea deznădăjduită și-l văzu atunci pe părintele Danail așezat pe un scăunel rotund, lângă masa conțopistului. Se repezi spre bătrân să-i sărute mâna,

înveselit și tulburat.

— Nu, nu! îl dădu la o parte cu blândețe și bunăvoință popa Danail. Întâi sărută mâna colo, locțiitorului. Și ia-o domol, domol, nu te speria, că nu-i nimic...

Stoian sărută, destul de neîndemânatic, mâna locțiitorului vlădicii și rămase în picioare lângă măsuța acestuia. Așa: primul lucru, acela de a săruta mâna locțiitorului, îl făcuse. Urma cel de-al doilea. Stoian scoase punga, o deschise, dar uită s-o sune, scoase galbenul și-l puse pe masă.

— M-am însurat și, uite, galbenul ăsta e pentru biserică.

— Bre! se auzi o voce în încăperea largă.

Câtva timp nu se mai auzi decât scârțâitul pițigăiat al peniței. Pe măsuța dinaintea locțiitorului strălucea banul de aur, de parcă o fărâmă de soare căzuse acolo. Stoian observă cum un bătrânel mic de statură, ghemuit ca o grămăjoară pe laviță, lângă locțiitor, cu fesul scurt, de o culoare vineție-închisă pe capul mare, îi făcea semn cu șiragul lung de mătănii din mână să se dea mai la o parte. După asta auzi vocea lui groasă și răsunătoare:

— Stai colo, lângă ușă, să te vedem cu toții!

Stoian își roti speriat privirea și se trase lângă ușă.

— Unde ți-e nevasta? îl întrebă locțiitorul, neluându-și ochii de la el. Am spus să veniți amândoi.

— Ea nu are de ce se amesteca aici, răspunse Stoian, repetând cuvintele Sultanei.

Apoi își aminti că ea îi spusese să nu vorbească nimic și strânse buzele, de parcă s-ar fi jurat să nu deschidă gura.

— Cum nu are de ce se amesteca aici? rosti locțiitorul. Amândoi v-ați făcut vinovați în fața bisericii și a obștei noastre. Obștea se îngrijește ca toți creștinii cu frica lui dumnezeu să respecte pravilele și să trăiască cinstit. Voi, fără cuget, v-ați îndepărtat de turmă. V-ați cununat fără îngăduința obștei, a bisericii. Înainte de a vă cununa, ai locuit multă vreme în casa tinerei femei. Spune, e adevărat acest lucru?

Stoian rămânea tăcut.

— Spune, sau nu-ți vine să vorbești despre asta? făcu un

altul dintre membrii obștei. Și continuă: Aici trebuie să spui totul. Să nu ascunzi nimic. Știm că ai trăit acolo. Dar, ia zi, vă întâlneați, cum să spun... venea ea la tine, sau tu... știi despre ce este vorba...

Stoian continua să tacă. Dar înlăuntrul lui ceva nelămurit îi spunea că oamenii aceștia voiau să-l obidească, să-l terfelească, să-l bage cu capul în pământ, să-l silească a vorbi despre lucruri care nu se vorbesc în fața altora, în fața unor oameni străini. Pe ceafă, pe obraji, îl podidi rumeneala. Ochii i se umplură de lacrimi.

— Taci, adică te simți vinovat, spuse locțiitorul și se îndreptă de parcă se pregătea să se ridice. Tu și nevastă-ta ați făptuit un păcat mare și v-ați arătat nesupuși.

— Eu am dormit în magazie, se hotărî deodată Stoian să se apere.

— Așa, dădu din cap locțiitorul. Și după asta?

— După asta... nimic.

— A, nimic. Adică?

— Nimic.

Se auzi un chicotit surd, înăbușit.

— Nu te poți dezvinovăți, tinere, dădu iar din cap locțiitorul. Cine a păcătuit trebuie să-și primească pedeapsa. Pentru că v-ați cununat fără încuviințare, obștea vă aplică o amendă de zece groși.

— Asta e? se bucură Stoian de deznodământul care se produsese atât de repede și aproape că zâmbi.

Scoase iarăși punga și începu să scotocească în ea. În afară de banii ce i-i dăduse Sultana, mai avea în pungă vreo douăzeci de groși ai lui.

— Uite, dacă este vorba numai de zece groși...

Puse banii pe masă și se trase iar lângă ușă. Locțiitorul privi grămăjoara de bani, de parcă voia să-i numere din ochi, și-și îndreptă iar privirea severă către Stoian.

— Asta este amenda, una la mână. Și acum altceva. Am aflat, și tu singur ai recunoscut prin tăcerea ta, că încă înainte de cununie, tu și nevastă-ta, în mod neîngăduit, ați...

— Preacuvioase părinte și voi, stimați bătrâni și ciorbagii,

auzi Stoian vocea părintelui Danail de lângă el, de ce chinuiți pe acest tânăr nevinovat ca o oiță? E neprihănit ca un mielușel, știu bine acest lucru. Dacă e cineva vinovat în toată treaba asta, apoi eu sunt acela și pe mine să mă judecați.

— După asta ai să vorbești, părinte, îi făcu semn cu mâna locțiitorul și adăugă supărat: Ai răbdare, vii și tu la rând!

Se făcu tăcere. Atunci Stoian repetă cuvintele bătrânului preot, de parcă acesta i le șoptise înadins, ca fiind răspunsul cel mai nimerit:

— De ce mă chinuiți, voi, oameni bătrâni?

Se lăsă din nou tăcere. Bătrânelul care sta lângă locțiitor scutură mâinile spre Stoian și rosti cu vocea lui răsunătoare:

— Hai, du-te acum, pleacă!

Stoian dădu să plece, dar își aminti de porunca Sultanei. Se întoarse spre bătrâni și rosti:

— Iertați-mă! Rămâneți cu bine!

La ieșire i se proțăpi în față sluga obștei. Abia acum Stoian izbucni, plin de amărăciune:

— Ce fel de oameni sunteți voi orășenii, bre? Ce fel de oameni sunteți? Uf!

XI

Multă vreme, Stoian Glaušev trăi printre prespăneni ca o pasăre băgată într-un stol străin. Prespănenii se împotriveau să primească printre ei, prea ușor, un nepoftit, pripășit de prin alte părți și care, însurându-se aici, atât de repede și cu atâta îndrăzneală, își câștiga dreptul de-a se considera concetățeanul lor. Începea pentru el cealaltă parte a unei vieți spre care fusese târât cu putere. Cu toate amărăciunile și dezamăgirile ce i le aducea, el se afunda tot mai adânc în această viață. Atracția orașului n-o simțea scăzută, dar se adunase, după însurătoare, în jurul noului său cămin.

Sultana, nevasta lui, deveni pentru el cel mai minunat lucru din acest oraș atât de puțin ospitalier și în același timp atât de frumos. Tocmai faptul că se însurase cu nepoata lui Hagi Serafim nu i-l puteau ierta cu niciun chip prespănenii. Totuși,

această de necrezut minune se înfăptuise, și el se simțea atât de fericit! Se străduia cât putea mai mult să se poarte ca un orășean, pentru a nu atrage mereu asupra lui zavistia și ura celor răi. Satul în care se născuse rămânea undeva tot mai departe în amintirea lui. Câteodată, numai în clipele de amară obidă, se mai întorcea cu gândurile acolo, lângă mama și soră-sa Blaguna, lângă boii și câmpia întinsă. Erau întoarceri tot mai chinuitoare, care-i măreau tânjirea după ceva mare și însemnat, dar nelămurit în conștiința lui. Poate ceva care ar fi împăcat ce era frumos în satul său și ce era frumos în oraș. Niciodată nu se întâmplă însă ca inima omului să se umple până-n vârf de bucurie, să nu-l frigă și să nu-l doară ceva, căci o dată cu bucuria vine și suferința, dorul neastâmpărat după ceva pierdut sau neîmplinit.

Puțin după nuntă, abia câteva zile, muri pe neașteptate bătrâna hagioaică Serafimoaia. Văzând-o neînsuflețită, Stoian exclamă filozofic:

— Ieri nuntă, azi înmormântare.

Îi părea rău că se întâmplase așa, îi părea rău și după bătrâna răposată. După asta, când începură să sosească din toate părțile orașului femeile cu jerbe și cu lumânări pentru moartă și auzind cu ce vorbe duioase căutau să aline durerea Sultanei, deși se vedea că ei nu-i pare prea rău de moartea bunicii, Stoian nu știa cum să le întâmpine mai bine și să le conducă la plecare pe aceste femei cumsecade, încât nevastă-sa a trebuit să-l mai astâmpere:

— Nu mai striga așa tare când vorbești de bunica și nu te mai hlizi! Avem doar un mort în casă.

Stoian dădu din umeri: ce harababură ciudată e viața asta și totuși ce frumoasă e!

Sultana duse la groapă pe bunică-sa așa cum cerea datina, îndeplini întocmai toate cele cuvenite și cu asta parcă mai apropie de ea inimile oamenilor. Se potoliră sporovăielile răutăcioase despre măritișul ei, de parcă mormântul bătrânei le curmase șirul. Apoi mai era și vremea care trecea, târând cu sine tot ce fusese. Viața nu sta pe loc.

Într-o zi, Stoian îl văzu în piață pe Mehmed, aga-ciocoiul din

satul lui, și crezu că acum a isprăvit-o cu viața. Dar turcul, trecând pe lângă el, îi aruncă o privire și nu-l recunoscu, nu se opri să-l întrebe de ce-i ucisese câinele, nu scoase cuțitul să-l taie.

„Ts, ts! se fuduli Stoian în sinea lui... Cum să mă mai recunoască? Sunt alt om, altul...”

De când se însurase cu nepoata lui Hagi Serafim și-și pusese straie orășenești, devenise mai mândru. Se făcu și mai îndrăzneț, mai guraliv. Corpul lui puternic părea mai trupeș în hainele cele noi, iar atunci când se afla la lucru, în atelierul de cazangerie, în cămașă și stând în picioare, mâinile mari îi atârnau desfăcute și date puțin în lături, de parcă în fiece clipă se pregătea să apuce ceva, să ridice, să mute din loc. I se schimbă și felul de a vorbi. Știa câteodată să stârnească râsul, râzând el însuși mai mult decât ceilalți, iar când se înfierbânta, reușea să învingă greutatea pe care o avea la vorbire, se avânta cu totul în ceea ce spunea, devenea chiar sfătos. Din când în când, fie și pentru puțină vreme, se închidea în el, fața i se întuneca, brațele-i atârnau grele. Atunci se văicărea Sultanei ca un copil:

— M-a apucat iar aleanul...

Când primăvara înverzi și înflori totul, Stoian lipsi de-acasă o zi întreagă. Era sărbătoare, nu avea nicio treabă în oraș și nu avu astâmpăr să rămână acasă. Se întoarse flămând și murdar. Rătăcise toată ziua pe câmp, în jurul orașului, se tăvălise prin haturi și livezi, în iarba care crescuse stufoasă, privise îndelung ogoarele înverzite. Mai dispăru de câteva ori, când vara se înstăpânise din plin peste întinderea largă. Sultana îl dojenea și Stoian se dezvinovățea ca un țânc:

— Uite, mă apucă așa un dor... și...

De nevastă-sa se temea, nu îndrăznea să se certe cu ea. Când nu avea ce face, în loc să hoinărească pe câmp, se ducea să mai lucreze ceva prin grădină. Nu se pricepea bine la grădinărit, dar muncea cu tot sârgul: săpa, plivea, făcea șanțuri și-o lăsa pe Sultana să așeze brazdele, să pună flori și zarzavaturi. Îl atrăgea pământul și muncea până la istovire. Pentru Sultana îi rămânea puțină vreme.

O dată aduse vorba despre cimpoi, despre caval, dar nevasta îl repezi:

— Nu mai ești un țărănoi acum!

Ei nu-i prea plăceau cântecele, cu toate că Stoian avea un glas destul de plăcut și ar fi cântat și mai frumos dacă ar fi putut să-i zică totodată și din fluier.

— Vrei să ne facem de râs în oraș? îi răspundea Sultana și el nu putea pricepe mândria ei.

„Așa sunt orășenii, își zicea apoi, fuduli și le place să râdă de alții”. Suferința care-i scurma sufletul, dorul după satul natal și chemarea neostoită a pământului unde se născuse i se ogoiră totuși. Era o durere de demult, străveche, pe care o înlocuise bucuria, simțământul trainic și neîntrerupt care-i umplea acum inima.

Nu mai dormea în magazie și intra ca un adevărat stăpân în casa vestitului Hagi Serafim. Tânăra-i nevastă căuta să trezească și să înrădăcineze în el simțământul de mândrie și de bun gospodar, se străduia să facă din el un orășean adevărat și în această dorință a ei era stăruitoare și neobosită. Trezit la o altă viață, plin de avântul ce i-l insufla, Stoian era ca un bulgăre de ceară în mâinile ei mici de femeie, dar ea nu lăsa ca pe acest bulgăre greoi, colțuros să rămână urme, nici după mângâierea degetelor ei subțiri, nici după o atingere mai apăsată. Simțea că în miezul lui moale rămâne ceva vârtos, care nu va ceda. Altfel, Stoian se lăsa condus, asculta de fiecare cuvânt al ei, își însușea repede povețele ce-i da. Tocmai în aceasta constau acum legăturile dintre ei. El, cu forța lui vădită și cu cea ascunsă, cu naivitatea și bunătatea lui sufletească, cu admirația ce-i purta soției sale, și ea, la rându-i, cu mintea ei limpede, cu dârzenia și delicatețea-i înnăscută. Pe drept putea spune că-l ține în mâinile ei, dar îi respecta totuși demnitatea de bărbat: „Bărbatul e binecuvântat de dumnezeu”. Și parcă ea era aceea care se temea oarecum de el, de acel ceva nelămurit și vârtos dinlăuntrul lui, pe care încă nu-l dezlegase.

Când rămâneau ei doi, sau se aflau împreună printre oameni străini, Stoian se simțea bine, dar nu era același lucru

când el se afla singur printre străini, în târg. Orășenii încă nu-l socoteau ca pe unul de-al lor. Atunci părea asemeni unui copil care abia învață să umble și mâna care-l conduce îl părăsește, ba chiar îl îmbrâncește. Se împleticea când nu era condus, dar îl susținea mândria, zămislită în el de dorința de a-și ocupa locul râvnit, locul ce i se hărăzise în noua sa viață. Pe de altă parte, însă, simțea că e primit pretutindeni cu răceală, cu dușmănie și batjocură. Suferea când se găsea printre străini, dar avea pentru toate o armă: răbdarea lui, precum și zâmbetul blajin îndărătul căruia își ascundea adeseori lacrimile amare. Cel mai adânc îl jignea râsul celor străini, glumele lor răutăcioase. Sultana îi spunea:

— Ai grijă să nu te faci de batjocură și nimeni n-o să mai râdă de tine.

Stoian se străduia să-i îmbuneze pe ceilalți, să le arate prietenie, blândețea inimii lui, dar Sultana îl sfătuia:

— Dacă ești slab și te temi de oameni, ei se fac și mai răi.

Și sufletul proaspătului orășean se clătina și se tulbura și mai mult. Tânăra femeie urmărea însă un scop al ei, pe care și-l dădea limpede în vileag:

— N-ai să rămâi mereu slugă, n-ai să fii totdeauna ultimul lucrător din atelierul de cazangerie! Învață meseria! Deschide ochii, uită-te bine, bagă de seamă cum se muncește, să poți ajunge și tu meșter!

Stoian schimba des atelierele de topit și lucrat arama. Un asemenea muncitor vânjos era dorit peste tot, dar pretutindeni i se dădea același ciocan greu, totdeauna cel mai greu, și locul lui era numai în jurul imensei nicovale, lângă forja cea mare. El, însă, cum avea o clipă liberă, se strecura hoțește pe lângă locurile unde lucrau muncitorii vârstnici, calfele cu experiență, care încovoiau cu meșteșug foile de aramă, făureau și înfrumusețau vase, bătându-le cu ciocănele de fier și de lemn, mici și ușoare. Dar meseriașii și calfele, când îl vedeau că stă fără treabă și se zgâiește la ei, îi aruncau priviri răutăcioase, batjocoritoare, îl trimiteau să aducă apă de la cea mai îndepărtată fântână, zicând că era mai bună acolo, sau îi dădeau o altă însărcinare afară din

atelier. Peste tot i se întâmpla același lucru, oriunde se ducea să muncească. Și cu cât era mai răbdător și mai blajin, cu cât ținea mai bine minte povețele Sultanei, care mereu îl îndemna și-l îmboldea, cu atât în sufletul lui se aduna mai aprig chinul, obida, revolta și ura împotriva răutății omenești.

Într-o după-amiază terminaseră destul de devreme lucrul la nicovala cea mare, după ce bătuseră pe ea din zorii zilei, și Stoian, lăsându-și jos ciocanul, cel mai greu din tot atelierul, își îmbrăca haina, cu ochii mereu ațintiți spre tejgheaua mare. Era foarte obosit, nădușit tot, cu cămașa leoarcă. Se apropie totuși de tejghea. I se păruse că în ziua aceea toți se purtaseră mai cumsecade cu el și credea mai nimerit acum să se uite cum lucrează meșterii și calfele. Ba încă, una din calfe, de la o margine a tejghelei, îl privi prietenos și-i spuse:

— Vrei să vezi cum lucrez, nu? Vino și te uită!

Bătea cu un ciocan de lemn o carafă mare și Stoian se aplecă să vadă mai bine, când deodată, ca în glumă, calfa îl izbi cu ciocanul peste nas. Stoian se trase înapoi zâmbind, cu toate că-i dăduseră lacrimile de durere. Simți sub nas o umezeală caldă, lipicioasă și când se șterse cu palma văzu că e sânge. Într-o clipă se schimbă, se zburli, scutură din umeri și fața i se schimonosi atât de urât, încât, văzându-l, toți tresăriră. Domol, dar ca un alt om, păși spre nicovala cea mare, luă de acolo ciocanul lui, cel mai greu. Calfa care-l lovise fugi din locul unde sta și, pe dindărătul tejghelei, o zbughi în stradă. Atunci Stoian ridică ciocanul, se răsuci turbat de furie, cu ochii injectați de sânge, și sparse tot ce văzu înaintea lui. Se iscă larmă, strigăte, fugiră speriați toți din atelier, ieșiră oameni din atelierele vecine, și Stoian, cum nu mai avea ce sparge, zvârli ciocanul în raftul cel mare de lângă peretele din fund, unde atârnau înșirate fel de fel de vase, și toate se prăbușiră la pământ, zdrăngănind puternic.

— Legați-l! urlă cineva de pe stradă.

Atras de strigăt, Stoian se urni într-acolo și se propti în fața ușii atelierului, cu mâinile uriașe atârnându-i în lături. Părea un urs întărâtat, ridicat pe labele din spate.

— Vino să mă legi, fecior de câine râios! răcni el cu privirea

întunecată de furie.

Ulița arămarilor, de obicei atât de zgomotoasă, amuți. O roată de oameni se adunară în jur. Din mulțime se desprinse un bărbat cu părul cărunt și fața roșie – primul meșter la care lucrase Stoian. Bătrânul se apropie încet și-i spuse:

— Stoiane, băiatule, ce te-a apucat? Astâmpără-te! Hai, vino la mine!

Îl apucă de mână și-l duse spre atelierul lui. Intrară înăuntru și bătrânul îl pofti pe un scaun, așeându-se și el în fața lui.

— Ia spune, băiatule, ce s-a întâmplat, ce ai cu ăia de peste drum?

— Vreau să-nvăț meseria! răspunse mânios Stoian și simți cum valul de turbare din piept i se potolea cu încetul.

Cândva bătrânul meșter venise ca și el de la țară. Îl cunoștea pe Stoian și-l prețuia drept un muncitor destoinic. Ridică ochii lui albaștri spre el și rosti:

— Bine, foarte bine. Rămâi la mine, o să-ți arăt eu și o să te învăț. Ferește-te de rele, fiule, ferește-te!

Istovit, prăpădit de tot, Stoian se târî spre casă, dar nu intră. Se așeză afară, pe trepte. Stătu astfel multă vreme și plânse îndelung, tăcut, cu lacrimi de umilință.

Nevastă-sa îl văzuse de cum intrase în curte și tot timpul îl privise dinăuntru, dar nu ieșise să-l întrebe, să afle ce-i cu el. Îl cercetă abia a doua zi dimineață, înainte de a-l vedea pornit la lucru. Stoian – nici el nu se dumeri cum de-i veniră asemenea cuvinte pe buze – răspunse:

— Răzbii! Am străpuns un perete gros. Cu multă putere, cu multă trudă și lacrimi. Ba era cât p-aci să fac moarte de om! Dar mi-am găsit un meșter care să mă învețe... și acum...

Nu termină, negăsind cuvintele și nu se pricepu cum să-i explice schimbarea, cum se înseninase totul în fața ochilor săi, în sufletul său.

XII

Așezat la tejgheaua de lucru din atelierul meșterului Cociu, Stoian își vedea mulțumit de lucru. Reușise, după ce mai mult

de doi ani de zile ciocănise prin diferite ateliere. Bine că s-a găsit omul ăsta milostiv să-l sprijine, să-i întindă mâna, căci altfel ar fi stat să învârtească ciocanul cel greu încă douăzeci de ani, toată viața, fără să poată ajunge la tejghea. Așa era rânduiala în bresle – cu greu te puteai sălta mai sus. Treceau anii și nimeni nu te lăsa să-l ajungi, să-l întreci. Dar Stoian simțise mereu îndărătul lui mâinile Sultanei care-l îmboldeau, îl tot îmboldeau să meargă înainte. Mâinile ei mici, dârze, tari. Și astfel creștea înlăuntrul lui văpaia dorinței, aprinsă tot de Sultana, de a deveni meșter iscusit, de a stăpâni jocul minunat al ciocănelelor pe vasele de aramă, al căror cântec îi suna plăcut în auz, îl umplea, îi câștiga inima.

Stoian urmărea cu strășnicie mâna iscusită a meșterului Cociu. Nu mai lucra la nicovala cea grea, lângă forja mare, ci își avea locul lui la tejghea, în rând cu celelalte calfe, nicovala sa, ciocănelele lui de lemn și de fier. Meșterul Cociu îi făgăduise să-l învețe meseria și-l învăța cu tot mai mult sârg, cu cât vedea că Stoian deprindea repede meșteșugul și avea mână sigură. La început, ciocănelele îi părură prea ușoare, se pierdeau în labele lui ca de urs, dar în puțină vreme se învăță cu ele și înțelese, bucurându-se, că tocmai cu aceste ciocănele mici se putea face ceva de seamă. Până într-atât se deprinse cu ele, încât le simțea ca făcând parte din mâinile lui și, abia după ce învăță să le mânuiască bine, izbuti să nimerească exact lovitura, acolo unde-i arăta ochiul. Meșterul Cociu îl lămurea cu de-amănuntul ce și cum trebuie să facă, deseori îl îndemna și după un timp se putu vedea cum se bucură de munca lui. Nu mai trebuia să-i explice băbește lucrurile simple, în cuvinte, sau să-i arate ce să facă, luându-i ciocanul din mână și dându-i-l înapoi, ci îi spunea cu toată încrederea:

— Asta e pentru o tipsie mică, asta pentru un fund de garniță.

La Sfântul Dumitru meșterul Cociu îi dădu șase sute de groși – simbria pe un an, până la celălalt Sfântul Dumitru. Stoian se miră, încântat și mândru de el, dar nevastă-sa îi spuse:

— Nu e destul pentru un om priceput ca tine. Trebuia să ceri mai mult.

Lui nici nu-i trecuse prin minte să se tocmească. Pentru el cel mai de seamă lucru era că stă la tejghea, în rând cu celelalte calfe. Mult mai de seamă i se părea jocul rodnic al ciocănelelor, cântecul lor plăcut. Însemnau ceva și banii. Ce, șase sute de groși pentru un an e puțin? Și Stoian încercă să răspundă:

— Știe meșterul Cociu... el e dascălul meu...

— Fiecare își trage spuza pe turta lui. Te învață, dar tu-i faci treabă, i-o tăie nepoata lui Hagi Serafim.

„Să-i cer mai mult”, se gândi Stoian, dar a doua zi, când intră în atelier și se duse la locul lui, bătrânul meșter începu să-i spună ceva și el uită să mai pomenească de simbrie. Trecură două săptămâni și era prea târziu. Nu îndrăznea să aducă vorba despre așa ceva și Sultana se resemnă. Anul de lucru se scurse. Căzu prima zăpadă, veni iarna și Stoian gândea în sinea lui: „Făinuță avem, a dat dumnezeu, lemnișoare avem, munca-i muncă, ce-și poate dori mai mult un om?” Își spunea toate astea îngânând un cântecel, așa ca pentru sine, mai ales seara, lângă foc, în timp ce nevastă-sa, în odaia alăturată, așternea patul pentru culcare. Într-o seară, înainte de crăciun, ea făcu așternutul și se întoarse cu o velință moale, azvârlită pe umăr. Îi spuse:

— Du-te dincolo și te culcă! E târziu.

— Și tu? întrebă el mirat.

Era întâia oară că-l trimitea să se culce singur.

Pentru Sultana, patul conjugal însemna datorie, lege, rânduială. Ea nu-și trăda simțămintele, nu îngăduia răsfățul, izbucnirile drăgăstoase, uitarea de sine. Înfrâna pornirile trupești cu o răceală severă, întunecată chiar, și se temea de puterea lor diavolească, necurată. Stoian, la rândul său, se temea de ea, de nevastă-sa. El s-ar fi lăsat târât de imboldurile trupești și sufletești, era înclinat să se lase prins de orice simțământ, dar stăpânirea de sine îi revenea îndată, îl făcea să se oprească, să se rușineze. Și uite că acum, așa deodată, Sultana se arăta, după cum i se păru lui,

nerăbdătoare. Inima i se umplu de o bucurie plină de păcat, obrajii i se îmbujorară, în ochi îi pâlpâiră scânteieri pofticioase, un zâmbet lacom îi fulgeră pe sub mustața bălană și deasă. Când îndrăzni să-și ridice spre ea ochii umeziți, îi întâlni privirea înnegurată, rece, tăioasă, plină de o aspră mustrare. Din noaptea aceea ea nu mai dormi lângă el. Își făcea așternutul lângă foc și se culca acolo.

De la un timp, Stoian băgă de seamă că Sultana părea schimbată. Fața, expresia ochilor, totul era altfel. Încă de la prima lor întâlnire îi păruse cam ciudată, plină de taine, cu viața ei aparte, așa că acum nu-l miră prea mult schimbarea mai vădită a înfățișării ei. Nu mai venea să doarmă lângă el și era mereu prinsă de o treabă foarte însemnată, pe care lui i-o ascundea, iar el nu se silea în niciun fel să afle ce tot cosea ea, ce împletea și pitea prin cufere. Singur în nopțile lungi de iarnă, se frământa în odaia friguroasă, dar cum de la lucru se întorcea obosit, adormea repede și somnul îl liniștea. Nu îndrăzni să se plângă Sultanei de singurătatea lui – ar fi murit de sfiiciune și spaimă copilărească înainte chiar de a începe să-și dea drumul gurii. Și despre ce anume ar fi putut grăi? De căldura culcușului cu ea, de supărarea lui de țânc pentru că-l ținea la o parte, de chinul arzător, atotstăpânitor și tenebros în care se perpelea carnea lui tânără, de neastâmpărata lui sete de mângâieri și de drăgălășenii, care nu i-au fost niciodată oferite, pe care nu le-a simțit niciodată? Nici n-ar fi știut să spună toate astea cu cuvinte frumoase. Astfel, rămânea să sufere mai departe și căuta să se aline singur, să se mustre.

Știe Sultana ce face. Se vede că așa trebuie să fie. Ajunge atât cât i se dăduse până acum. Știe ea mai bine decât el, care se lăsa mult mai ușor amăgit de ispitele diavolului. Sultana era cea mai înțeleaptă, cea mai bună, cea mai grijulie și mai gospodină dintre femei. Adevărat, nu mai dormea lângă el, dar purta aceeași grijă stăpânului casei: să-i aducă mâncarea când trebuie, să-i facă așternutul, să-l trezească la timp. Pe el, de multe ori, dimineața îl fura somnul și nu era îngăduit să ajungă cu întârziere la lucru. Ea nu uita să-i pregătească în fiecare sâmbătă apă caldă, ca să-și spele

capul și picioarele, să-i dea rufe curate ca să se primenească. Sultana se pricepea, știa să pună totul în bună rânduială. Era o femeie minunată. Și vajnică. Băgă de seamă, totuși, că se mișcă mai greu, o vedea mai obosită, cu fața ofilită, buhăită, schimbată într-un fel ciudat. Și privirea o avea mai domoală, mai străină. Nu cumva era bolnavă? Cu toate astea, nu se lăsa. Cu aceeași vrednicie îngrijea de casă și de bărbatul ei.

Până la urmă, Stoian pricepu că rămăsese însărcinată. Despre asta nu se făcea să vorbească între ei, bărbatul cu femeia. Treabă muierească, grijă de femeie. Era rușinos ca un bărbat să aducă vorba de așa ceva, să întrebe. Strecura el câte-o uitătură pe sub sprâncene spre pântecul îngroșat al nevesti-si, se silea să fie serios, deși tot timpul îl furnica o curiozitate copilărească. Apoi, când rămânea singur, zâmbea de prostia lui ușuratică și se grăbea să se dojenească singur: „Ei, ești un... ce ești? Ai să fii tată, asta-i...”

Trecuse sărbătoarea bobotezei și a sfântului Atanasie când, într-o noapte întunecoasă de februarie, Stoian auzi, tresărind din somn, larmă și tropăieli prin casă. Nu se sculă să vadă ce se întâmplă. Abia dimineața îi ajunse în auz, din odaia cea mică, scâncetul pruncului nou-născut. Se strecură să iasă fără să-l vadă cineva, în târg nu suflă o vorbă, și seara se întoarse acasă tot așa, pe furiș. Nici Sultana nu-i spuse nimic. Stătea ascunsă în odaia mică, de unde se auzea numai plânsul fătului. Stoian voia s-o vadă, să vadă și copilul, dar se închise în odaia lui și se pregătea să se culce, cu toate că era flămând. Atunci auzi de după ușă o voce aspră de femeie:

— Vino să cinezi, bre! Hai, ieși!...

Își înfășură brâul și se întoarse în odaia unde mâncau de obicei. Aici văzu o femeie bătrână, gârbovită, cu mânecile suflecate, cu brațele osoase și umede. Era băbuța care în noaptea trecută ajutase să vină pe lume copilul lui. N-o văzuse niciodată până atunci.

— Șezi colo! îi spuse ea, dar în așa fel de parcă nici să nu-l vadă în ochi. Ți-am pregătit de mâncare. Ditai namilă de bărbat și făcuși o fetiță! Ei hai, hai, lungi ea vorba mai blajin, să-ți trăiască! Și ce dacă e fetiță! Sunteți tineri, o să aveți și

alții...

Stoian se așeză să mănânce, încruntat și roșu, gata să-l podidească lacrimile. Înfulecă ceva la repezeală, pe tăcute, și se întoarse în odaia lui. E adevărat, așadar! E tată, are o fetiță! Și i se păru că atârnă mai greu, că e un om mai însemnat, cu toate că pruncul era fetiță. A doua zi, tovarășii lui de atelier, care aflaseră de la femeile lor despre nașterea copilului, făcură glume pe socoteala lui. Rosti ceva și meșterul Cociu. Cerură să-i cinstească. Stoian trânti pe tejghea doi gologani pentru rachiu și pentru întâia oară nu râse, cum făcea când era vorba de ceva plăcut; își netezi doar mustața. Trebuia să se arate demn.

*

Sultana veni să doarmă în odaia lor comună abia după ce trecuseră patruzeci de zile de la naștere și făcuse o molitvă la biserică. Veni cu fetița, cu leagănul ei. Și viața urmă ca mai înainte. Îl trezea câteodată noaptea plânsul copilului, simțea cum Sultana se scula să-l alăpteze, dar parcă toate acestea se petreceau în vis. Și totuși, pe zi ce trecea, pe neștiute, își făcea loc în inima lui Stoian un simțământ aparte pentru această ființișoară, pentru acest om din casa lui.

Într-o duminică dimineața, primăvara, zări din patul său cum fetița întindea mânuțele cu mișcări tremurânde spre șiragul de mărgele de sticlă colorată, legat de leagăn. Sultana se sculase mai devreme și trebăluia prin casă. În odaie se aflau numai Stoian și fetița. Prin ferestre pătrundea soarele primăvăratic și, în strălucirea luminii lui, mânuțele curate se legănau, în mișcarea lor, ca niște fluturași albi în jurul mărgelelor colorate. Tatăl se dădu jos din pat și se aplecă peste leagăn. Copilița se sperie, apoi îl privi cu ochișorii ei albaștri, aproape să zâmbească din colțul guriței fără dinți. Stoian râse, cuprins de o bucurie nouă. Privi în jur ca un răufăcător și, plin de teamă, încercă să mângâie această ființă mică, a cărei pieliță de pe obrăjori era ca o mătase moale. Copilul se sperie de degetele lui mari, se strâmbă și izbucni în plâns. Stoian se dădu repede la o parte, nu cumva să înțeleagă Sultana că se atinsese de fetiță și o făcuse să

plângă. Bucuria care-l cuprinsese rămase ghemuită în inima lui, laolaltă cu plăcerea ce o simțea că acesta e copilul lui, carne din carnea lui.

Ieși afară în dimineața însorită și începu să curățe molozul din partea năruită a casei, o treabă la care se gândise mai de mult, dar mereu o amânase. Făcea grămezi de cărămizi, de chirpici și pietre, smulgea grinzile și scândurile putrezite. Munci așa până la prânz. Apoi, când dădu molozul la o parte și ieși la iveală partea zdravănă a casei, hotărî să cheme meșteri care să taie grinzile ieșite în afară, să ridice încă un perete și să bată tavanul cu scânduri. Cu grămada de dărâmături de lângă magazie o să vadă el ce e de făcut, când o avea vreme mai multă.

Despre asta aduse vorba când se așezară să prânzească și dezvălui nevesti-si planul ce-l chibzuise. Era hotărât să-l înfăptuiască, dar, bineînțeles, nu putea începe lucrul fără încuviințarea Sultanei. Ce e drept, casa era acum a lui, dar așa se cuvenea, să se sfătuiască și cu gospodina. Sultana spuse:

— Bine, bine. Trebuia s-o faci mai de mult.

— Chirpici, grinzi, scânduri avem, zise Stoian și strânse cu seriozitate din sprâncene, ca un gospodar grijuliu ce era. Doi zidari pot să facă toată treaba într-o zi, două. O să cheltuim vreo zece groși, continuă el cu aceeași seriozitate, socotind în gând fiecare amănunt, și menirea asta nouă pe care și-o adăuga în viață îl măgulea plăcut.

Tuși cu gravitate, ca meșterul Cociu când punea la punct, sâmbătă seara, cu calfele lui, lucrul pentru săptămâna viitoare. Gândul la fetiță îi însenina fața ca o lumină venită dinlăuntrul lui. Când era în casă, mereu se apleca peste leagăn și căuta să atingă pielița mătăsoasă a copilului, să-l ia în brațe, dar numai atunci când știa că nu-l vede nevastă-sa sau altcineva; în fața altora se sfia, se temea să-și trădeze bucuria lui cea mare.

Când începu arșița de după Sfântul Petru, copilul se îmbolnăvi și în mai puțin de o săptămână se stinse în brațele maică-si. Stoian parcă nici nu putea crede că această fetiță

minunată, floricică însuflețită, a pălit așa dintr-o dată. Sultana nu vărsă lacrimi, ochii îi ardeau uscați, cu o strălucire pâcloasă. Scăldă copilul mort și-l îmbrăcă, îndemânatică, ageră, ca de obicei. Stoian nu știa cum să mai întârzie despărțirea de odrasla lui. Nu lăsă pe nimeni să ridice coșciugul cu trupșorul mort, el singur îl duse pe mâini până la cimitir, să fie cu el și cât mai aproape de el până în clipa din urmă. Întors acasă, se prăbuși și rămase nemișcat, cu fața întunecată, ca lovit de trăsnet. Nu primi să mănânce, cum era obiceiul, de bogdaproste, la parastas. Când cele câteva femei care veniseră să îndeplinească jalnica datină plecară, izbucni din nou în plâns, căutând cu privirea leagănul. Sultana îl ascunsese pe undeva, ca și toate hăinuțele copiliței. În tăcerea care umplea casa ca o umbră rece ascultă dacă nu-l aude cineva străin și, luptându-se cu lacrimile, începu a boci cu glas tare. Nevastă-sa suspină din greu:

— Ajunge acum! Omul trebuie să-și țină cumpătul.

— Femeie, pentru întâia oară o numea astfel, copilul e plod al inimii, din inimă mi s-a rupt.

Și în târg oamenii se mirară văzându-l palid, uimiți că se lăsa doborât de durere. Trecură multe zile până când zâmbetul să-i mai lumineze fața. Era prima lui mare mâhnire adevărată. Nenorocirea căzuse pe neașteptate și-l lovise nespus de puternic.

Se apropia Sfântul Dumitru, când începea un nou an de lucru, și Sultana îl întrebă:

— Ți-a spus ceva meșterul Cociu?

— Nu mi-a spus nimic. Știe că și anul ăsta rămân să lucrez tot la el.

— Rămâi, dar o să ceri opt sute de groși.

— Ei, știe el, meșterul Cociu. N-o să mă lase așa.

— O să ceri opt sute de groși, repetă Sultana și, întorcând ochii în altă parte, adăugă: Nu, nu se poate să te plătească mai departe tot atât. Meseria ai învățat-o. Și, dacă vrea dumnezeu, o să ne dea alt copil.

Stoian rămase în fața ei cu gura căscată. Sultana se grăbi să iasă afară. Rămas singur în odaie, râse tare. Ciudată mai e

și viața asta! Împletită din dureri și bucurii.

XIII

Târziu, în primăvară, Sultana născu al doilea copil și, fiindcă se apropia sărbătoarea sfântului Constantin, îi dădură numele de Costea și-l botezară în prima duminică de după naștere. Era un băiat voinic, cu glas puternic și capul mare, ca tată-său. Femeile care veneau să-l vadă se minunau. O femeie atât de măruntă, cum era nevasta lui Stoian, a putut zămisli un asemenea prunc! Dar ea, lăuza, se dădu jos din pat a doua zi după naștere, fiindcă nu putea lăsa casa, nu putea răbda dezordinea și nici să i se amestece oameni străini în treburile gospodăriei. Afară de asta, nu avea pe cineva apropiat să vină să-i ajute. Făcu tot ceea ce se cuvenea, îndeplini toate datinile și obiceiurile până în cea de-a treia zi, când o goni pe băbuța care venise s-o moșească și se mai învârtea încă în jurul ei, chipurile s-o învețe una sau alta, dar mai ales ca să mănânce la masa ei.

— Nu sunt la prima naștere, se încruntă Sultana.

— Știu, dar ești încă tânără și poți greși cu ceva. Ți-am spus să rămâi culcată și tu mi te-ai dat jos din pat a doua zi. Ferească dumnezeu să se pornească iar scurgerea de sânge! Nici pentru copil nu e bine. S-ar putea să-ți sece laptele și... Coborând vocea, băbuța continuă, holbând ochii: Doar știi că... până nu-ți faci molitvă, duhurile rele se învârtesc în jurul tău. Ai putea să le întărâți, te pot deochea... ocrotește-ne și ajută-ne, dumnezeule!

Și în spaima ei superstițioasă se închină de trei ori cu degetele lungi și osoase. Sultana nu se sperie.

— Rămâi și astăzi să mănânci cu noi și, dacă o să mai am nevoie de tine, trimit să te cheme.

N-o putea suferi pe babornița aceea, care se nărăvise să tot stea prin case străine, să se amestece în treburile altora, să cotrobăiască din priviri prin toate ungherele, să adulmece și să răsadulmece la tot ce se întâmplă, ca apoi să bată toba prin târg. Sultana aprindea candela în fiecare seară la

iconostasul din colțul odăii și gândea că nu are de ce să se teamă, atâta timp cât flacăra micuță pâlpâie deasupra bătrânei icoane reprezentând scena înălțării domnului și pe sfânta Maria.

Și de data asta Stoian cinsti pe meșteri și pe tovarășii săi de atelier, chiar cu mai multă mărinimie, dând un chil întreg de rachiu. După aceea nu îndrăzni să aducă vorba despre copil, să-și arate față de tovarăși mândria că are băiat, și încă un băiat atât de zdravăn, de voinic. Gândul îi era însă mereu acolo, lângă leagăn. Nu se mai putu stăpâni, neînțelegând de ce să nu vorbească despre cea mai mare dintre bucuriile lui, de ce să-și ascundă zâmbetul care-i venea mereu pe buze. Grăi deodată către moș Cociu:

— I-am dat numele dumitale, meștere: Costea. Așa l-am botezat pe fiul meu: Cociu.

— Foarte bine, zise zâmbind bătrânul. Să-ți trăiască și să fie sănătos! O să ne serbăm amândoi ziua numelui în curând. Dar, doamne, pe ce treaptă a vieții este el, micuțul, și pe care eu?! El abia a venit, pe când eu mă duc.

— Așa e lăsat de la dumnezeu, meștere.

— Așa e lăsat și facă-se voia lui! Unii se duc, alții vin să le ia locul, ca viața să nu se stingă pe pământ.

A doua zi, lelea Cociovița merse s-o vadă pe lăuză, ducându-i un taler mare de gogoși prăjite în untdelemn de Elbasan și Sultana fu foarte mulțumită că venise s-o felicite chiar meșterița lui Stoian. Mai era mulțumită că se ivise încă un prilej să se ia de vorbă cu bărbatu-său pentru același și același lucru.

— Lelea Cociovița mi-a spus că meșterul Cociu te laudă. Ai deprins bine meșteșugul și-și pune multă nădejde în tine.

— Îhî! râse Stoian, mai în glumă, mai de plăcere.

Laudele îl măguleau, dar știa, ca totdeauna, unde bate nevastă-sa cu poveștile ei.

— N-ai de ce să mi te hlizești! se oțărî aprig Sultana, cu toate că se simțea slăbită după naștere. Nu râde! Dacă mă ascultai pe mine și cereai opt sute de groși, nu te mai omorai tot anul pentru o nimica toată. Ce-a fost a fost, dar pentru la

anul atât să ceri. Să găsești o clipă potrivită și să-i spui meșterului încă de pe-acum.

— Abia a trecut Sfântul Gheorghe și până la Sfântul Dumitru mai e destulă vreme.

— Ascultă-mă pe mine! Las’să știe meșterul de pe-acum.

Și de unde până atunci râdea, lui Stoian îi pieri deodată zâmbetul, se schimbă la față, se chirci în el, deveni îngândurat. Răsuflă adânc, ca atunci când se pregătea să vorbească mai mult. Știa că-și despleticește cu greu limba.

— Vezi, Sultano, nu e totul câți groși iei. Să ai acolo cu ce să-ți duci zilele. Când stau însă lângă tejghea și meșteresc la câte-un lucru... o tigăiță să fac numai și dacă simt că ceva îmi apasă mâinile, degetele, cu cât ciocănesc, mă ușurez parcă tot mai mult, uite aici!

Și arătă cu amândouă mâinile la piept.

Sultana îl privi înciudată. „Ce tot îndrugă omul ăsta? Copilării!... Ditai bărbatul și tot necopt la minte a rămas.” Strânse plictisită buzele ei subțiri.

— O fi plăcut să te lupți cu arama tot anul, cum zici, rosti ea rar și continuă mai răspicat, stăpânită de gândurile ei: Oricum o fi, însă bani trebuie pentru toate cele: casă, copii... Fiecare le știe pe-ale lui. Viața ți-o trăiești, dar te întrebi oare cum ți-o trăiești? Nu-ți dai seama că poate fi și o viață mai bună? A noastră... abia avem ce pune în gură, ce îmbrăca, cu ce ne încălzi. Dar, afară de asta, nu trebuie să ai și tu prăvălia ta? Doar n-o să rămâi toată viața slugă la alții. Dar cum s-o poți avea, dacă nu pui la o parte un ban, doi? E mult mai plăcut când stai să ciocănești la prăvălia ta.

Stoian dădu din umeri. Nu se gândise niciodată la asta, într-atât se cufundase în munca lui la meșterul Cociu. Adevărat, tare ar fi frumos să stea să ciocănească la tejgheaua prăvăliei lui, după voia sa. O înțelegea de astă dată pe nevastă-sa, îi era lămurit fiecare cuvânt al ei, dar avea și el ceva de spus, și ea nu voia și nici nu încerca să-l înțeleagă. De ce nu stă de vorbă cu el, să-i pătrundă gândurile? E doar atât de iscusită la minte. Să-și dea și ea seama că în sufletul și în mintea lui rămânea ceva nelămurit, ceva ce nu putea rosti până la

capăt. Și fiindcă nu putea să i se destăinuiască, nici să i se împotrivească, nici s-o facă să înțeleagă, se ferea de astfel de convorbiri, se temea și se frământa pe loc, în timp ce nepoata hagiului îl urmărea să vadă ce face, fără să-l lase o clipă. Ea mergea pe un drum al ei și cu un scop bine știut. Nu uită cele ce-i spusese, și puțină vreme după asta urmă:

— Nu te îndemn numai pentru bani, ca să refac cu tine averea moșului meu, Hagi Serafim. Înțelege că vreau să scot om din tine, să te cunoască fiecare și să te respecte, să fii în meseria ta printre cei dintâi.

Sultana rosti vorbele astea cu toată însuflețirea. Se vedea că se gândise mult la cele ce vorbiseră de curând și credea că se mai apropiase de el, că-i vorbește pe limba lui.

— Bine, bine, răspunse cu resemnare Stoian.

Crezuse că-i va măguli amorul propriu, vanitatea lui de țăran de curând orășenizat, dar nu nimerise ținta. Și nici el, Stoian, nu fu în stare să i se dezvăluie, așa că totul rămase așa cum fusese și el uită iarăși de sine, uită de dorințele lui nelămurite. Îi venea mai ușor să se ia după nevastă-sa, să fie ea aceea care-l conduce. Ceea ce-i cerea Sultana trebuia să facă. Nu numai din supunere, dar fiindcă o voia mulțumită, era sigur că ea e mai deșteaptă decât el și-l învăța spre binele lui. Și totuși nu se lăsă cu totul în mâinile ei.

Când se apropie Sfântul Dumitru, ceru meșterului Cociu opt sute de groși simbrie pentru anul următor. Ceru cu mare teamă, ca nu cumva bătrânul meșter să se supere și să-l dea afară din prăvălie, să-l gonească de pe locul lui de la tejghea, să-l despartă de nicovală, de ciocănelele pe care le mânuia ca pe niște ființe vii. Dar meșterul Cociu se învoi îndată și Stoian se bucură; se bucură mai mult pentru nevastă-sa. Pentru el, totul era că a rămas la locul lui.

Și acasă o ducea bine. Băiețașul creștea chipeș și zdravăn. Tânărul tată se bucura din toată inima, dar își ascundea bucuria. Îl iubea, dar nu ca Sultana. Băiatul creștea îngrijit de ea, totdeauna sătul, culcat la timp, pe când Stoian căuta mereu să-l ia în brațe, să-l legene pe genunchi, să-l strângă drăgăstos la piept, să se joace cu el, să-l facă să râdă sau să

plângă. Când s-a întâmplat o dată sau de două ori să se îmbolnăvească, îl cuprinse atât de tare teama, încât se zăpăci de tot. Așa se scurgea viața lor. Cei doi soți trăiau în bună înțelegere, în prietenie. Stoian o asculta pe Sultana și i se supunea de bună voie; dar, cu toate astea, fiecare trăia după voia lui. În timpul liber lucrau amândoi cu plăcere la grădină, dar în timp ce Sultana se îngrijea să pună răsaduri de zarzavat, el se bucura de flori, de pomii pe care-i sădiseră și care creșteau mari. Lăsase numai două brazde pentru flori și cu câtă mulțumire rupse el primele fructe ale pomișorilor! Casa o tot dregea, o cârpea și căuta s-o înfrumusețeze, așa prăpădită cum era, dar Sultana îi spuse într-un rând:

— Nu peste multă vreme o să ne trebuiască o altă casă, mai mare.

Înainte ca al doilea copil să fi împlinit doi ani, li se născu un al treilea. Tot băiat. Și nașul îi dădu numele de Lazăr, după sărbătoarea cea mai apropiată.

În seara din ajun, când se împliniseră patruzeci de zile de la nașterea pruncului și Sultana trebuia să se ducă la biserică să i se citească molitva de izbăvire, Stoian aduse de la prăvălie un obiect învelit în șorț. Intră încruntat în odaia unde era vatra și despături încet șorțul. În mâinile lui înnegrite străluci un blid rotund de aramă, proaspăt cositorit, împodobit pe dinafară cu o împletitură încâlcită. Stoian lucrase multă vreme la el, având mereu în fața ochilor o broderie colorată pe care o văzuse acasă, în sat, pe hainele maică-si și ale surorii lui. Meșterul Cociu îl lăudă pentru ce făcuse și Stoian adusese blidul Sultanei, așa cum hotărâse încă înainte de a-l începe. Sultana îl primi cu un zâmbet palid și-l privi cu băgare de seamă.

— E frumos, foarte frumos, spuse ea în cele din urmă și adăugă: Cât o să ți-l pună la socoteală meșterul Cociu?... Să fi făcut mai bine două farfurioare în locul lui...

Totuși se arătă mulțumită, nu atât de iscusința bărbatului, cât pentru faptul că stăpânea bine meșteșugul, că se dovedea meșter bun.

Puțin timp după asta, într-o dimineață de duminică, Sultana

îl pofti să se așeze lângă ea, în apropierea focului, unde pusese să fiarbă mâncarea pentru prânz. Apoi, fără să spună nimic, își desfăcu pumnii în fața ochilor lui Stoian. În palmele ei mici sunau doisprezece galbeni, a căror strălucire luară ochii lui Stoian. Pentru prima oară vedea el atâta aur. Ridică privirea spre nevastă-sa:

— Îți faci salbă?

Sultana strânse la loc galbenii în pumnișorii ei și-i zăngăni la urechea bărbatului.

— Pentru dugheană, nu înțelegi? Pentru dugheană! Asta e tot ce-a rămas din bogăția bunicului Serafim. Am păstrat galbenii ăștia, am tremurat pentru ei, ba pot să spun chiar că am răbdat de foame ca să nu-i cheltuiesc. O să mai punem la o parte câte doi sau trei galbeni pe an și peste câțiva ani o să-ți poți deschide prăvălia ta.

Stoian dădu din cap și se sculă în picioare. Se înălță în fața ei puternic, mare, cu mâinile lui uriașe. Pe buze îi flutura un zâmbet ușor. Zâmbetul lui din totdeauna, blajin și câteodată copilăros de șiret, în timp ce privirea senină și curată era dusă undeva departe. Sultana observă privirea aceea pierdută, care o supăra adesea și spuse răstit, ca să-l scoată pe bărbat din uluiala lui:

— Hai, du-te acum și adă-mi un braț de lemne, să mai ațâț focul!

Și Stoian porni spre ușă cu pași grei.

XIV

Fiind un fel de sărbătoare în ziua aceea, prăvăliile erau închise și Stoian Glaușev mai întârzie pe-acasă. Se așeză pe treptele din fața cerdacului să-și dumice gustarea de dimineață. Soarele nu răsărise și cerul de septembrie sta deasupra orașului ca o boltă imensă de sticlă verzuie. Undeva, departe, se învăpăiau câțiva nourași trandafirii. Stoian molfăia îngândurat și înghițea mașinal dumicații uscați. De hotărât era hotărât, dar nu-i venea tocmai lesne s-o facă, nu! De cu seară îi fusese mai ușor să făgăduiască nevesti-si:

da, astăzi îi va spune meșterului Cociu că vrea să fie meșter pe socoteala lui, să-și deschidă prăvălie. Nu mai putuse să îndure sâcâielile Sultanei, s-o tot amâne cu făgăduieli, pe care nu se învrednicea să le îndeplinească. Femeie-diavol! Te izbește ca un ciocan, mereu în același loc, ani și ani în șir. Și fiecare vorbuliță a ta, fiecare socoteală și-o sapă în minte, te ține strâns, nu te lasă să te clintești. Aseară tot așa: hai, nu te mai codi! Îți dai seama că vorbește mintos, fiecare cuvânt e la locul lui, și uite că acum el nu cutează. Când să-și zică „hai s-o fac”, nu-i mai pare ușor. Stoian privea abătut în gol.

Nourașii care pluteau răzleți pe cer se adunaseră la un loc, asemuindu-se cu o grămadă de scrum alb. Se învăpăiară însă vârfurile celor doi plopi de peste drum. Răsărea soarele. Din casă se auzi un scâncet. Sultana trezea copiii. Nu-i lăsa niciodată să doarmă după răsăritul soarelui. Așa voia ea. Stoian se mișcă puțin din loc, pe treapta pe care sta, și băgă în gură ultimul dumicat.

Din fundul curții se arătă Saro, bălăbănindu-se încet la fiecare pas, cu capul plecat, cu coada lăsată. Se apropie de stăpânu-său și ridică botul.

— Ce să-ți fac? îl căină Stoian dând din umeri. Veniși cam târziu.

Câinele urmări cu privirea cum plescăia din buze stăpânu-său și înghițea dumicatul, apoi se încolăci și se lăsă la pământ cu un scheunat ușor.

— Ai îmbătrânit, Sarule! oftă clătinând din cap Stoian.

Câinele ridică iarăși spre el ochii credincioși. Urechile-i atârnau chele și înscorțoșate, căciulița neagră de deasupra ochiului stâng năpârlise, încărunțită de peri albi. Stoian întâlni privirea deșteaptă a câinelui și se gândi că a găsit cu cine să stea de vorbă nestingherit și fără nicio teamă, simplu, din inimă, așa cum îi plăcea lui. Saro îl putea înțelege cel mai bine și nu-i cerea niciun fel de răspuns.

— Ai îmbătrânit! Am îmbătrânit și noi o dată cu tine! continuă Stoian, rostind unele vorbe cu glas tare, altele în gând. A trecut atâta vreme de când am plecat din sat! Cum ne-am mai înspăimântat atunci! De ce nu mi-ai cerut

niciodată să ne ducem să vedem ce se mai întâmplă pe acolo? Aha, ne-am făcut orășeni. Am dus-o bine pe-aici... Satul, arde-l-ar focul! Barem o dată să ne fi dus. Mehmed a crăpat de beție, s-a zis cu el, iar Osman, l-o fi luat și pe el aghiuță. N-aveam de ce ne teme. Dar ne-am simțit mai bine aici, asta e. Ne-am făcut orășeni. Și tu, ca și mine, afurisitule! Te-ai dedulcit la pâine de oraș. Și ăi de-acolo ne-au uitat. Mama, dumnezeu s-o ierte, a murit. Numai Blaguna își mai aduce aminte de noi, câteodată. Și când vine și ne-aduce câte-o găină, ori porumb verde, ori... noi o punem să-și scoată opincile, să le lase afară, uite-aici lângă scară, ca să nu mânjească dușumelele și velințele cu noroi...

Animalul își lăsă capul pe labele dinainte și închise puțin ochii.

— Ce-i, te-a năpădit amarul și pe tine?...

*

Apa curgea lin, lin de tot între țărmurile înalte ale gârlei. O umbră cenușie plutea nemișcată deasupra ei, așteptând parcă în orice clipă să se stârnească un val sau să scânteieze vreun fulger îndepărtat, repede stins apoi pentru cine știe câtă vreme.

Anii treceau, unul aidoma celuilalt, roată care se învârtește la fel de repede, fără încetare. Se mișcă pământul, sau stă și se învârtește pe loc? Oamenii din Prespa viețuiau sub stăpânirea străină, uitați și șterși, ca și faima îmbătrânită a orașului. Trăiau plângându-și de milă, chinurile le erau ascunse, bucuriile ascunse, râsul înăbușit, să nu se audă departe. Nimic nu se auzea și nu se zărea deasupra umbrei întunecate, deasupra apei liniștite. Viață de obidă... Dar, cu toate astea, oamenii erau vii, în piepturile lor bătea o inimă de om.

Treceau anii și peste viața Sultanei, nepoata lui Hagi Serafim, și peste a lui Stoian Glaușev din Grance. Li se născură opt copii, din care trăiau cinci, doi băieți și trei fete. După a opta naștere, Sultana se betegi, nu mai putu rămâne grea și începu să îmbătrânească repede. Slăbi, trupul i se uscă, se făcu mai mică, fața i se ofili, în păr i se drumuiau fire

albe. Numai ochii îi mai ardeau, aprinși de mintea ei mereu trează, de dârzenia ei sufletească. Stoian nu avea niciun fir de păr alb în cap, nicio zbârcitură pe față, niciun dinte căzut. Se mai păstra încă tânăr, dar devenise parcă mai greoi, se mai îngrășase, mustățile bălane i se lungiseră.

Cu o seară înainte, stând de vorbă cu nevastă-sa, îi spusese:

— Ești ca un harapnic pe spatele meu. Bâtă cu țeapă lungă, mereu mă împungi în coaste.

Pas cu pas se ținea după Stoian și-l înghiontea înainte, spre țelul ce și-l pusese în gând. Bâtă cu țeapă în coastele lui! Și el, iată, sta pe trepte cu ultimele lui șovăiri, nehotărât, plin de teamă, abătut. Ușa se deschise. Pe scândurile putrezite și vechi ale cerdacului răsunară pașii Sultanei. Femeia nu-i spuse nimic, dar Stoian se ridică repede și privi în jurul său. Stătuse cam multișor acolo, pe scări. Saro înălță capul și-l urmări cu privirea pe stăpânu-său până la poartă.

În târgul pe jumătate închis era liniște. Se auzea doar larma surdă a uliței. Oamenii se foiau încolo și încoace, fără nicio treabă, sau se strângeau în grupuri, sporovăind. Mâinile, obișnuite să bată cu ciocanul de dimineață până seara, să măsoare și să cântărească, să taie, să râcâie sau să cresteze cu cuțite, foarfeci și dălți, să coasă și să lipească, atârnau acum nevolnice sau erau vârâte cu sfiiciune în buzunare și în brâie, ca să nu se vadă că lenevesc ziua-n-amiaza mare. Oamenii meșterului Cociu s-au învârtit toată ziua prin atelier, au dereticat, au cărat nisip de la gârlă și abia târziu după-amiază meșterul îi lăsă liberi. Plecară toți, afară de Stoian. Meșterul Cociu înțelese că voia să-i spună ceva și-l îndemnă blând:

— Ce este, Stoiane?

— Ce să fie, meștere... începu el cu răsuflarea oprită și broboane mari de sudoare îi năpădiră fruntea largă. Uite, se apropie Sfântul Dumitru... mai e o lună sau două și nu mai rămân la tine în anul care vine.

— Dar ce ți-ai pus în gând? întrebă bătrânul, fără să se arate tulburat de spusele primei lui calfe.

— M-am gândit să-mi deschid prăvălie, o prăvălie a mea, meștere, îi răspunse dintr-o dată Stoian, înroșindu-se la față, frecându-și fără rost barba nerasă de câteva zile.

De tulburare nu mai știa încotro să privească. Se lăsă tăcere. Părul de pe capul meșterului albise ca neaua, până la ultimul fir; la fel sprâncenele și mustățile. Fața îi era arsă și roșie ca de aramă, plină de zbârcituri. Numai ochii de culoarea albăstrelelor priveau încă vesel și bărbătește. Uitându-i-se drept în față, meșterul Cociu îi zise:

— Ai chibzuit bine toate, Stoiane?

Stoian nu știu ce să răspundă, se poticni, dar în minte îi țâșniră cuvintele pe care i le spusese de atâtea ori Sultana și le rosti ca pe-ale lui:

— De cincisprezece ani lucrez în meseria asta. Curând încep să îmbătrânesc, și omul, dacă vrea să facă ceva pentru el, trebuie să cuteze cât mai e tânăr. Dacă se deprinde să bătătorească unul și același drum, se desparte mai greu de el cu cât trece vremea.

Stoian încerca să se facă înțeles, dar se temea că nu va fi în stare și gândul îi fugea mereu la Sultana. Era bine să fi fost și ea aici, în fața meșterului Cociu. Ea știa mai bine ce și cum să spună. Continuă și i se păru că simte pământul mai tare sub picioare:

— Am economisit patruzeci de galbeni, meștere. Pentru chirie, unelte, marfă, pentru tot. Crezi c-o să-mi ajungă?

— Patruzeci de galbeni nu sunt mulți, răspunse meșterul Cociu pe gânduri. Dar nu sunt nici puțini. Cândva eu am început cu mai puțini, dar pe atunci era altfel. Astăzi sunt în oraș treizeci și două de cazangerii. O să începi cu cât ai, dar mai e ceva. Ești meșter bun, iscusit, ai deprins bine meseria. Totuși, asta nu-i de ajuns. Bătrânul ridică spre el privirea și pupilele-i albastre i se umeziră. Are să se împotrivească tagma breslașilor. N-au să te lase așa ușor să deschizi prăvălie nouă. Suntem mulți și cel care și-a chivernisit un locșor nu îngăduie ca un altul să se atingă de el. Și nu că n-ar fi loc și treabă pentru tine, dar n-au să te lase din zavistie, din răutate. Deci, tagma e una la mână. Al doilea: tu, bine, o să

faci marfă bună, dar trebuie să ai și cumpărători, să-i momești să-ți intre în prăvălie, să-i îndupleci să-ți cumpere marfa și să vie și altădată. Pentru asta trebuie să ai guriță, limbă de miere. Al treilea: la prăvălia ta o să ai calfe, ucenici, simbriași, toți oameni străini și dacă n-ai mână puternică, mână de fier, cu care să-i ții zdravăn, te sfâșie; fiindcă fiecare caută să tragă spuza pe turta lui.

— Meștere, știi că am mână tare, se grăbi să răspundă Stoian și agită cu înflăcărare pumnul. Dacă nu mă ascultă, mă pun cu bătaia pe ei.

Bătrânul zâmbi, în timp ce Stoian râdea zgomotos.

— Știu, Stoiane, știu, ajută și asta, dar...

— O să fac și marfă frumoasă, se pripi din nou Stoian. Cumpărătorii au s-o prețuiască și apoi o să vând mai ieftin decât ceilalți, măcar cu două parale.

— A, mai ieftin! Meșterul Cociu îl privi cu severitate, drept în față. Asta nu se poate! Vrei să strici prețurile? Dar tagma? Împotriva întregii tagme nu te poți pune de unul singur. Și nici nu e drept.

Se făcu din nou tăcere. După o vreme, Stoian îngăimă cu glas tremurător, în care era și rugăminte, și mulțumire, și nădejde, și îndrăzneală:

— Dar tu, meștere Cociu, n-ai să mă lași singur... Tu m-ai învățat, tu m-ai făcut meșter și acum tot tu ai să mă ajuți în toate celelalte...

De pe scăunelul cu trei picioare, bătrânul gârbov se ridică încet și întinse mâna-i tremurândă spre Stoian:

— N-am să te las. Ești ca și copilul meu, dumnezeu să-ți ajute!

Stoian apucă în amândouă palmele sale mâna rece și bătătorită a bătrânului și o sărută cu căldură. Lacrimile îi podidiră pe amândoi și Stoian mai-mai să dea drumul unui hohot de plâns.

În târg, printre arămari, se răspândi vestea că ginerele lui Hagi Serafim caută să închirieze o prăvălioară, să-și deschidă dugheană cu atelier. Și repede se iscă în jurul lui o asemenea vrăjmășie, încât și meșterul Cociu se sperie. Dar cu cât se

speria mai mult, cu atât bătrânul îl strângea mai aproape de el pe tânărul meșter, îl lua sub aripa sa.

Pe vremea aceea, tagma arămarilor, ca și toate celelalte tagme din Prespa, nu mergea laolaltă, tovărășește. Fiecare meșter își aranja treburile așa cum credea el mai bine și numai când se arăta vreo pacoste care-i atingea pe toți se strângeau să se apere cu puteri unite. Așa se petrecu și de data asta, de parcă Stoian ar fi fost un dușman primejdios pentru întreaga breaslă. Cei dintâi veniră să se plângă, la prăvălia meșterului Cociu, meșterii bătrâni cu ateliere, aproape toți cei din târg.

— Nu se poate! urlau ei. Suntem treizeci și două de prăvălii, nici pentru noi nu e mare pricopseală, și acum tu, Stoian Glaușev, venit ca ieri de la țară, hop – meșter, deschizi prăvălie nouă! De-aia te-am primit în tagmă? Câți meșteri nu-s mai ceva decât tine și nici nu se gândesc să-și deschidă atelier? Nu se poate, nu te lăsăm, ia-ți gândul de la așa ceva!

Stoian tăcea cu îndărătnicie, zâmbind cum îi era felul. În locul lui răspundea meșterul Cociu, a cărui vorbă era totdeauna ascultată:

— Eu l-am învățat meserie. Are mâini de aur. E păcat de dumnezeu să nu-l lăsăm. Unde e o bucată de pâine pentru noi, o să fie și pentru el. De ce să vorbim cu păcat? Treabă este berechet pentru toți. Să nu-l mâniem pe dumnezeu cu răutatea noastră. Și nici nu-l putem opri pe omul ăsta tânăr, atât de dăruit din fire și care stăpânește bine meșteșugul, să nu-și facă și el un drum în viață.

Împotrivă-i nu stăteau numai meșterii bătrâni și prim-meșterii, ci și calfele, ucenicii, zilierii, nu numai împinși și întărâtați de cei vârstnici, dar și dintr-o supunere de slugi în fața lor, precum și din invidie. Veneau și se opreau în fața prăvăliei lui Cociu, câte doi, câte trei și mai mulți chiar. Îl așteptau pe Stoian să iasă și se țineau după el pe stradă, râdeau de el, îl ocărau și-l speriau. Stoian nu le spunea nimic, deși îl cam mâncau uneori palmele lui mari. Meșterul Cociu îl povățuia să aibă răbdare și-l ajută să se ridice pe picioarele lui.

În prima zi de luni de după Sfântul Dumitru, Stoian deschise prăvălia lui proprie. O dugheană nu prea mare, cu trei chepenguri la stradă, lungă și îngustă. Își găsi și două ajutoare, doi băieți de meserie. Îl aduse și pe fiu-său mai mare, Cociu, să mânuiască foalele.

Au deschis prăvălia dis-de-dimineață, când nu se luminase încă bine de ziuă, au aprins focul și s-au așternut pe treabă. Când se făcu bine ziuă, veni meșterul Cociu, îl felicită și plecă. Stoian băgă de seamă cum câțiva meseriași cazangii trecură o dată și de câte două ori să-i vadă prăvălia, dar el se prefăcu că nu vede nimic. După aceea observă că au început să se adune în partea de sus a uliței și se prefăcu din nou că nu vede nimic. Numai când lucrătorii lui se înspăimântară, rosti către ei:

— Vedeți-vă de treabă în liniște!

Pe neașteptate, se iscă larmă mare afară. Dinaintea prăvăliei se îmbulzea o gloată de calfe, ucenici și zilieri. Ajutoarele lui Stoian fugiră p-aci încolo și în prăvălie rămaseră numai el și fiu-său, cuprins de spaimă. Afară izbucneau zbierete și urlete:

— Închide! Cine ți-a dat voie? Bădărane! Ia uitați-vă la el, meșter ciorbagiu! Huo! Huo! La țară cu tine! Acolo ți-e locul, la arat, la săpat! Hei, golane, închide prăvălia!

Un găligan din gloată se apropie și parcă din întâmplare împinse cu o bâtă drugul de lemn care ținea deschis unul din chepenguri. Oblonul nesprijinit se închise, pocnind cu zgomot în mijlocul râsului general. Stoian, oprit în mijlocul prăvăliei, nu știa ce să facă, speriat, zăpăcit cu totul. Lângă el se înghesuia și fiu-său. Atunci intră în prăvălie meșterul Cociu și-i spuse cu glas domol:

— Închide, n-avem ce face, și după asta vedem noi! Închide, închide, băiatule, până se potolește răzmerița!

Stoian îl ascultă. Stinse focul, închise prăvălia în strigătele triumfale ale gloatei și, urmat de fiu-său, se îndreptă către casă înfrânt.

Când intră în curte, Sultana, care se afla în cerdac, se repezi spre el:

— Ce este? Ce s-a întâmplat? De ce v-ați întors?

Stoian începu să-i dea lămuriri, înecat de lacrimi, dar ea nu-l ascultă până la capăt și strigă:

— Înapoi! Nu aici ți-e locul în plină zi de lucru, acolo e, la prăvălie! Ce te smiorcăi așa? Ești ori nu ești bărbat? Pune mâna pe-un retevei și-atunci o să vezi dacă mai îndrăznește cineva să-ți închidă prăvălia. Întoarce-te! Întoarce-te îți spun!

Stoian o privea înmărmurit cum striga din cerdac. În ochii ei întunecați și mai mult se încrucișau fulgere. Lacrimile care se prelinseseră pe obrajii lui se uscară numaidecât, sângele începu să-i fiarbă în vine, să-i țiuie în urechi. Tăcut, porni spre poartă.

— Du-te și tu cu tat-tu, bre! se auzi din nou vocea Sultanei.

Micul Cociu se scărpină la subsuoară fără să simtă nevoie și o zbughi după taică-său.

În târg parcă nu se petrecuse nimic. Părea că fiecare își vede acum de treaba lui, dar dinăuntrul dughenelor cazangiii adulmecau și așteptau să vadă ce se va întâmpla. Cu inima răscolită de mânie, Stoian deschise din nou prăvălia, îl împinse înăuntru pe Cociu, luă drugul cu care proptea oblonul și se opri cu picioarele rășchirate în fața ușii. În jur se auzea larmă și bocăniturile nenumăratelor ciocane, de parcă munca din toate atelierele se întețise. Stoian stătu cât stătu în fața prăvăliei și i se păru că stătuse destul. Mai vântură o dată drugul și strigă:

— Hai, veniți! Veniți să-mi închideți prăvălia!

Larma din ateliere nu conteni. Nimeni nu se clinti de la locul lui, dar sute de ochi se ridicară, ațintiți spre Stoian. Drugul pe care-l ținea el în mâini era gros cât brațul și lung de aproape doi metri.

Stoian Glaușev mai așteptă puțin, apoi așeză drugul la locul său și intră în prăvălie. Respiră adânc, ca să-și mai ușureze pieptul prea încordat de forța lui uriașă, apoi își șterse cu o basma nădușeala care-i șiroia pe față. Aprinse din nou focul, ajutat de Cociu, care sufla din foale. Nu veni nimeni să-l mai supere. Curând se întoarseră și cele două ajutoare. Își suflecară toți mânecile. Stoian se închină pentru a doua oară în

aceeași dimineață și rosti:

— La treabă, băieți, și doamne-ajută!

Partea a doua

VREMURI ÎNTUNECATE

Bre Manoile, meștere Manoile!
Trei frați, mări, se vorbiră
Biserică să ridice, așa se vorbiră.
Ce ziua se clădea, seara se năruia.
Piatră cu piatră se năruia.
(Cântec popular)

I

La Prespa poposiră zile mai bune. Când Stoian Glaușev venise în oraș, ciuma cea mare tocmai se astâmpărase. Fusese o vreme de crâncenă urgie; nu te puteai feri de molimă și mulți prespăneni luaseră drumul bejeniei spre satele din munții înconjurători; se întorceau prin locurile de unde descălecaseră strămoșii lor. Mahalaua turcească, cu geamia cea mare, se afla în partea de răsărit a orașului. Tot în partea aceea se oploșiseră și țiganii. Ca o „pedeapsă a lui dumnezeu”, dintr-acolo venise molima, acolo se abătea mai întâi și holera în zilele de arșiță ale verii. În mahalaua aceasta ciuma i-a secerat pe oameni până la unul. Tot pe atunci s-a întâmplat și un cutremur puternic, care a năruit și casele din mahala, lăsând în picioare numai geamia înaltă, cu ferestrele ei mute și pustii, cu minaretul frânt în două. Se prăvălise toată partea lui de sus, până la balconul unde ieșea să cânte muezinul. Și pentru câmp au fost ani grei, secetoși, nerodnici. Bântuia o scumpete cumplită. Ocaua de făină ajunsese să se vândă cu doi groși. După ce trecu pacostea asta a prăpădului, a morții și a pustiirii, urmară iarăși ani de belșug. Ploaia cădea la timp, soarele dogorea la sorocul pârguitului și fiecare bob, fiecare plantă rodea însutit și înmiit.

Așadar, veniseră alte vremuri. Vremuri mai bune pentru Prespa. Zi de zi, an de an, târgurile se însuflețeau tot mai mult, piața răsuna din nou de larmă, lărgindu-și mereu locul, se deschideau prăvălii noi, tot felul de dughene și se înmulțeau și atelierele. Începură să vină și oameni de prin alte părți, să cumpere și să vândă. Prespănenii se înviorară, erau

mai veseli. Nu se mai vedeau pe nicăieri oameni flămânzi și goi, și numai atunci când își aduceau aminte de blestematele timpuri abia trecute oftau, rugându-se să fie sănătoși.

Anii se scurgeau unul după altul, buni, sătui, liniștiți. Prespănenii săraci găseau mai lesne de lucru. Cei bogați își rotunjeau avutul, își umpleau casele cu de-ale gospodăriei, le înfrumusețau. Prin acel timp, administrația turcească a orașului hotărî să pună în spinarea prespănenilor noi biruri, strânse destul bănet și ridică în mijlocul târgului un turn de piatră și lemn, înalt de patruzeci și opt de arșini[1], cu ceas și clopot, care sunau prelung, de se auzea peste tot. Se clădiră multe case și parcă tot orașul se înnoi. Tot pe atunci, obștea bisericească creștină luă hotărârea să zidească o biserică nouă în Prespa.

În fruntea celor zece membri ai obștei nu sta locțiitorul vlădicii, preotul Hagi Spiridon, un bătrân înțelept și domol, ci Climent Bencov, neguțător de grâne, care se îmbogățise în scurtă vreme și a cărui viață se pierdu prea curând. Ca o pălălaie care izbucnește puternic și se stinge repede. Nu trăise nici patruzeci și cinci de ani. Era înalt de statură, slab, cu ochi mari, aproape negri în scânteierea lor necontenită și tremurată. Se impusese prin vrednicia lui. Cu cincisprezece ani în urmă, încă flăcău, se repezise în negoț ca o vijelie și chiar în primul an îmbelșugat de după molima ciumei cumpără o mare parte a grânelor din județ. Anul fusese rodnic, dar oamenii erau încă înspăimântați, nu-și potoliseră bine foamea îndurată, încât Climent Bencov vându la preț bun tot ce cumpărase, câștigând dintr-o dată mult bănet. În următorii câțiva ani azvârli mari cantități de grâu în țara arnăuților, se duse el însuși până la Elbasan și Ianina și iar câștigă, în scurt timp, o grămadă de arginți. Tot astfel pătrunse și în obște. O dată cu averea îi crescu și renumele, încât i se îngăduia să facă tot ce voia. Afară de asta, era și om dârz.

Până atunci erau aleși în obște numai ciorbagiii mai bătrâni. Cei mai mulți dintre ei nu aveau altă treabă și-și pierdeau

[1] Arșin – veche măsură de lungime (0,711 m).

timpul pe lavițele din cancelarie, cu ciubuce și cu mătănii în mâini. Puneau la cale treburile obștii, numai așa, pentru stimă și glorie, chibzuindu-le după cugetul și sufletul unor oameni ajunși cu un picior în groapă. Acești judecători bătrâni și aspri se legau de nimicuri, pândeau cu patimă fiecare greșeală și nu le plăcea să ierte lesne. După mintea lor, lumea trebuia să se miște așa cum s-a mișcat de la începutul veacurilor. Ca nu cumva să fie călcată vechea pravilă creștină, se afla totdeauna printre ei și unul sau doi preoți mai bătrâni, în afară de locțiitorul vlădicii. Acesta din urmă era și președintele obștii, numit cu binecuvântarea vlădicii grecești din Bitolia, căruia îi era, de regulă, slujitorul cel mai supus. Cel mai tânăr dintre membrii obștii era Avram Nemtur, și el om de peste cincizeci de ani.

S-a întâmplat să vină o dată în fața judecății lor divorțul unei femei tinere și sărace, rudă de aproape cu Climent Bencov.

— De ce vrei să te desparți de bărbatul tău legiuit? o întrebară bătrânii.

— E bețiv, mă bate, mă chinuiește, nu vrea să muncească, ne stau copiii flămânzi.

— Câți copii aveți?

— Șase.

— Hm, v-ați chivernisit bine în privința asta. Dar dacă te desparți de bărbat, cine o să aibă grijă de copii?

— Păi, tatălui lor nici acuma nu-i pasă de ei. O să-mi caut în altă parte norocul și pentru mine, și pentru dânșii.

— Bea și când te-ai măritat cu el?

— Bea. Îl știți și voi: Kone Dândov. I s-a dus buhul în tot târgul.

— Ascultă colea, femeie, rostiră bătrânii, cununia binecuvântată de biserică nu se poate desface așa de lesne. Pe copii n-o să-i poată îngriji nimeni mai bine decât tatăl lor adevărat. Și fiindcă tu, femeie slabă de minte, îl știai cum era când l-ai luat, o să rămâi lângă el așa cum e până la sfârșit. Cu un bețiv te-ai măritat, cu un bețiv ai să trăiești. Du-te și știm noi ce mai avem de făcut!

Îl chemară și pe bețiv la obște, îl amenințară și-l sfătuiră să nu mai bea și să vadă de copii. Kone Dândov făgădui și se jură să nu mai pună în gură picătură de vin sau de rachiu, dar chiar în ziua aceea veni acasă beat mort și-și stâlci nevasta în bătăi.

Nefericita femeie se duse la rubedenia ei, la Climent Bencov, și-l rugă s-o ajute. Îi povesti cuvânt cu cuvânt cum judecaseră bătrânii plângerea ei. Climent Bencov cunoștea obida femeii, se mânie și se duse întins la obște.

— Bine, spuse el bătrânilor, o cununie nu se desface așa ușor, e drept. Ați spus acestei femei nătânge să trăiască până la sfârșit cu bărbatul pe care și l-a luat. Și asta e drept. Voi, ca oameni buni, cinstiți și judecători drepți, ați vrut apoi s-o ajutați în nenorocirea ei. L-ați chemat pe Kone Dândov și l-ați povățuit să nu mai bea.

— Așa a fost.

— Acum ascultați, venerați bătrâni: când proasta de femeie s-a măritat cu bețivanul ăsta, credea, sărmana, că el se va îndrepta. S-a înșelat. A făcut o greșeală și voi nu vreți să i-o iertați.

— N-o iertăm. Să-și mănânce papara pe care și-a făcut-o singură.

— Așa. Dar și voi, când l-ați adus aici pe Kone Dândov, ați crezut că el o să vă asculte și n-o să mai bea. S-a jurat în fața voastră, s-a căit și l-ați crezut. Dar Kone Dândov în aceeași zi s-a îmbătat din nou și, întors acasă, și-a bătut iar nevasta. Așadar și voi, care, să zicem, ați vrut să faceți un bine femeii și să apărați și pravila creștină, ați făptuit, cum se vede, aceeași greșeală.

Bătrânii tăcură. Mătăniile se ciocniră mai tare, vălătuci de fum se ridicară din ciubuce în toate părțile.

— Dar, se auzi o voce șovăitoare, dacă se va despărți de bărbatul său, tânără cum e, s-ar putea să apuce pe drumuri rele. Rămânând cununată, va fi mai ferită și se va păzi și ea de greșeli mai mari.

— Așa-i, așa-i! se auziră și alte voci mai îndrăznețe. Să nu-i stricăm cununia! Nu putem noi să desfacem o cununie așa, cu

una, cu două! Iar pe bețivan îl chemăm iarăși și o să-l pârâm și turcilor.

Climent Bencov se înfurie mai tare, dădu să plece, dar se opri la ușă și spuse:

— Ce să mai apărați o căsnicie care singură s-a desfăcut? Uite ce m-am gândit eu: nenorocita asta mi-e rudă; o iau cu copii cu tot acasă la mine. N-o s-o las să moară de foame. Și dacă vine Kone Dândov să-și caute cununiile, îi moi picioarele cu un retevei.

Ieși. Atunci se hotărî Climent Bencov să intre și el în obștea bisericească. Și dacă se hotărî, o și făcu, deși nu era ușor. Ciorbagiii bătrâni se împotriveau să vadă strecurându-se printre ei un om încă tânăr. El fu însă mai dârz și izbuti să intre în obște la primele alegeri ce avură loc după întâmplarea aceea.

Nu-și plecase capul în fața nimănui. Pătrunsese ca un tăun cu aripile tari într-un stup de albine. Se sfârși cu liniștea patriarhală din cancelaria obștii, cu discuțiile fără capăt și fără folos din ședințele membrilor obștii. Climent Bencov fu singurul nou ales și toți se uniră împotriva lui. La început îi întindeau capcane, ca să-l facă de râs în fața cetățenilor, îl ponegreau în tot orașul. Dar el sfâșia cu neînfricare toate mrejele. Avea o voce pițigăiată, sonoră, iar când se enerva, ceea ce se întâmpla deseori, glasul lui se auzea până departe. Cetățenii care treceau atunci prin fața obștii aveau prilejul să spună:

— Clime Bencov s-a luat iar la harță cu obștea.

Treburile se puteau rezolva mai repede acum. Climent Bencov nu da pace nimănui, nu lăsa să se discute prea mult, hotăra de-a dreptul și zbiera cu glasu-i ascuțit, până când își impunea voia. Bătrânii și locțiitorul începură să se teamă de el. Nu puteau să-i reziste nici prin argumente, nici când ridicau și ei vocea. Doar câte unul din ei i se adresa din când în când, împăciuitor:

— Ești prea tânăr, Clime, încă necopt. Te pripești prea mult.

— Tânăr, ha! se răstea Climent Bencov. Aici ar fi bine să pătrundă alții și mai tineri, ca să se facă treabă.

De atâta ceartă bătrânii osteniră, se resemnară, închiseră înlăuntrul lor orice dușmănie, orice nemulțumire față de el. Climent Bencov se așeză în fruntea lor, și prespănenii pe el îl căutau, pe el îl ascultau, mai mult chiar decât pe locțiitor. Numai Avram Nemtur nu-i ceda. Acesta se ocupase până nu de mult, ca și Bencov, cu negoțul de cereale, iar în ultima vreme cumpăra din Prilep, Veles și Ticveș semințe de mac, pe care le vindea negustorilor din Bitolia. O negustorie vătămătoare și plină de riscuri, care-i aducea însă câștiguri mari și numai în aur curat. Era un om mic de statură, dar bine clădit, cu sprâncenele negre și dese, cu obrajii roșii, cu părul ușor încărunțit și totdeauna tuns scurt. Se ținea mândru și nu-și arăta pe față dușmănia pentru Climent Bencov, dar îl ura și-l pândea. Bencov era chinuit de o tuse afurisită, cu sufocări. Ți se făcea rău văzându-l cum suferă. Bătrânii din obște îl priveau cu milă, iar unii dintre ei, care-l iubeau, încercau să-i ajute. Climent Bencov observase pesemne ceva pe fața și în ochii lui Avram Nemtur și o dată, încă înecat de tusea care-l podidise, îl întrebă:

— Faci cinste?

— Ce?... și Avram Nemtur ridică sprâncenele lui stufoase.

— Când oi muri... Mi se pare că asta aștepți. Când mă apucă tusea, văd că te bucuri.

— Nu-i adevărat! Nemtur își răsuci capul pe gâtul lui scurt și obrajii i se făcură stacojii. Nu mă bucur. E drept că nu-mi prea place când te aud tușind.

— Nu-ți fie frică, șuieră printre dinți Climent Bencov, nu mor încă, mai am de trăit!

— Asta o știe numai dumnezeu, răspunse Nemtur cu două înțelesuri, dar se temu, se vede, să nu se trădeze și se grăbi să adauge: Fiecăruia când îi este dat.

— Eu însă știu că nu voi muri curând, stărui Bencov, întinzându-și gâtul lung.

Celălalt, mai înțelept, nu răspunse nimic. Grăi însă locțiitorul cu vocea lui cântată, liniștitoare:

— Nu vă amestecați în treburile domnului! Astea sunt treburile lui.

Avram Nemtur știa să se stăpânească, să fie calm, căutând să lovească totdeauna unde trebuie, dar fără să se expună atacurilor, de multe ori pătimașe, ale lui Climent Bencov. Acesta s-ar fi luat la harță în fiecare seară. Nemtur venea însă mai rar pe la obște și nu se lăsa prins totdeauna de Bencov, care căuta să-l stârnească.

La fiecare sărbătoare, după slujba de la biserică, membrii obștii se adunau la sediul lor, mai mult din obișnuință, căci nimănui nu-i plăcea să-și strice tihna sărbătorii cu necazurile de fiecare zi ale prespănenilor. Numai Climent Bencov venea să tulbure câteodată rânduiala mutește statornicită și întrerupea plăcutele sporovăieli ale bătrânilor despre câte toate, mai des despre ospățul de zile mari pe care aveau să-l înfulece acasă. Într-o duminică dimineață Climent Bencov rămase la biserică și după sfârșitul slujbei. Plecase toată lumea și se auzeau numai pașii țârcovnicului care făcea curățenie. Bencov își roti mult timp ochii prin biserica pustie, de parcă intra pentru prima dată în ea, apoi ieși afară și o luă grăbit spre obște. În clipa în care se ivi pe ușa cancelariei avea o asemenea privire, încât Avram Nemtur, mângâindu-și mustățile ca să se înfrâneze și ca să-și înăbușe cuvintele, mormăi cu un zâmbet răutăcios și ascuns:

— Să vedem ce-o să mai auzim acum!

De parcă cineva îl îmbrâncea de la spate, Climent Bencov se trezi drept în mijlocul încăperii, cu mâinile în șolduri. Glasul lui subțire răsună, asurzind orice alt zgomot din odaie:

— Ce? Îți spun îndată! se întoarse spre ceilalți și vocea i se înălță, vibră, străpungând urechile: O să vă spun la toți câți sunteți aici! Biserica asta a noastră nu e biserică, e șopron, doamne iartă-mă! Ne-am adunat aici, suntem obște, dar mai degrabă niște palavragii. Căutăm să descâlcim încurcăturile altora: ăsta se însoară, celălalt divorțează, cutare se desparte de taică-său, altul datorează nu știu cui zece groși, minte și se jură pentru doi groși. Asta așa e, nu putem tăgădui. E adevărat că vedem și de biserică, dar vedem de o biserică în care nu încape omul să se roage în ea; dacă întârzii puțin, trebuie să te înghesui în pridvor, să-ți aprinzi lumânările în

curte. Nu mai poate rămâne așa, e o rușine pentru noi, prespănenii. Trebuie să ne facem altă biserică, una nouă!

Privi la rând pe toți membrii obștii așezați în jur, ferindu-se însă să dea ochii cu Avram Nemtur. Bătrânii nu spuneau nimic. Cu capetele plecate, parcă se simțeau bine în tăcerea lăsată, după ce vocea aspră, străpungătoare tăcuse. Bencov se duse și se așeză la locul lui obișnuit, pe lavița cea mare. Cum nimeni nu spunea ceva, el se ridică din nou, enervat, agitat:

— De ce tăceți? Vorbiți, vorbiți!

Unul din bătrâni luă cuvântul:

— Așa este! Biserica e mică, îngustă, scundă. Ne-am mai luat noi de vorbă despre asta și altă dată, de multe ori... Dar ce putem face, cum să schimbăm lucrurile? Să ne mai gândim, să vedem...

— N-avem la ce să ne mai gândim, nici ce să mai vedem! replică Bencov, dând din mâna lui lungă și osoasă. Știm de mult și ne-am gândit destul: ne trebuie o biserică nouă!

Fură cu toții de părere că la Prespa era nevoie de o biserică nouă, de un lăcaș mai încăpător. Dar se temeau să se apuce de o treabă așa de grea și de însemnată. Cel din urmă vorbi Nemtur:

— Parcă-i ușor lucru să clădești o biserică? Asta nu se face cu urlete. Trebuie chibzuială, pricepere. Trebuie bani, bani mulți.

— Bani găsim noi! țipă Bencov. Prespa are destui bani ca să ridice o biserică.

Nemtur, de parcă nici nu i-ar fi luat în seamă cuvintele, urmă:

— Înainte de toate, să-l întrebăm pe vlădică. Fără încuviințarea lui nu se poate începe nimic.

— Na, acum vlădica! sări Bencov. Numai așa, ca să mi te pui în răspăr! Ce, de la vlădica o să ceri banii? Poporul o să dea banii, biserica el și-o face, de ce ne-ar împiedica vlădica? A venit el vreodată să ne vadă? Trimite doar pe cineva să-i strângă dania, câte-o traistă întreagă de arginți.

— Nu vorbi așa, Climente! se amestecă locțiitorul. Trebuie

să-l întrebăm și pe vlădică, n-o să ne oprească el de la o treabă plăcută domnului.

N-ar fi fost prea greu să-i urnești pe acești bătrâni membri ai obștii la o astfel de treabă creștinească. Se împotrivea numai Avram Nemtur, și asta din pricină că-l ura pe Climent Bencov. Acesta se înflăcăra însă tot mai mult la gândul lui măreț de-a se construi o biserică nouă și, pe neașteptate, își doborî adversarul, frânse împotrivirea lui și-l atrase o dată cu ceilalți.

— De bani e vorba? strigă, izbindu-se cu pumnul pe genunchi Bencov. Uite, dau, ca să începem, o mie de groși pentru viitoarea noastră biserică.

— Eu dau două mii de groși! se auzi vocea lui Avram Nemtur.

— Dau și eu două mii de groși! strigă Climent Bencov și se lovi încă o dată cu pumnul peste genunchi.

Chiar în după-amiaza aceea se duse vestea în toată Prespa că obștea a hotărât să se clădească o biserică nouă.

II

Lucrurile porniră bine la început. Locțiitorul anunță din amvon hotărârea obștii și credincioșii prespăneni începură să aducă la cancelarie danii pentru noua biserică – bani și obiecte de preț. Se simți nevoia ca membrii obștii să numească pe câțiva dintre ei care să strângă fondurile și să conducă lucrările noii construcții. Îl aleseră în primul rând pe Climent Bencov, apoi pe locțiitor, preotul Hagi Spiridon, și pe Avram Nemtur.

— Avram și Climent au să se certe și treaba n-o să meargă, spuse unul dintre membrii obștii.

— Nu, răspunse un altul, o să caute să se întreacă unul pe altul, și Avram o să-l tragă după el pe Climent.

Și într-adevăr, așa se petrecură lucrurile. Climent propuse:

— Banii să-i strângă Nemtur. El e deprins să țină la el bani străini. Eu nu mă pot descurca lesne cu banii poporului. Mă voi ocupa de construcție.

Se știa că atunci când Avram Nemtur cumpăra sămânța de mac nu se grăbea s-o plătească producătorilor până n-o revindea neguțătorilor din Bitolia, căutând să mai ciupească ceva din prețul cuvenit, spre a-și mări profitul. Iată unde bătea vorba lui Climent, dar nici Avram nu se lăsă mai prejos:

— Tu cu construcția... o să te împaci bine cu zidarii, ai voce frumoasă.

Altă dată, Climent Bencov spuse:

— Eu nu mă pot duce la vlădica din Bitolia. Să meargă locțiitorul și Avram. Ei doi se vor înțelege mai bine cu el.

— Nici nu ești tu omul care să se arate în fața vlădicii! mormăi Avram Nemtur ridicând din umeri.

Bătrânii membri ai obștii se bucurau auzindu-i. Lasă-i să se muște între ei, să se hărțuiască unul pe altul! Treaba începea vesel.

Locțiitorul și Avram se întoarseră cu vești bune din Bitolia. Vlădica blagoslovise din inimă construirea noii biserici.

— Cum să n-o blagoslovească! exclamă Climent Bencov. O să se laude patriarhului de la Țarigrad că în eparhia lui se ridică biserici, apoi o să vină să ne sfințească lăcașul și noi o să-i aurim cârja.

— Nu vorbi așa, Climente, se supără, ca totdeauna la astfel de răutăți, locțiitorul. Nu așa se vorbește despre vlădică. Să păstrăm respectul și rânduiala!

— Bine, să le păstrăm! încuviință Bencov.

Și prespănenii se perindară la obște. Bărbați, femei, fiecare venea să-și aducă obolul pentru noua biserică. Obiectele strânse erau arătate în piață, pentru a fi vândute și transformate în bani. În mai puțin de două luni se adunară aproape nouă sute de mii de groși.

— Să începem, să începem! se bătea cu pumnii pe genunchi Climent Bencov. De-aci încolo treaba o să meargă de la sine.

Au ales terenul pentru noua biserică. Acolo unde fusese părăginita și părăsita mahala turcească erau locuri libere; trebuiau numai curățate de dărâmăturile fostelor case și conacuri turcești. Aleseră un loc frumos, situat pe o înălțime,

astfel ca noua biserică să se poată vedea din tot orașul. Membrii obștii se duseră să-l vadă, și după ei și alți prespăneni, de parcă nu umblaseră niciodată prin acea parte. Nu era nimic că fusese acolo cândva mahala turcească, populată de oameni de altă credință. Locul va fi sfințit, stropit cu agheasmă. Membrii obștii începură să facă cercetări în privința foștilor stăpâni ai gospodăriilor părăsite, dacă a mai rămas în viață cineva dintre ei după holeră, sau dacă lăsaseră urmași. Terenul trebuia cumpărat, ca să devină proprietate obștească. Nu se arătă nimeni ca stăpân, dar se împotriviră turcii din Prespa.

— Nu se poate! Unde a fost mahala turcească, unde au trăit turci, nu se poate clădi biserică.

Și mai era ceva: nu se putea zidi biserică în apropierea unei geamii, era oprit. Se mai afla acolo geamia cu minaretul frânt, cea care fusese părăsită. „Numai să îndrăznească ghiaurii! O să-i măcelărim pe toți, dacă vor pângări bătrâna geamie!” Așa amenințau turcii și niciun creștin nu cuteză să li se împotrivească. Până și Climent Bencov nu spunea nimic, oricât era el de curajos și de pornit.

Obștea alese un alt loc, două case împrejmuite cu zăplaz înalt, în mijlocul mahalalelor creștine – și plăti proprietarilor douăzeci de mii de groși. Dărâmară casele și se făcu loc mult. Prespănenii se bucurau:

— E și mai frumos aici, e în mijlocul orașului! Biserica e mai aproape de noi toți, pe când în turcimea aia, fie afurisită, ne găseam la marginea orașului, ba și aproape de geamie, pustia-pustiilor!

Bucuria însă nu ținu mult. La obște sosi un ordin prin care toți membrii erau chemați să se prezinte la guvernator, la caimacam, cum îl numeau turcii. Acesta îi primi ursuz, totuși nu prea supărat:

— Ce tot faceți voi prin mahalalele voastre? Dărâmați case, chemați oamenii să se adune? Prin urmare, nu recunoașteți stăpânirea și legea noastră, nici pe sultan, nici pe cadiu, nici pe guvernator? Asemenea fapte, ciorbagiilor, duc la spânzurătoare.

— Ce spuneți, caimacam efendi! protestă locțiitorul și din slugărnicie față de mai-marele său abia că nu se porni pe plâns. Noi zi și noapte ne rugăm pentru sultanul nostru, să ne trăiască o mie de ani; și pentru tot poporul turc ne rugăm, și pentru domnia-ta, caimacame. Suntem o raia supusă și nu săvârșim nimica rău.

— Biserică vrem să facem, caimacam efendi, grăi nerăbdător Climent Bencov.

— Aha, aha! Vă știu eu, dădu amenințător din cap caimacamul, vă știu! Ați vrut să dărâmați geamia și să ridicați în locul ei biserica voastră. Abia i-am stăpânit pe musulmani să nu se ridice și să vă căsăpească până la unul. Și acum alta! Nu vă lăsați, vă aflați mereu în treabă, nu vă astâmpărați, vă faceți de cap! Nu recunoașteți pe nimeni deasupra voastră, nu întrebați pe nimeni!

— Dar n-am început nimic, caimacame, spuse din nou Bencov. Când va fi să începem, vom veni să-i întrebăm pe conducători, așa cum se cuvine.

— Ajunge, am înțeles! și turcul ridică mâna lui trandafirie și moale. Încercați să mă și mințiți. Aveți o biserică și vă trebuie alta. Vreți să umpleți orașul cu biserici și clopote.

Bencov încercă să-l facă mai înțelegător și vorbi cu convingere:

— Biserica e casa lui dumnezeu, caimacam efendi. În Prespa e o singură mahala turcească și sunt cinci geamii, în afară de aia veche... Iar noi suntem douăzeci de mahalale...

— Ce-mi tot îndrugi! se zborși turcul, de astă dată furios de-a binelea. Ce, vă puneți în rând cu turcii, bre? Credeți că aici e domnie ghiaurească, bre? Ia cărați-vă! Și dacă mai aud că nu vă astâmpărați, vă bag la pușcărie pe toți, așa să știți!

Când au ieșit afară, și mai ales când au ajuns la obște, s-au năpustit cu toții asupra lui Climent Bencov:

— Ești de nesuferit! Unde crezi că te afli? Așa se vorbește cu caimacamul? Vrei să nărui totul?

— Iar eu o să vă spun, răcni Bencov, că el face asta ca să-i dăm bacșiș! Să-i împingem două-trei mii de groși și o să-l vedeți cum se înmoaie!

Găsiră prilejul, ceea ce nu fu prea greu, și dădură caimacamului trei mii de groși. El luă banii și-i sfătui cu o plecăciune pe ciorbagii să se ducă la mutefericaua[1] din Bitolia. Întocmiră o jalbă scrisă în numele creștinilor din Prespa, apoi locțiitorul și Avram Nemtur se duseră s-o dea mutefericalei din Bitolia. Întorși în oraș, cei doi soli povestiră cu câtă caznă izbutiseră să înmâneze supusa cerere a populației și cerură de la casieria obștei o mie două sute de groși, pe care-i împărțiseră ca daruri și rușfeturi[2], ca să poată ajunge cererea la muteferica. Se duseseră și la vlădică, dar acesta ridicase din umeri și spusese că toată treaba asta va ajunge la Țarigrad.

— Dar el de ce e vlădică, dacă nu ne poate ajuta? întrebă mânios Climent Bencov. Sau vrea și el bacșiș?

— Ei, și tu! se strâmbă la el Avram Nemtur.

— Ce, eu? Tu, care până nu îmbălezi mâna vlădicii...

S-au mai dus solii de două-trei ori la Bitolia, și când, în cele din urmă, mutesarefinul[3] își primi bacșișul lui de trei mii de groși, cererea prespănenilor fu trimisă la Țarigrad.

Vestea a adus-o la Prespa un nou locțiitor al vlădicii, trimis de acesta, cică, din marea lui grijă pentru prespăneni.

„Voi – scria el obștii din Prespa – voi, capii credincioși ai bisericii, dați dovadă de multă râvnă, de sforțări lăudabile și de grijă de adevărați fii față de sfânta biserică, de aceea eu vă trimit pe unul din cei mai iubiți și mai vrednici oameni de-ai mei, să mă înlocuiască pe lângă voi și să vă călăuzească în rosturile voastre bisericești. Pentru fapta voastră măreață și plăcută, pe care, cu ajutorul lui dumnezeu, ați pus-o la cale, el vă va fi de mare folos. Îl stimez și pe locțiitorul meu de până acum. Este concetățeanul vostru și-l prețuiesc pentru strădaniile și meritele sale, dar este prea vârstnic și nici eu, nici voi nu trebuie să-i mai chinuim bătrânețele cu griji prea mari.

[1] Funcționar administrativ, însărcinat cu încasarea birurilor în cuprinsul unei provincii turcești.
[2] Mită (turc.).
[3] Funcționar administrativ inferior, având – aproximativ – atribuțiile pretorului de plasă.

Nădăjduiesc că noul meu înlocuitor va câștiga repede încrederea voastră și va deveni un bun și priceput reprezentant și îndeplinitor al necontenitelor mele griji, dorinți de bine și rugăciuni pentru voi, în numele bisericii lui Hristos...”

Schimbarea aceasta surprinse atât pe membrii obștei, cât și pe prespăneni. Într-adevăr, locțiitorul de până acum era un om bătrân și cam simplu, dar era prespănean și cu el se puteau înțelege ușor. Noul locțiitor era arhimandrit, om în jurul a patruzeci de ani. Prespănenilor li se păru ciudat când îl auziră că era grec de naționalitate. Avea părul blond, barba roșcată, o față lăptoasă și ochi verzui-albaștri. Asemenea fețe se întâlneau rar printre greci. Prespănenii primiră supuși schimbarea. Le părea rău după fostul locțiitor, dar se simțeau totuși măguliți că noul venit era arhimandrit. Numai Climent Bencov era supărat și nu se unea la părerea celorlalți. Se adunară membrii obștii în cancelarie; veni pentru prima oară și noul locțiitor. El vorbi grecește, limbă pe care, dintre membrii obștii, numai Avram Nemtur și fostul locțiitor o cunoșteau. O vorbea și conțopistul. Climent Bencov spuse de-a dreptul:

— Dar sfinția-ta nu știe să grăiască pe limba noastră?

Locțiitorul nu-l înțelese și privi mirat la ceilalți, să-i spună ce-l întreabă. Avram Nemtur îl lămuri îndată și i se citea pe chip satisfacția întâietății pe care și-o dovedea față de Bencov. Arhimandritul continuă tot pe grecește, cu un ton politicos, dar oarecum mustrător:

— Nu vă cunosc limba, dar asta n-o să mă stingherească. Cel ce se îndeletnicește cu treburi bisericești ar trebui să știe elinește. Limba sfintei noastre biserici este elina.

— Dar cum o să ne înțelegem cu el, se întărâtă Bencov. În biserică, înțeleg, o să slujească pe grecește, dar cum vom putea lucra cu acest locțiitor, dacă nu ne cunoaște limba?

— Și cine-i de vină? făcu într-o doară Avram Nemtur. N-ai decât să înveți și tu grecește.

— Mi-ajunge cât am învățat! răsună tăios vocea lui Bencov. Și tu, de ce mi te lauzi? Eu am învățat slavonește, citesc și

scriu. Copilul l-am trimis la dascălul Bojin, nu-l dau la școala elinească. Fiecare să știe bine unde-i este locul. Noi suntem bulgari, slavoni, nu suntem greci.

— Totuși nu e rău ca omul să știe mai multe limbi, făcu unul din membrii obștii.

Bencov îl repezi și pe acesta:

— Nu e rău, știu, dar pesemne ai și tu de gând să-ți trimiți nepoții la școala elinească.

— O să-i trimită, asta-i sigur, replică Nemtur, ridicându-și sprâncenele groase. Acolo se învață carte mai bună, pe când la dascălul Bojin, ce? *Apostolul și Molitvelnicul*.

— Trimiteți-vă copiii unde vă place! Cu omul ăsta, însă, care a venit printre noi, ce vom putea face, dacă nu ne înțelegem? Așa nu merge! scutură capul Bencov.

Noul locțiitor puse capăt sfadei, scoțând scrisoarea adusă de la vlădică și dând-o fostului locțiitor pentru a o citi cu glas tare în fața obștii.

Bătrânul locțiitor se posomorî. Se vedea bine că nu era prea sigur de cunoștințele lui în limba grecească și, cu o modestie prefăcută, întinse scrisoarea lui Avram Nemtur. Bencov, încă supărat și încruntat, ciuli urechile. În priviri îi fulgerară scânteieri diavolești: să vedem cât de grozavă este învățătura elinească a lui Nemtur! Acesta se roși foc, de parcă din obrajii lui stacojii era gata să țâșnească sângele. Fruntea i se umezi de sudoare. Totuși, după ce se foi puțin pe lavița unde sta așezat, începu să citească, mai întâi cu mare chin, apoi mai îndreptându-se. Dar, înainte de a sfârși, Bencov nu-și putu înfrâna pornirea de batjocură:

— Parcă pășești printre morminte...

Nemtur se opri din citit și-l aținti pe sub sprâncene. Apoi sări din loc, se duse până la măsuța scundă a copistului, lăsă cu o mișcare bruscă scrisoarea sub nasul acestuia și se întoarse la locul său pe lavița largă. Toți își îndreptară privirile spre lefegiu, de parcă abia acum își dădeau seama că și el știa să scrie și să citească grecește. Astfel, supărarea lui Nemtur trecu neobservată. Conțopistul citi scrisoarea în grecește.

— Nu înțeleg nimic! rosti Bencov.

— Ai răbdare, așteaptă, o să ne-o tălmăcească! se auziră câteva voci.

Copistul traduse scrisoarea. Se lăsă tăcere. Privirile albăstrui ale noului locțiitor se întunecaseră și pluteau undeva deasupra creștetelor membrilor obștii, așezați în jurul lui. Toți așteptau să audă ce va spune Climent Bencov, care, într-adevăr, sări în picioare, începu să urle și să bată aerul cu mâinile lui lungi:

— Dar, oameni ai lui dumnezeu, de ce se amestecă vlădica în treaba noastră? Cine l-a rugat, cine l-a poftit, ce se tot vâră printre noi? Iacă, ne trimite și un om al lui! Niciodată până acuma nu ne-a scris, n-a catadicsit să slujească măcar o singură liturghie în biserica noastră și așa, deodată, ni se bagă în treabă!

— Ai răbdare, Clime, așteaptă! încercă să-l potolească bătrânul fost locțiitor. E vlădica doar. Vlădica al nostru. De ce să nu se amestece? Doar vrem să ne facem biserică nouă, și el...

— Ce fel de vlădica al nostru? trânti Bencov, apăsând pe cuvântul „nostru”. Nu e vlădica al nostru, e vlădica grecesc. Nici vorbirea nu i-o înțelegi și nici lui nu-i pasă de tine. Vrea numai să tragă de noi, să se înfrupte cu ceva... să nu credeți că de grija noastră i s-a îmblânzit lui sufletelul! A mirosit ceva, a văzut că ne jucăm cu miile de groși. Vlădica al nostru! Auzi! De unde și până unde? Nu ne trebuie nouă astfel de vlădici! Prin alte părți oamenii cer să aibă un vlădica de-al lor, adevărat de-al lor!... Îl au de mult cei din Scopie, și nu numai ei!

— Lasă, prea te-afunzi adânc în brazdă! se amestecă din nou vechiul locțiitor. Las-o mai domol, fiule! Nu ne băga în bucluc!

Climent Bencov păru înspăimântat el însuși de propriile lui cuvinte. Se lăsă pe laviță, dar în clipa aceea îl podidi tusea, se ridică și ieși. Nu voia să-l vadă și noul locțiitor cum se chinuiește.

III

Trimisul vlădicii se arătă a fi un om plin de cumpăt, bine crescut și răbdător. Așa se arăta, dar nimeni nu putea ști ce gânduri se ascund îndărătul frunții lui netede și albe. Era veșnic liniștit, chiar nepăsător, numai culoarea ochilor lui, lumina din ei se schimba mereu. Se împrieteni repede cu Avram Nemtur, dar pentru ceilalți membri ai obștii rămase un străin și nu le putu câștiga încrederea. Cât despre Climent Bencov, nu-l putea suferi. Înainte ca ura împotriva noului trimis să se adâncească, până la a da o luptă deschisă împotriva lui, el îl urmări aprig, îi pândi orice mișcare. Nu putea suferi graiul lui grecesc, și când Nemtur sau conțopistul traduceau ce spunea, Bencov se răsucea cu nerăbdare pe locul său, cu fața crispată. Încruntat și schimonosit astfel, spuse o dată în auzul tuturor, către arhimandrit:

— Tu știi limba noastră! Văd bine că înțelegi totul. După ochi te cunosc. De ce nu vorbești dar ca noi? Vrei să ne spionezi în voie, să ne auzi ce spunem?

Ochii locțiitorului vlădicii se făcură albaștri-închis, o umbră de panică fulgeră prin pupilele lui întunecate și se răspândi abia simțită pe întreaga lui figură. Poate că prea pe neașteptate Bencov se întorsese spre el, arătându-l și cu degetul. Dar, o clipă după aceea, privirile i se limpeziră; deveniră apoi de un verde-străveziu, aproape fără culoare, când întrebă, cu o nevinovată nedumerire, ce anume îi spusese kir Climent Bencov. Îl rugă pe Avram Nemtur să-i tălmăcească vorbele și când le auzi, continuă pleoștind ochii de întristare:

— Kir Bencov mă bănuiește în toate și-mi pare foarte rău. Am venit la Prespa cu inima curată. Sunt monah, sunt făgăduit lui dumnezeu. Mă tem de fapte și de gânduri necinstite. Mă străduiesc să vă învăț limba și cu ajutorul lui dumnezeu încep să înțeleg câte puțin.

— Așa, așa! șuieră Bencov, încrețind cu neîncredere sprâncenele și strâmbând capul: A început să înțeleagă! Uite, măi! Repede, prea repede.

Ridică privirea spre locțiitor și desluși în ochii lui, în albastrul oțelului lor, o strălucire tăioasă, rea, care se stinse numaidecât. Era gata să-și repete bănuielile, dar întoarse din nou capul și nu mai spuse nimic.

Pesemne că numai Bencov băgase de seamă tainicile lumini din ochii locțiitorului vlădicii, care căpătau când o culoare sinilie-închis, când deveneau străvezii, verzui-apoase, când scăpărau cu o scânteiere tăioasă, dură, pitită repede sub pleoape – lumini jucăușe, abia simțite, mincinoase. Dar cum putea spune Bencov că din pricina lor i se ațâțau și i se măreau bănuielile și scârba împotriva omului străin, periculos, care părea venit la ei cu un scop ascuns?

Arhimandritul nu se sinchisea de neîncrederea dușmănoasă ce i-o arăta Bencov, nici de ura lui atât de stângaci ascunsă. Era potolit, împăciuitor, prudent, pipăia terenul cu degete moi, răbdătoare și, neobservat, pătrundea, se înstăpânea în toate treburile obștii. Nu se certa niciodată, totdeauna da înapoi, dar, după puțin timp, revenea acolo unde voia să pătrundă, să se impună. Dacă era nevoie, dădea iar înapoi, ca să se întoarcă mai târziu din nou. Puse stăpânire pe ceilalți ciorbagii, membri ai obștii, mai întâi cu autoritatea lui de trimis al vlădicii și de arhimandrit, apoi obișnuindu-i să-i dea ascultare. Nu-i silea niciodată, nu-i atingea în mândria lor de ciorbagii și ei începură să-l ridice în slavă prin Prespa, făurindu-i faima de duhovnic înțelept, înțelegător și bine crescut. Nici nu băgară de seamă cum toată treaba privind construirea noii biserici trecu în mâinile lui. Se ducea mereu la vlădica din Bitolia și se întorcea totdeauna cu vești liniștitoare:

— Vlădica a primit iarăși o epistolă din Țarigrad. Lucrurile merg bine. Are el acolo oamenii lui! N-o să vă lase de izbeliște. Vremea trece, știu. Așa-s turcii, nu se grăbesc niciodată. Dar să nu disperăm! Are cine ne purta de grijă la Țarigrad.

Într-o zi, Climent Bencov, punându-și o mână în șold, se întoarse spre bătrâni și, fără să se uite la locțiitor, rosti:

— Să ne înțelegem o dată și bine! Noi suntem acei care

clădim la Prespa biserica sau o clădesc cumva vlădica și locțiitorul lui? Ce-a fost, atâta a rămas! Nu se face nimic, vedeți bine. Vlădica și omul ăsta se sfătuiesc ei între ei, și noi așteptăm și ne uităm unul la altul.

Acesta și era adevărul. Vlădica și locțiitorul lui voiau, bineînțeles, ca biserica din Prespa să ia ființă, dar numai prin strădaniile lor.

— Păi bine, Clime, spuneau bătrânii, dacă nici vlădica nu poate căpăta firmanul sultanului pentru biserica nouă, cum o să putem noi? La urma urmelor, vlădica este acela care trebuie să facă formele, iar după ce scoate firmanul, noi o să fim acei care vom înălța biserica.

Climent Bencov rămase singur printre toți acești oameni. Nu avea cum să se împotrivească locțiitorului, nu-l putea învinui de nimic. Vremea se scurgea, lună după lună, dar de asta erau vinovați turcii, pașalele și vizirii din Țarigrad. Membrii obștii se resemnară, iar în mijlocul poporului însuflețirea pentru noua biserică se stinse. Șuvoiul de donații și de ajutoare secă.

Parcă mai îngrijorat decât toți, locțiitorul se duse din nou la Bitolia. Se întoarse după două zile și spuse:

— Vlădica a primit o nouă scrisoare de la Țarigrad. Trebuie să trimitem acolo opt mii de groși și firmanul e gata. Fără rușfet nu se poate.

Climent Bencov se cutremură de revoltă, dar așteptă cu ochii învăpăiați să vadă ce va urma.

— Opt mii de groși! începu vorba unul din bătrâni. Dar ce ne mai rămâne pentru făcutul bisericii? Câți bani mai putem aduna?

— Altcum nu se poate, răspunse locțiitorul. Fără firman nu se poate. Să punem noi mâna pe el, și după asta o să ne fie mai ușor să strângem bani. Prespănenii sunt buni creștini.

— Bine, bine... să trimitem la Țarigrad opt mii de groși.

— Nu, nu! țipă Climent Bencov și izbi o dată și încă o dată cu pumnul peste genunchi. Cum o să trimitem atâția bani? Cui o să-i trimitem? Ce, așa ușor se pot cheltui banii poporului?

— Păi, vlădica, bre Clime... El o să-i trimită.

— Nu se poate! strigă Bencov. Tu poți trimite și cheltui banii tăi cum îți place, dar ăștia sunt banii poporului, dați pentru biserică. Trebuie să știm, să vedem cine dă și cui îi dă acești opt mii de groși.

— Așa e! Spune, cum să facem?

— Cum să facem? sări Bencov. Plec eu cu acești bani la Țarigrad. Mă duc și văd acolo ce-i de făcut.

— Aha! clipi din ochi Avram Nemtur, așa ca să-l vadă toți. Adică tu vrei să te duci?... Nu e rău să se mai plimbe omul până la Țarigrad!

— Du-te tu! boldi ochii mari Bencov. Du-te și o să fie și mai bine. Tu te pricepi mai abitir decât mine să te înțelegi cu vlădicii, să le strecori în mână rușfetul.

— Nu pot! Țarigradul e prea departe. Ca să te duci și să te întorci costă prea mult.

— Nu așa... voi dați-mi mie numai acești opt mii de groși, iar pentru drum cheltuiesc de la mine. Și-ți spun din nou, Avrame, du-te tu dacă vrei, sau oricare altul dintre noi, dar să vedem cu ochii noștri unde merg acești opt mii de groși.

De la un timp, pe obrajii rotunzi îi ieșiseră două pete roșii, care acum ardeau ca focul pe fața lui palidă. Îl privi de aproape pe locțiitor și, fără să-și dea seama cum, surprinse o schimbare pe chipul acestuia, ca și cum grecul își smulsese repede o anume mască.

— A! tresări Bencov și făcu un pas spre el. Care va să zică pricepi despre ce vorbim, așa e? Pricepi, văd bine! Prea te-ai tulburat, părinte arhimandrit! Nu-ți convine să mă duc eu la Țarigrad, ai?

— *Te-ce, te-ce*? grăi el pentru prima oară în limba prespănenilor. Du-te, du-te...

— Stați, să vedem, să mai chibzuim... Cum așa, deodată?... se auziră voci.

— Nu vreau să-l opresc pe kir Bencov, continuă pe limba lui locțiitorul, plecând smerit ochii, dar n-ar fi rău să-l întrebăm și pe vlădică...

— Voi mai așteptați, mai gândiți-vă, întrebați, dar eu mă

duc, dacă îmi dați cei opt mii de groși. Iar dacă nu mi-i dați, plec cu banii mei. Vreau să se termine odată treaba asta a noastră și e bine ca omul să se ducă el însuși acolo unde are nevoie.

Climent Bencov se așeză pe laviță. Pricepură cu toții că se va duce în orice caz la Țarigrad. Unul din bătrâni încercă să facă pe istețul.

— Tu du-te, Clime, și-ți plătim noi după aceea ce-o să cheltuiești, o să-ți plătească obștea.

Bencov nu răspunse nimic. Dar se pronunță Avram Nemtur:

— Nu, nu... O să-i numărăm cei opt mii de groși și o să-i dăm încă o mie pentru drum.

— Am spus! replică Bencov încruntând sprâncenele. Pentru drum cheltuiesc din banii mei.

Peste vreo douăzeci de zile, Climent plecă la Țarigrad. Stătu acolo aproape patru luni, fără să dea nicio veste în tot acest timp. Oamenii începură să-l uite, așa încât întoarcerea lui păru într-un fel neașteptată. Aducea firmanul sultanului pentru biserica cea nouă.

— Ce-am văzut și ce-am pătimit, spuse el la obște, o să vă povestesc altă dată! Iată, părinte arhimandrit, firmanul! Citește-l, să-l auzim și noi, că turcește înțelegem cu toții câte puțin!

Firmanul trecu mai întâi din mână în mână. Numai conțopistul nu îndrăzni să întindă degetele spre hârtia scorțoasă, cu uriașa pecete a sultanului. Documentul se întoarse apoi din nou în mâinile arhimandritului. El începu să citească și toți îl ascultau. Când locțiitorul citi și ultimul cuvânt din firman, Climent Bencov scoase punga din sân și o desfăcu:

— Iată, înapoiez din banii obștii cinci mii de groși. Cu trei mii am uns pe câțiva dintre cei mici, ca să grăbească lucrurile. Până la pașale n-am ajuns și poate-i mai bine, că pe ei nu-i poți sătura cu nimic. Ia, Avrame, numără-i, vezi, sunt cinci mii? Îi înapoiez.

Se ridicară cu toții și merseră la guvernator să-i arate firmanul. Acesta luă hârtia, o desfășură, sărută pecetea

sultanului, citi cuvânt cu cuvânt, cu jumătate de voce, tot ce scria, sărută din nou pecetea, înfășură cu atenție foșnitorul hrisov și-și luă îngândurat bărbia în palmă. În cele din urmă, spuse:

— Bine, bine. Văd, ați izbutit. Dar, ciorbagiilor, aici stă scris despre o singură biserică. Așa e? Voi însă aveți o biserică, și acum vreți să faceți o a doua?

Membrii obștii se priviră între ei. Bencov zâmbi ușor și spuse:

— Caimacam efendi, în firman scrie să construim o biserică nouă. O biserică gata făcută n-ai avea de ce s-o construiești încă o dată.

— Așa, așa! încuviință turcul și urmă să-și mângâie barba. Lăsați-mi firmanul și o să mă gândesc eu. O să vorbesc și cu cadiul[1], să fim bine înțeleși, să nu se facă vreo greșeală, ciorbagiilor.

Când membrii obștii ieșiră afară, Climent Bencov spuse lui Nemtur:

— Vino tu mâine din nou, dă-i caimacamului o mie de groși și o să ne dea înapoi firmanul! Pune la o parte și cinci sute de groși pentru cadiu!

Și așa se și făcu.

Firmanul a fost citit din amvonul bisericii, să afle despre el toată Prespa. Era în toiul iernii, nu se putea începe construcția, dar mai trebuiau încă mulți bani și în fiecare sărbătoare, după ce diaconul citea *Evanghelia*, credincioșii erau poftiți să ajute obștea pentru noua biserică. Și iarăși începu să vină lume la cancelarie, bătrâni și tineri, bărbați și femei, aducând bani și alte ofrande pentru biserică.

IV

În dimineața când Stoian Glaușev își deschisese prăvălia, luase cu el și pe fiul său cel mare, Cociu. Era timpul ca băiatul să-l ajute pe tată și să învețe meseria. Înainte de asta, Cociu se dusese în două ierni să deprindă cititul și scrisul la dascălul

[1] Judecătorul (turc.).

Bojin, dar nu învățase cine știe ce, doar să silabisească *Molitvelnicul*. Nu-l trăgea inima spre învățătură. La joacă și apoi la prăvălia tatălui său se dovedi mai stăruitor. Era un copil sănătos, zdravăn. Stoian începu să se gândească și la băiatul cel mic, Lazăr. Treaba la prăvălie se întețea și se simțea nevoie de mai multe ajutoare.

— Ce să mai adun la dugheană pe fiii altora? spuse Stoian către nevastă-sa. Azi-mâine Cociu lasă foalele și trece la ciocan, lângă celelalte calfe. Am nevoie de un băiat mai mic, să-l înlocuiască la foale. Să mă duc să caut un străin? Să vină Lazăr.

— Nu, i-o tăie Sultana. Laze merge la învățătură.

— Dar îi ajunge. A umblat două ierni la dascălul Bojin. A învățat mai mult decât Cociu, citește ca un popă, îi ajunge.

— Nu. El să învețe mai departe. M-am gândit să-l trimitem la școala grecească. Acolo o să capete o învățătură mai de seamă. Are timp mai târziu pentru prăvălie. Găsește-ți acum alt băiat la foaie!

Lazăr era mai plăpând, nu-l prea atrăgeau joaca și zburdălniciile și nici meșteșugul tatălui său. *Apostolul și Liturghierul* erau mereu în mâinile lui. Cândva bunicul Hagi Serafim trecuse drept om învățat. Carte multă învățase și tatăl Sultanei. Ea se gândea la bunicu-său, pe care și-l amintea, și la ceea ce aflase despre tatăl ei, pe care nu și-l putea aminti; în chipul inspirat al unuia și în năluca tristă a celuilalt, așa cum se întipăriseră în sufletul ei, legenda despre învățătura lor era cu un nimb luminos care-i susținea mândria mai mult ca orice altceva, din tot ce auzise despre cei doi răposați.

— Laze va învăța, repetă ea și cu alt prilej. Îndată ce termină la dascălul Bojin, o să-l dăm la școala grecească. Să învețe tot ce e de învățat, până la sfârșit.

— Dar bine, vrei să-l faci popă, sau ce? se mira Stoian. Nu vezi că meseria mea e meserie de aur? O să-i hrănească și pe copiii noștri.

Nu stărui totuși prea mult pentru Lazăr, oricât îi stătea la inimă meșteșugul său. Și el, în felul lui, simțise puterea

tainică a învățăturii, a cărții, a scrisului. Simțea, atunci când Lazăr se așeza să citească și să scrie, cum îți vorbește de frumos cartea, cu atâtea cuvinte înțelepte, vrăjite, și ce minunat e să-ți vezi numele, să-ți vezi fiecare gând al tău așternut pentru totdeauna pe hârtia albă, cu linioare frumos încondeiate, să poți face apoi întocmai orice socoteală și să nu te mai temi că vei greși sau vei uita. Și nu era numai atât. Câte nu se mai aflau îndărătul cărților lui Lazăr!

— Ehei, tată, învățătura n-are margini! Există învățătură pentru tot și toate.

— Bre, bre! se minuna Stoian. Bine. Faceți, tu cu mamă-ta, ce știți. Dar, Laze, nu uita nici de prăvălie! Vino să ajuți! Prăvălia ne merge bine, fiule. Și acolo e învățătură, cu toate că nu se aseamănă cu a ta.

Lazăr se ducea și la prăvălie, când nu avea școală. Nu era bine să-ți pierzi timpul cu joaca nefolositoare sau în trândăvie. Dascălul Bojin deschidea clasa toamna târziu și da drumul elevilor pe aproape de Sfântul Gheorghe, când începeau să-l părăsească și singuri, opriți de tații lor, fie la prăvăliile pe care le aveau, fie la munca pe câmp. În Prespa aproape fiecare gospodar avea câte-un petic, două de ogor sau vie prin împrejurimile orașului. La școala dascălului Bojin se strângeau mai mult copiii meșteșugarilor, oameni de mâna a doua, sau și mai săraci. Fiii și nepoții ciorbagiilor umblau la școala grecească. Acolo era altceva, altă rânduială. De aceea voia nepoata lui Hagi Serafim ca și fiul ei să învețe la școala grecească. Lazăr era fiul lui Stoian Glaușev, dar și nepotul lui Hagi Serafim.

În dorința Sultanei de a-și da fiul la învățătură, așa cum o înțelegea ea, era oarecare fanfaronadă, dar era și prețuire, și entuziasm. Acestea acționau mai puternic decât atitudinea plină de respect pe care o simțea Stoian, în sufletul lui simplu, față de carte și scris. Era și multă dragoste de mamă în această dorință a ei, dragoste prevăzătoare și grijulie. Fiul cel mic era mai plăpând la trup și meseria tatălui său prea grea pentru el, ca și oricare altă meserie care cerea forță trupească. Pe de altă parte, Lazăr era dăruit cu multă

deșteptăciune, cu multe calități sufletești, și Sultana voia să-l smulgă de sub influența tatălui și a fratelui mai mare, să-l ridice mai sus. Ea nu avea un scop anume, nu hotărâse ce profesiune să îmbrățișeze Lazăr. Credea că după terminarea școlii grecești din Prespa el va putea deveni, în cel mai bun caz, preot sau învățător. Sultana nu știa nimic altceva. Auzise că sunt școli și prin alte părți, dar habar n-avea ce se învăța în ele; le socotea la fel cu acelea din Prespa. Cel mai de seamă lucru era ca Lazăr să termine și școala grecească. După aceea... ei, după aceea va ști singur cum să se ajute, și chiar de-ar fi să se întoarcă la meseria tatălui, așa luminat la minte, tot îi va fi mai bine.

Într-un rând, noul locțiitor al vlădicii ceru să vadă școlile din Prespa. Și, cine știe de ce, nu porni singur, ci luă cu el și pe fostul locțiitor și pe alți doi ciorbagii dintre membrii obștii. Poate pentru a fi mai impunătoare vizita, sau cu alte scopuri – niciodată nu puteai ști ce anume gânduri avea el, astfel de om era. Școala grecească era instalată în două încăperi din catul de jos al unei clădiri particulare, iar în catul de sus locuiau proprietarii. Cei patru vizitatori intrară în sălița îngustă care despărțea cele două odăi și dintr-una ieși repede învățătorul să-i întâmpine. Un om scund, îndesat și palid, cu vocea stinsă. Fu nespus de mirat, ba chiar speriat de neașteptata vizită. Până atunci nu venise nimeni să vadă școala, fie locțiitor, fie oricine dintre membrii obștii. Colegul lui din clasa de alături nu bănuia nimic și-și vedea de treabă: striga întrebări cu un glas ascuțit, iar elevii îi răspundeau în cor.

— Am venit, spuse locțiitorul, să vă vedem. Totdeauna m-am interesat de școli. Sunteți de-aici, din localitate, domnule învățător?

— Poftiți, poftiți, înălțimea-voastră! răspunse învățătorul tot pe grecește, îndoindu-și șira spinării. Nu sunt de-aici, sunt din Korcea.

— Sunteți grec sau...

— Da, adică... da, sunt grec, înălțimea-voastră. Am învățat la Ianina.

— Și cum ai ajuns aici?

— Am venit singur... știți doar... un biet învățător. Am fost prin mai multe locuri și, poposind pe-aici acum trei ani, am întrebat dacă au nevoie de mine și m-au angajat ciorbagiii din obște.

— Dar să intrăm să vedem și să ascultăm cum îi înveți pe școlari.

Învățătorul făcu loc arhimandritului și îl urmă temător și plecat. Intrară și ceilalți vizitatori. Încăperea era întunecată, strâmtă, cu tavanul jos. Patru sau cinci bănci lungi, înșirate de la un perete până la celălalt, umpleau clasa, rămânând doar puțin loc în față, la intrare, pentru învățător. Vizitatorii ocupară și acest loc gol, doi dintre ei fiind nevoiți să rămână lângă ușă. Pe bănci stăteau, înghesuiți unul în altul, vreo douăzeci de copii, care priveau tăcuți, copleșiți și ei de neașteptata vizită. Învățătorul nu știa unde să-i poftească pe vizitatori, nu avea măcar un scaun să-l ofere arhimandritului.

— Nu vă neliniștiți, domnule învățător! Vedeți-vă de treabă și noi vom sta să ascultăm!

Omul se lupta cu tulburarea lui și se îndemna să continue ora, când ușa se deschise și în pragul ei apăru celălalt învățător: un bărbat tot scund și îndesat, dar cu fața rotundă și veselă.

— A, au venit domnii să ne vadă! spuse el pe macedonește și continuă tot pe limba lui: M-am mirat când am auzit... Bine ați făcut! Să vedeți cum ne chinuim!

Arhimandritul se întoarse către el cu sprâncenele ușor ridicate și-i spuse încet, cu o politețe care-l îngheță:

— Duceți-vă în clasa dumneavoastră, domnule învățător! O să venim și acolo. Și fiindcă nu se putu opri să nu-l mustre, adăugă, dar tot fără să ridice tonul: într-o școală grecească ar trebui să se vorbească numai elinește, nu? Fiți așa de bun și duceți-vă la dumneavoastră! Venim și acolo.

Învățătorul nu se tulbură deloc; fața-i rămase la fel de rumenă și veselă.

— Să poftiți, ripostă el pe grecește, veți fi bineveniți! Aceşti stimați domni sunt localnici și nu știu grecește, înălțimea-voastră.

Se întoarse în clasa lui.

De cum intraseră în sălița strâmtă, pe mutra palidă a locțiitorului vlădicii se lăsase o umbră. Și în urmă, ascultând vocea surdă a umilului învățător și răspunsurile elevilor săi, fața i se adumbri și mai mult. Aerul din clasă era înăbușitor, îmbâlcsit de mirosuri grele, și oricât de răbdător se arătă locțiitorul, nu putu să rămână prea multă vreme locului. Puse câteva întrebări elevilor din lecția lor și se adresă învățătorului:

— Continuați! Noi trecem în cealaltă clasă.

Încăperea de alături, și mai întunecoasă, cu aerul și mai greu, era încă mai ticsită de școlari și de bănci. Nici acolo vizitatorii nu putură rămâne multă vreme. Locțiitorul se opri o clipă în săliță, aproape de ușa de ieșire, ca să respire aerul proaspăt și rece de-afară. Îl sufoca și mânia pe care și-o stăpânea cu greu.

— Dumneavoastră de unde sunteți de fel? întrebă el pe grăsunul învățător. Unde ați învățat?

— Sunt localnic, înălțimea-voastră. Vlah. M-am stabilit aici venind de la Moscopol. Am învățat la Bitolia și de doisprezece ani sunt învățător.

Locțiitorul abia îl ascultă până la sfârșit și se adresă ambilor învățători, nervos, stăpânindu-se greu:

— Nu-mi place școala voastră! E o hrubă murdară care nu poate fi numită școală. Pesemne că n-a venit nimeni să vadă cum stați. Ați rămas în urmă, cu mult. N-am să las eu lucrurile astfel. Cu bine, domnilor!

— Nu suntem noi vinovați, începu să explice rubicondul învățător, petrecându-și vizitatorii prin curte, până la poartă. Ne străduim cât putem. Eu am învățat la dascălul Panaiotis. Cât privește școala, ce-i drept, e o hrubă, dar e dată în grija ciorbagiilor, noi nu putem face nimic, nu ține de noi.

— La revedere, la revedere, îl întrerupse arhimandritul și ieși în stradă urmat de însoțitorii săi.

Se îndreptară spre școala dascălului Bojin, aflată într-una din mahalalele mărginașe ale orașului.

— Aici e, rosti fostul locțiitor și împinse o poartă năruită.

Se auzea o larmă psalmodiată pe multe glasuri. Școala era chiar lângă poartă. O clădire scundă, înfundată în pământ. Se vedea că servise cândva de șopron sau de ceva asemănător. Mai încolo se întindea o curte îngustă și lungă, la capătul căreia albea o cocioabă dărăpănată. Ușa școlii era închisă și prin fața ei se învârteau câteva orătănii. Lângă ușă se căsca o fereastră cu oblonul de lemn dat de perete. Pe prichici sta un cocoș țanțoș și îngândurat. Era destul de târziu, curtea se cufunda în umbră, ziua de iarnă se apropia de sfârșit și găinile așteptau să se golească odaia, ca să se adune în ea pentru noapte. După ce cântă scurt și nerăbdător, cocoșul zbură cu un cârâit prelung peste capetele celor patru vizitatori și se lăsă jos, bătâind din aripi, printre găinile lui.

Chipul arhimandritului se însenină; zâmbi vesel și puțin mirat. Împinse ușa. Un aer cald și greu mirositor îl izbi în față. Strânse buzele și păși peste pragul înalt. Însoțitorii săi îl urmară. Vocile psalmodiate ale copiilor se întețiră. La peretele de lângă fereastră sta, pe o laviță scundă, dascălul Bojin, cu picioarele încrucișate sub el. Rămase atât de uluit de neașteptata vizită, încât încremeni și-i privi pe sub sprâncene pe cei sosiți, fără să-și dea seama că ar fi trebuit să se ridice să-i întâmpine. Între degetele mâinii lui drepte, pe care o ridicase în aer, scânteia un ac și un degetar mare, rotund și lucios. În poala anteriului, îndoită și prinsă sub genunchi, ținea o haină de postav neterminată, la care cosea chiar el, învățătorul.

— Bună ziua, kir dascăle! salută locțiitorul pe grecește.

Învățătorul nu răspunse nimic, înfipse acul în postav și puse haina la o parte, pe laviță.

— Bucuros de oaspeți, dascăle Bojin? rosti fostul locțiitor.

— Bine-ați venit! răspunse cel întrebat, fără prea multă plăcere.

Își întinse apoi picioarele încălțate cu ciorapi groși de lână, le vârî în niște papuci scâlciați și se ridică.

— Nu te nelinişti! zâmbi locțiitorul. Am trecut numai așa, să vă vedem.

Dascălul Bojin îl privea fără să spună nimic, cu ochii obosiți

sub sprâncenele albe, stufoase. Capul lui mare, cu chelie în vârf, sta ușor înclinat pe umărul drept, din deprinderea de ani și ani de a urmări împunsăturile acului său de croitor. Întunericul se făcu parcă mai apăsător sub tavanul scund, în ceasul târziei după-amiezi. Prin ferestruica din fundul încăperii, micuță cât palma, pătrundea o lumină spălăcită, oarbă. Pe scăunașe cu trei picioare, parcă lipite de podea, pe buturugi și pe scânduri, sau de-a dreptul pe dușumeaua prăfuită, stăteau vreo treizeci de băiețași, de zece până la cincisprezece ani, împărțiți în câteva grupuri. Văzând musafirii, se zoriră să-și învețe lecțiile mai cu aprindere. Le repetau cu voci șoptite, psalmodiind; vocile făceau un singur tot la fiecare grupă, se împleteau și, din când în când, câte un copil înălța glasul ca să se facă auzit:

— Iaco-iaco-je... Domnul nostru... Ma-ma-maica precista...

— A-a-Andov, ba-ba-bade, stri-stri-ga, Gri-gri-Grigore. Da-da-dascăle, să trăiești. Fii-fii-sănătos.

Copiii silabiseau și cântau, privind pe furiș la oaspeți. Mai toți aveau lângă ei un fund de ulcior sau de căzănel spart, plin cu cenușă și tăciuni stinși, fiecare școlar îngrijindu-se singur de încălzirea lui. De niște piroane de lemn, bătute în perete, atârnau traistele în care copiii își țineau cărțile și mâncarea. Ei rămâneau la școală dis-de-dimineață și până târziu după-amiază și prânzeau laolaltă. Fiecare elev plătea învățătorului câte șaizeci de parale pe lună și toți îi dădeau și câte ceva din merindele lor. El le arăta cum să învețe, ce să citească și ce să scrie și, în timp ce ei își făceau lecțiile, el cosea la vreo haină sau la niște șalvari. De perete, lângă lavița învățătorului, sta rezemată o nuia lungă de dud, cu șfichiul căreia el putea să ajungă pe școlarul trândav sau nemernic până în cel mai îndepărtat colț al încăperii. Se mai aflau alături și alte câteva nuiele, mai scurte, dar zdravene, pentru pedepse mai aspre; se afla și „valaca”, o instalație anume plăsmuită pentru a se lega picioarele celor mai îndărătnici, ca să poată fi bătuți mai bine la tălpi.

Între școlarii strânși grămadă, pășea, ca un stârc prin mâl, un băiețandru de doisprezece-treisprezece ani. Era înalt și

palid, cu frunte lată și ochi vii și cuminți. Se apropia când de o grupă, când de alta, și corecta greșelile colegilor săi. Era Lazăr Stoian Glaușev, cel mai nou ajutor al dascălului Bojin.

„Co-co-co!” cotcodăci cocoșul, care sărise iarăși pe fereastra de lângă ușă, scuturându-și creasta roșie.

— Huș! făcu din mână, rușinat, dascălul Bojin și neobrăzatul cocoș fugi afară.

Un zâmbet ușor flutură pe buzele roșii ale locțiitorului vlădicii. Sub bârnele groase și înnegrite de sub tavan se vedeau urme de găinațuri, isprava orătăniilor care așteptau nerăbdătoare afară să se golească încăperea.

— Lazăre, strigă dascălul Bojin pe ajutorul lui, vino să citești din *Apostolul*!

Ceilalți elevi tăcură deodată, cu vădită ușurare, și rămaseră cu ochii holbați de curiozitate. Lazăr se apropie cu *Apostolul*, un tom legat în lemn și piele, greu în mâinile lui plăpânde și-l dădu, respectuos, arhimandritului.

— Deschideți-l unde vreți, spuse smerit dascălul Bojin.

Fostul locțiitor se grăbi să vină în ajutorul arhimandritului, deschise cărțoiul și-l dădu lui Lazăr. Acesta îl luă cu amândouă mâinile, aplecând pleoapele deasupra paginilor îngălbenite, drept ca o lumânare, atent și solemn în fața tainelor pe care se pregătea să le dezlege. Vocea-i răsună slobodă și caldă, pronunțând limpede fiecare cuvânt, cu o înflăcărare stăpânită, dar cu atât mai impresionantă. Locțiitorul vlădicii asculta cu mulțumire acest glas încă neformat și țintuia cu privirea chipul îmbujorat de smerită însuflețire al celui care citea. Dintr-un ochi al dascălului Bojin se prelingea o lacrimă de înduioșare și de mândrie în același timp.

Lazăr se opri din citit și înălță ochii spre locțiitor într-o întrebare mută: să continue?

— Cum te cheamă, copilul meu? întrebă pe grecește locțiitorul.

Lazăr nu înțelese întrebarea. Se amestecă fostul locțiitor:

— Al cui ești, cum te cheamă?

— Lazăr. Tata e Stoian Glaușev, cazangiul.

Arhimandritul îl mângâie pe păr, privindu-l îngândurat.

„Co-co-co!” sări iarăși cocoșul pe fereastră. Lazăr îl goni în tăcere.

Arhimandritul zâmbi, privi încă o dată clasa și se întoarse spre dascălul Bojin.

— Frumos, frumos! începu el pe macedonește și urmă în graiul său: E foarte frumos aici. Continuați! Noi am trecut numai așa, ca să vă vedem. Cu bine, domnule învățător!

Dascălul Bojin abia acum îndrăzni să-și șteargă lacrima și nu spuse nimic. Numai după ce oaspeții plecară, începu să urle către școlari:

— Hai, bre, măgarilor, duceți-vă acasă acum, e târziu! Și mâine să veniți devreme toți, ați auzit? Numai să îndrăznească să întârzie careva, că uite nuiaua!

V

În duminica următoare, după slujba de la biserică, veniră în curtea lui Stoian Glaușev noul locțiitor al vlădicii și ciorbagiul Avram Nemtur. Umblau destul de des împreună prin oraș, se sprijineau unul pe altul la obște, își aprobau unul altuia tot ce spuneau. Stoian tocmai se întorsese de la biserică și ieși să-i întâmpine, mirat și măgulit. Îi întâmpină și Sultana, dar ea nu se arătă atât de bucuroasă, pe când Stoian nu știa unde să-i mai așeze pe oaspeți și nici el unde să stea.

— Acesta e noul locțiitor, spuse Avram Nemtur. Ni l-a trimis vlădica.

— Știu, știu, zise Stoian și nu-și putu stăpâni zâmbetul.

Arhimandritul spuse câteva cuvinte pe grecește și Avram Nemtur continuă:

— Îți laudă foarte mult băiatul. A fost acum câteva zile la dascălul Bojin.

— A, pe Lazăr, pe Lazăr.

Stoian se ridică puțin și se așeză din nou.

— Locțiitorul a vizitat școala dascălului Bojin și ți-a văzut băiatul. L-a văzut și l-a ascultat citind. Locțiitorul spune că băiatul poate să ajungă om cu carte.

Stoian flutură tăcut mâinile spre Sultana: să aducă ceva, să-i cinstească pe oaspeți. Ea îi făcu semn să nu se bage în treaba asta.

Avram Nemtur privea mai mult spre ea, în timp ce-i vorbea lui Stoian:

— Un copil atât de deștept, spuse el, nu prea are ce învăța la dascălul Bojin. Ce-a apucat până acum, cu atâta va rămâne. Locțiitorul e de părere să-l dați la școala elinească. Acolo se capătă învățătură mai înaltă. Un asemenea copil nu trebuie lăsat de izbeliște. Locțiitorul făgăduiește să scrie vlădicii ca, atunci când copilul va termina școala de-aici, să fie trimis la o școală mai mare. Poate chiar la Atena să-l trimită să învețe.

Locțiitorul ascultase tăcut și clătina din cap aprobativ. Stoian se înroșise gotcă, de plăcere și de mândrie, ca tată ce era, auzind asemenea vorbe frumoase despre Lazăr al lui. Da, așa fecior avea, despre el se vorbea numai bine. Sultana sta lângă ușă: în fața bărbaților nu-i șade bine unei femei să se așeze; cu atât mai mult în fața unor asemenea oaspeți de seamă. Da, ăsta e Lazăr al ei și era numai urechi la cele ce spunea ciorbagiul Avram, căutând, fără să vrea, și altceva îndărătul vorbelor lui, ceva ce ea nu dorise până atunci. Numai ca să-i laude fiul veniseră oare oamenii ăștia până aici? Și fără îndemnul lor Sultana se hotărâse să-l dea pe băiat la școala elinească. N-o să-l lase așa, la mijlocul drumului.

Locțiitorul mai grăi ceva. Avram dădu din cap și continuă:

— Ce mai ai de spus, meștere Stoiane? Cred că nimic. Ia copilul și-l du chiar de mâine la școala elinească. Acolo e mult mai bine. N-o să plătești nimic pentru el și o să capete și cărți fără bani.

— Bine, bine, ciorbagi Avrame... cu nevastă-mea am și vorbit... și ea vrea să-l dăm la școala elinească... eu, acum să vă spun... când ascult cântând pe grecește la biserică, nu înțeleg nimic, și cum acolo se slujește mai mult pe grecește, stau și eu așa. Când e pe slavonește, oricât de puțin se cântă... nici atunci nu prea înțeleg multe, dar tot parcă mai pricep ceva. E graiul nostru și mi-e drag, ce să spun, vorbesc

și eu așa... Laze al meu...

Sultana îi luă vorba din gură, de teamă ca omul ei să nu facă vreuna boacănă:

— Noi ne-am hotărât de mai înainte să dăm băiatul la școala elinească. Ce-a avut de învățat la dascălul Bojin a învățat. Lazăr acum ajută dascălului, îi învață el pe ceilalți copii.

— Da, Laze al nostru îi învață pe ceilalți copii, repetă cu ifos Stoian.

— În ce privește plata, își urmă vorba Sultana, o să plătim cât trebuie. Și pentru cărți, și pentru tot. Dumnezeu ne-a dat.

Nemtur își încruntă a nepăsare sprâncenele și se întoarse spre Stoian:

— Atunci e ușor. Tu, meștere Stoiane, vorbești de graiul nostru. Al nostru este, dar greceasca este altceva. În toate grecii ne-au luat înainte cu mult. Uite, băiatul tău, dacă o apucă pe drumul ăsta, poate să ajungă până la Atena. Poate să se facă și vlădică. De-aș fi avut eu un fiu, n-aș fi stat la gânduri. Dar vezi, dumnezeu nu mi-a dat decât o fetiță. E încă mică, dar e un copil frumos, cuminte.

În sală se auziră pași ușori. Sultana se întoarse și deschise ușa. Intră Manda, fiica ei mai mare, de vreo zece ani, curățică, bine îmbrăcată, cu obrajii îmbujorați de sfiiciune. Pășea cu băgare de seamă, aducând în mâini o tavă cositorită, strălucitoare.

— Poftiți! spuse Sultana și fetița oferi pe rând musafirilor câte un păhărel de rachiu și câte o ceașcă de cafea fierbinte.

Oaspeții plecară curând. Abia trecură câteva minute și în curtea lui Stoian Glaușev intră Climent Bencov, care locuia peste drum, după ulicioară. Îi văzuse pe arhimandrit și pe Nemtur intrând la Stoian, îi văzuse și când ieșiseră. Băiatul lui mai mare umbla la aceeași școală cu Lazăr, la dascălul Bojin, și povestise tatălui său despre vizita arhimandritului. „Aha! Ia să vedem noi ce caută ăștia doi acasă la Stoian Glaușev!” Intră în curtea lui Stoian ca vechi cunoscut și ca vecin. Zâmbetul de mulțumire și rumeneala de pe obrajii lui Stoian nu se stinseseră încă.

— Spune, vecine, începu Climent Bencov încă înainte de a se așeza, ce vânt i-a adus la tine pe oamenii ăștia? Nu i-am mai văzut niciodată prin curtea ta.

Stoian se grăbi să se fălească:

— Au venit pentru Lazăr. L-au lăudat mult. Au spus să-l dăm la școala elinească, să învețe carte mai bună. Lazăr al nostru o să ajungă om mare, așa ne-au spus.

— Și noi ne pregăteam să-l dăm la școala elinească, adăugă Sultana. La dascălul Bojin a învățat tot. Ca și Andrei al tău, doar urmează împreună.

— Ăștia doi oameni, o să vă spun eu ce caută la voi, vorbi Climent Bencov. N-au venit ei să aducă vreun bine în casa voastră. După cum și fanariotul de arhimandrit n-a venit aici pentru binele Prespei.

— Ce tot vorbești, Clime? Cum așa? exclamară dintr-o dată Stoian și Sultana.

— Au venit, continuă Climent fără să-i asculte, au venit să vă smulgă băiatul din mâini. Vor să-l facă grec.

— Ha! își suci gâtul Stoian. Grec?

— Da, aflați-o de la mine. Știu eu de ce-a venit la Prespa noul locțiitor, știu ce urzește, ce gândește. Iar Avram Nemtur e lingușitorul lui. Vă momesc și o să vă ia băiatul. O să-l facă poate om mare, dar nu pentru noi, ci pentru ei. Și tocmai fiindcă este un asemenea copil dăruit, vor să vi-l ia, să-i ia sufletul.

— Lazăr al meu n-o să se facă grec! se jură Stoian și făcu o mișcare tăioasă cu mâna.

— N-o să se facă... Dă-l numai pe mâna lor! E încă un copil și o să se ia după ei. Fanarioții ăștia îți beau sângele ca fitilul. Nici nu simți, nici nu simți când...

— Clime, Clime, îl întrerupse cu sfială Sultana, suntem vecini, ne cunoaștem de mult, nu-i vrei rău copilului meu, știu, e și prieten cu Andrei al tău. Dar ia spune: ne-am gândit să-l dăm pe Lazăr la învățătură mai departe, dar altundeva unde îl putem trimite? La dascălul Bojin nu mai are ce învăța. Dascălul Bojin spune c-o să-l lase învățător în locul lui. Și ce-am făcut cu asta? O să ia câte șaizeci de parale de la copii... o

nimica toată.

— Sultano, mi-ai fost ca o soră. Și copiii noștri sunt acum împreună. Pentru Andrei al meu m-am gândit la un lucru bun. Fii sigură că ceea ce vreau să fac pentru copilul meu nu poate fi ceva rău.

— Se înțelege că nu, doar îi ești tată.

— Așa. Stai acum și ascultă! Andrei al meu și Lazăr se vor duce să învețe împreună la Ohrid. Ai răbdare! Eu știu tot, am aflat tot. Acolo e școala cea mai bună. Dascălii sunt oameni de-ai noștri și-s mai învățați decât toți învățații. Învățătura cea mai mare de-acolo se capătă. E drept că se învață pe elinește și pe slavonește, dar dascălii sunt oameni de-ai noștri. Pe când aici? Unul din dascăli e vlah, iar celălalt e arnăut. Arnăut grecizat.

— Avram Nemtur a spus că de-aici o să-l trimită pe Lazăr în altă parte, la o școală și mai mare, poate să-l trimită și la Atena.

— Ei, vezi, Sultano? Da, la Atena. Și când se va întoarce, n-o să vrea să mai știe de tine și tu n-o să-ți mai recunoști copilul. Nu, nu, nu! Andrei și Lazăr vor pleca la Ohrid.

Sultana cugetă cu repeziciune. Își aminti că bunicu-său și Hagi Serafim învățaseră și ei la Ohrid. Mai șovăi totuși:

— Acum, în toiul iernii...

— Eu îi duc la Ohrid, nu e peste mări și țări. O să-i rostuiesc acolo și ce-oi face pentru Andrei al meu, aia o să fac și pentru Lazăr al vostru. Așa că apucă-te și pregătește-l! Nu mai sunt copii mici... ehe, sunt bărbați în toată firea.

— Al tău e mai mic cu șase luni. Sultana se dădu de partea lui și întrebă apoi repede: Dar ia să vedem de câți bani e nevoie? Mulți? Să știm!

— Câți? Parcă aici nu trebuie să-i hrănești, să-i îmbraci? O să mai punem ceva pe deasupra. E doar pentru binele lor. Dacă voi, acuma, nu aveți putința, eu...

— A! luă foc deodată Stoian. Tu, ciorbagi Clime, ce-ți închipui? Dacă trebuie, dau și o mie de groși. Și uite, ai cuvântul meu: ce-ai hotărât tu pentru copilul tău, aia va fi și pentru al meu. Îl dau pe Laze pe mâna ta. Grec, a? Nu, n-am

să fac grec din el!

Sultana își privi soțul. Nu, de data asta nu-i mai putea frânge nimeni grumazul gros. Și apoi știa: un om ca Bencov nu poate greși.

Spre seară veni nevasta lui Clime și începu să se tânguie:

— Sultano, surioară, cum o să ne despărțim noi de copiii noștri?

— Lasă, surato, e pentru binele lor!

— Tu ai mai mulți, casa ți-e plină, rămân ceilalți, pe când eu numai doi am și de-acum o s-o am numai pe Bojana.

— E pentru binele lor. Și suntem mame. Vom răbda. Adevărat, eu am mai mulți copii, dar pentru fiecare te doare inima la fel. O să-i așteptăm să se întoarcă.

VI

Clime Bencov porni cu cei doi băieți la Ohrid și la întoarcere găsi toată obștea ridicată împotriva lui. Câțiva dintre ciorbagiii mai bătrâni își însușiseră părerea că el nu are ce căuta printre ei, iar alții, pe care Bencov izbutise să și-i apropie, se temeau de el. Frânsese repede și cu brutalitate cercul închis al fruntașilor recunoscuți, se impusese cu dârzenie, îi azvârlise pe toți îndărătul lui, le destrăma mereu rândul de câte ori izbuteau să-l formeze iar, îi silea să lucreze repede, zădăra liniștea lor bătrânească, nu asculta de nimeni și în obște răsuna veșnic numai vocea lui puternică, tăioasă. Era furtunos, nerăbdător, autoritar și toți se temeau de hotărârile lui îndrăznețe și iuți. Trebuiau să stea mereu în apărare, ca nu cumva să-i momească, îndemnându-i la cine știe ce faptă nesăbuită, ca nu cumva să le scape ceva din atenție, și această încordare continuă îi obosea, îi irita. Îl știau încă tânăr și neformat, abia trecut de patruzeci de ani. Atunci cum de l-au ales membru al obștii religioase, cum de i-au îngăduit să li se impună și să-i mâne unde voia el? Se împleticeau în urma lui, pe picioarele lor bătrâne, tăcuți și supuși, de teamă să nu atragă asupră-le furia lui, să nu dezlănțuie împotriva lor limba lui ascuțită. „Ehei, Bencuțule,

de-acum încolo o să-ți cunoști lungul nasului! N-o să mai urli, să ameninți și să judeci oameni mai bătrâni ca tine. De-acum încolo vei asculta și vei împlini ce ți se va cere, atât timp cât te vom mai răbda printre noi, nepoftit și nedorit cum ești.”

Nici măcar nu-i aduseră la cunoștință, așa cum s-ar fi cuvenit, ce hotărâseră în lipsa lui. Din discuția lor el înțelese însă că luaseră o hotărâre importantă și întrebă sumețindu-se:

— Ce se întâmplă aici?

Când vocea lui tună din nou în odaia afumată a obștii, unii începură să-l privească speriați, se mai temeau încă de el, dar ciorbagiul Avram îi răspunse încruntat:

— Ai să afli.

— De la cine? Spune-mi tu!

Nemtur dădu disprețuitor din mână și continuă să vorbească celorlalți. Bencov tăcu. Cele două pete roșii de pe obrajii lui parcă luaseră foc. În discuția lor, membrii obștii pomeneau despre diferite clădiri din oraș, rosteau numele proprietarilor lor, încuviințau sau nu încuviințau. Noul locțiitor al vlădicii tăcea smerit. Climent Bencov părea că vrea să-l prefacă într-o grămăjoară de scrum cu privirea lui arzătoare. În cele din urmă, zărindu-i pentru o clipă vicleneIe pupile albastre, Bencov se aprinse ca un fulger. Se lovi ca un turbat cu pumnii peste genunchi.

— Sunt eu aici membru al obștii ca și voi, sau ce sunt? Ce înseamnă tot acest potop de vorbe? Spuneți-mi, vreau să știu! Printre noi se află oameni străini și nu ei ar trebui să hotărască pentru Prespa, iar eu să ascult și să tac.

Vocea lui se auzea la o depărtare de trei străzi în jur. Fostul locțiitor, care îndura cu mare chin starea aceasta încordată, începu cu voce împăciuitoare:

— Stai, Clime, nu te supăra! Nu erai aici…

— Ce să stau? Am stat destul și voi vă prefaceți că nici nu băgați în seamă că sunt lângă voi, că șed aici pe lavița asta.

— Iată ce e, urmă tușind fostul locțiitor, iată, noi am luat o hotărâre pentru școală...

— Pentru care școală și ce-ați hotărât?

— Pentru școala noastră orășenească. Am hotărât s-o mutăm într-o clădire mai frumoasă, mai la larg, și să căutăm profesori mai buni. Așteaptă...

— Ce să aștept? întrebă Bencov și fața i se crispă de nemulțumire. Văd limpede, prea limpede! La școala aceea învață copiii voștri, nepoții voștri și v-ați gândit să-i căpătuiți mai bine. Și asta cu banii poporului, cu banii obștii. E școală grecească, nu de-a noastră. Dacă vreți să știți, școala noastră e școala dascălului Bojin.

— Ce vorbești, Clime? se auziră voci. Aia e școala lui, a dascălului Bojin.

— Acolo se învață în limba noastră. De aceea e școala noastră.

— Fiindcă acolo îți trimiți tu copilul, de aia spui că e a noastră.

— Nu, nu! Eu îl pot trimite și la cealaltă, dar tocmai fiindcă e elinească nu-l trimit. Dacă v-ați adus aminte de școala asta grecească, de ce nu v-ați amintit și de cealaltă? Acolo copiii învață într-un șopron...

— Ei, exclamă cineva, acolo sunt altfel de copii, mai săraci, deprinși altfel.

— A, așa! se strâmbă iarăși Climent Bencov. Alți copii, mai săraci... dar nu sunt oare tot de-ai noștri? Tații lor dau și ei pentru biserică, pentru școală, și acum voi, cu banii lor, cu banii poporului, vă rostuiți școala voastră!

— Nu e numai a noastră. Pot să se ducă și ei să învețe acolo, se auziră voci dintr-o parte și din alta, care pline de înfruntare, care împăciuitoare.

Climent Bencov striga și se răsucea înspre toți:

— S-au dus câțiva să vadă, după cum aflai, și una și cealaltă școală. Una nu le-a fost pe plac, pe când cealaltă le-a plăcut foarte. Da, stau bine școlarii în șopron. Acolo se duc cei din sărăcime, sunt obișnuiți. Vreți să vă chivernisiți copiii voștri. Bine. Dar cum de nu vreți să pricepeți, cum de nu vă dați seama că domniei-sale noului locțiitor și altor câtorva nu le pasă de copiii noștri, că ei vor să înnoiască școala grecească, fiindcă e grecească? El e grec, dar voi, bre, tot

greci sunteți? Nu. Dar vrea el să vă facă greci. Școala grecească se va mări, ca să vină și copiii voștri acolo, să se facă greci! Nu vă dați seama?

Câțiva din bătrâni se priviră șovăitori. Bencov ridică și mai sus vocea:

— De asta a și venit el aici, de asta ni l-a trimis vlădica! Înainte eram noi singuri. Ce hotărâm era bun hotărât. Nu ni se amesteca nimeni în treburi. Vlădica se îngrijea numai să-și umple bine punga. Acum, când am început să durăm biserică nouă, a început să se arate tare grijuliu cu noi. Prea mult încă! Ne-a trimis un locțiitor nou. Și acest nou locțiitor s-a arătat om destoinic. Încearcă să ne vâre în buzunar ușor de tot și ca pe-o nimica. Nu m-am dus eu degeaba până la Țarigrad. Fanarioții ăștia vor să facă o împărăție mare grecească. Cică ar fi mai grozavi decât toți. Și se găsesc unii dintr-ai noștri care le bat în strună. Chiar și voi...

— Dar tu? i-o tăie Nemtur. Până atunci tăcuse, schimba priviri cu arhimandritul și roșeața de pe obrajii lui se aprindea tot mai mult. Și deodată izbucni: Dar tu ce vrei? Tu vrei să faci aici împărăție rusească? Sau crezi că nu știu ce-ai tot trăncănit? Ia să taci, că...

Climent Bencov se stăpâni o clipă. Da, de multe ori spusese în taină că Rusia îi va elibera curând pe toți slavii de sub robia turcească. Aceasta era năzuința lui cea mai scumpă. Dar putea fi primejdios s-o afle oameni ca Avram Nemtur și ca noul locțiitor. Și, la urma urmelor, să știe și ei, ducă-se chiar acum, dacă vor, la caimacam, să-l denunțe! Cu câtă plăcere, cu câtă mândrie pronunța el numele acesta: Rusia! Da, va mărturisi cu glas tare, fără teamă, năzuințele lui. Și înălță capul:

— Da! Aici va veni Rusia. Așa să știți! Avram Nemtur, o să vină Rusia în curând. Du-te acum la caimacam!

Se lăsă o tăcere grea, apăsătoare, de parcă tavanul se lăsase jos de tot și nu mai rămăsese aer de respirat.

— Clime... făcu cineva cu voce surdă, răgușită, și după aceea tăcu.

Petele roșii de pe obrajii lui Bencov ardeau ca niște răni

sângerânde. Locțiitorul ridică spre el privirile, niște ochi vineți, reci, străpungători. Bencov își scoase batista lui din Lipsca și-și șterse fața de sudoare.

— Asta e... rosti el îngândurat, dar își reveni curând și continuă: Ei bine! Ați hotărât: școală. Fie! Să facem școală nouă, să găsim profesorii cei mai buni, dar copiii să învețe și în grecește și în slavonește. E adevărat, școală ne trebuie, o școală a noastră, comună, națională. Dar biserica, ce e cu ea? Am început cu biserica și n-am ajuns la niciun capăt. Și n-o să le putem face pe amândouă deodată. E nevoie de arginți mulți, pe când noi n-am strâns nici pe cei cu care să zidim biserica. Să terminăm odată cu biserica nouă și după asta să facem și școală.

— Ajunge, de! strigă desfăcând brațele nerăbdător și cu mâniată deznădejde Avram Nemtur. Ce, numai pe tine să tot stăm să te ascultăm? Urli ca un... Nu mai ai margini! Uite, s-a adunat lumea afară să asculte! De când ai venit la obște, într-o ceartă o ducem. Dihonia, tu ai adus-o printre noi. Totul să se facă după cum vrei tu, tu să fii deasupra noastră, numai tu... Ne-am săturat toți de tine până-n gât! Întreabă-i și pe ceilalți, să afli și tu, dacă vrei!

— Ce-e...? murmură cu vocea prăbușită Climent, pe când ochii îi ardeau, holbați, de parcă nu auzise bine cuvintele jignitoare, sau nu-și putea crede urechilor.

— Întreabă-i! Sunt aici cu toții.

Cei mai mulți dintre ciorbagii plecară capetele ca într-o mută înțelegere. Nemtur ridică semeț vocea. Pe buze i se schiță un surâs răutăcios.

— Rusia, da! Rusia... hm! Apoi, încă ceva: tu, Clime Bencov, de ce, după ce te-ai întors de la Istambul, nu ne-ai dat socoteală negru pe alb de banii pe care i-ai cheltuit acolo? Nu numai să behăi din gură...

— Avrame... se întoarse spre el fostul locțiitor cu o privire rugătoare. Nu vorbi așa! Clime nu e omul ăla...

Bencov se rezemă de perete, cu răsuflarea tăiată.

— Voi mi-ați dat să împart opt mii de groși, iar eu v-am adus înapoi cinci mii. Pentru mine am cheltuit din banii mei.

— Nu! strigă Nemtur, împungând cu degetul lui arătător prea scurt. Nu se mânuiesc așa banii obștii! De unde să știm noi că cei trei mii de groși i-ai dat într-adevăr cuiva? Poate să-i fi dat, dar trebuia să faci cu noi aici socoteala: atât cutăruia, atât celuilalt, pentru una, pentru alta – atât. Pe când tu: am dat trei mii celor mici.

Bencov se ridică abia ținându-se pe picioare și rosti cu scârbă:

— Nu ți-e rușine?

Strânse apoi deodată pumnii și se avântă. Unul dintre bătrâni i se puse în cale. Tocmai atunci pe Bencov îl apucă tusea. Apăsându-și pieptul cu mâinile, cu fața schimonosită de suferință, se îndreptă spre ușă. În prag se întoarse și mugi printre horcăielile tusei, izbind și cu piciorul în podea:

— Nu... nu mai calc pe-aici!... Cât timp mai sunteți voi doi aici, nu!... Nu sunteți vrednici...

Mai mult nu putu vorbi, făcu o mișcare din cap și ieși. În drum spre casă vomită sânge. Ajunse cu sufletul la gură și fu culcat în pat.

Câteva săptămâni mai târziu, când Climent Bencov își mai reveni și nu mai scuipa sânge, nevastă-sa îi spuse:

— Tu, Clime, ai răcit. În toiul iernii nu trebuia să bați drumul până la Ohrid și înapoi.

— Nu, nu din cauza asta. N-am răcit. Aici, arătă el la piept, aici mi s-a rupt ceva! Din pricina tusei, dar nu numai a tusei. M-au otrăvit noul locțiitor, grecul, și Avram Nemtur, și toți ciorbagiii din obște.

Câteva luni, Clime se luptă cu neputința lui fizică și cu chinul lui sufletesc. Când îi dădură să guste pentru prima oară în anul acela ciorbă de urzici, se bucură mult și mâncă cu poftă. Când soarele începu să strălucească mai tare printre norii albi ai primăverii, simți că vocea i se împuternicește. Începu să se plimbe prin odaie; ieșea să mai stea și pe cerdac. A doua zi de paști se duse la biserică. Oamenii îl priveau de parcă se ridicase din mormânt.

În toamna trecută Clime strânsese multe bucate. Hambarele prăvăliei lui erau ticsite. Venise timpul să înceapă

vânzarea cerealelor adunate pentru lunile flămânde, până la recolta viitoare, dar nu-și mai vedea de negustorie. Da cheia prăvăliei în mâna celor două calfe, să-i primească ei pe cumpărători, să măsoare, să cântărească, să încaseze banii. Nu-l mai interesa câștigul și nu se întreba dacă nu-l fură cumva calfele, dacă nu-i prăpădesc marfa. Voia să-și ușureze sufletul. Inima îi bătea ca strivită sub un pietroi greu. Altădată parcă nici nu călca pe pământ, ci zbura cu mulțimea toată după el. Știa încotro merge, încotro zboară, capul și-l ținea sus și oamenii îl urmau. Iar acum, ceva rece și scârbos ca un șarpe se strecurase între el și oameni. Un fel de râie murdară se lipise de el, pătrundea în sufletul său, și el se căznea s-o îndepărteze, dar lepra aceea nu se ducea, nu se curăța, ci intra mai adânc, scurma.

— Ați auzit? Avram Nemtur spune că aș fi mâncat trei mii de groși din banii publici.

— Ce vorbești, Clime? Cine o să-l creadă? Las’ să bârfească! Noi te cunoaștem doar. Ești omul nostru, al norodului. N-ai să mănânci tu banii noștri.

În cele din urmă, strivi șarpele rece și scârbos. Și porni iarăși printre oameni, cu capul sus. Vocea lui răsună în fiece prăvălie, în fiece casă:

— Noul locțiitor nu face nimic pentru noi, nu-i pasă de noi. Să scriem cu toții vlădicii o jalbă! Nu-l vrem pe noul locțiitor.

Oamenii ridicau din umeri.

— Asta e treaba obștii, Clime. Ce avem noi cu vlădica?

— Obștea! O mână de ciorbagii bătrâni, găunoși. Locțiitorul și Avram Nemtur îi mint, îi adorm. La obște trebuie să punem oameni noi, din popor, mai tineri, mai deștepți!

— Păi, obștea e o treabă a ciorbagiilor, Clime. Noi nu avem timp de asta. Nu ne vedem capul de muncă. Suntem oameni simpli, oameni din popor.

— Dați bani pentru biserica nouă! Ne mai trebuie încă. Și nici să-i mai întrebăm pe ei, nici să-i mai așteptăm. Mai dați, e vremea să începem!

— Dăm, Clime.

Unii oameni, dintre cei mai luminați la minte, răspunseră la

chemările lui înflăcărate și începură să se strângă în jurul lui. Inima lui Clime se umplu iarăși de putere, de o bucurie mândră. Tocmai atunci îl doborî din nou hemoptizia și nu se mai putu scula din pat. Se stinse spre sfârșitul primăverii, cu ochii deschiși, învăpăiați, setoși.

Două săptămâni după moartea lui Climent Bencov, cei doi băieți trimiși la Ohrid se întoarseră. Anul școlar se terminase. Feciorul lui Climent, bărbat de treisprezece ani, luă frânele prăvăliei lui Bencov. Iar Lazăr se duse să bată cu ciocanul în atelierul părintelui său.

VII

La obște fură chemați cei mai buni meșteri zidari și dulgheri. N-a fost nevoie de prea multă vorbă. Banii strânși pentru noua biserică nu ajungeau. Au cerut diaconului să amintească de pe amvon prespănenilor, la fiecare sărbătoare, despre biserica nouă și să-i îndemne să ajute. Cel ce n-a dat nimic până atunci să nu se zgârcească, să nu mai zăbovească. La obște se arătară câțiva și dădură câte ceva. Alții nu mai veniră și vremea se scurgea. Primăvara trecu, sosiră zilele lungi, senine și călduroase ale verii. Iar construcția bisericii tot nu putea începe.

Atunci locțiitorul îi adună în taină pe vlahii mai înstăriți din Prespa. Erau vreo zece familii din Moscopol, stabilite la Prespa de vreo treizeci de ani, cei mai mulți dintre ei fiind negustori, oameni cu dare de mână. Arhimandritul li se adresă ca unor enoriași de-ai lui, cu încredere:

— Bădăranii ăștia de-aici sunt niște netoți. Voi sunteți fiii cei mai credincioși ai bisericii noastre. E adevărat că ați dat, dar mai dați încă, și când vom ridica noua biserică, voi veți intra cei dintâi în ea. Să înălțăm barem zidurile și să punem acoperișul. După asta o să fie mai ușor.

— Am dat destul. Mai mult chiar decât alții, decât localnicii. Și nu suntem decât oaspeți în oraș. Băștinașii nu ne socotesc ca fiind de-ai lor și atunci ce mai vor de la noi?

Înțelegeau limba în care le vorbea arhimandritul și el le

spuse:

— Nu vă cer ei, eu vă cer. Și o fac spre binele vostru. Sunteți localnici și voi, de ce vă socotiți drept oaspeți ai Prespei? Copiii voștri aici s-au născut. Voi nu aveți unde să vă mai duceți. Dați acum încă ceva bani pentru biserica nouă și asta va însemna că fără ajutorul și dania voastră ea nu putea fi construită și veți fi ca stăpâni în ea.

N-a trebuit să le mai spună altceva arhimandritul. În două zile au strâns de la ai lor aproape zece mii de groși. Au adus banii la obște.

— Dacă am văzut, au spus ei, că noua biserică nu se poate zidi, ca buni creștini ce suntem, ne-a părut rău, ne-a chinuit lucrul acesta. Dăm acești bani și să rămână scris că noi i-am dat, căci noi suntem ca niște orfani, primiți din milostenie pe lângă voi și vrem ca poporul să țină minte, să ne iubească de-acum înainte ca pe adevărați oameni ai lui.

Conțopistul obștii întocmi o epistolă lungă, plină de bucurie și recunoștință, care să rămână în păstrare pentru de-a pururi în scriptele noii biserici, împreună cu firmanul sultănesc.

Chemară iarăși zidarii și dulgherii la obște, socotiră, măsurară și se hotărî să se înceapă zidirea, să fie ridicate barem zidurile și făcut acoperișul noii biserici.

Se porni construcția și se săpa încă la temelie, se măsurau distanțele, când în oraș se ivi un oarecare schimnic, un monah. El începu să cerșească prin târg, dar nu ca un calic, cu voce tânguitoare, ci așa, de parcă dădea o poruncă:

— Dați, ca să vi se dea și vouă!

— Dăm, i se răspundea, dar din multe părți ni se tot cere: sultan, vlădica, obște... Dăm cât putem.

— Nu vreau fărâmituri și rămășițe, sau ceea ce nu vă îndurați să-mi dați. Vreau jertfă ruptă din inimă. Cel bogat va da mai mult, cel sărac mai puțin. Tot ce aveți voi aparține mai întâi lui dumnezeu și apoi vouă. Nu vă tocmiți cu ceea ce vi s-a dat și care vă poate fi luat.

— Dar facem biserică nouă, i se răspundea. Nu tot pentru dumnezeu dăm?

— Bine, înălțați aici o biserică pentru voi, dar eu am venit

să cer pentru biserica și mănăstirea care se fac pentru întregul norod slavon al lui Hristos.

— Dar de unde vii, părințele? îl întrebau.

Se vedea că nu e de prin părțile acelea; vorbea limba bulgarilor din nord.

— Vin de la Rila, de la sfânta mănăstire a lui Ioan Rilski. Din voia lui dumnezeu, mănăstirea a ars, dar a fost ridicată și mai măreață, a fost zidită pe de-a-ntregul și i s-a prăznuit hramul, iar acum strângem pentru ea avuții, ca să-i crească bogăția și slava prin ajutorul tuturor.

Toți auziseră de mănăstirea Rila, și-o închipuiseră cum putea fi, iar când monahul pomeni numele ei, îi plăsmuiră în gând cu și mai multă strălucire frumusețea și slava. Oamenilor nu prea le venea să-și desfacă mereu punga, totuși fiecare dădu câte ceva. Monahul nu lua decât bani, îi aduna într-o tașcă mare de piele, iar când cineva încerca să-i dea un obiect, grâne sau vreun animal domestic, el îl întreba:

— Care e numele tău de botez și cel de familie? Să trec aici dania pe care o faci. După mine vor veni alți frați de-ai mei să strângă cele dăruite și să le ducă la mănăstire.

Monahul ajunse și la atelierul de cazangerie al lui Stoian Glaușev. Meșterul Stoian știa de unde era duhovnicul și pentru ce venea, și când îl văzu intrând în atelierul său, se ridică repede să-l întâmpine și-i arătă rafturile de lângă perete, unde stăteau rânduite fel de fel de vase de aramă.

— Uite, alege ce vrei!

Monahul se oprise la ușă. Era un om tânăr, îmbrăcat cu o sutană veche. Avea un trup uscățiv, ciolănos, părul negru și stufos sub tichia de călugăr, barba roșcată, deasă și scurtă. Fața-i era palidă, curată și privirea te împungea, severă. Clătină din cap că nu voiește.

— Înțeleg dărnicia ta, dar nu îndrăznesc să iau singur. Spune ce făgăduiești și eu voi scrie.

Stoian se fâstâci, văzu că făcuse o greșeală și se grăbi s-o îndrepte:

— Dau chiupul ăsta, cel mai mare, și dau și tipsia asta de-aici.

Monahul îi spuse în ce fel se vor primi darurile și-l întrebă de nume și prenume. Stoian Glaușev se bucura ori de câte ori i se dădea prilejul să-și spună numele adevărat, numele purtat de tot neamul lui din satul unde se născuse, iar nu acela de ginere al lui Hagi Serafim. În bucuria lui se gândi să dăruiască și doi galbeni pentru vestita mănăstire, dar, dându-și seama că nevastă-sa, Sultana, o să-l certe pentru dărnicia lui prea mare, spuse:

— Dau și un galben.

Monahul se uita unde să se așeze, ca să scrie în condică. Lazăr Stoianov, care îl privea cu multă curiozitate, îi aduse de îndată un scăunel. Rilianul se așeză, își scoase călimara de alamă și când fu gata să scrie, aplecat peste genunchiul drept, întrebă din nou:

— Numele tău, credinciosule?

— Stoian Petrev Glaușev.

Se auzi un scârțâit subțire și pe hârtia de calitate proastă începu să se înșire un lanț de litere mărunte.

Privind la minunea aceea, care era scrisul, meșterul Stoian simți în inima lui dorința nepotolită de a ști și el să citească și să scrie, să înfăptuiască și el această minune. Zâmbi cu întristare și spuse deodată:

— Așteaptă puțin, părințele! Dau doi galbeni pentru mănăstire, dar înscrie-o și pe nevastă-mea, și pe fiii mei, pe care-i vezi aici. Amândoi știu carte, adăugă el, iar ăsta, mai micul, s-a întors nu de mult de la Ohrid. A învățat la școala de-acolo.

— Să fie sănătoși! Spune-mi, frate, numele tuturor! Soția sa... lungi vocea monahul, scriind.

— Sultana, răspunse în locul tatălui fiul cel mic, Lazăr.

Ager la minte, pricepuse mai repede ce aștepta monahul.

— Și fiii lui...

— Cociu și Lazăr, îi numi meșterul Stoian, dezlegându-și punga. Înscrie părinte și pe cele trei fete ale mele, cu toate că sunt plod femeiesc! Scrie-le acolo, că dau trei galbeni!

Monahul ridică ochii la el. Ciudat om, își începe darul cu un galben și deodată, ca dintr-un avânt sufletesc sau poate dintr-

o pornire nesăbuită, ajunge până la trei galbeni! Nu erau puţini banii ăştia pentru un astfel de prilej, mai ales că-i văzuse pe prespăneni că nu prea sunt mărinimoşi. Îl privi în tăcere pe Stoian, apoi îşi întoarse ochii spre fiii lui, care stăteau smeriţi lângă el, spre calfele şi ucenicii de mai încolo, învălui cu o privire ageră întreg atelierul şi nu-i mai păru atât de ciudată fapta meşterului. Peniţa scârţâi din nou pe hârtie. Sfârşind înscrierea, duhovnicul luă cei trei galbeni şi se ridică:

— Mulţumesc pentru marea ta danie, meştere! spuse el. Fie ca sfântul Ioan să te ajute şi să te însufleţească, fie tot mai îmbelşugat rodul muncii şi al vredniciei tale! Cu bine!

Stoian Glauşev îl petrecu până la uşă şi se întoarse la locul lui, la tejghea. Şi, pe când se pregătea să-şi reia munca întreruptă, murmură ca pentru sine, bucuros de a fi săvârşit ceva frumos:

— N-am mai văzut asemenea călugăr. Şi-i om de-al nostru, îi înţelegi vorbirea cuvânt cu cuvânt. Lazăre, se întoarse el spre fiul lui cel mic, să fi fost ăsta vreun grec, ai fi priceput ce îndrugă? Înveţi greceşte doar...

— Nu pricep bine greceşte, tată, nu prea am vorbit mult. Pot numai să citesc şi să scriu. Una e pe greceşte şi alta pe slavoneşte, pe limba noastră.

— Păi, păi... murmură Stoian, care se înfundase în lucrul lui.

Ciocanele începură să răsune ca în fiecare zi, de dimineaţă până seara, sunetul domol al aramei umplea atelierul şi din ungherul de după vatră răzbea un scârţâit regulat. Doi ucenici, sprijiniţi cu mâinile de perete, se învârteau cu zel într-o parte şi în alta, pe picioarele lor desculţe, şi frecau cu nisip ud vasele abia făurite.

Începu să se întunece. Prăvăliile din jur se închideau una după alta. Pe stradă se vedeau trecând oamenii care trudiseră toată ziua. În cele din urmă, şi meşterul Stoian puse la o parte ciocanul şi-şi îndreptă istovit şalele.

— Strângeţi, băieţi, şi să mergem!

În atelier încetă zgomotul şi ciocănitul. Ucenicii închiseră chepengurile la ferestre, lăsând deschisă numai uşa. Calfele şi ucenicii aşteptară până când meşterul îşi îmbrăcă paltonul şi –

câte unul, câte doi – se strecurară afară din atelier, după ce dădură cu respect bineţe:

— Noapte bună, meştere!

— Noapte bună şi vouă! răspundea Stoian şi nu uita să adauge: Mâine mai din vreme.

Ieşiră afară în faţa uşii şi băieţii lui, iar el se duse pe întuneric, lângă vatră, luă un pumn de nisip mărunt şi-l zvârli în sus, spre grinzile afumate care sprijineau tavanul. Făcu aşa de două-trei ori, auzindu-se zgomotul molcom al nisipului pe bârnele uscate: dacă acolo, în vreo crăpătură, a rămas cumva vreo scânteie sărită din vatră, mocnind vreun pojar pustiitor, unul din grăunţele de nisip ar fi căzut peste ea şi ar fi stins-o cu uşurinţă. Stoian acoperi vatra cu un capac ars, dinţat, apoi ieşi şi el, încuind uşa cu o cheie mare din fier bătut.

Luându-şi feciorii, care-l urmau într-o parte şi în alta la o jumătate de pas, meşterul Stoian porni spre casă. Uliţele din piaţă se goleau în întunericul serii care se lăsa. Nu merseseră mult cei trei, când, pe neaşteptate, îl zăriră pe monahul din Rila. Sta singur la un colţ de stradă, cu nişte desagi din păr de cal pe umeri şi parcă se gândea la ceva.

— Poate nu are unde să tragă la noapte, vorbi în şoaptă Lazăr.

— Poate, dar... îngăimă Stoian şi grăbi paşii. Ar putea să rămână cine ştie cât în drum. E doar străin, nu-l cunoaşte nimeni...

Se opri în faţa monahului şi-l întrebă:

— Ce este, părinte, aştepţi pe cineva?

— Nu aştept pe nimeni, spuse călugărul. Şovăi o clipă şi adăugă: Am cam întârziat în târg şi acum nu ştiu unde să înnoptez. Se află vreun han pe-aici, prin apropiere? Am venit azi-dimineaţă şi nu cunosc oraşul.

— Păi, începu meşterul Stoian şi se poticni, stăpî- nit de o plăcută tulburare, dacă nu ai unde să mâi, pofteşte, dacă vrei, la mine. Mi-a dat dumnezeu şi casă, şi-un codru de pâine.

Ochii monahului se luminară de zâmbet.

— Să viu, omule bun, dacă mă pofteşti. Mulţi au trecut pe lângă mine, dar numai tu m-ai chemat.

Porniră împreună. Stoian se întoarse spre cei doi băieți, care mergeau în urma lor.

— Voi luați-o înainte! Spuneți-i mamei că aduc un oaspe!

VIII

Când Stoian Glaușev și călugărul din Rila intrară în curte, se întunecase de-a binelea. Ferestrele odăii din mijloc, cea mai încăpătoare din casa familiei Glaușev, erau luminate. Apropiindu-se de treptele care urcau spre cerdac, Stoian tuși zgomotos și ușa din față se deschise. Sultana își întâmpină oaspetele, îi sărută mâna și-l conduse în casă în tăcere, cu o solemnitate stăpânită. Puse la peretele din fund o pernă țesută, apoi încă una, și cei doi bărbați se așezară față în față. După asta, pe neașteptate, Sultana făcu semn celor doi băieți care stăteau în prag, unul îndărătul celuilalt, după vârstă, și amândoi se apropiară pe rând și sărutară mâna monahului, întorcându-se iar la locurile lor, lângă ușă. În vatră ardea focul. De sus, de pe streașina mică și strâmbă a vetrei, un sfeșnic de fier lumina odaia cu o flăcăruie vie, care se mișca încet, de parcă plutea pe fitilul ei înconjurat de seu topit.

Monahul și gazda schimbară câteva cuvinte, Stoian fiind acela care vorbi mai mult. Gospodina umbla de colo-colo, cu mișcări măsurate și sigure; era de ajuns să arunce o privire, și când una, când cealaltă dintre cele trei fiice da fuga s-o ajute. Cei doi băieți se trăseseră la o parte, ca să nu le stingherească, așteptând răbdători, apoi își spălară mâinile într-un lighean de aramă. Masa mare, rotundă, scundă până aproape de dușumea, fu gata cu pâinea pusă pe ea. Sultana aduse și mâncarea, chiar atunci pregătită.

Monahul sta smerit la locul său, urmărind însă cu atenție ordinea care domnea în casă și, cu toate că nu încerca să lungească vorba cu gazda, se vedea că se gândește la ceva și cugetă adânc. Aici totul se desfășura după o rânduială tăcută, desăvârșită, și bătea chiar la ochi felul de a fi al gazdei, puțin nepăsător. Monahul observă că fiul cel mare și cele două fiice mai mari, fete la zece-doisprezece ani, semănau cu tatăl lor,

aveau aceleași capete mari, cu fața largă și frunțile bombate, iar fiul mai mic și fiica mezină aduceau mai mult cu mama lor, cu deosebire că băiețașul moștenise fruntea tatălui și era destul de năltuț. Fetița cea mică, de vreo opt anișori, era foarte frumoasă, cu o expresie încă nelămurită în frumusețea figurii, cu părul stufos și ușor buclat, dat pe spate și strâns într-o cosiță groasă, lucioasă. „Ce se ascunde sub aceste frunți largi și bombate, sub frumusețea asta încă nedefinită?” gândea monahul, străduindu-se să ghicească și crezând că ghicise.

Terminară de mâncat repede și în tăcere, masa fu ridicată, și copiii lui Stoian așteptau cu toții să se întâmple ceva. Venise doar un oaspe atât de neobișnuit. Va pleca el oare așa, în tăcere, terminându-se în acest fel totul? Așteptau să audă ceva din gura lui, cuvinte pe care să le țină minte pentru totdeauna, sau să facă ceva ce nu poate face oricine. Monahul știa ce așteptau acești oameni de la el, i se părea că-i cunoaște acum, că privirea lui pătrunde adânc în sufletele lor; în aceste suflete dormitau, netrezite încă, forțe neștiute, agonisite de șuvoiul nesecat al sângelui țâșnit din izvoare depărtate și aciuate acolo, stând încă în amorțire.

— Povestește-ne, părinte, despre mănăstirea Rila! spuse Stoian.

Toți cei din odaie se însuflețiră. Sultana se duse să îndrepte fitilul sfeșnicului cu un clește mic de fier, copiii ciuliră urechile, ochii le scânteiară, se traseră mai aproape, iar fetița cea mai mică se duse și se așeză pe genunchii tatălui ei. Monahul clătină capul, ridică privirea și o pironi undeva departe, în gol.

— Mănăstirea Rila este o adevărată minune, cuvântă el, ca și viața sfântului Ioan și a tuturor sfinților părinți care au trăit acolo. Mănăstirea se află sus în munți, ridicată și zugrăvită de mâini omenești blagoslovite, care au întruchipat credința noastră în lemn, piatră și vopsele. Ea este casa norodului, a întregului neam slav, care poartă mai multe nume, dar trăiește ca un singur suflet. Faima mănăstirii s-a întins până în marea țară rusească. O minune și mai mare este însă viața

sfântului Ioan, care a viețuit prin acele locuri pustii cu nouă sute de ani în urmă...

Și monahul povesti viața pustnicului, care învinsese prin posturi suferințele și ispitele trupului, care înțelegea graiul păsărilor și al animalelor sălbatice din munte. După asta le vorbi despre dumnezeu și despre apostolii și mucenicii creștini. Vorbirea și propovăduirea duhovnicului apucă pe nesimțite o altă cale:

— Noi nu suntem, spuse el, o turmă fără nume de oi necuvântătoare, ci suntem un popor numeros, care are graiul său. Suntem o revărsare din nețărmurita mare slavă, care cuprinde aproape jumătate din pământ. Rusia se întinde până la Oceanul Pacific și este cea mai mare și mai puternică dintre țări și regate. Rușii sunt frații noștri de sânge. Marele pământ rus este străbunicul nostru, de-acolo am venit noi, înainte cu veacuri. Dar iată, acum suntem proști și neînvățați, robi supuși, și până și slava domnului ne este întunecată, fiind siliți s-o auzim într-o limbă străină.

Lazăr, fiul mai mic al lui Stoian, nu-și lua ochii de la monah și fiecare cuvânt al lui îl simțea căzând ca o picătură de foc drept în inimă. Vorbele înflăcărate, rostite puternic și într-un fel deosebit, învâltorară repede mintea și sufletul copilului, care, cucernic și tulburat, începu să îngaime fără voie, în timp ce călugărul îl săgeta cu privirea:

— Numeros e norodul nostru, puternicul popor slav! Rusia, frumoasă țară! Apoi continuă cu un fel de mânie adâncă: Dar n-o fi oare poporul grec mai măreț și mai învățat decât toate popoarele?

— Ei, copile, copile, suspină călugărul, tu ai gustat din otrava străină! Fiecare popor e mare pentru sine. Au fost mari și grecii, dar noi nu am fost oare? Învață trecutul poporului tău, fiule, că ai de ce să te mândrești! Tu înveți grecește...

— Învăț.

— Orice învățătură e o bogăție, dar când ea este mincinoasă, e otravă pentru suflet. Profesorii fanarioți și cărțile lor ascund faptul că învățătura e nemărginită și-ți bagă în cap că nu e nimeni mai sus decât ei. Ei învăluie în minciună

și uitare slava propriului tău popor, ca să sădească în tine un suflet străin. Asta e otrava venetică de care îți vorbesc. Ținuți de veacuri în neagră robie, am rămas proști și neștiutori, iar fanarioții ne pot minți astfel mai bine, ca să ne amestece în turma lor, ca prin noi ea să se facă și mai numeroasă. Deschide-ți ochii, băiete, ferește-te de amăgiri străine, cunoaște-te pe tine și poporul tău! Vulturul zboară spre înălțimi cu aripile libere, pe când aripile noastre sunt ferecate și vor rămâne astfel până ne vom purifica inimile, alungând din ele otrava dușmănoasă și nimicitoare.

Nepoata lui Hagi Serafim sta la o parte, cu picioarele îndoite, privind înaintea ei. Se gândea: „Ce tot spune acest călugăr, care a pătruns fără veste în casa mea? Se arată deschis la minte și plăcut la vorbă, dar cum o fi el cu adevărat? Trăim și noi cum dă dumnezeu, ne temem de el și-i cerșim îndurarea și ocrotirea, când cade peste noi vreo pacoste. Am casa mea, am născut opt copii, stau tot în picioare de dimineață până seara, mă feresc de păcate și de străinul care umblă să mă năpăstuiască.”

— Omul nu trebuie și nu poate să trăiască numai pentru sine, auzi ea din nou glasul monahului și când îl privi, îi văzu ochii arzând cu o strălucire orbitoare. Îl ascultă mai departe: Avem casa noastră și copiii noștri, dar avem și poporul nostru, și pe cât suntem de slabi singuri, pe atât vom fi de puternici uniți împreună, toți frații, de-un sânge și de-o credință. Nu se află o carapace atât de vârtoasă ca să poată ascunde omul; sub ea vine corbul cel negru și o fărâmă cu clonțul.

Cea de-a doua fată a Sultanei se apropie și se ghemui lângă mamă-sa, puse capul pe genunchii ei și adormi repede. Sultana înălță privirea spre ai săi: „E târziu, ar trebui să se ducă la culcare și omul meu și copiii”. Monahul parcă îi înțelese privirea. Rosti cu vocea frântă:

— Să mergem, oameni buni, să ne culcăm!

Dar Stoian, ca un copil, abia că nu-l apucă de poale:

— Mai spune, părinte, mai povestește-ne despre patimile și minunile sfântului Ioan!

— Ajunge, ajunge atât! hotărî monahul și încruntă mâhnit

sprâncenele. Ceea ce omul nu poate vedea cu ochii lui și auzi cu urechile sale găsește în sufletul său.

Stoian luă sfeșnicul și-l duse pe monah în odaia cea mică. Cei doi băieți rămaseră să doarmă acolo, lângă vatră, ceilalți ducându-se, ca totdeauna, în camera vecină.

Noapte adâncă și tăcere deplină învăluiră întreaga casă. Dar rămase plutind și răsunând vocea monahului, anumite cuvinte ale lui, nu totdeauna bine deslușite, dar care frigeau ca focul. Sultana văzu pe Manda, fata cea mare, cum, înainte de a se culca, stătu multă vreme înaintea iconostasului din ungher, să se închine și să se roage. Niciodată până atunci nu se oprise atât de mult la icoană.

Ca de obicei, cea mai mică dintre fete se culcă între ea și Stoian. Sultana o simți că nu doarme. Se ridică, se aplecă aproape de chipul ei frumos și, în lumina care abia răzbătea prin ferestre, observă că zâmbește cu ochii închiși. Apoi o auzi murmurând:

— Ce mâini albe și mari are el...

Sultana nu pricepu ce puteau să însemneze cuvintele acestea, după cum nu pricepea, desigur, nici copilul care le rostise. Pătrunse însă neclar tâlcul lor adevărat și depărtat, și cu vocea gâtuită, mustrătoare, îndemnă pe frumoasa copiliță:

— Dormi, Cati, dormi!

Micuța Ecaterina, care în seara aceea urmărise tot timpul, ca într-o joacă plăcută, mișcarea mâinilor monahului, fața lui palidă, tremurul buzelor lui, strălucirea învăpăiată care-i țâșnea din ochi, se întoarse spre tatăl ei și adormi, păstrându-și surâsul. Stoian, care până atunci se temuse să nu tulbure cumva liniștea din odaie, suspină, fără să se miște în pat, cuprins de tulburare, tremurând tot de durere și plăcere.

— A suferit pentru dumnezeu, s-a chinuit rău sfântul... Uite, i se așază o păsărică pe umăr, urmă el cu vocea limpezită, și atunci cântă și-ți vorbește, și tu înțelegi totul, de parcă...

— Acuși se face ziuă. Când o să mai dormi? îl întrerupse supărată Sultana.

Nici Lazăr nu dormea în odaia de alături. Ciocane grele de fier izbeau și răsunau în pieptul lui, băteau aramă încinsă,

fierbinte. „Suntem un popor numeros! O revărsare din nemărginita mare slavă! Suntem proști, neștiutori și robi; până și cuvântul domnului ne este întunecat și-l ascultăm într-un grai străin! Tu ai gustat din otrava străină! În tine a fost sădit un suflet străin! Fanarioții ne amăgesc! Deschide-ți ochii!...” Lazăr stătu mult timp în pat, cu privirea încordată în întuneric, până la durere. Cine știe cât era de târziu, când îl smuci pe frate-său, care dormea lângă el:

— Mă fac și eu călugăr! Mă duc la mănăstirea Rila.

Cociu se trezi numaidecât.

— Încă nu dormi? Mâine ne așteaptă o zi de muncă.

Și adormi din nou, adânc, liniștit.

Casa meșterului Stoian se învălui în tăcere, dar liniștea care domnise până atunci în ea fusese năruită. Se înstăpânea o viață nouă.

*

A doua zi, întreaga familie a lui Stoian Glaușev se adună ca de obicei, de la mijitul zorilor, în odaia cu vatră. Monahul se spălă pe față, își făcu încet rugăciunea înaintea icoanelor și toți îl auziră când șopti:

— ...pace și mană cerească reverse-se peste această dreptcredincioasă casă...

Nu primi bucata de pâine pentru gustarea de dimineață, sorbind numai o cănuță cu apă. Înainte de a pleca, scoase din desagi o icoană litografiată a sfântului Ioan și o dădu Sultanei.

— Pune-o la iconostas și fie ca sfântul Ioan să ocrotească familia ta!

Sultana sărută mâna monahului și primi darul. Se apropiară să-i sărute mâna și copiii. Monahul ținu îndelung mâna lui Lazăr în mâinile sale mari și albe.

— Tu n-ai dormit tihnit în noaptea asta. Nu te teme! În frământări înalte și curate sufletul omenesc se purifică. Am aici două cărți și o să mă despart de ele pentru tine. Citește-le și răscitește-le! Ne-au venit din Rusia și sunt ferestre sfinte spre adevărul adevărat. Uite-le!

Scoase din desagi cele două cărți – se vedea că-i sunt scumpe – și le dădu lui Lazăr.

— Cred că sămânța va cădea pe pământ bun.

Se apropie, împinsă de maică-sa, și Ecaterina, cea mai mică dintre fiicele lui Stoian Glaușev. Monahul ținu mult și mânuța ei în mâinile lui și spuse ca pentru sine, cu ochii plecați:

— Mă tem de tine și de toți cei care te vor întâlni. Ferește-o, doamne, de păcat, să nu ajungă niciodată unealta păcatului! Să fie floare cu mireasmă dulce...

Fetița îl privea cu ochii mirați și zâmbitori. Când dădu drumul mânuței, monahul era vădit tulburat și se feri de privirea ochilor fetiței, negri și frumoși. Își puse desagii pe umeri și Stoian ieși să-l petreacă până la poartă.

— Dacă nu ai unde să înnoptezi deseară, poftește tot la noi...

— Mă mai duc puțin prin piață și deseară voi fi departe de orașul vostru. Cu bine, omule cumsecade!

Monahul de la Rila trecu prin Prespa ca un semănător pe un ogor arat. Și pe unde trecea, se stârnea în urmă-i un murmur slab, înăbușit, când de teamă, când de o spaimă bucuroasă:

— Vorbește împotriva fanarioților. Vorbește împotriva patriarhului și împotriva locțiitorului.

Cineva rosti semeț:

— A venit din Rusia!

Rumoarea înspăimântată se aduna în aceste câteva cuvinte. Undeva departe, dincolo de mare, Rusia se războia de câtva timp cu turcii. Ecoul marii bătălii din Crimeea[1] abia-abia ajunsese până aici. Și mai slabă mijea în inimile înrobiților nădejdea izbăvirii lor. Încă înainte de a începe războiul, prin oraș se avântă o hoardă sălbatică de turci și arnăuți, cu un drapel verde. Două zile prespănenii stătură încuiați în casele lor, morți de frică, o frică de robi. Bașbuzucii[2] treceau ca turbați, sfărâmau uși, jefuiau prăvălii. N-avea cine să înfrâneze furia lor războinică împotriva raialei fără de apărare. Multă vreme după asta nu se mai auzi nimic despre război. Doar câte un agă, rămas lângă cadânele lui,

---

[1] Războiul Crimeii (1854-1855), care a opus armatelor rusești pe cele aliate ale Turciei, Franței, Angliei și Piemontului.
[2] Voluntari turci aparținând trupelor neregulate, vestiți prin cruzimea lor.

mai înjura bezmetic în piață pe „moscoviți” și pe toți ghiaurii. Apoi, deodată, prin turcime începu să se cânte un imn preamărind grozava putere și vitejie a osmanlâilor. Și din nou inimile robilor se chirciră de frică. Dar nu pentru multă vreme. De peste ape și uscat, de peste câmpii și codri, ajunse până în Prespa vestea unei mari izbânzi rusești. Undeva pe Marea Neagră, la Sinope, vapoarele rusești nimiciseră flota turcească. O nouă biruință a neînvinselor oști rusești! Mutrele turcilor, până atunci prea încrezute, se întunecară, iar în ochii robilor licări din nou nădejdea eliberării. Acum prespănenii râdeau de vitejescul cântec turcesc și trimiteau pe toți osmanlâii, cu sultanul lor cu tot, în fundul mării. Mai târziu s-a auzit că și alte țări se ridicaseră împotriva Rusiei, alergând în ajutorul turcilor, dar nimeni, nimeni nu l-a putut birui pe Moș Ivan[1]. Și călugărul ăsta, la ce venise? Of, doamne, îndură-te de toți creștinii!

Servitorul obștii dădu fuga prin târg să-l găsească pe monah și să-l aducă la obște. Se afla acolo locțiitorul vlădicii. Ca să fie numai ei singuri, îl scosese afară din odaie și pe conțopist.

— Cine ești tu? îl întrebă pe monah. Ce cauți la Prespa?

Călugărul îi răspunse tot în grecește:

— De la Rila vin. Sunt bulgar și mă aflu aici printre bulgarii mei. Ce cauți tu însă printre ei? Pe-aici nu prea se află oameni din neamul tău.

— Ești prea îndrăzneț! Cine ți-a îngăduit să strângi danii pentru mănăstirea voastră? Îți poruncesc să te întorci fără zăbavă de unde ai venit. Aici se zidește biserică, și tu silești oamenii săraci să dea pentru biserici și mănăstiri străine.

— Tu ești mai îndrăzneț decât mine, fanariotule! Eu iau numai ceea ce-mi dau din inimă bunii creștini. Pentru ei, tu ești străinul aici, nu eu. Tu ești acela care trebuie să plece din acest oraș înaintea mea.

Călugărul ieși și porni iarăși prin târg. Când ajunse la prima prăvălie, spuse:

— Găsiți-vă un păstor mai bun! Dacă păstorul e străin, el va

[1] Poreclă dată de bulgari Rusiei.

duce turma într-un țarc străin, ca s-o mulgă și s-o tundă fără milă.

După el, ieși din obște și locțiitorul. Prespănenii îl văzuseră de multe ori intrând la căimăcămie. Îl zăriră câțiva și acum. Nu stătu mult acolo și se întoarse la obște. Curând după el, ieși din căimăcămie zapciul[1] Redjele, cu un bici în mână, și porni prin târg în căutarea călugărului. Se năpusti asupra lui și-l izgoni din oraș. Călugărul trecu pe străzi cu fața însângerată. Așa rămase el mult timp în amintirea prespănenilor.

IX

Se răspândi vestea că de Sfântul Pavel se va pune și se va sfinți piatra de temelie a noii biserici. Cu mult înainte de a suna clopotul în dimineața aceea, în încăperea mică a vechii biserici începură să se adune credincioșii. Nu era loc pentru toți, și oamenii umplură și pridvorul îngust, apoi și curtea din jurul ei, dar cum nici în curte nu mai puteau pătrunde, se buluciră în fața porții. Venise tot norodul – bărbați, femei, copii. Bărbații stăteau cu capetele descoperite și afară, în curte și pe stradă; femeile și copiii mai mici se îngrămădiră într-o parte, despărțiți de bărbați. După ce clopotul bătu, cei mai bătrâni, care cunoșteau rânduiala slujbei, o urmăriră în gând; îngânau troparele, se închinau, și ceilalți se luau după ei când ridicau mâna să-și facă semnul crucii. Cântecele bisericești se răspândeau afară, sub cerul senin al verii; sute de mâini se agitau în închinăciune și toată mișcarea asta se tălăzuia în valuri dinlăuntrul micii biserici. Tot de acolo se auziră și se împrăștiară glasuri:

— Faceți loc! Faceți loc!

Mulțimea se mișcă, se desfăcu în două, și pe mijlocul ei se trase o potecă. La început se ivi, deasupra mulțimii de capete, marea cruce argintată, după care se orânduiră prapurile și odoarele bisericești. Mulțimea forfoti iarăși într-un murmur surd. Cei ce erau în față se trăgeau înapoi, iar cei din urmă se

[1] Funcționar inferior de poliție, corespunzător sergentului de stradă.

împingeau înainte. Poteca se făcu tot mai largă și pe ea înaintau locțiitorul vlădicii și toată preoțimea, înveșmântați în odăjdii strălucind în lumina soarelui. Când preoții care urmau prapurile ajunseră în uliță, gloata năvăli după ei, se învălmăși, și cine era în față rămase la coadă, femeile pomenindu-se la urma tuturor. Se porni cu încetul convoiul lung; mulțimea amuți; se auzeau numai psalmodierile preoților și târșâitul surd al miilor de pași. În spatele popimii veneau vreo zece membri ai obștii și toți ciorbagiii orașului. Îndată după ei, în mijlocul valului mulțimii, mergea Stoian Glaușev, însoțit de fiii săi. Ținea capul sus, de parcă ar fi vrut cu tot dinadinsul să fie văzut. Fața-i era toată zâmbet și privirea îi rătăcea departe, undeva peste prapurile care se legănau în vânt.

Locul unde urma să se zidească noua biserică nu era departe, ci numai la câteva străzi. În fața lui se deschidea o piață, de aceea îl și socotiseră potrivit pentru biserică. Când alaiul neastâmpărat și pestriț al copiilor, care mergeau în frunte, ajunse în acea piață, întreg cortegiul se opri. Rândurile se strânseră și cei care veneau mai în urmă văzură crucea și prapurile legănându-se pe loc. Se iscară acolo întrebări, exclamații:

— De ce s-au oprit? Ce s-a întâmplat? Mișcați-vă, bre, oameni buni!

Nimeni însă nu mai putea face vreun pas înainte. La capătul străzii, spre piață, erau postați cinci zapcii înarmați, care dădeau din mâini:

— Nu se poate! înapoi! E oprit!

Din rânduri ieși Avram Nemtur, care păși spre comandantul zapciilor.

— Redjele, șefule, de ce nu lași oamenii? Mergem să facem o slujbă la locul noii biserici.

— E oprit, ciorbagiilor! Așa mi s-a spus: să nu vă dau drumul. Nimănui n-o să-i dau drumul. Dacă vrei, du-te la căimăcămie și întreabă de ce.

Avram Nemtur se întoarse la tovarășii săi din obște, care se strânseră îndată în jurul lui.

— Să ne întoarcem, le spuse el, oamenii să se împrăștie, iar

noi o să ne ducem la căimăcămie să întrebăm ce rost are oprelіștea asta.

Mulțimea se înghesuia tot mai mult din spate, deși văzuseră toți că zapciii le tăiau drumul.

— De ce ne opresc? Doar n-am plecat să facem vreun rău. Avem firman de la sultan să zidim biserică.

Strigătele care se auzeau ici și colo stârniră în mulțime și mai multe vaiete și blesteme, dar cu voci înăbușite, să nu audă cumva turcii. Ulița îngustă se umplu de freamăt.

Meșterul Stoian Glaușev sta tăcut; fața-i era însă palidă, ochii larg căscați și tremura tot, ca apucat de friguri. „Iată, gândea el, ni s-a pus dușmanul în cale și nu ne lasă. Povățuiește-mă, doamne, începu să se roage Stoian cu o însuflețire crescândă și fața-i îngălbeni și mai mult, povățuiește-mă ce să fac, sunt gata să îndeplinesc voința ta și nu mă tem de nimic!”

Parcă nu mai era stăpân pe sine. Dădu la o parte pe fiii săi și se pomeni față-n față cu Avram Nemtur, printre ceilalți membri ai obștii și ciorbagii. Căscă gura. Gâtul îi era uscat, glasul îi tremura:

— Spune numai o vorbă, ciorbagi Avrame, și eu voi face drum să treacă poporul, orice s-ar întâmpla cu mine!

Avram Nemtur îl privi uluit.

— Ce, omule, vrei să faci răzmeriță? Stai la locul tău!

Îl mustrară și alți câțiva dintre ciorbagii și Stoian se trase înapoi, rușinat. Când fu iarăși lângă fiii săi, parcă voi să-și îndreptățească îndrăzneala și murmură:

— Fie cum vreți! Voi știți mai bine, poate că eu greșesc. Dar, adăugă el cu glas mai puternic, sfinții și apostolii nu se dădeau înapoi din fața dușmanului și nici chinurile nu-i înfricoșau. Nu, nu suntem vrednici...

De când călugărul înnoptase în casa lui și istorisise patimile lui Ioan din Rila, se gândea mereu la sfinți și mucenici; însuflețirea ce-o simțise la auzul faptelor și isprăvilor lor creștea. Năzuia să sufere ca și ei pentru neam și credință. I se păruse că tocmai a sosit un astfel de ceas, dar se sperie singur la gândul îndrăzneț de a fi și el ca sfinții și mucenicii și

se potoli repede, rușinat.

Se întoarseră. Și marea cruce argintată, și prapurile, și preoții cu membrii obștii după ei, toți cu capetele plecate. Mulțimea se înghesui pe lângă ziduri, ca să le facă loc. Câțiva dintre membrii obștii și unii ciorbagii se suceau când într-o parte, când într-alta și spuneau oamenilor:

— Mergeți cu toții pe la casele voastre! Veți afla din vreme când se va face sfințirea locului. Obștea va hotărî. Mergeți în liniște și stați cuminți!

Mulțimea se împrăștie încet, preoții duseră crucea și prapurile la biserica veche, iar membrii obștii și mulți alți ciorbagii se adunară în cancelaria obștii. Nu aveau ce hotărâri să ia și Avram Nemtur spuse:

— Să ne ducem chiar acum la caimăcămie, să întrebăm de ce ne oprește să sfințim locul noii biserici!

Se ridicară toți membrii obștii, împreună cu locțiitorul vlădicii, și se duseră la caimăcămie. Caimacamul îi primi cu răceală, ba chiar supărat:

— Dar ce se întâmplă prin mahalalele voastre, ha? Ce sunt steagurile alea? De ce răsculați raiaua, ciorbagiilor? Padișahul face rezbel cu moscovitul și voi...

După ce mai așteptă puțin, ca nu cumva caimacamul să nu fi terminat ce avea de spus, Avram Nemtur, care grăia cel mai bine turcește, răspunse:

— Nu, caimacam efendi, raiaua nu se răscoală. Suntem supuși, oameni de credință creștină sub aripa padișahului, dumnezeu să-i dea viață lungă. S-a adunat poporul și ne ducem să citim o molitvă la locul unde vom zidi biserica. N-au fost niciun fel de steaguri, ci numai semnele noastre bisericești.

— Hm! ridică din umeri turcul. Niciodată până acum nu s-a mai făcut așa ceva. Apoi, după cum v-am mai spus-o: aveți biserică și, poftim, voi vreți să faceți încă una.

— Avem firman de la sultan pentru ea, caimacam efendi!

Turcul se ridică de la locul lui cu fața înroșită de ciudă.

— Aveți firman de la sultan, știu! Dar ce fel de temelii ați săpat acolo? De ce o biserică atât de mare pentru un oraș ca

al nostru? Nu se poate așa, ciorbagiilor! Vi s-a întins un deget și voi apucați toată mâna. Biserica voastră trebuie să fie mai mică și, să știți, nu mai înaltă de zece arșini.

— Dar am început-o, caimacam efendi, se împotrivi rugător ciorbagiul Avram.

— Ați început-o fără învoire. De aceea vă spun abia acum. Biserica cea veche e mică, dar cu cea pe care o faceți veți avea două și vă ajunge.

Membrii obștii se întoarseră abătuți la cancelarie. Unul din ciorbagii spuse:

— Să-i mai strecurăm ceva în mână și se va înmuia.

— N-avem prea mulți bani de dat, rosti nerăbdător Avram Nemtur.

— N-ar fi trebuit, făcu un altul dintre ciorbagii, solemnități și atâta tevatură. Am adunat tot poporul, am scos și prapurile. Suntem raia turcească, să nu uităm!

Avram Nemtur continuă:

— Să trimitem o nouă jalbă la Stambul și să așteptăm, poate ni se îngăduie să zidim biserica așa cum vrem noi. Dumnezeu știe cât o să mai așteptăm și ce va fi...

Poporul se potoli repede, lăsând toate aceste griji pe seama obștii.

X

Vremea trecea la Prespa fără să se bage de seamă, zile, luni și ani se depănau pe nesimțite, toate cam la fel, în muncă și griji necontenite, cu nevoile de fiecare zi, mereu aceleași în viața simplă a acestor oameni. Prin alte părți se petrecuseră revoluții, prefaceri care schimbaseră soarta oamenilor, spiritul de eliberare a omului înscria cuceriri epocale, popoarele libere din lume se frământau însuflețite de idealuri îndrăznețe, luptau cu elan pentru tot mai multă fericire. Aici, în acest colț pierdut și uitat din întunecatul imperiu al sultanilor, abia ajungea răsunetul stins al evenimentelor. Ele treceau ca un val care udă tăcut țărmul pustiu, împins de ultima rafală a furtunii care se potolește pe întinsul îndepărtat

al mării. Amuțiră și cele din urmă bubuituri ale tunurilor din jurul îndepărtatului Sevastopol, se ofiliră și speranțele înrobiților. Trecură doi, trei, patru ani și la Prespa nu se petrecu nimic mai de seamă. Chiar și de noua biserică nu se mai pomenea decât rar de tot. Așa trecură anii, într-o zadarnică așteptare.

Liniștiți și pe nesimțite, se scurseră acești ani și pentru familia lui Stoian Glaușev. Băieții lui creșteau și deveneau bărbați. Lucrul în atelier nu contenea. Lazăr, fiul mai mic, mai învățase încă doi ani la Ohrid și trecea drept cel mai învățat tânăr din Prespa, dar nu se deprinsese să ciocănească bine arama la tejgheaua tatălui său. Glaușevii trăiau și munceau, fiecare la locul lui, în felul înstăpânit de veacuri. Tatăl câștiga pâinea, mama vedea de gospodărie, băieții ajutau tatălui, fetele ajutau mamei. Toate se întâmplau la timpul lor, cum se știa din moși-strămoși: liniștit, fără încurcături, după deprinderea moștenită sau însușită. Toți se sculau din zori și se culcau devreme seara. Fiecare își făcea treaba ce-o avea de făcut, după vârsta lui și locul în familie, fie acasă, fie în atelier, pentru sine și pentru întreaga familie. Dar oamenii nu sunt aidoma stâncilor din munți sau copacilor din pădure...

În vatră pâlpâiau lemnele și Stoian sta aproape de foc, rezemat pe perna brodată de la perete. De câtva timp se învățase să fumeze și în clipa aceea se lupta cu acest nărav al lui și cu frica de Sultana, care-l certa, îi ascundea punga de tutun, luleaua și amnarul. Simțea că tocmai bine s-ar potrivi atunci să aprindă o lulea bine îndesată. Abia cinaseră; rămânea destul timp pentru dormit, în noaptea asta lungă și nesfârșită de toamnă târzie.

Sfeșnicul înalt de fier era pus jos, în fața vetrei. În jurul lui stăteau așezate, cu picioarele îndoite sub ele, Sultana și cele trei fiice – Manda, Nona și cea mai mică de ani, Ecaterina. Toate patru împleteau sau coseau fără zgomot, fără să scoată o vorbă, pline de hărnicie. Numai Ecaterina ridica din când în când capul și-și rotea privirile în toate părțile. Mai aproape de sfeșnic sta Lazăr. Citea o carte mică, dar groasă, cu foile scorțoase, cu coperțile de lemn și încuietori de alamă. Ținea

cartea departe de ochi, luminat de flăcăruia puternică și cufundat adânc în citire. Din felul cum sta, din expresia feței lui, se vădea solemnitatea faptului ce-l împlinea: citirea unei cărți era lucru sfânt și toți cei din jur tăceau, așteptând parcă să se petreacă ceva măreț și dorit. La o parte de ceilalți sta Cociu; fiul mai mare, și, la lumina sărăcăcioasă care ajungea până la el în pete palide, cioplea și netezea cu un briceag ascuțit o bucată de lemn, ferindu-se parcă să nu facă zgomot. În hogeag șuiera vântul de toamnă, în odaie era răcoare, căldura din vatră abia se făcea simțită. Acolo, aproape de foc, se ghemuise pisica și torcea ușor, cu ochii închiși.

Ecaterina nu răbda niciodată mult timp liniștea și muțenia, iar în seara aceea parcă toți din odaie se juraseră să nu deschidă gura. Ba se înfiora speriată de șuierul vântului din coș, ba îi scânteiau ochii cu o strălucire veselă și-și mușca buzele să nu izbucnească în râs. Împlinise doisprezece ani și Sultana nu-i îngăduia niciun răsfăț. Ecaterina tâlcuia fiecare privire, fiecare mișcare a tatălui ei, așteptând de la el să năruie până la urmă omorâtoarea tăcere, dar Stoian pregeta. Fata înțelese totuși că și el era nerăbdător de a vorbi și, nemaiputând să se stăpânească, dădu drumul unui hohot sonor de râs, care umplu încăperea largă.

— Ce, ce te-a apucat iar? o repezi Sultana, fără să ridice ochii de pe lucrul ei.

— Ce te hlizești, fato? o certă și Stoian, dar în vorba și în privirile lui străbătea bucuria și mulțumirea, cu greu stăpânite. Ia ridică-te! porunci el supărat și pentru că i se păru că luase tocmai tonul potrivit, continuă mai dârz: Scoală și adu-mi luleaua și tutunul și uite, aici în vatră, găsești și un cărbune aprins!

Sultana îl privi în tăcere, apoi mormăi:

— Iar ai să împuți odaia.

Învoirea îi fusese dată așadar și Stoian începu să-și umple luleaua.

Lazăr închise cu băgare de seamă cartea și o lăsă pe genunchi, dar gândul îi rămase la slovele ei. Stoian se grăbi să spună ceva, ca nu cumva înviorarea ivită să se curme

iarăși.

— Zi ceva, Laze! Ce citeai tu acolo?

Toți ciuliră urechile, până și Ecaterina. Laze era om învățat. Citea și putea chiar să vorbească pe grecește, știa și slavonește și când se așeza să scrie, parcă înșira mărgele mărunte. Și de pe față i se cunoștea că trăiește mai mult cu sufletul, cu toate că era încă foarte tânăr, de-abia îi dăduseră tuleie negre și subțiri deasupra buzelor. Muncea la prăvălia tatălui său și muncea cu osârdie. Se vedea totuși că ciocanele sunt prea grele pentru el, dar și Stoian îl lăsa mai slobod. Văzând așa, Lazăr se apuca să citească sau căuta prin oraș oameni cu carte, să stea de vorbă cu ei și să discute ca între cărturari. Și Stoian, și Sultana, și toți ceilalți hotărâseră ca el să se facă popă. Adevărat că Lazăr cânta la biserică, avea voce frumoasă, ca și taică-său, dar nu deschidea niciodată gura să spună și el ce gândea să se facă. Într-un timp, câțiva din oraș îi propuseseră să-l înlocuiască pe conțopistul obștii, care îmbătrânise, dar Lazăr nu primi.

— Asta nu-i o treabă pentru mine. Să stau toată ziua în loc și să fiu slugă celor de la obște. Și numai pentru opt sute de groși pe an?

— Dar ce gândești să te faci, băiete? îl întrebă Stoian, care s-ar fi mândrit ca feciorul lui să fie pisarnicul obștii, să se afle printre ciorbagii.

— O să văd. S-ar putea să rămân lângă tine și să bat cu ciocanul. Ce, meseria ta nu-i bună?

— Știi bine că da. Meseria mea e de aur, fiule.

Când Lazăr deschidea gura să spună ceva, toți amuțeau ca să-l asculte, deși era atât de tânăr. Cum nu se grăbea să răspundă tatălui său, Stoian adăugă:

— Ei, de-aș ști și eu să citesc, mi se pare că n-aș mai scoate capul din bucoavne. Învață-mă și pe mine, bre Laze, să citesc!

Lazăr se porni să vorbească și se vedea bine că nu întâmplător și nu așa deodată îi trecuseră prin cap gândurile ce le rostea:

— Citeam, tată, despre faptele apostolilor. Ei au umblat peste tot pământul să propovăduiască învățătura lui Isus. Au

luptat împotriva idolilor, împotriva necredinței și a ereziei. Au pribegit peste mări și țări, flămânzi și însetați, au trecut prin foc și sabie, printre popoare felurite, care s-au urnit după ei ca turmele după păstorii lor. I-au urmat pe apostoli conducători de popoare, filozofi, dascăli, iar poporul nostru stă neajutorat ca un orfan.

Tăcu. Ceva îl împiedica. Îl chinuia un gând și deodată se porni din nou:

— Am început să zidim biserica și ne-am oprit. Săpăturile pentru temelii stau căscate ca un mormânt. Se năruie și se astupă, de parcă nu s-a făcut nimic, de parcă n-ar fi pornit niciodată norodul să ridice acolo lăcaș sfânt. Am căpătat firmanul sultanului, dar caimacamul nu ne lasă să clădim, nu ne îngăduie el, guvernatorul. Ce de rugăminți, ce de jurăminte, ce de rușfeturi! Popor orfan suntem, și dacă nu ne putem ajuta noi singuri, nimeni altul n-o să ne ajute.

— Cât a trăit Clime Bencov, dumnezeu să-l ierte, era cine să conducă treburile bisericești, spuse Sultana. De când a murit el, s-a pus capăt la tot.

— Da, da, adeveri Stoian, Clime Bencov era un om și jumătate, dar a murit de timpuriu, dumnezeu să-l ierte. Dar și el, când a avut în păstrare avutul bisericii, dădea bacșișuri, s-a dus pană la Stambul și l-au stors de bani și acolo. Bine spune Lazăr că noi suntem ca niște orfani, ca niște osândiți. Ei, dacă s-ar ivi cineva, o mână tare, să conducă poporul…

Lazăr se cutremură, înălță capul să spună ceva, dar nu rosti nicio vorbă. Nu cuteza să dea drumul cuvintelor care-i veniseră pe buze, să lase să izbucnească strigătul care i se isca în piept: „Eu voi conduce poporul, eu, eu!”

Maică-sa îl urmărea din ochi cu strășnicie. Îl văzu pălind la față, dar fiindcă nu spunea nimic, se aplecă și ea din nou asupra lucrului din mâini.

Tăcerea coborî iarăși. Flăcăruia sfeșnicului începu să tremure, să joace. Umbre nelămurite, pete albe fâlfâiră pe pereți, pe covoarele de pe jos, pe tavan, pe fețele oamenilor din jur. Sultana căută din ochi cleștele cu care stingea lumânarea, dar nu-l văzu pe-aproape și lăsă lumânarea să

pâlpâie până s-o mistui singură. Nimeni nu cuteză să mai scoată o vorbă. Stoian vru să spună și el ceva despre apostoli și mucenici, dar nu se pricepea cum să lege faptele lor cu zidirea noii biserici din Prespa. Ar mai fi putut spune ceva și Lazăr, dar sufletul lui, fraged încă, nu avea destulă îndrăzneală. Se simțea îmboldit de un elan furtunos, dar nu găsea puterea de a-l lăsa să izbucnească. Numai mamă-sa ghicea în ce foc ardea sufletul lui și aștepta ca el singur să vorbească într-o zi. Aștepta ziua aceea cu nădejdi încețoșate, dar și cu mândrie.

Ei, dar micuța Ecaterina nu putea suferi multă vreme să vadă în jurul ei atâția oameni duși pe gânduri, sau poate cine știe ce diavol ascuns o tot îndemna să se lege de ei, să-și găsească ceva de joacă, ceva care să-i zgândăre pe ceilalți și să-i scuture din amorțeală. Aruncă o privire iute în jur, ochii ei frumoși sclipiră de istețime și, când nimeni nu se aștepta, izbucni:

— Mamă, fetele din mahala vorbesc că-l însurăm în curând pe Cociu, și după aia o mărităm pe Manda. E adevărat, mamă?

Sultana o săgetă cu o privire încruntată, ba o și plesni peste gură cu dosul palmei:

— Măgăriţo! Nu-ți dai seama ce spui!

Manda se aplecă și mai mult pe lucrul ei, iar Cociu se tulbură atât de tare, încât, chiar în umbra unde sta, se văzu cum îi ard obrajii îmbujorați. Ecaterina nu aflase nimic de la prietenele ei, dar observase și auzise prin casă că se pregătește ceva pentru fratele ei mai mare și pentru Manda. Isteața fetiță pătrundea până în cele mai ascunse gânduri ale mamei sale. Manda împlinise șaisprezece ani, veniseră pețitori s-o ceară, și Sultana însăși începuse să se gândească la unele fete, căutându-și noră pentru Cociu. Era timpul să-i căpătuiască și pe el, și pe Manda, dar nepoata lui Hagi Serafim voia ca prin căsătoria copiilor ei să pătrundă în familiile cele mai înstărite și mai de seamă din oraș, ca să mai salte numele familiei, numele lui Stoian Glaușev, care venise de la țară. Refuză pe pețitorii care veniseră, nu-i plăcea una,

nu-i plăcea alta, plăsmuia în mintea ei felurite planuri tainice cu privire la Manda, Cociu și, după ei, Nona. Cu Lazăr o să meargă mai ușor. Uite, Bojana de peste drum, unica fiică a lui Clime Bencov, împlinise de curând vârsta măritișului și de pe acum se topea după Lazăr. Apoi, de ce-o fi venind atât de des pe la fetele ei Nia, singura fiică a lui Avram Nemtur, atât de frumoasă și de bogată?... O, cu Lazăr o să fie cel mai lesne și cel mai bine! Băiatul ăsta s-a născut cu stea în frunte...

Cati uitase de palma primită, totuși nu îndrăzni câtva timp s-o mai privească pe mamă-sa în ochi. Nu putea sta însă așa prea mult și isteața copilă încercă să înmoaie mânia Sultanei și să-i câștige bunăvoința, ca și cum nimic nu se întâmplase. Își încolăci brațul subțire pe după gâtul fratelui mai tânăr și, cu o mutră îngerească pe fețișoara ei frumoasă, întrebă cu glas mieros:

— Iar tu ai să te faci apostol, bădie Laze, nu-i așa?

— Bre, mare diavol mai e și fetița asta! se izbi cu pumnul peste genunchi Stoian Glaușev și o privi înveselit.

Fața încruntată a nepoatei lui Hagi Serafim începu să se însenineze și Stoian se grăbi să-și mai umple, a doua oară în seara aceea, luleaua.

XI

Când se împrimăvără în acel an și soarele începu a dogorî, Lazăr Glaușev văzu în câteva locuri din oraș cum oamenii se pregăteau să-și meremetisească – unul un perete, altul o căsuță sau un gard. Și la el acasă se vorbea de clădit. Stoian se gândea să zidească încă o odaie lângă casa veche: când fiu-său cel mare se va însura, să-și aibă și el cuibul lui. Primăvara se arăta buiacă și veselă de-ți era mai mare dragul să trăiești. Fiecare viețuitoare se bucura de soarele cald, de umezeala caldă și aducătoare de belșug a pământului.

Lazăr Glaușev ar fi împărtășit fericirea tuturor, dar avea un foc la inimă, care pârjolea de parcă strânsese în sine grijile întregului oraș.

Netăgăduit, ținta tuturor prespănenilor era zidirea noii

biserici. Trecuse destulă vreme, fără ca lucrul să reînceapă și astfel despre biserică se pomenea tot mai rar. Câteodată, așa fără veste, iarăși se vorbea de ea, părea chiar că zidirea va începe curând, dar la prima piedică înceta și lucrul, și vorbăria. Dârzenia oamenilor nu ținea decât până la primul obstacol, oricât de mic. De veacuri, poporul acesta se deprinsese să trăiască supus, asuprit, cum putea. Cu cât sufletul lui Lazăr Glaușev se înălța spre lumină, pentru a fi mai pregătit, mai curat, mai îndrăzneț și puternic, cu atât îl revolta mai mult resemnarea și supunerea mulțimii și se înarma cu curaj, cu tărie, astfel ca într-o zi să-și poată ridica glasul și să înfăptuiască ceva, să conducă el poporul asuprit. Într-acolo îl duceau gândurile și se lupta cu slăbiciunea sa față de marele act eroic, pe care singur și-l propusese. Mai ales acum, când tot ce era viu se trezea din somnul lung de iarnă și dobândea puteri noi.

Lazăr vorbi la început celor de acasă:

— Văd că Ione Belcev se pregătește să-și ridice casă. Și Tane Mutca, adăugă el. Apoi, deodată, strigă: Dacă nici anul acesta nu începem biserica, n-o mai începem niciodată!

— Așa e, fiule, așa e! fu de aceeași părere tatăl său. Nu e cine să ne împingă, uite-așa, cu parul să ne mâie din spate.

În câteva săptămâni Lazăr slăbi, ajunse o umbră. Nu dormea nopți întregi și abia de băga doi-trei dumicați în gură. Se hotărâse să cuvânteze în biserica veche în fața întregului popor, dar scăpă prilejul în două sărbători, una după alta. Se gândea să vorbească din amvon, de parcă acest lucru era de mare însemnătate, sau de pe treptele jilțului vlădicii, care rămânea totdeauna gol. Citise de multe ori în biserică *Apostolul* și văzuse cum îl ascultau cei îngrămădiți în jurul lui, cum îi sorbeau cuvintele cei câțiva pioși. Dar tocmai asta era și teama lui cea mare: cum va izbuti să vorbească atunci când spre el se vor întoarce sutele de priviri? Repeta, repeta mereu în gând ceea ce va spune poporului și atâta se pregătise pentru clipa când se va ridica în biserică și-și va dezlăcătui gura, încât în ziua când se întâmplă acest lucru totul se înfăptui ușor, parcă insuflat de o voință străină.

Era duminică și Lazăr ceru să citească el *Apostolul*. Îl lăsară, fiindcă rostea limpede fiecare cuvânt și avea voce frumoasă. Îl citi, dar nu într-una din strane ca altă dată, ci rămase acolo, lângă jilțul vlădicii. Slujba tocmai se sfârșea și, înainte de a fi rostite de către preoți ultimele psalmodieri, Lazăr păși și se urcă pe prima treaptă din fața tronului, apoi pe a doua. Tânărul nu mai era stăpân pe sine, nu mai vedea nimic, nu mai auzea nimic. O negură cenușie se împânzea în jurul lui, o pustietate și o beznă groaznică i se căsca în minte.

— Creștini dreptcredincioși, începu el cu vocea atât de înceată încât singur nu și-o auzi, apoi și-o încordă și strigă tare: Fraților!

Simți cum în mica biserică se așterne o tăcere deplină. Îl ascultau cu toții și nu mai putea da înapoi. Lumânările aprinse din jur străluceau puternic și el își aținti privirea către ungherul întunecat din fund. Vorbele îi veneau pe buze singure, nici el nu-și dădea seama cum.

— Ne închinăm și ne rugăm în fiecare sărbătoare, dar credința nu ne este prea puternică. Ba, ierte-mă toți preoții bătrâni și tineri de-aici, voi spune că ne este slabă. Se zice că având o credință puternică izbândești totul, poți muta până și munții din loc, și iată, noi am lăsat ca vreme de patru ani să se caște, ca un mormânt deschis, temeliile bisericii noastre noi; se năruiesc, se umplu de apă, de noroi; fel de fel de jivine se prăsesc în ele.

Se stârni larmă, ropot, și Lazăr se întoarse cu fața spre mulțimea din jur. Văzu fețele tuturor îndreptate spre el și i se păru că cineva vrea să-l oprească, să i se opună, și atunci continuă cu glas și mai apăsat. Cuvintele lui răsunau ca un dangăt în tăcerea înstăpânită din nou în lăcaș.

— Nimeni nu începe să-și ridice casa plin de obidă și tremurând de frică. Iar nouă, care am pornit să zidim biserica noastră, casa noastră comună, a poporului, bucuria trebuie să ne fie de o sută de ori mai mare. Cui facem rău și de cine ne temem? Să mergem acolo, fraților, să ducem mai departe lucrul început și usuce-se, blestemată fie mâna care se va ridica să ne oprească!

Lazăr mai rosti și alte asemenea cuvinte, ca să-i însuflețească pe prespăneni. Când sfârși cuvântarea, se închină cu mâna tremurândă și coborî de pe treptele înalte. Se iscă un freamăt, astfel că nimeni nu mai auzi ultimele cuvinte ale slujbei. Puțini se mai duseră să ia anafora. Mulțimea care umplea biserica se îngrămădi toată la ușă. Câțiva, nu se mai ține seamă cine, ieșiră plini de însuflețire în pridvor, urmați de mulți alții și începură să se înșiruie și să strige:

— Să mergem cu toții acolo, la biserica nouă! Aduceți lopeți și târnăcoape! Să începem, să începem din nou! Oameni buni, despărțiți-vă în grupuri mai mici, câte trei, câte cinci, să nu tăbărâm toți deodată! Să vină acolo și doi preoți să citească repede o molitvă! Cu chibzuială, oameni buni, cugetați totul cu pricepere!

Se împrăștiară cu toții pe la casele lor, apoi începură să se adune în pâlcuri mici la locul unde avea să fie zidită biserica cea nouă. Mulți veniră cu lopeți, târnăcoape și alte unelte de zidărie, fiecare cu ce găsise. Veniseră unii și cu ciocane, ferăstraie, mistrii, cu toate că era încă prea devreme să se facă ziduri, să se taie grinzi, să se bată cuie. Au săpat o groapă adâncă, au pus în ea piatra de temelie, și cei doi preoți au citit rugăciunea. După asta, toți – bărbați, femei, copii – se avântară la treabă cu înfrigurare, cu multă însuflețire. Nu ajungeau uneltele pentru toți și unii scurmau pământul cu mâinile goale. Trebuiau săpate din nou gropile de temelie și curățate, ca după aceea să înceapă zidirea. Fuseseră aduse încă mai demult pietre, și oamenii se repeziră la ele; ca niște furnici aprige, le-au cărat pe toate mai aproape de săpături. Cioplitorii începură a ciocăni cu dalte și ciocane, scârțâiră căruțele, aducând nisip de la gârlă și lemne tocmai de pe munte. Meșterii zidari își puseră șorțurile de meșină, își ocupară locurile cu ifos, dar cu mult mai mare era zelul nenumăratelor ajutoare voluntare. Printre ei se afla și Stoian Glaușev cu fiii săi, toți trei veniți să dea o mână de ajutor muncii colective. Stoian arunca din când în când, în jur, o privire plină de mândrie și murmura ca pentru sine:

— Munciți, munciți acuma cu toții... Să nu fi fost Laze al meu, nimic nu se făcea. Ce zici, strigă el fără veste către un cunoscut din apropiere, frumos a grăit fiul meu, a?

— Frumos, a grăit frumos, dumnezeu să-i dea sănătate! Are o gură de aur!

Stoian își netezi cu dosul mâinii mustața și se aplecă să ridice un bolovan greu de aproape o sută de ocale.

Munciră astfel până după-amiază târziu, fără să fi venit cineva să-i stingherească. Se strânseră membrii obștii, duhovnicii și ceilalți ciorbagii, chemară pe meșterii zidari, chemară și pe mulți dintre târgoveți. Nefiind cine să-i conducă, toți se întreceau să poruncească, dar treaba era de folos obștesc și se gândea fiecare cum să ajute mai bine. În cele din urmă se făcu ordine: fu numit un meșter-șef, se socoti câți bani mai trebuie strânși și câte materiale să mai fie aduse, cine dintre târgoveți să ajute și anume cu ce. La sfârșit se spuse:

— Dacă va încerca iarăși caimacamul să ne împiedice, să i se mai dea încă două sau trei mii de groși. Dacă nu ne-o îngădui ca zidurile bisericii să fie mai înalte de zece arșini, construcția să intre trei arșini sub pământ și acoperișul să fie cu alți doi sau trei arșini mai înalt.

Caimacamul, abia sculat după o boală, se mai muiase. Primi cu satisfacție trei mii de groși și îngădui să se zidească, dar repetă:

— Zece arșini, ciorbagiilor, nu mai mult!

Trebuiră săpate temeliile din nou, mai la adâncime, ca biserica să intre trei arșini sub pământ. Ieși pe atunci o vorbă și se răspândi în tot orașul:

— Ăsta va fi semnul că biserica a fost zidită în vremuri negre de robie, de suferință.

Stoian Glaușev era omul care rostise aceste cuvinte.

Partea a treia

SE TREZEȘTE POPORUL

Adie vântul, freamătă Vardarul.
La margine de sat, pe malul apei,
Tinerele fete s-au adunat.
Cânturi răsună, horele joacă.
De-atâtea cântări, de glasuri subțiri
Vântul adie, Vardarul freamătă.
(Cântec popular)

Sosi și vremea
Trandafirul să-nflorească,
Trandafirul, garofița
Și timpuriul busuioc.
Se înmiresmă țara toată,
Țara toată – a Rumeliei,
Din Bitolia la Prilep,
Din Prilep la Veles,
Din Veles la Salonic.
Se trezi și poporul
Din somnu-i greu și-ntunecat...
Din somnu-i greu și-ntunecat...
(Cântec popular)

I

Ca o cloșcă aduna Ecaterina în jurul ei pe fetele din mahala, pe codanele care se făcuseră de măritat. Veneau să lucreze împreună, să mai râdă, să cânte, să-și împărtășească tainele lor nevinovate. Pe Ecaterina o obosea și o plictisea munca de rând a gospodăriei, cu toate că-i plăcea curățenia. Știa în schimb să împletească dantele, să coasă la gherghef, cânta frumos, se pricepea să vorbească plăcut și era îndrăzneață în poveștile și snoavele ei. Era și frumoasă, deși mărunțică, așa ca maică-sa. O întrecea însă în frumusețe Nia, fata lui Avram Nemtur. În privința asta i se dusese vestea Evgheniei Avramova, care era și mai în vârstă decât Ecaterina cu vreo doi sau trei ani. Avea sânge corcit: pe mamă-sa, vlahă sau

grecoaică, Avram Nemtur o adusese din Lerin. Timp de nouăsprezece ani nu-i născuse niciun copil, după care rămase grea, dădu naștere Evgheniei și muri a treia zi. Avram nu se mai însurase, deși era încă tânăr. N-o putea uita pe răposată. Își aduse în casă o soră, care rămăsese văduvă și singură, să vadă ea de copil. Deși fără mamă, Evghenia fu crescută cu o deosebită grijă și deveni atât de înfloritoare, încât într-o zi Ecaterina, uitându-și invidia și gelozia, se destăinui celorlalte fete:

— Nia este atât de frumoasă că mi-e și frică uneori de ea.

Fetele își apropiară atunci capetele, scoaseră țipete scurte și șușotiră cu ochii măriți:

— Bine ai spus! Și mie mi se întâmplă același lucru. Când hotărăște ea ceva, numai o dată să te privească în ochi și nu poți să nu zici ca dânsa. Are s-o mărite tat-su la Bitolia sau la Salonic, că la Prespa nu i se găsește bărbat pe potrivă.

— Ei, asta nu se poate ști, murmură Cati cu un zâmbet tainic.

Alături de Ecaterina și Nia, în tot buchetul de fete prietene, Bojana, fiica lui Climent Bencov, era ca o viorea, ca o zambilă, ca o părăluță, iar Stoiana Nuneva, ca un mărăcine înflorit, puternic și ghimpos; mare și osoasă cum era, avea părul aspru și vocea groasă de băiețoi.

Stoian Glaușev săpase în curte o fântână țâșnitoare; apa curgea fără oprire într-un jgheab de marmură și fetele, în după-amiezele lungi de vară, se adunau de cele mai multe ori acolo, în jurul fântânii, la umbra unui păr și a câtorva rânduri de viță de vie tânără, care se cățăra pe aracii înalți. În după-amiaza aceea, Ecaterina, Nia și Bojana stăteau numai ele trei lângă fântână, așezate pe o rogojină acoperită cu o velință colorată. Era devreme. Peretele alb din fața lor scânteia orbitor în bătaia soarelui puternic, pomii din grădină ațipiseră nemișcați, o liniște somnoroasă învăluia întreaga mahala, iar aici, la umbră și lângă apă, plutea o zăpușeală jilavă. Din robinetul lucios apa gâlgâia încetinel, adormitor. Fetele își întinseseră picioarele desculțe pe velință, în mijlocul căreia era pus un vas cositorit plin cu corcodușe acre, atunci

spălate.

— Luați! le îmbie Ecaterina, întinzând ea însăși două degete spre fructe. Gustă și se strâmbă veselă, cu gura plină de zeamă: Acrișoare! Avem și mai dulci, le știți doar, nu s-au copt încă și sunt amare foc! Dar ale voastre, Nio, cele mari și galbene ca niște lămâi?

Nia împletea cu croșeta o dantelă lată. Scoțând degetul arătător în afară, prinse în cârlig câteva ochiuri și abia după asta răspunse cu vocea din gușă, ca o turturică:

— Tot așa, se coc oleacă mai târziu.

Lângă rogojină, pe iarba care creștea printre pietrele caldarâmului, stăteau la rând o pereche de papuci de lemn și o pereche de papuci de postav albastru, ascuțiți la vârf, brodați cu floricele și frunzulițe din fir de argint. Atenția Ecaterinei trecu repede de la corcodușe la cocheții papuci:

— Ce frumoși sunt, Nio! Mie n-o să-mi cumpere niciodată papuci ca ăștia. Parcă o aud pe mama spunând: „Așa papucei poartă numai cadânele”. Laze mi-ar cumpăra, dar el nu are niciodată bani. Când îi trebuie, cere de la tata.

Nia abia aruncă o privire spre papuci.

— Mi i-a adus tata de la Bitolia.

— Când m-oi mărita, o să-l fac pe bărbatu-meu să-mi ia papuci frumoși, zise Ecaterina. Din cei cu tocuri înalte, adăugă ea rotindu-și ochii negri, ca să-l bat cu ei peste cap.

Bojana râse din inimă și pe fața-i albă și gingașă se răspândi o rumeneală ușoară, ca un văl de purpură străvezie, până la rădăcina părului ei auriu-închis. Ochii albaștri i se umplură de un licăr senin, scânteietor. Chicoti după ea și Ecaterina, mărunțel, a mulțumire, umflându-și gușița goală, rotunjită ușor. Nia zâmbi numai din vârful buzelor ei roșii și moi, lăsând să se vadă o clipă albul dinților sidefii, drepți. Ecaterina o privi în față, parcă vrând să soarbă cu privirea și ultimul tremur al zâmbetului de pe buzele ei purpurii, care abia începuseră să se împlinească, îngroșându-se, apoi rosti încetișor:

— Când mă uit la tine, parcă îmi vine poftă de un pepene zemos, bine copt, mare, plesnit...

Și pe neașteptate se întinse și o sărută pe Nia pe tâmpla catifelată, moale, ascunsă în umbra viorie a părului des și zburlit.

— Ce te-a apucat, surioară?

Și Nia își încruntă sprâncenele, nițeluș îmbufnată.

— Nu te supăra pe mine! Ecaterina se aplecă spre ea și continuă cu vocea gâtuită: Nio, ăia doi își mai fac drum prin fața porții voastre?

— Cine, turcaleții? Nu știu. Zilele astea nu i-am văzut.

— Trăsni-i-ar dumnezeu! Dacă te-or răpi într-o zi, Nio? Sunt turci, pot să dea buzna în casă, au pistoale, cuțite... Ferește-te, Nio!

— Are cine mă păzi. Tăticu ar trage cu pistolul în ei. Tot din pricina lor mă aduce până la tine mătușa și vine iar să mă ia. Nu mi-e teamă. Cum să mă răpească?

Își ridică abia atunci privirea de pe dantelă și ochii ei pe jumătate închiși părură aproape negri în umbra albăstruie a genelor lungi și lucioase, sub sprâncenele grosuțe și ușor arcuite. Ecaterina și Bojana fură încredințate că pe Nia n-o speriau deloc cei doi tineri turci, care zilnic treceau prin fața casei unde locuia și o căutau cu priviri însetate. Nia nu se temea de nimic. Atât de calmă, rece chiar, era lumina care se răspândea din privirile ei. „Așa este, se gândi Ecaterina. Nia nu se teme de nimic, nu se tulbură de nimic, nu se înspăimântă. Asta se vede bine din siguranța cu care privește și vorbește, din felul cum își ține capul, cum mișcă mâinile ei mici și lungi, cu degete subțiri și unghișoare trandafirii. Și nu se răsfrânge numai calmul pe fața ei oacheșă, aproape palidă, acoperită de umbra vie și caldă a părului negru și lucios; nu-i admiri numai linia frunții înalte și netede și a nasului drept cu nări mari; îți vine parcă s-o mângâi tot timpul, să-i atingi pielița catifelată și răcoroasă, să te lipești de trupul ei. Dar te și temi de ea, pe când ea nu se teme de nimic!”

Ecaterina ar fi sărutat-o de o sută de ori pe zi. Nia o amăgea și n-o prea lăsa să se apropie de ea. Ecaterina o iubea pe Bojana mai mult decât pe Nia, dar cea dintâi era totdeauna o pradă ușoară, era o fată cuminte, sfioasă,

supusă. Prin ochii ei albaștri i se reflecta sufletul tot, curat ca și întreaga-i înfățișare, credincios și devotat. Ecaterina o chinuia câteodată, și când, după asta, o cuprindea căința și acea înduioșare ce-o iscau ochii ei ca azurul, începea s-o răsfețe cu aceleași și aceleași cuvinte:

— Soarele meu, steluța mea! Tu ești pentru mine luceafărul de dimineață!

Nia era însă ca o rodie coaptă, pe care-ți venea s-o mesteci cu coajă cu tot, ca o dată cu amărăciunea acesteia să simți și mai puternic savoarea îmbelșugatului suc trandafiriu. Dar rodia asta atârna prea sus, la înălțime, pe o creangă de neatins, ca mărul de aur din poveste.

— Ce faceți, fetelor? se auzi dinspre poartă vocea groasă a Stoianei Nuneva. Tropăia pe caldarâm cu papucii ei de lemn, se opri la fântână, își băgă în jgheab un picior dezvelit până la genunchi, pleoscăind apa cu degetele. Au început căldurile, m-am topit azi, nu altceva… Mama s-a culcat să doarmă puțin și mi-am zis: „Ia să mă duc la Glaușevi, să mă răcoresc puțin!” Și vârî și celălalt picior în apă. Ei, Cate, întrebă ea în șoaptă și cu spaimă, nu-i cineva dintre bărbați acasă?

— Nu, nu-i nimeni, Stoiano. N-are cine să-ți vadă picioarele groase.

Stoiana se așeză pe o latură a velinței și picioarele ei ude, lungi trecură mult peste marginile colorate. Pe lângă ea, cele trei fete păreau mărunțele și firave. Își întinse spre corcodușe mâna mare, cu palma roșie, și vasul se goli dintr-o dată pe jumătate.

— De ce nu ți-ai adus lucrul, Stoiano?

— Am spălat toată ziua rufe. Acum vreau să mă odihnesc. Păi ceea ce faceți voi aici se cheamă că-i lucru? Împletiți ciorapi și dantele la umbră. Noi suntem opt oameni în casă. Socotește câte două rânduri de primeneli… Până speli o cămașă bărbătească îți iese sufletul. Freci, freci, freci! Tu, Nio, ai spălat vreodată rufe?

— Nu.

— Cine o să spele rufele bărbatului tău, când te vei mărita?

— Să și le spele singur.

— Hi, hi, hi! chicotiră dulce Ecaterina și Bojana.

Dinăuntrul casei se auzi plânset de copil. Răzbiră și glasuri de femei.

— La voi, Cate, spuse Stoiana, înghițind două corcodușe dintr-o dată, se fac două nunți într-un an? Abia s-a însurat Cociu, uite că-i plânge în casă plodul, și ați logodit-o și pe Nona. Acum vii tu la rând sau Laze? Așa cum ați pornit-o...

— Tu ai vrea să fie Laze, nu? glumi Ecaterina, săltându-și sprâncenele.

— Nu, întâi tu. Numai după ce vei ieși tu din casa asta intru eu în ea, răspunse Stoiana cam dusă pe gânduri.

Nimic nu arăta că ar fi glumit.

— Va trebui să mai lărgim ușile, să ridicăm mai sus pragul de deasupra.

Stoiana suspină fără să spună nimic, apoi, după o clipă, oftă zgomotos. Bojana și Ecaterina chicotiră din nou. Surâse și Nia, de parcă gluma Ecaterinei devenise hazlie abia după oftatul Stoianei.

Pe neașteptate, se iviră în poartă Cociu, Lazăr și una din calfele prăvăliei. Lazăr se prinsese cu mâinile de grumajii celorlalți doi. Fața-i era ca de hârtie pe lângă obrajii lor roșii. Sprijinit de fratele său și de calfă, trecu numai cu un picior pragul înalt al porții, pe când celălalt, stângul, se legăna atârnând în aer. O dată cu Lazăr intrară și ceilalți doi în curte. Ce se întâmplase?

— Mamă, mamă! țipă Ecaterina.

Nia se ridică repede, strânse în mâini dantela, croșeta și ghemul de ață. Fața ei oacheșă se întunecă parcă și mai mult, nările-i tremurară și în adâncimea ochilor se aprinse o lumină albăstrie. Îl privea pe Lazăr fără să clipească. Bojana întoarse fața pe locul unde sta, strângând tare pleoapele. Îngrozită, se temea să vadă ce se întâmplase. Fața-i pălise și mai mult și buzele parcă i le văruise cineva. Stoiana sta lângă ea cu picioarele răscrăcărate, desculțe, cu mâinile mari lăsate în poală, cu gura întredeschisă și boldind niște ochi care nu vedeau nimic. Ecaterina se repezi spre fratele ei, apoi spre casă și se întoarse iar lângă cei trei bărbați:

— Mamă, ieși repede, mamă! Laze, Cociule, Laze...

Văzând fetele, Lazăr surâse prin paloarea de mort a feței și încercă să se sloboadă din mâinile lui Cociu și ale calfei.

— Nu-i nimic, nimic... Cate, nu striga așa!

În cerdac se ivi Rața, nevasta lui Cociu, cu copilul la sân, apoi Nona, amândouă încruntate, speriate de țipetele Ecaterinei. Apăru și Sultana, care le-o luă înainte și coborî treptele:

— Ce e? Te-ai lovit, Laze... Cum, cum?

Atunci auziră cu toții glasul gros al lui Cociu:

— Și-a opărit piciorul cu aramă topită.

— Nu te speria, mamă! rosti Lazăr cu voce stinsă. Nu e cine știe ce... mi-am tras repede gheata, numai ciorapul nu l-am putut scoate...

Sultana privi o clipă piciorul ars al fiului ei, fața i se întunecă și mai mult, se întoarse și porunci scurt:

— Cate, repede, cheam-o pe baba Kerana! Spune-i de arsură. Hai, du-te, grăbește-te!

Până să-și revină Ecaterina și să priceapă cuvintele mamei ei, Stoiana Nuneva și sărise pe picioarele ei lungi și-o zbughise spre poartă, uitând să-și mai ia papucii.

— Grăbește-te, Cati! repetă Sultana și se întoarse spre cei trei bărbați: Intrați, intrați...

— Nu e nimic, mamă... zise iar Laze, dar pe față i se zugrăvea o durere cumplită.

Intrară cu toții în casă. Ecaterina își puse repede o basma pe cap, în picioare papucii lăsați lângă fântână și ieși ca o vijelie pe uliță. Bojana și Nia rămaseră singure în curte. Ar fi trebuit să plece, dar rămăseseră amândouă pe loc. Bojana suspina încet-încet de tot. Nia nu-și mai lua ochii de la ușa casei, rămasă deschisă. Și amândouă auziră limpede vocea Sultanei:

— Nu e de tine meseria asta, fiule, nu e...

În curte intră gâfâind Stoiana, care se dusese la doftoroaie și se întorsese într-o fugă. După ea se târa și baba Kerana, cu o legăturică în care-și aducea alifiile. Veni apoi și Ecaterina. Stoiana ajunse fugind până la treptele cerdacului și se

întoarse nerăbdătoare, zorind-o, de parcă ar fi vrut s-o ia pe sus pe gârbovita babă, care abia pășea cu legăturica ei. Intrară tustrele în casă. Celelalte două fete, rămase afară, așteptau. După puțin, ieși Ecaterina.

— Groaznic! O rană uite-atât! Nici nu pot să mă uit.

— Unde are rana? întrebă Nia, cu privirea fixă, fără să clipească.

— Aici, la laba piciorului... deasupra degetelor... Când au tras ciorapul... Bojana, ție nu ți-e bine. Bea puțină apă!

— Nu, nu...

Nia întrebă încet, cu nehotărâre, și așteptă răspunsul cu aceeași privire fixă:

— Îl doare tare?

— Cum să nu-l doară, Nio! Ține fălcile încleștate, tace, fața îi e scăldată de sudoare. Baba Kerana a spus c-o să se vindece. Are ea, pentru arsuri, cea mai bună alifie.

— Mă duc, zise Nia.

— Singură? N-o aștepți pe mătușa-ta? Și tu pleci, Bojanche? De ce vă grăbiți?

Nia își încălță papuceii albaștri și păși repede spre poartă. Bojana se ridică și ea, își adună cu zăbavă împletitura la care lucrase, o înveli apoi într-o pânză, căutând tot timpul să-și ascundă fața.

— Bojanche, tu plângi! Și mie îmi vine să plâng pentru bădia Lazăr, dar uite, nu pot.

II

În ultimii doi-trei ani Lazăr prinsese puteri, se bărbățise, se făcuse mai frumos. Rămăsese subțirel, dar mai crescu, umerii i se lățiră, spatele i se îndreptă și mânuia voinicește ciocanele în atelierul tatălui său. Răsucea niște mustăți lungi, subțirele. Fruntea-i largă strălucea sub claia părului des, negru, totdeauna pieptănat cu cărare. Între sprâncene i se adânciră două cute. Asta din pricina cărților: citea mult. Nu-și abătea de la nimic și de la nimeni privirea, care părea unora tăioasă și chiar apăsătoare, poate din cauza celor două cute care-i

împreunau sprâncenele.

Citea și recitea felurite cărți, mai noi și mai vechi, și laice, și religioase, slavonești, grecești și rusești, dar mai adesea răsfoia *Biblia*. Știind atât de multe și putând spune câte ceva despre toate, deveni mai îndrăzneț, mai guraliv. Și poate că lumina care i se răspândea din ochi și de pe față, forța care gâlgâia în trupu-i tânăr, își trăgea izvorul din multele lui cunoștințe – despre religie, despre orânduiala bisericească, despre natură și viață, despre cer și pământ, despre alte popoare și țări, despre întregul imperiu otoman, despre slavi și greci, despre vremuri apuse. Cunoștințele lui îmbrățișau totul și-i măreau cutezanța în toate, precum și tăria sufletească. Orișicine ar fi dorit să stea de vorbă cu el și să-l asculte, dar el își înmănunchease un grup de prieteni tineri, care îl urmau și-l ascultau în totul, voiau să știe tot ce știa el, să fie cutezători ca el, ba își lăsau să le crească și părul mare, pieptănându-și-l ca el, își prinseseră la fesuri ciucuri lungi ca ai lui, lepădaseră anteriile vlahicești și ițarii din bătrâni și se îmbrăcau și ei în straie nemțești. Formau împreună cu Lazăr Glaușev o tovărășie tânără, cu înrâurire puternică, încât de la un timp nu se mai putea ști pe cine ascultă mai mult norodul, pe ei sau pe cei de la obște, unde se adunau, ca și înainte, ciorbagiii bătrâni și locțiitorul vlădicii.

Nu se războiau cu obștea, nu se amestecau nici în treburile bisericești. Noua biserică fusese zidită, și aleșii târgului își băteau capul s-o împodobească, s-o înfrumusețeze. Tinerii nu prea aveau ce face acolo: să vorbească de icoane, cruci, sfeșnice și cădelnițі? Ei se apropiară de meșteșugari. Aceștia alcătuiau poporul la Prespa. Din ziua când mulțimea se puse în mișcare pentru a se trece odată la construirea noii biserici și sosi vremea să fie biruite piedici și greutăți, să se săvârșească marea faptă obștească, multe mâhniri și bucurii comune fură răscolite, ieșiră la iveală multe greșeli și slăbiciuni și se văzu atunci că poporul devine o forță uriașă când începe să înțeleagă și să se miște. Poporul, la Prespa, erau meșteșugarii. În felul cum se formase lumea lor de mulți ani nu aflai totuși o bună rânduială în pravili, așa cum ar fi

trebuit. Prim-meșterii, conducătorii de atelier, ca și meșterii, calfele și ucenicii munceau mult, fără să tragă tot folosul de pe urma trudei lor, căci nu le era destul de drept împărțit câștigul. Prim-meșterii se adulmecau între ei, căutau să se întreacă, să se năpăstuiască. Și mai ales asupreau pe calfe și pe ucenici.

De acest lucru își dădeau seama toți, îl dezbăteau uneori și între ei, dar se deprinseseră să tragă la jug fiecare pentru sine, se temeau unii de alții și nu puteau înțelege că folosul tuturor era pentru binele fiecăruia în parte.

După un an, doi de stat în atelierul tatălui său, Lazăr Glaușev își dădu seama că toți muncitorii din târg sunt nemulțumiți, că toți se plâng de atâta roboteală din zori până-n noapte. Șovăi, stătu pe gânduri o vreme: oare el trebuia să fie acela care să se gândească și să se frământe pentru toți? În două rânduri se așeză și scrise până noaptea târziu, întocmind pe o foaie mare de hârtie un regulament cu zece puncte pentru meșteșugarii din Prespa. Fiecare meserie să formeze asociația ei, spre a putea, cu puteri unite, să apere interesele tuturor și ale fiecăruia în parte; pentru vânzare să se deschidă prăvălii anume, astfel ca fiecare patron de atelier să poată căpăta prețuri mai bune pentru marfa sa și să nu mai piardă vremea cu tocmeala; să se reglementeze care sărbători să se țină și care nu, ca să fie mai multe zile lucrătoare și să știe fiecare de câte zile de odihnă se poate bucura; cum să se poarte meșterul față de calfe și ucenici și cum să se poarte aceștia față de el; cum să fie plătiți, ca fiecare să primească după munca sa; cum să fie judecați și pedepsiți nesupușii, mojicii, neascultătorii.

Lazăr dădu tinerilor care știau mai multă carte să transcrie acest regulament, ca să fie împărțit în tot târgul. Apoi au fost trimise chemări tuturor prim-meșterilor, meșterilor și calfelor mai bătrâne. Erau poftiți să vie la o primă adunare, duminică după slujba bisericească, la școala elinească, unde era mai mult loc. Veniră cu toții, în afară de câțiva mai îndărătnici. Asta la început, dar după câteva zile toți meșteșugarii s-au încadrat în regulamentul întocmit de Lazăr. Se făcuse un lucru

mare, și încă mai mare a fost bucuria prespănenilor când văzură ce foloase pot trage de pe urma unei vieți asociate. Începură discuții despre tot ce era de interes general:

— Poporul, meșteșugarii, trebuie să facă parte din conducerea comunității. Ce, numai ciorbagiii să vadă de treburile obștii, ale bisericii?

— Noi nu suntem greci și cu toate astea, în Prespa, școala grecească este cea mai bine organizată. Să se deschidă o școală comună, națională, și obștea să se îngrijească de organizarea ei. Pentru cei care vor să învețe grecește să fie numit un dascăl, dar numai pentru copiii mai mari.

— Nu ne învoim cu faptul că la biserică se cântă mai mult pe grecește, iar la obște locțiitorul vlădicii e grec.

Când meșteșugarii începură să se miște, bătrânii din obște și ceilalți ciorbagii începură să arunce priviri piezișe spre tinerii din jurul lui Lazăr, murmurau, unii chiar își arătau colții. Cei mai mulți dintre ei se ridicaseră din rândurile meseriașilor și nu erau atât împotriva noii orânduiri, cât se temeau să nu li se vatăme boieria. Mai ales locțiitorul vlădicii se neliniști. Strânse pe lângă el câțiva dintre ciorbagii și câțiva vlahi, începură să-l viziteze mai des pe caimacam, să se ducă mai des la vlădica din Bitolia. Ciorbagiii mârâiau, locțiitorul îngălbenea de furie ascunsă, dar tinerii din jurul lui Lazăr Glaușev veneau să bată tot mai des la ușa obștii:

— Înaltpreasfinția-ta și dumneavoastră cinstiți ciorbagii și membri ai obștii, noi suntem oameni tineri, ne place în timpul liber să citim cărți, să învățăm, să ținem conferințe folositoare și nu avem unde să ne adunăm toți. Din zi în zi ne facem tot mai mulți. Aici jos, sub cancelaria dumneavoastră, aveți o odaie părăsită, umblă numai șoarecii în ea. Dați-ne învoirea și cheile de la această odaie, care nu-i de trebuință nimănui, ca să ne petrecem vremea liberă în ea, săvârșind ceva folositor!

Lazăr Glaușev știa cum să vorbească, grăia plăcut, și cum vreo câțiva dintre fiii și nepoții membrilor obștii făceau parte din grupul lui, bătrânii le dădură cheia. Tinerii au descuiat și curățit odaia, au aerisit-o, au văruit pereții, au pus la mijloc o masă mare, acoperită cu postav verde, au adus câteva

scaune și bănci, au prins pe un perete o hartă mare și au așezat într-unul din unghere un raft cu cărți. Odaia, destul de încăpătoare, putea cuprinde treizeci-patruzeci de oameni. Într-o zi, locțiitorul, urcându-se în localul obștii, văzu la ușa odăii de jos o hârtie albă, înrămată, pe care sta scris cu litere mari și frumos rotunjite: „Biblioteca populară «Cultura»”. Grecul învățase de mult limba prespănenilor, uneori cânta în biserică pe slavonește, astfel că putu citi inscripția. O citi o dată și încă o dată, scrâșnind din dinți.

La bibliotecă începu să vină tot mai multă lume. O vizitau și câțiva meșteșugari mai bătrâni. În zilele de duminică, după slujba de la biserică, Lazăr Glaușev sau altcineva dintre tinerii mai învățați ținea câte o conferință; atunci se înghesuiau în odaie om lângă om; ba se adunau și pe afară, în fața ușii, se îngrămădeau și pe scara care urca spre camera de sus, a obștii. Intrau uneori să asculte și unii ciorbagii și clătinau din cap neîncrezători, dar în inimile lor simțeau puterea trezită a tinerilor.

— O să ni se urce în cap! se văicăreau sus moșnegii.

— Păi, noi suntem bătrâni, azi-mâine ne ducem, cine o să ne înlocuiască decât ei? mormăia împăciuitor câte unul.

— Cum o să lăsăm obștea pe mâna unor copii născuți de ieri? urla Avram Nemtur, care ținea parte locțiitorului și, cu cât îmbătrânea, cu atât devenea mai îndărătnic, mai neînțelegător.

O dată îl poftiră sus în cancelarie pe Lazăr Glaușev, ca să le citească o epistolă scrisă cu litere grecești, dar în graiul slavonesc, pe care nimeni din obște n-o putuse citi, nici chiar lefegiul copist. Se minunară cu toții când Lazăr o sloveni repede și ușor.

Cum, de multe ori, stând ziua întreagă la taifas, la obște, bătrânii se luau la harță pentru vreun text din scriptură sau din pravila bisericească, îl mai chemară în câteva rânduri pe Lazăr Glaușev, care îi scoase din încurcătură tot așa de repede și ușor. Îl chemau la unele adunări mai de seamă. Socoteau că arată cu asta o mare bunăvoință tinerilor și că mai mult ca atâta aceștia nu puteau cere. Lazăr Glaușev,

însă, spuse tovarășilor lui de jos:

— Ei îmi deschid ușa numai mie. Eu, însă, o voi deschide și pentru alții.

Cam pe-atunci își arsese Lazăr piciorul cu aramă topită. Zăcu în casă aproape două săptămâni, chinuit de dureri, cu toată alinătoarea putere a alifiilor babei Kerana. După aceea, rana începu să se vindece și Lazăr putu să iasă în cerdac, sprijinit de baston. În fiecare seară și în zilele de duminică cercul „Cultura” se muta în casa lui Lazăr Glaușev. Tinerii veneau în grupuri, stăteau cu ceasurile la Lazăr, care le citea, îi învăța sau îi făcea să râdă, iar ei nu se mai săturau ascultându-l. Andrei Bencov, fiul lui Climent, venea de două ori pe zi să-și vadă prietenul suferind.

Ecaterina se mândrea fără sfială cu fratele ei mai mic și de două ori strânse în curte pe fetele din mahala ca să-i cânte lui Lazăr, care le asculta din odaie, bucurându-se de cântările frumoase și de hohotele lor de râs. Stoiana Nuneva venea la o zi, la două zile, bocănind cu papucii ei de lemn, chipurile să împrumute puțină sare și căutând să-și vâre capul ei zburlit, barem pentru o clipă, în odaia lui Lazăr. Veni să-l vadă și Bojana.

Intră în odaie, palidă de emoție, cu toate că erau vecini și se cunoșteau încă de copii. Lazăr se bucură văzând-o atât de albă, cu ochii albaștri. Totul de pe ea strălucea de curățenie, de parcă pogorâse dintr-o icoană zugrăvită cu îngeri. O pofti să șadă și ea îl întrebă cu vocea tremurată, ca să-și ascundă tulburarea și să-și îndreptățească vizita:

— Te doare tare, Laze?

— Acum mai puțin și numai când mișc piciorul. Știi ceva, Bojana, în suferința cărnii sufletul devine mai slobod, se înalță. Aș spune chiar că în timp ce trupul se chinuiește, sufletul se bucură.

— Nu știu, zâmbi vinovat Bojana. Eu, când mă împung sau mă tai și mă doare, mă și întristez.

— Cu mine e altfel. Niciodată n-am simțit atâta dragoste pentru cei apropiați mie, pentru prietenii mei; niciodată nu mi-a dăruit atâta mulțumire fiecare grijă a lor pentru mine.

Vin să mă vadă, și eu mă bucur din toată inima. Uite, ai venit și tu, și-mi pare atât de bine de parcă nu te-am văzut de cine știe câți ani. Și tu și Andrei îmi sunteți tot atât de apropiați ca și cei din familia mea.

Fața palidă a Bojanei se rumeni toată, se făcu mai frumoasă, se deschise ca o floare sub razele soarelui. Ecaterina năvăli în odaie, strigând de la ușă:

— Un pui fript întreg ți-a adus Bojana! Și cum e mare meșteră la gătit, îți vine să-l mănânci cu ochii, zău așa!

Bojana se ridică să plece. Din ușă, întoarse încă o dată privirea spre Lazăr. Ecaterina ieși după ea, s-o petreacă. Rămas singur, tânărul simțea cum îl mângâie încă privirea albastră a Bojanei.

În ziua aceea, cele două prietene ale Ecaterinei parcă se vorbiseră. Mătușa Niei aduse un paner întreg cu fructe mari, bine coapte. Grădina lui Avram Nemtur era vestită pentru pomii ei roditori, iar Nia culesese pentru Lazăr cele mai frumoase roade. Câteva zile după asta veni ea însăși. Era duminică și se îmbrăcase cu un malacov de mătase roz, își împodobise părul negru cu un trandafir roșu și se ivi în curte ca un noruleț roz plutind în zori, înainte de răsăritul soarelui, pe cerul luminat. Nu stătu mult, nu intră în casă și nu întrebă nimic despre Lazăr, ci numai colindă cu ochii ei negri ferestrele casei Stoianovilor. După ce o petrecu, Ecaterina intră la fratele ei și clipi șiret din ochi:

— Ce-ți alegi: albastrul sau roșul?

Lazăr tăcu. Dar Ecaterina aștepta răspuns și continuă să-l zădărească:

— Și Nia și Bojana ar fi două mândre cucoane preotese.

Lazăr nu răspunse nici acum. Privea pe fereastră în curte, poate după nourașul trandafiriu care se mistuise.

— Atunci ia-o pe Stoiana! O să-ți care toată viața, ca un cal de povară, traistele cu prescuri la parastase mari.

— Traistele? se încruntă Lazăr și rosti suspinând: Eu nu mă fac popă, Cati.

— De ce? Mama zice că popă ai să fii. Dar mai înainte trebuie să te însori.

— Popă nu mă fac. Nu sunt îndeajuns de cucernic. Nici popă, nici călugăr. Eu mă gândesc mai mult la viața de pe pământ, pe când unui duhovnic cuvios trebuie să-i fie mereu gândul la cealaltă viață, la cea din ceruri.

Ecaterina strânse buzele și ridică din umeri. Răspunsul nu era limpede. La prima întâlnire cu Nia și Bojana, le și dădu vestea:

— Lazăr al nostru nu se face popă. Cine știe ce-i umblă prin cap...

III

Noua biserică arăta ca o minune. Era construită din piatră de culoare roșietică și cărămidă arsă; un rând de piatră, două rânduri de cărămizi; zugrăvită și împodobită ca în cele mai vechi timpuri: cu ferestre înalte și bolți, cu trei uși late. Abia pe la sfârșitul celui de-a treilea an fu urcată, pe acoperișul înalt, crucea mare de fier. Prespănenii lucraseră la biserică trei ani cu înflăcărată credință și învinseseră multe greutăți. De câte ori n-au fost nevoiți să întrerupă lucrul, pentru ca apoi să se apuce iarăși! Fiecare piatră, fiecare stinghie de lemn erau cărate și puse la locul lor cu mâinile, dar și cu dragoste, cu dorința fierbinte ca ele să rămână înfipte zdravăn acolo, pentru totdeauna.

Când fu gata, timp de o lună prespănenii veniră mereu s-o admire și nici nu s-ar fi putut să n-o admire, să nu se bucure de ea. Era atât de frumoasă biserica! Era opera lor, înfăptuită cu trudă și chin.

Acum se străduiau s-o îmbogățească, aducând podoabe. Veneau cu tot felul de daruri – aur, argint, mătase. Până și cel mai sărman dintre credincioși venea cu o pereche de ciorapi, o cămașă, untdelemn și ceară, iar ceea ce nu era trebuincios bisericii se schimba pe bani. Au fost aduse icoane, sfeșnice, candele, mese pentru vânzarea lumânărilor. Fiecare breaslă dărui pentru iconostasul mare o icoană a sfântului care o ocrotea și fiecare gospodărie mai înstărită căuta să se arate cât mai darnică. Zugravul Toma și fiii lui munceau fără răgaz,

argintarii din oraș meștereau cruci de argint, mâini, picioare și coroane pentru icoane. Câteva familii de vlahi, stabilite în oraș, toți negustori înstăriți, aduseră tocmai din Beci[1] două policandre de cristal. Biserica străluci într-o frumusețe și mai mare. La sfințirea ei veni însuși vlădica din Bitolia. Venea pentru prima oară la Prespa, de când era vlădică peste aceste locuri. O sfinți cu hramul marelui mucenic sfântul Gheorghe. Lăudă biserica și cuvioasa osârdie a prespănenilor, spunând că Prespa e orașul lui iubit și porunci locțiitorului să tălmăcească aceste cuvinte celor care nu-i înțelegeau vorbirea. Dar prea marea dragoste a grecescului vlădică nu aduse decât pacoste Prespei.

Trecuse o vreme și tot se mai vorbea despre biserica nouă, când cineva atrase atenția prespănenilor:

— La Scopie e un iconostas cum nu se mai află în nicio altă biserică. Unul la fel ne-ar trebui și în biserica noastră.

O scânteie din care s-a aprins vâlvătaie. S-a sporovăit mult și neîncetat, s-au pornit întrebări și răsîntrebări, s-au trimis vorbe și comenzi, s-au scris și expediat scrisori prin locurile mai apropiate și în altele mai îndepărtate. În cele din urmă, sosi la Prespa un renumit sculptor în lemn, pe nume și prenume Rafail Clince. Încă înainte de a veni, i se răspândise faima de artist: în mâinile lui lemnul parcă era ceară. Se strânseră membrii obștii, cu locțiitorul și epitropii. Veniră și alți câțiva dintre ciorbagii și dintre meșteșugari. Îl chemară și pe Lazăr Glaușev, să fie și un tânăr printre ei. Se înfățișă la obște și meșterul, iar cei adunați îl priviră cu uimire. Era om deosebit – înalt și costeliv, cu fața albă, osoasă, cu obrajii roșii. Mai roșii îi erau însă buzele de sub perechea de mustăți lungi, lăsate în jos. Fruntea o avea ieșită în afară, brăzdată de multe cute. Puțin adus de spate, cu mâini mari și puternice, nu sta locului nicio clipă, mișcându-și brațele lungi în toate părțile. Nu era bătrân. Să tot fi avut treizeci de ani, dar îmbătrânise de timpuriu și parcă îl apăsa pe umeri o povară grea. Spre uimirea și mai mare a tuturor, începu vorba mai întâi nu locțiitorul sau careva dintre ciorbagii, ci el – meșterul.

[1] Viena.

— Ați scris că vreți iconostas. Dar tronul pentru vlădică și amvonul o să vreți să vi-l fac tot eu? Doar toate merg împreună.

Nu rosti nimeni niciun cuvințel. În cele din urmă, locțiitorul zise:

— Stai, bre omule... Așteaptă întâi să ne privim cum trebuie, să ne cunoaștem!

Meșterul pironi niște ochi răi asupră-i, poate mirat de graiul lui scâlcit și-i tăie mânios vorba:

— Ce s-o mai începem de la Adam și Eva? Spuneți ce vreți de la mine și eu o să vă răspund ce pot și ce nu pot.

Părea iritat, neliniștit. Avea o privire aspră, un fel de a vorbi prea îndrăzneț și locțiitorul încercă să-l mai potolească:

— Dar ai fost să vezi biserica, meștere? Să nu vorbim numai așa, în vânt.

— Am fost, am văzut și am măsurat tot ce-mi trebuie.

Deși luat oarecum din scurt, el era acela care conducea convorbirea și-i dădea tonul.

Pe nesimțite, toți începură să încuviințeze ce spunea, numai ciorbagi Avram Nemtur aștepta să-l prindă la strâmtoare și să-l ințepe cu limba lui ascuțită.

— Multe mai știi, meștere! îi spuse el și ochii îi jucau de viclenie. Da’ ian spune: câte iconostase ai făcut până acum?

— Două mari și zece mai mici. Și multe alte obiecte de lemn am făcut. Altfel nu m-aș numi meșter.

— Dar sunt meșteri și meșteri. De la unul la altul poți afla deosebiri mari.

Și ciorbagi Avram plecă ochii cu prefăcută smerenie.

Atunci meșterul Rafail Clince, cu nerăbdare și cu degetele tremurânde (degetele îi tremurau neîntrerupt), scotoci în brâul lui lat, roș-închis, și scoase de-acolo o legătură lunguiață. Repede și cu îndemânare desfăcu o basma de mătase și înălță în mână o cruce de lemn, nu mai mare ca palma, care străluci deasupra capetelor celor din jur.

— Priviți! rosti artistul către ciorbagi Avram. Eu am sculptat-o.

Mai multe mâini se întinseră spre cruce, dar meșterul Rafail

o ridică și mai sus.

— Nu trebuie ținută în mână. Se murdărește. Nu e pentru mâini, ci pentru ochi și pentru cine are ochi.

Crucea era cioplită dintr-un lemn gălbui, de cimișir[1]. O împletitură subțire și încâlcită de felurite semne, scrisuri și figuri bisericești se înlănțuiau pe ea și nu păreau a fi din lemn vârtos, ci din fire de mătase ori de aur, atât de străvezie, ușoară și luminoasă arăta în mâna meșterului. După asta, Rafail o băgă grijuliu la loc, în brâu, și Avram Nemtur nu mai spuse nimic.

Se învoiră ca meșterul Rafail Clince să facă tot el, pentru noua biserică, și iconostasul cu porțile împărătești, și tronul vlădicii, și amvonul.

— Vorbește acum, să auțim țe spui tu, zise locțiitorul.

— Totul va fi din lemn de nuc, începu maistrul. O să-mi dați un dulgher bun pentru treaba mai de gros. Nimeni să nu mă stingherească până nu sfârșesc de tot. În cât timp voi termina – în doi, în trei sau în cinci ani – nu știu. Dacă nu v-o place ce-am făcut, adun toate grămadă și le dau foc, să ardă. Dar nu vă arăt nimic până nu-mi place mie întâi. Fiindcă eu știu mai bine ce trebuie să arăt oamenilor și ce nu.

— Cât țeri pentru toată treaba asta, meștere? întrebă locțiitorul.

— Cincizeci de mii de groși.

— O, o! Cât? Așa scump? se auziră voci.

— Nu sunt geambaș care vinde cai sau boi, rosti mânios Rafail Clince și se ridică.

Se vedea bine că nu va lăsa din preț. Locțiitorul privi în dreapta, privi în stânga și săltă din umeri:

— Biserica nu are atâția bani.

La rândul său, meșterul Rafail ridică și el din umeri și se așeză din nou. Se auziră șușoteli, voci încete, apoi, mai tare, glasul limpede al lui Coli Greta, cel mai de frunte și mai bogat dintre vlahii din oraș:

— Din partea mea și a tuturor vlahilor de-aici dau zece mii

[1] Arbust decorativ (Buxus sempervirens), cu lemnul tare, folosit în sculptură.

de groși.

— Dacă-i așa, zise locțiitorul, se schimbă treaba. Să mulțumim toți lui Coli Greta și oamenilor lui pentru ațest ajutor mare. Și acum, maistre, să fie cu noroc treaba țe o ințepem!

— Haide, meștere, pupă-i mâna! rosti careva.

— Să pup mâna? Maistrul Rafail Clince căscă mai tare ochii lui mari și urmă: Nu sunt sluga nimănui! Voi munci și voi căpăta ceea ce mi se cuvine. Și mai e ceva, spuse el după o scurtă tăcere.

— Țe mai e? își îngroșă vocea locțiitorul.

— Sunt străin prin locurile astea și nu vreau să stau pe la hanuri. Găsiți-mi o gazdă! Îmi trebuie numai o odaie și să mi se gătească puțină mâncare. Iar obștea – și maistrul își înălță privirile – îmi va trimite în fiecare zi, dar în fiecare zi, câte două ocale de vin bun, tare.

Se iscă un freamăt vesel. Rafail holbă iarăși ochii lui mari, de parcă era pornit pe ceartă.

— Fără vin nu pot! spuse el ca într-un suspin. Asta-i pacostea mea.

Lazăr Glaușev, care tot timpul tăcuse și privise pe meșter, se ridică și se întoarse spre locțiitor:

— Dacă onorata adunare îmi îngăduie, eu îl poftesc pe domnia-sa, maistrul, să stea deocamdată la noi. Avem loc și, dacă-i face plăcere, îl rog să ne fie oaspete, până-și va găsi o locuință mai bună altundeva.

Când, puțin mai târziu, Lazăr Glaușev aduse oaspetele în casa părintească, cea care le ieși întâi în întâmpinare fu Ecaterina. Rafail Clince se tulbură puternic la vederea frumoasei fete.

IV

Lazăr, deși mai șchiopăta încă, începu să se ducă regulat la atelierul tatălui său. Stoian îl lăsa să lucreze, dar fără prea multă plăcere. Era fiul lui și trebuia să facă ceva, nu se putea ca ditamai bărbatul să stea cu mâinile încrucișate, să umble

prin oraș ca un pierde-vară. Lazăr se trezea dis-de-dimineață și pleca o dată cu tatăl și fratele său Cociu, dar în zadar se străduia să devină un bun cazangiu. Nu fiindcă n-ar fi avut destulă putere. Se voinicise, se făcuse mai bărbat, dar nu era în stare să muncească la fel cu ceilalți. Uita mereu câte ceva, sărea peste ceva, el era acela care se tot lovea, se rănea, ba își arsese și piciorul cu aramă topită. Puțin a lipsit să nu rămână beteag. Nu-i era dat să fie cazangiu nici cât celui din urmă ucenic din atelier, oricât de mare i-ar fi fost strădania.

Stoian nu mai știa ce treabă să-i dea. Îl ferea de forja mare, de parcă ar fi fost un copilaș. Se căznea și Cociu, ca și tatăl său, să-l învețe meseria pe Lazăr. Îl ajuta, îi arăta, mereu cu teama ca nu cumva Lazăr să se simtă nevolnic, nefolositor, nu cumva să se facă de râs față de calfele din atelier. Nu râdea nimeni, dar se vedea bine că fiul mai tânăr al meșterului Stoian nu era un muncitor destoinic, spre deosebire de Cociu, fratele mai vârstnic. Acesta se dovedea mai bun meșter chiar decât tatăl său. Uite, frați de-o mamă, de-un tată... Dar nici degetele de la o mână nu sunt la fel. Cine era mai învățat și mai deștept din tot târgul ca Lazăr Glaușev? De! Arama și baroasele sunt una, iar bucoavnele, biserica și școala – alta. La Lazăr veneau fel de fel de oameni să-l întrebe și să-i ceară sfaturi pentru câte toate, veneau să le tălmăcească din scriptură și până și visele lor, dar, când era vorba de aramă și de ciocane, mâinile lui abia se mișcau, înțepenite.

Ecaterina îi spuse maică-si că Lazăr nu vrea să se facă popă. Sultana nu luă în seamă vorbele fetei, care așa flecărea întotdeauna. Păi, ce altceva putea ajunge Lazăr? Cazangiu, rob al aramei, ca tată-său? Totuși, de la o vreme, nici ea nu prea era sigură de planurile ce și le făcea fiul ei mai tânăr, mândria ei cea mai mare, și aștepta clipa potrivită să stea de vorbă cu el.

— Nu crezi că ți-a venit vremea să te însori, Laze, să-ți iei și tu nevastă? Uite, fete sunt destule, una mai frumoasă ca alta, și gospodine, și de neam, și cu avere... Și Nia, și Bojana, și care altă fată nu s-ar mărita bucuroasă cu un flăcău ca tine!

— Eu, mamă, nu sunt încă în stare să hrănesc o nevastă și

copii, zise Lazăr și zâmbi a glumă. Vezi doar ce fel de lucrător sunt. Abia îmi merit pâinea pe care mi-o dă tata.

— Ce tot spui, Laze? Atunci de ce nu te duci să stai de vorbă cu locțiitorul? Sau du-te chiar la vlădica, la Bitolia, să te facă popă, fiule!

— Nu sunt eu bun pentru preoție, mamă. Cum să-ți spun ca să mă înțelegi? Omul nu se poate face înțeles numai prin cuvinte. Eu n-aș putea fi preot așa cum sunt unii. Asta nu-i o meserie ca numai să-și câștige omul pâinea cu ea, să-și întemeieze o familie și să și-o țină cu dumicații altora, chipurile c-ar sluji pe domnul. Nu, nu pot să fiu un asemenea preot, și nici slujitor adevărat al lui dumnezeu, așa cum ar trebui. Pe mine mă trage inima spre altceva. Vreau să fac bine poporului, un bine mare, prin fapte mari. Să-l scot la liman și să-l învăț cum să trăiască. Și eu însumi vreau să ies undeva la larg și să trăiesc o viață frumoasă. Să-i învăț și pe ceilalți, pe toți. Îl vezi pe maistrul Rafail? E liber, puternic...

— Omul ăsta mie nu-mi place defel, Laze. De ce mi l-ai adus în casă? Spune-i să-și găsească loc în altă parte. Uite, e de-o săptămână aici. Un bețiv. Om ascuns. Se uită ca un lup. Tace mereu. Dacă nu-i place mâncarea, o lasă neatinsă. Și prea e cu ochii pe Cati. Spune-i să se ducă!

— L-am poftit și nu-l pot goni îndată. Să așteptăm până-și găsește loc altundeva. Nu-ți place fiindcă trăiește pentru sine, așa cum vrea, nu e legat de nimeni. Tocmai asta e frumos la el, că e liber și nu se teme de nimic. Eu nu vreau să trăiesc ca el. Vreau însă să fiu și eu liber. Să-i învăț și pe ceilalți să fie liberi. Să le fiu duhovnic, dar ca om liber. Cum pot fi însă liber, dacă locțiitorul îmi va porunci, vlădica îmi va porunci și va trebui să întind mâna ca să-mi scot pâinea? Cum să mă duc la locțiitor, la vlădică, de vreme ce eu mă gândesc să ridic poporul împotriva lor? Să-i gonim! Sunt niște străini printre noi, nu ne vor binele. Binecuvântarea și cununa de duhovnic pe care mi le-ar da ar fi pentru mine blestem și belciug legat de nas. Nu mă pot duce la ei, nu pot să mă dau singur legat.

— Nu te înțeleg, fiule. Ceea ce-mi spui nu mă lămurește defel.

— Nici mie nu mi-e totul lămurit. Omul trebuie să învețe mult, mult de tot, până să-i devină limpede fiecare gând și să-l poată rosti cu vorbe clare. Eu nu sunt încă atât de învățat. Numai aici – și Lazăr duse mâna la piept – tremură ceva și-mi umple sufletul. Și tremură și mai mult când văd cum mă ascultă prietenii mei. De când am deschis biblioteca, se adună în jurul meu și alții, tot felul de oameni vin să mă asculte. De-aș putea strânge tot poporul în jurul meu și să-i spun ce clocotește în mine, să-l conduc undeva la larg! De-un singur lucru sunt sigur, mamă, și lucrul ăsta mi-e limpede de tot: că trebuie să-i izgonim pe fanarioți din școală, că poporul trebuie să învețe într-o școală a lui, în limba lui. Fanarioții ne învață după legea lor, ne pocesc graiul, ne schilodesc mintea. Nu ne dau o învățătură adevărată, ci ne împuie capul ca să devenim și noi greci. Nu vor să ne deschidă ochii, ci să ni-i închidă. Pe copii îi chinuiesc la școală, silindu-i să buchisească într-o limbă străină. Școlile vechi ar fi mai bune pentru noi, dar în ele învățătura e prea puțină. Cât am învățat eu la dascălul Bojin? Avem nevoie de o altă școală, o școală nouă, la fel cu cea elinească, ba și mai frumoasă; să fie însă a noastră.

— Dar fă-te dascăl atunci, fiule! Dacă nu vrei să te faci popă, fă-te dascăl și învață-i pe copii în limba noastră! Cine-i mai învățat decât tine în Prespa?

— Nu mă înțelegi, mamă. Eu vreau să mă fac învățătorul întregului popor, nu să strâng în jurul meu vreo douăzeci de mucoși și să vie tații lor să mă cârâie, nici să mă duc la ciorbagiii de la obște și să mă tocmească ei ca pe-un argat. La altceva mi-e gândul, mamă: cum să-l gonim o dată pe vicleanul de fanariot, pe locțiitor. Ți-l mai amintești pe Climent Bencov? Dumnezeu să-l ierte! El a spus o vorbă mare: „Pentru popii și vlădicii greci noi suntem ca o turmă de oi, ei ne tund și ne mulg". Asta-i adevărul curat. De când am ridicat biserică nouă, tributul pentru vlădică s-a mărit. De asta ne-a trimis pe noul său locțiitor, ca să ne mulgă și să ne tundă mai abitir, să ne țină în întuneric, să ne mintă și să ne facă greci. Noi trebuie să avem vlădicii noștri. Iată ce știu eu bine, ce mi s-a lămurit limpede de tot. Asta e un drum lung, lung de

tot, și nu știu până unde duce, dar când ne vom urca pe prima culme, îl vom vedea mai departe, și dacă ne vom urca și mai sus, îl vom vedea și mai încolo. Știu că acesta-i drumul nostru și eu voi merge pe el. Și vreau să-i fac pe toți să vină după mine. Iată ce vreau eu, mamă.

Sultana sta în fața lui, cu ochii înnegurați. Cândva pe Stoian Glaușev ea îl făcuse om. Soțul ei era însă țăran fără carte și i-a fost ușor să-l împingă din urmă și el să meargă. Lazăr îi vorbise mult, de parcă ar fi citit dintr-o bucoavnă, dar ce-i putea răspunde ea, o femeie neînvățată? Fiul ei știe multe, dar și el poate greși, așa cum a spus singur: una mi-e limpede, alta nu.

— Ei, ei, mamă, și Lazăr zâmbi din nou, nu-ți face atâtea griji! Deocamdată o să stau să ciocănesc la tata, ca să nu mănânc degeaba pâinea ce mi-o dă. Apoi o să vedem, o să ne mai gândim.

Sultana se ridică, dar fața-i îmbătrânită rămase tot îngrijorată. În ea nu se putea oglindi zâmbetul copilului iubit.

— Așa să faci, fiule!

Și mama se duse după treburile ei. „Da, o să vedem, o să ne mai gândim...” Nevasta lui Cociu și Ecaterina erau în grădină. Culegeau prune și le despicau; trebuiau puse la uscat pentru iarnă. Plecă și Lazăr. Copilul cel mic dormea în leagăn. În toată casa se așternu liniștea. Sultana se așeză în fața vetrei, scormoni focul, săltă capacul de pe cratiță în care fierbea mâncarea pentru cină și-l lăsă la loc. Asculta cum clocotește înfundat fiertura. Poate că are dreptate Laze în toate câte le-a spus. Dar și ea, mama lui, știe ceva sigur și limpede: să se însoare și să se prindă tovarăș în parte dreaptă cu Andrei, la prăvălia lui Clime Bencov. El și Andrei sunt prieteni buni; o să fie și tovarăși buni în negustoria lor. De însurat, să se însoare cu Nia. Îi va fi și mai bine. După ce va muri bătrânul, Lazăr va rămâne singur stăpân pe avere. Avram Nemtur n-are cum să aleagă pe altcineva. Ce să mai stai să te gândești? Și dacă Laze vrea să-l gonească pe locțiitor, n-are decât!

Chiar în aceeași zi Sultana găsi o clipă potrivită și-i spuse

Ecaterinei:

— Prietenele astea ale tale, Nia și Bojana, dacă le curg ochii după frate-tău, de ce stau și nu ne trimit pețitori? Asta ar trebui să facă. Ce, Laze al nostru o să le aștepte numaidecât pe ele? Mai sunt și alte fete în Prespa, una mai bună ca alta. Numai oleacă să deschid eu gura, și-au să-mi rupă pragul!

Ecaterina își împreună sprâncenele subțiri cu o prefăcută seriozitate, roti privirea ca dusă pe gânduri și întrebă cu glăsciorul unei fetițe ascultătoare și nevinovate:

— Amândouă să trimită pețitori, mamă? Să-i spun, poate, și ciufulitei de Stoiana, să trimită și ea? Te pomenești că Laze al nostru, măicuță dragă, are de gând să-și facă harem?

— Ei, și tu, diavoliță ce ești! Mamă-sa privi în jurul ei să apuce ceva și s-o lovească. N-ai minte de două parale, afurisito! Pe toate le iei în batjocură. Cum o să trimită amândouă? Tu spune-i... Niei întâi.

— Adică îți place mai mult Nia ca noră. Dar lui Laze nu-i place oare mai mult Bojana? Bine, bine, mamă, nu te supăra! O să-i spun Niei întâi.

Ecaterina nu pomeni însă nimic, nici Niei, nici Bojanei. Bătrânii să nu se amestece prea mult în treburile celor tineri. Au uitat oare că au fost și ei tineri? Mamă-sa nu-l poate suferi pe maistrul Rafail, nu-i place defel și doar e un om minunat. Ce foc are în priviri, bătu-l-ar dumnezeu!

V

Da, tinerii își puneau singuri la cale treburile lor, dar, pe de altă parte, treburile se orânduiau și de la sine. Când l-au adus pe Lazăr Glaușev acasă cu piciorul rănit, maică-sa i-a spus:

— Nu e pentru tine meseria asta, fiule!

Nia și Bojana erau în curte și au auzit-o. Mai mult o întristaseră cuvintele astea pe Bojana. „Bietul Laze, cum se chinuiește cu meseria asta grea! Uite că și-a ars și piciorul! Cu aramă topită!” Dar în sufletul ei, cuminte și înspăimântat, nici nu se gândi să ajute în vreun fel pe omul iubit. Suferea în tăcere, cu marea ei dragoste ascunsă și o durea mai mult,

poate, decât pe Laze rana lui. Altfel le auzi însă cuvintele acestea de mamă și altfel le primi în sufletul ei Nia.

Avram Nemtur, om grosolan și sălbatic, nu suferea de la nimeni nici măcar o vorbă care nu era pe placul și voia lui. Față de Nia, însă, inima i se înmuia ca ceara la căldură. Își apăra cu gelozie brutală, bădărănească demnitatea de ciorbagiu și drepturile lui, se arăta fudul peste măsură față de toți ceilalți. Când era, însă, vorba de fiică-sa, nu mai știa cum să-i intre în voie. Pentru el nu se afla o fată mai cuminte și mai deșteaptă decât Nia. Și ea, unica și preaiubita fiică, singurul lui copil, își da bine seama de puterea ce-o avea față de tatăl ei, cu toate că se mai temea de el. Chiar în ziua în care Lazăr își arsese piciorul, seara, când Avram se întoarse din târg și se așezară amândoi să cineze, Nia deschise vorba:

— Am fost azi cu mătușa la Cati Glaușeva și, pe când stam în curte, l-au adus pe Lazăr cu o rană mare la picior. S-a ars cu aramă topită.

— Știu, răspunse ciorbagi Avram. S-a aflat în tot târgul.

— Ia te uită! se miră Nia. S-a aflat în tot târgul? Dar cine-i Lazăr, de vorbește tot târgul de el?

— Hm, un fel de om prea mintos. Cică ar fi tare învățat. Ține cuvântări, umblă printre meșteșugari ca să-i răscoale și toți tinerii cască gura la el.

— I-auzi! Păi dacă-i așa de deștept și de învățat și cum îl mai preamărește soră-sa, de ce nu-l luați la obște?

— Îl chemăm câteodată. E încă necopt.

Nia se opri aici. Nu voia să întreacă măsura, oricât de departe era bătrânul tată de adevăratele ei planuri și dorinți. Câteva zile mai târziu, când se mai uitară cele vorbite, ea găsi prilejul să spună:

— Meseria de cazangiu trebuie să fie foarte grea, tăticule.

— E grea.

— De aceea, în ziua când l-au adus pe Lazăr rănit, am auzit-o pe lelea Sultana strigând în casă: „Nu e de tine, fiule, meseria asta!” Dar de ce nu și-a găsit altă îndeletnicire? Dacă-i atât de învățat și om întreprinzător, ar putea să se facă negustor sau orice altceva.

Și Nia se opri iarăși. Dar în zilele următoare nu scăpă niciun prilej de a pomeni numele lui Lazăr Glaușev ori de câte ori sta de vorbă cu bătrânul ciorbagiu. Și așa, ea însăși, fără ca tatăl să-și dea seama, stârnea asemenea prilejuri. Parcă săpa un puț adânc într-un pământ sfărâmicios. Săpa cu băgare de seamă, cu stăruință. Și nu era ușor să adormi vicleniile lui Avram Nemtur. Totuși, Nia ajunsese pe neașteptate la stratul de apă.

— Păcat că nu te-ai născut băiat! spuse o dată, oftând, ciorbagi Avram.

— De ce, tată?

— Am început să obosesc și n-are cine să-mi țină locul, din când în când, în treburile mele. Ar fi vremea să te mărit, dar nu vreau așa, cu oricine. Nu mi-e deloc ușor să mai cutreier drumurile, să tot umblu. Mai dau anul ăsta o raită pe la Prilep și Ticveș. Apoi, la anul, vedem noi. Recolta de sământă de mac e îmbelșugată și nu mă lasă inima să pierd câștigul bun. Dacă aș avea aici pe cineva care să ia în primire marfa și s-o depoziteze, n-ar mai fi nevoie să mă întorc de câteva ori.

— Adevărat, tată, ești cam bătrân pentru treaba asta, ești istovit. Dar găsește-ți un om să te-ajute!

— Pe cine să-l iei în brațe? Știi cum sunt oamenii de azi... Ți-e străin, te fură, te jefuiește. Și marfa mea e aur. Două calupuri să-ți ia și s-a ajuns.

Tăcură amândoi. Apoi Nia, ca și cum atunci îi venea gândul, zise:

— Tată, știi ce? Ia-l pe Lazăr Glaușev! Eu nu-l cunosc, l-am văzut o dată sau de două ori, dar ce-l mai laudă soră-sa, ce-l mai ridică-n slăvi! Și tu singur spui că e om deștept, cu carte.

— Hm... încercă să se pună împotrivă ciorbagi Nemtur, dar tăcu și se lăsă dus pe gânduri.

După alte două zile, într-o duminică, mătușa Niei se înfățișă Sultanei:

— Păi, a spus Avram al nostru să vină Lazăr al tău pe la dânsul, după slujbă. Are ceva de vorbit cu el.

— O să vină. De ce să nu vină?

Vestea îi făcea mare bucurie Sultanei, dar se căznea s-o

ascundă. Îi trecu repede prin minte să-l îndemne pe Lazăr să se îmbrace frumos a doua zi, cu hainele cele mai bune și cu o cămașă nouă scoasă din ladă, așa, ca să-l placă ciorbagi Avram. Cine știe de ce-l cheamă? Poate și pentru Nia. Dă, doamne, să fie așa!

Lazăr crezu că bătrânul ciorbagiu are nevoie de el pentru treburi de-ale obștii, sau îi va cere să-i scrie vreo scrisoare. Nu fusese niciodată în cuprinsul gospodăriei lui Avram și privi cercetător în jur: aici, va să zică, stă Nia. Curtea era plantată toată cu pomi și tufișuri, iar prin mijloc trecea o alee largă, pietruită, având pe margini două straturi înguste de flori. Se cunoștea că aleea nu era călcată de prea mulți pași; crescuse iarba mare printre pietrele caldarâmului. În fund, de după copaci, se ivea casa cu două caturi și cerdacuri la fiecare cat. Liniștea domnea în curtea asta mare. Doar de departe se auzea clipocitul fântânii de marmură și ciripitul voios al vrăbiilor într-un pom. La una din ușile de jos se ivi mătușa cu mânecile suflecate:

— Poftim! Se vedea că nu-și poate aminti numele lui. E sus... te așteaptă.

Lazăr urcă scara de lemn, așternută cu un preș îngust, din cele cumpărate gata, prins la fiecare treaptă cu o vergea lungă de fier. De ce nu ieșea Nia să-l întâmpine? Se cunoșteau bine doar. Prin ușa din față, deschisă, se auzi tusea ciorbagiului Avram. De ce se ascundea Nia?

Lazăr se opri în fața ușii. Pe cât de luminos, verde și însorit era totul afară, pe atât era de întuneric în odaie.

— Intră, flăcăule, intră! auzi Lazăr glasul bătrânului ciorbagiu și abia atunci îl văzu, așezat pe lavița largă. În odaia asta e mai răcoare.

Nu-l pofti să se așeze lângă el, ci îi arătă scăunașul din față. Și-l privi întrebător.

— Fumezi?

— Nu.

Pe neașteptate, Avram Nemtur o dădu pe grecește:

— Am nevoie de un om de încredere. Plec în curând să cumpăr sământă de mac. O să mă duc la Prilep, Veles și

Ticveș. Expediez de-acolo marfă și vreau să stea cineva la prăvălie, să ia în primire ce-i trimit și să treacă totul în catastif. Poate va trebui să și vândă ceva, dacă se va înfățișa la prăvălie vreunul din mușteriii mei din Bitolia sau de la Salonic. Să știe cum să-l întâmpine, ce să-i arate... Și, înainte de toate, să fie om cinstit. Las în mâinile lui prăvălia, marfa, tot. Pentru trei luni îi dau șase sute de groși și, după asta, vom vedea, s-ar putea să-l opresc și pentru mai departe. Tăcu două-trei clipe și adăugă: M-am gândit la tine. Ce răspuns dai?

Lazăr așteptă cu răbdare până ce Avram isprăvi ce avea de spus, apoi îl întrebă în limba prespănenilor:

— Unchiule Avram, de ce-mi vorbești grecește?

— Cum de ce-ți vorbesc grecește? se miră țuguindu-și buzele ciorbagiul și mustățile i se zbârliră până la nas. Ești om cu carte, nu? Oameni ca noi se înțeleg mai bine pe grecește.

— Dacă avem limba noastră, de ce să vorbim una străină?

— A noastră... limbă de bădărani! Greceasca e altceva, răspunse ciorbagiul, de astă dată în graiul prespănenilor.

Lazăr abia se putu stăpâni. Era gata să-i spună că tocmai greceasca pe care o vorbea ciorbagiul e o limbă grosolană, vulgară, cu multe greșeli.

— Fiecare trebuie să-și respecte limba maternă, unchiule Avram, oricum ar fi ea. Și-apoi, a noastră nu e o limbă de bădărani, e o limbă frumoasă.

Bătrânul ciorbagiu își privi oaspetele pe sub sprâncene: „Ia te uită la el!” Și cine știe ce vorbe se pregătea să-i toarne, dar pe aproape se auziră pași ușori, foșnetul unei fuste și în odaie intră Nia cu o tavă mare în mâini, îmbrăcată toată în mătase galbenă, cu capul gol, cu o floare aurie înfiptă în păr. În spațioasa odaie țâșni parcă o vâlvătaie care tremură prin fața ochilor lui Lazăr și-l orbi. Tânărul nici nu-și dădu seama cum a luat lingurița cu dulceață și cum a băut apa din paharul colorat de sticlă. Se rușina dureros de negreala de pe degete – se murdăreau la atelier și nu se spălau ușor. Nu știa unde să-și mai ascundă mâinile. Mireasma grea de ulei de trandafiri îi curma răsufletul. Și iar se întunecă odaia și lângă el sta

numai ciorbagiul Avram Nemtur. Da, Nia fusese aici și acum se ascundea pe undeva pe-aproape. Lazăr trase adânc aerul în piept, ca să-și răcorească gâtlejul uscat și sugrumat până la durere. Trebuia să dea bătrânului ciorbagiu un răspuns înțepat, înfruntător, pentru graiul lui, pentru limba lui grecească pocită și pentru toată fudulia lui.

— Nu voi fi sluga nimănui, nene Avrame. Eu bat cu ciocanul în atelierul tatălui meu, în rând cu ultima lui calfă, dar el mi-e tată. Ai crezut că voi vrea să intru la stăpân, la dumneata, dar te-ai înșelat.

Avram Nemtur îl asculta în tăcere, cu privirea înmuiată, puțin uimită. Apoi și-o îndreptă spre ușa pe unde ieșise Nia. Bătrânul ciorbagiu rămase câtva timp îngândurat.

— M-am înșelat, zici? rosti el ca pentru sine. Se poate...

Lazăr se ridică. Avram Nemtur nu-l opri.

Tânărul trecu iarăși pe lângă fântâna de marmură din curte, pe aleea largă, cu iarba crescută printre pietre; se apropia de poarta deschisă de la capătul ei, când, deodată, țâșni din tufiș Nia, fugi spre el, îl prinse de mână și-l trase la o parte, ca să nu fie văzuți din casă.

— De ce n-ai primit? Nu înțelegi, nu înțelegi oare?...

Ochii ei erau imenși – prăpăstii negre, adânci, gata să-l înghită. Floarea galbenă din păr strălucea orbitor, mâna mică i-o frigea pe a lui. I se păru că se prăbușește în bezne și fulgerări, luptă să se stăpânească și răspunse cu greu, înfundat:

— Lasă-mă! Nu-ți pot spune nimic acum... nimic.

Nia îi lăsă slobodă mâna și el se îndreptă spre poartă. Acolo, în mijlocul uliței, se opriseră doi turci tineri, cam de vârsta lui, îmbrăcați însă ca niște prinți, numai în fireturi și gaitane. Din cingătoarele lor de piele ieșeau mânerele argintate ale pistoalelor și pumnalelor. Parcă nu voiau să-l bage în seamă pe Lazăr. O căutau din ochi pe Nia, îi făceau semne cu mâna, o chemau să vie la ei. Lazăr se opri lângă pragul înalt, îngălbenit de furia care-l cuprinsese deodată:

— Vedeți-vă de drum, agalelor!

Nia fugi după el și-l trase de mână, gâtuită de spaimă.

— Întoarce-te! Lasă-i în pace! Întoarce-te! Vino! Or să te ucidă!

— E nevasta ta, bre? clipi cu nerușinare din ochi unul din turci. Frumoasă femeie ai, mama ta de ghiaur!

— Vezi-ți de drum, turcule! îi strigă Lazăr cu vocea răgușită.

Printre pleoapele strânse, ochii îi străluciră ca două vârfuri de pumnal.

— Lasă-l, Ali! murmură pe turcește celălalt turc și-și trase prietenul de mânecă. Să mergem! Ne găsim beleaua cu ăsta.

Lazăr coborî de pe pragul înalt și ieși în uliță. Cei doi turci trecură mai departe. El întoarse capul și spuse Niei cu o mânie înăbușită:

— Încuie poarta, dacă vrei să nu intre.

Nia nu răspunse nimic. El înălță privirile spre ea, dar le coborî repede rușinat.

— Ce s-a întâmplat acolo? se auzi din celălalt capăt al aleii vocea lui Avram Nemtur.

Lazăr se îndepărtă tăcut. Nia îl urmări cu o privire furișă, înlăcrimată, apoi se trase îndărăt, împinse poarta grea și o zăvorî.

— Nio! se auzi mai aproape vocea ciorbagiului Avram.

Fata dădu fuga spre el, dar deodată se opri. Umezeala din ochi i se zvântă numaidecât:

— Iar au fost ăia, tată... turcaleții. El m-a scăpat, Lazăr. Voiau să intre în curte.

VI

În dimineața aceleiași duminici, la bibliotecă se ținea o conferință și Lazăr se îndreptă cu pași repezi într-acolo. Întârziase și se grăbea. Mai bucuros ar fi vrut atunci să se ascundă de lume, să umble pe câmp, undeva departe, singur. Ce s-a întâmplat cu el adineauri? Pășise cu inima ușoară în curtea lui Avram Nemtur, plin de bucurie că-l va întâmpina Nia, frumoasă, gătită. Ca totdeauna când o vedea, credea că inima i se va umple de dulceață, va bate tare și sufletul îi va tremura tot, iar ea, ca o flacără puternică, îl va atrage, îl va

frige.

Până atunci îi fusese mai ușor. O întâlnea când era de față și Cati sau celelalte fete, o privea prin fereastră, ori îi apărea în vis și se trezea repede, totdeauna prea repede. Acum, însă, ea pătrunsese în ființa lui, amintirea acestei întâlniri nu se va șterge, nu-l va părăsi niciodată; nu se va mai trezi din acest vis. De ce inima lui nu se bucură? Da, ea pătrunsese în ființa lui, dar împreună cu o umbră neagră, întunecată; nu singură, nu așa cum o vedea mai înainte, cum o vedea în vis. Pricina să fie oare acei turcaleți? Nu, nu! O clipă numai îl încercă bănuiala și i se păru că ea îl privește cu atâta dezgust, cu o atât de neprefăcută tăgadă! Nu. Umbra era Avram Nemtur, tatăl ei. Niciodată nu se va mai apropia de omul ăsta, nu-i va mai intra în casă! Ciorbagi Avram! Era întocmai cum îl bănuia, ba i se arătase și mai ticălos, și mai respingător.

Lazăr iuți pașii. În ziua aceea conferenția pentru prima oară unul din prietenii săi, unul din cei mai tineri. Îl îmbărbătase, îl ajutase și nu trebuia să-l lase singur acum, în atâta lume. După conferință o să-l zăpăcească ascultătorii cu întrebări. La bibliotecă începuseră să vină și oameni mai vârstnici, ba și unii dintre ciorbagii, dintre cei care aveau obiceiul să te descoasă. Voiau să vadă ce și cât știu tinerii, de vreme ce se zbat atâta. Și toți își pironeau privirile spre Lazăr, mai ales atunci când trebuia să se dea un răspuns mai greu. Întrebe cât vor! De la el avea să le spună povestea cu călugărul și cu ciubărul de grâne, pe care o citise de curând într-un ziar țarigrădean; voia s-o afle toți; măcar de-ar veni s-o audă și Avram Nemtur, și locțiitorul...

La bibliotecă, lumea se adunase ciopor, se îmbulzea și în fața ușii, și pe scările care duceau la catul de sus. Într-o tăcere deplină, toți ascultau atenți conferința. Îi făcură loc lui Lazăr să intre, dar el se opri lângă ușă, să nu tulbure întreaga adunare. Tânărul rostea conferința cu o voce înceată, subțiată. Fața îi era palidă de emoție și sfială. Întoarse o nouă pagină, care foșni, și ridică în același timp privirea cercetătoare, cum făcea desigur de câte ori începea o altă foaie. Văzându-l pe Lazăr, care-i făcu un semn încurajator, se

bucură și continuă cititul cu glas mai sigur. Lazăr urmărea conferința cunoscută mai mult ca să vadă cum o va citi până la urmă tânărul său prieten. Auzea și cuvintele pe care i le adăugase el când îl ajutase, dar gândul, ca străin de sine, i se desprindea din ascultare, se abătea, îl atrăgea în altă parte.

— ...vicleanul vlădică grec, răsuna tot mai puternic vocea tânărului vorbitor, s-a arătat a fi părintele tuturor dreptcredincioșilor, dar a învăluit sub un linţoliu negru întregul nostru popor, ca să-l ascundă de ochii învingătorului. „Nu mai trăiesc alte neamuri în noua ta împărăție, l-a mințit el pe asupritorul otoman. Toți creștinii sunt fiii mei duhovnicești, unii și aceiași, greci după credință și naționalitate.” Când sultanul a cucerit Țarigradul și toate pământurile dimprejur, avea multe și mari griji. Trebuia să pună rânduială în marea și noua lui țară și se lăsă păcălit de fanarioții mincinoși. Îi era și mai ușor să conducă și să țină supus un singur popor, cu aceeași credință, decât mai multe popoare locuind laolaltă. Și după cum i-a strecurat în ureche, viclean și mincinos, patriarhul grec, sultanul i-a numit pe toți locuitorii creștini rumelioți – popor grec – iar pământul lor l-a numit Rumelia[1]. Numele poporului nostru a fost șters și s-a pierdut. Au trecut așa sute și sute de ani. Dar poate fi șters, poate fi făcut să dispară un popor întreg? Nu! Atunci patriarhul grec de la Țarigrad, care ascunsese de ochii stăpânului poporul nostru, s-a hotărât să-l nimicească, să nu rămână nici urmă din el. Și-a înfipt ghearele lui veninoase și-i suge fără milă sângele, îi sfâșie trupul și se pregătește să-l înghită de tot. Cu o furie de fiară s-au năpustit popii greci, lupi sălbatici în blăni de oaie, să hăituiască și să stârpească poporul nostru înrobit, să nimicească scrierile lui vechi, graiul lui strămoșesc și orice amintire despre el. Și fanariotul a mers tot pe calea asta, cu minciună și înșelăciune, cu otravă și pârjol, cu sabia cuceritorului. Iar poporul nostru s-a scufundat tot mai adânc în beznă, în neagra neștiință...

---

[1] Teritoriu în Peninsula Balcanică, format dintr-o parte a Iugoslaviei, aproape întreaga Bulgarie și nordul Greciei. Înainte de primul război mondial, Rumelia era provincie turcească.

Nimeni nu se clintea din mulțimea îngrămădită. Doar la răstimpuri ridica cineva mâna, fără să-și dea seama, ca să-și șteargă sudoarea ce-i șiroia pe față. Toți priveau țintă la tânărul vorbitor, ca nu cumva să le scape vreun cuvânt. În cameră era o căldură înăbușitoare. Se auzea răsuflarea celor o sută de piepturi, iuțită de emoție.

— Cea mai mare pacoste, o adevărată nenorocire, a fost că în mijlocul amărâtului și oropsitului nostru popor s-au găsit oameni care au intrat singuri în gura fiarei, dintre fruntași mai ales. În loc să stea în fruntea poporului, ei se lepădau de toate ale lor și îndrăgeau ceea ce le era străin, se rușinau de ce era al lor și se mândreau cu ale veneticului. Și fiind fruntași și cetățeni de vază, trăgeau după ei poporul simplu. Păcat mai mare ca ăsta nu poate fi. Au fost, iude...

„Ca Avram Nemtur”, cugetă Lazăr Glaușev, de parcă numele acesta l-ar fi rostit cineva cu glas tare și urmă să-și asculte gândurile, uitând unde se află: „Iudă! A încercat să mă silească și pe mine să-i vorbesc grecește! Cică limba noastră ar fi bădărănească! E gata să dea pe mâna locțiitorului întregul popor. Așa au fost toate iudele noastre. Nu, nu, ciorbagi Avram! N-o să faceți ce vreți, tu, locțiitorul și vlădica...”

— Dar n-au izbutit să stârpească de tot poporul nostru, auzi Lazăr din nou vocea tânărului său prieten, cu toate că-l țin încă în întuneric. Poporul a început să se trezească, el își cere cu tărie dreptul său. Tot mai mult se ridică părăsitul popor și numai noi, cei din Prespa, mai zăcem în somnul fanariot de moarte, ne lăsăm amețiți...

„Dar Nia? Gândul trecu prin mintea și prin inima lui Lazăr ca un ac fulgerător, subțire. S-a dat și ea cu grecii? Mamă-sa a fost grecoaică sau vlahă? Până acum n-am auzit-o vorbind grecește. O s-o învețe tatăl ei. Of, fie ce-o fi!”

Se suci în loc și își frecă enervat și nerăbdător spatele de perete. Tânărul vorbitor cuvântă mai departe:

— Dacă vom ști cum a fost țara noastră altădată, vom putea vedea limpede cum este astăzi și cum poate fi mâine. Iată ce-am voit să vă spunem în conferința noastră: să

deschideți bine ochii și să vă vedeți dușmanul, pe jefuitorul vostru, cel care vrea să ne nimicească ființa și sufletul! Ajunge cât am răbdat, fraților! Treziți-vă cu toții din somnul de veacuri! Nu vă mai lăsați otrăviți și amețiți de fanarioți! În unire frățească și cu puteri înmănuncheate, să ne luăm ce-i al nostru și să izgonim din casa noastră dușmanul, străinul care ne momește. Ajunge cât ne-a prădat, ajunge cât ne-a mințit, ajunge cât ne-a adormit cu veninul lui ucigător! Să pornim cu toții împotriva lui, cu înțelegere și dragoste de frate! Domnul dumnezeu, care a îngăduit vrăjmașului să ne prăpădească, va binecuvânta acum fapta noastră națională, a tuturor. Amin!

Vorbitorul adună cu degetele tremurânde foile pe care își scrisese conferința. Oamenii din jur se priviră tăcuți, începură să clatine aprobator din cap, să șușotească. Lazăr atinse brațul vecinului, acesta se dădu la o parte și el se putu strecura spre masa acoperită cu postav verde. Se opri acolo, în picioare, lângă masă, și nu zâmbea ca altă dată înainte de a-și începe cuvântarea, ci avea fața chinuită, era parcă mai slab și mai înalt. În cameră și afară, în fața ușii, se lăsă o tăcere plină de îngrijorare.

— Fraților! începu Lazăr, și după acest prim cuvânt vocea îi deveni puternică și răsună ca un clopot în încăperea scundă și ticsită de oameni. Prietenul nostru mai tânăr, Gligor, ne-a ținut o cuvântare frumoasă și noi îi mulțumim pentru strădania depusă. A venit timpul ca toți acei care au ochi să vadă și urechi să audă să afle de ce suntem noi un popor împilat și nefericit, norod prost, neștiutor și sărac. Cu toate că am fost cândva avuți, puternici și învățați. Trebuie să ne cunoaștem bine dușmanul și să nu-l mai lăsăm să ne prade și să ne mintă, oricât de iscusit știe să fie în minciunile lui. Am auzit odată o poveste și am să v-o spun. Ea o să vă deschidă și mai bine ochii și veți vedea mai limpede cine suntem noi și cine este dușmanul nostru, asupritorul. Odată, într-o piață dintr-un oraș oarecare, oamenii văzură un călugăr șezând pe o baniță, adică pe un ciubăr de grâne. Trecu un om și-l întrebă:

„Ce ai sub baniță?”

„Nimic, răspunse călugărul, rotindu-și privirea.”

Barba îi era ca de țap.

Trecu un alt om. Întrebă și el:

„Ce ai sub baniță?”

„Nimic, răspunse călugărul.”

Trecură și alții, întrebară și ei, iar călugărul sta, nu se mișca de pe baniță, ba o și apăsa cu amândouă mâinile. Se vedea bine că ascunde ceva. Se opriră lângă el câțiva bărbați mai înfipți, se priviră între ei, se înțeleseră din ochi și dădură buzna peste călugăr. Îl trântiră la pământ și răsturnară banița. Și ce să vadă? Sub ea zăcea întreg poporul nostru, nici viu, nici mort, abia răsuflând.

Lazăr tăcu. O sută de perechi de ochi îl priveau fără să clipească.

— Spuneți-mi voi acum, se auzi din nou răsunând vocea lui Lazăr, cine-i călugărul cu banița?

— Locțiitorul! strigă cineva din mulțime, înainte de a fi auzit în întregime întrebarea.

Se ridicară voci din toate părțile, se agitară mâini, unii dintre cei așezați pe scaune săriră de pe locurile lor:

— Patriarhul, patriarhul! Fanariotul! Toți fanarioții!

Un freamăt cuprinse întreaga încăpere, se iscă larmă, izbucniră răcnete mânioase.

— Astăzi n-am să vă vorbesc mai mult, rosti Lazăr. Atât voi mai spune: cine e orb n-o să vadă; cine e surd n-o să audă.

Oprindu-se din loc în loc pentru a răspunde la câte-o întrebare, pentru a afla ce spune unul și altul, Lazăr se îndreptă spre ușă. Până la urmă, răzbi prin îmbulzeala zgomotoasă, clocotitoare, care-i împiedica drumul la fiecare pas și ieși afară. Era istovit, deși vorbise numai zece minute. Răsuflă adânc, parcă ar fi vrut să scuture de pe umeri o povară care-l apăsa și porni pe stradă, târându-și picioarele îngreuiate. Nu făcuse nici zece pași, când auzi din spate glasul lui Andrei Bencov:

— Așteaptă-mă, Laze! Mergi spre casă?

— Da.

Porniră împreună. Tăceau amândoi. Abia după ce cotiră pe-

o altă uliță, Andrei întrebă:

— Ți s-a întâmplat ceva? Nu primi niciun răspuns și continuă: Nu te-am văzut niciodată așa. Parcă ai fi bolnav sau tare îngrijorat de ceva.

Lazăr strânse buzele, copleșit de tristețe:

— Nu întreba.

Mai merseră puțin pe strada pustie, apoi Andrei propuse:

— Vrei să trecem pe la noi?

În curte îi întâmpină mama lui Andrei. Rămasă văduvă de tânără, mai era încă o femeie vioaie, plină de bunăvoință. Îi era greu să-și uite bărbatul, pe Climent Bencov, dar îi rămăseseră cei doi copii; avea pentru cine trăi. Numai paloarea senină și străvezie a chipului ei ofilit, părul care se ivea de sub basmaua neagră, încărunțit prea de timpuriu, erau semne neșterse ale durerii ei de văduvă, împăcată cu sine, închisă în inima ei. Avea ochii albaștri și blânzi, pe care îi dăduse copiilor ei, dar pleoapele îi erau roșii. Se vedea că mai plânge uneori, pe ascuns.

Se apropia amiaza. Căldura crescuse, în grădină dogorea soarele și cei doi tineri găsiră mai nimerit să stea în cerdac, unde era mai răcoare. Veni să le dea bună ziua și Bojana. Lazăr zări în ochii ei drăgăstoși zvâcnind bucuria. Cu puțin înainte, când intrase în casă, nici nu-și adusese aminte de ea. Bojana se apropie de urechea lui frate-său și-i șopti ceva. Lazăr își plimbă o clipă privirea pe gâtul ei subțire și alb, pe cosițele ei dese și grele. Fața-i micuță era împurpurată de un zâmbet fericit.

— Bine, bine, încuviință Andrei surâzând.

Fratele și sora semănau leit, ca doi gemeni. Aceiași ochi, același păr, aceeași pieliță palidă, subțire pe fețișoarele lor înguste. El era însă bărbat și ea femeie, așa că la ea totul era mai gingaș, foarte femeiesc, în timp ce înfățișarea lui Andrei purta toate semnele bărbăției. Era blajin, sfios ca și ea, poate chiar mai sfios, cum era și mamă-sa. În privire, însă, și în voce, în mâinile osoase și destul de mari se vădea puterea bărbatului.

Bojana aduse rachiu și cafea. Lazăr n-o văzuse niciodată

atât de veselă și de sprintenă. O privea puțin mirat și simțea cum îl cuprinde veselia ei, ca un șuvoi de apă împrospătător. În casa asta totdeauna tăcută tânăra fată aducea o însuflețire neobișnuită; vocea i se auzea mereu. Rămași singuri, Andrei îi vesti prietenului său:

— Mama și Bojana au hotărât să rămâi la noi la masă. Au pregătit un prânz bun.

Lazăr primi de îndată. Se simțea bine aici, lângă acești oameni. Spuse totuși:

— Mă așteaptă acasă.

— Mă reped să le spun.

— Stai, mai e timp! Să-ți povestesc ce mi s-a întâmplat astăzi, începu el pripit, nerăbdător să lepede, să se ușureze de chinul drăcesc care-l mistuia de la întâlnirea cu ciorbagiul Avram. Am fost azi-dimineață la Avram Nemtur. El m-a chemat. Și, închipuiește-ți: mi-a vorbit grecește. Am stat, am ascultat până la sfârșit, apoi i-am spus: „De ce să nu grăim în limba noastră?” „Ei, spune el, între oameni cum suntem noi mai bine vorbim grecește. Limba noastră e bădărănească.”

— De la o vreme s-a dat de partea grecilor. Locțiitorul l-a tras cu totul spre el.

— Îl trage, vicleanul! După asta a încercat să mă tocmească – ce crezi? – calfă.

— Calfă?

— Calfă sau, să zicem, conțopist. Să stau la prăvălia lui, să iau în primire marfa pe care o va trimite de la Ticveș, s-o trec în catastif și toate celea. Zice că ar avea încredere în mine. Bineînțeles că m-am ridicat și am plecat.

În ochii albaștri și îngândurați ai lui Andrei se oglindea verdeața grădinii, scăldată de strălucirea soarelui. După puțin, rosti:

— E adevărat că-i trebuie ajutor la prăvălie, dar urmărește și o altă țintă. Nu știu care. E un om închis, ascuns. Poate vrea să te atragă de partea lor. El și locțiitorul se cam tem de tine.

— Trădătorul! Oameni ca el sunt mai primejdioși decât fanarioții.

— Nu-i chiar așa, Laze. Cel mai primejdios pentru noi e

locțiitorul. A fost trimis aici să răspândească grecismul, să ne grecizeze pe toți. Mi-amintesc că tata, dumnezeu să-l ierte, spunea că, atunci când locțiitorul a venit la Prespa, se prefăcea că nu înțelege vorbirea noastră, ca să ne silească să vorbim grecește. Și o duce mereu așa, înaintează pas cu pas. A încercat, va să zică, să te atragă și pe tine. Vezi, tot a izbutit să facă ceva de când e aici. Înainte de venirea lui toate mergeau la întâmplare. Acum e altceva. Avem la Prespa o partidă grecească, activă. Sunt băgați acolo Avram Nemtur, încă doi sau trei dintre ciorbagii și vlahii. La școala elinească sunt trei dascăli care cunosc bine scopul pentru care au fost aduși. Apoi și la biserică rânduiala s-a cam schimbat. Mai cu seamă biserica a atras de la început atenția fanariotului din Bitolia. Săptămâna trecută niște rubedenii de-ale noastre și-au botezat copilul, dându-i numele de Zoia. S-a mai pomenit oare mai înainte ca oameni de-ai noștri să-și boteze copiii cu asemenea nume grecești? Și vorbeau ei vreodată grecește, fie chiar și Avram Nemtur?

— Da, ai dreptate.

— A fost frumoasă povestea de azi cu călugărul și banița. S-a potrivit bine, o să prindă rădăcini.

— Nu-i așa? Uite cum mă gândesc eu, Andrei: mai întâi, să luptăm să intre în obște poporul, meșteșugarii. După asta, să-i izgonim pe fanarioți din biserică. Să ne dezicem de patriarh, așa cum s-a făcut și în multe alte locuri. Să-i scoatem din biserică, să-i dăm afară și din școală.

S-au așezat să prânzească în cerdac.

— De mult n-ai mai fost la noi ca oaspete, îi spuse Bencovița. Încă înainte de-a te opări.

— Dar, vedeți, tot mai vin, rosti el. Și când mă poftiți și când nu mă poftiți.

— Păi, ce să te mai poftim, Laze? Tu ești ca și al nostru.

Bojana strălucea, tremura toată de bucurie și abia că băgă doi-trei dumicați în gură. Lazăr era așezat în fața ei și atât de drăgăstos o privea de la locul lui, încât părea că n-ar mai pleca de aici, nu s-ar mai depărta niciodată. Privirea lui Lazăr nu mințea. Era cu adevărat mulțumit, fericit în mijlocul

acestor oameni buni, cumsecade și care-l iubeau, alături de această minunată, gingașă și neprihănită fată, care îl dorea din toată inima. Mai asculta el și bătaia inimii lui, care tot îndrăznea să zvâcnească, dar mai rar. Fie ca acel altceva, care sta pitit înlăuntrul lui, amorțit deocamdată, să nu se mai trezească nicicând! Așa cum e acuma e bine. Totul e frumos în jurul lui. Și aceste chipuri dragi, binevoitoare, și strălucirea caldă a zilei de vară, și grădina ațipită – nu, ochii lui nu mințeau. Se aduseră la masă fructe mari, pârguite, spălate atunci cu apă rece. Lazăr luă nestingherit; aici nu avea de cine să-și ascundă degetele lui negre, așa cum încercase să le ferească la Nia. Răcoarea și aroma fructelor i se împrăștiară plăcut prin trup.

După masă Lazăr și Andrei rămaseră iarăși singuri în cerdac.

— Uite ce vreau să-ți spun, Laze, începu Andrei și se simțea cum atârnă greu, ca totdeauna, fiecare cuvânt al lui, cum fiecare era bine chibzuit și curat. Tu-mi ești ca un frate. Încă de când te-ai rănit, m-am gândit la ceva, am stat de vorbă cu mama și acum o să-ți spun și ție: meseria tatălui tău nu e pentru mâinile tale, tu nu ești bun de cazangiu. Și nici mie nu-mi prea merge bine, Laze. Tata, dumnezeu să-l ierte, mi-a lăsat o afacere bună, numai să se țină omul de ea cum trebuie, iar eu nu prea îndrăznesc. Nu că ar trebui să mint sau să fur. Dar știi cum făcea tata: cutreiera neobosit trei provincii, nu dormea, nu mânca și găsea marfă bună la preț ieftin. Eu sunt altfel de om. Mă apuc de toate, apoi șovăi, mă tem. Toți mă fură și mă mint. Nu pot să mă ocup de toate ale mele, așa cum ar trebui. Mă gândesc de mult la asta, m-am socotit bine și acum îți spun: vino să lucrăm cot la cot! Uniți amândoi o să facem o treabă mai bună. Tu ești mai îndrăzneț decât mine, ai și mai multă putere de muncă. Ne-am avut până acum ca frații; tot ca frații vom munci împreună. Ce vom câștiga, vom împărți pe din două. Ai răbdare, o să-mi vorbești pe urmă! N-o să-mi iei nimic, totul rămâne al meu, dar ce folos poți avea de la un capital cu care nu lucrezi? Vom munci împreună și nu se știe cine cui va ajuta. Acum vorbește tu, te

ascult!

— Să mă sfătuiesc cu ai mei... rosti șovăielnic Lazăr. Să-mi dea, dacă le stă în putință, ceva bani și să intru ca tovarăș după cât voi aduce în afacerea noastră comună.

— Laze, acum nu ne trebuie mai mult capital. Am cam vreo optzeci de mii de groși și niciodată nu-i investesc pe toți. Nu izbutesc. Chiar dacă vom lucra împreună, acești bani, câți am, ne ajung. Mai încolo, să fim sănătoși, vom vedea ce va mai fi. Afacerea noastră e bună, Laze. Arnăuțimea, peste tot unde se află, e mereu flămândă. Să tot ai marfă și să vinzi. Salonicul, numai el înghite totul.

— Dar cum așa, să viu tovarăș la de-a gata?

— Nu e la de-a gata, Laze. Vom munci amândoi. Ți-am spus cum stau acum. Lângă tine îmi vor crește aripi.

— Bine, rosti deodată Lazăr. Să știi, însă, că de la un singur lucru nu mă vei putea clinti: dacă o da dumnezeu să câștigăm bani, tu vei lua trei părți, iar eu numai una.

— Hm... De ce?

— Voi sunteți trei, iar eu sunt singur. Și-o să lucrăm cu banii voștri. Nu, nu! Așa rămâne, nu dau înapoi! Doar și fără asta tu mă iei lângă tine ca pe-un frate.

Se priviră amândoi în tăcere, cu zâmbete în ochi. Un singur și același nume le frigea buzele: Bojana.

„Ea se va mărita cu tine și tu-mi vei fi frate adevărat”, spuneau ochii lui Andrei Bencov.

„Ea va fi nevasta mea și noi vom fi cu adevărat frați”, grăiau, la rândul lor, ochii lui Lazăr Glaușev.

VII

Lazăr Glaușev părăsi curtea Bencovilor curând după-amiază. Pe ulița tăcută, nici țipenie de om. Trecu repede pe cealaltă parte și intră pe poartă, acasă. Și aici era liniște, ca în tot orașul în aceste prime ceasuri ale călduroasei după-amiezi de vară. În tăcerea ațipită din grădină, care învăluia până și susurul monoton al fântânii, nu se simțea nici măcar fâlfâitul vreunei păsărici. În casă dormeau desigur cu toții, în odăile

lor, cufundați în odihna amiezii de duminică. Se apropie de treptele cerdacului și se opri, să nu facă zgomot, să nu le tulbure odihna. Din spatele casei se auzea un cântec domol de leagăn. Cumnată-sa își adormea copilul, ba și pe ea însăși. Cântecul, când se pornea, când se întrerupea:

Nani, na-a-n-i-i...
Vino, somnișor, din pădure,
Vino, somnișorule...

Lazăr o luă de-a lungul casei și coti. Sus, în partea dinspre grădină, tatăl său construise încă de mult o odaie stingheră, pe care o foloseau vara drept cuhnie, iar acum i-o dăduseră ca locuință lui Rafail Clince. Lazăr pășea încet pe lângă casă, șovăia, gândindu-se dacă să intre sau nu la maistru. O neliniște strecurată de undeva de departe, nelămurită – nelămurită până mai adineauri – punea tot mai mult stăpânire pe sufletul său. Se opri din mers, aproape de odaia oaspetelui. De unde stătea nu vedea nici ușa care dădea spre grădină, nici singura fereastră. Din ospitaliera casă a prietenului său plecase înveselit, alinat, îndestulat sufletește și trupește și iată că din nou i se isca acea suferință amarnică, înspăimântătoare. Din mintea lui se șterseseră cu totul cuvintele calde de mamă ale Bencoviței, chipul luminos și gingaș al Bojanei. Se mistui și vocea vioaie, plină de dragoste a lui Andrei. Stătuseră toți patru în jurul mesei și el se simțise bine, bucuros; tuspatru fuseseră mulțumiți, fericiți. Asta fusese abia câteva minute înainte și iată că acum i se părea că totul se petrecuse cine știe când. La început, țâșni ca un venin clocotitor amărăciunea urii ce-i stârnea ciorbagiul Avram Nemtur, iar după asta crescu, se umflă, de să-i umple tot pieptul, cealaltă suferință, mai amarnică. I se deschidea din nou cu un cuțit străpungător rana veche, sângerândă de la un capăt la altul, arzătoare ca focul, dar dulce în durerea ei: Nia. Chipul drag îi învălui orbitor privirea, aproape, aproape de el, mai să-l atingă cu mâna; ochii ei, fața-i oacheșă, părul negru, goliciunea gâtului mlădios, ea toată, cuprinsă de vâlvătăi galbene; rochia-i de mătase și floarea din păr, strălucind ca o stea printr-un nor negru. În neștire, Lazăr își

șterse cu amândouă mâinile nădușeala care-i șiroia pe față, acoperindu-și ochii, de parcă ar fi vrut să îndepărteze din raza privirii lui orbitoarea vedenie. Murmură ca un copil înspăimântat:

— Scapă-mă, doamne, îndură-te de mine!

Și atunci auzi aproape, parcă la urechea lui, o voce cunoscută, surdă, o șoaptă ai fi zis, dar profundă, pătimașă și împingând cu putere să dea ceva la o parte, să străpungă:

— „Crede-mă, crede-mă! Voi dărui totul, nu mi-e teamă de nimic!...”

Lazăr se cutremură de spaimă, să nu-l întâlnească cineva și să vadă ce se petrece cu el. Era vocea maistrului Rafail. La el se aflau pesemne și alți oameni. Lazăr dădu să se întoarcă, dar în aceeași clipă țâșni pe neașteptate, de după colțul casei, soră-sa Ecaterina. Uimită și groaznic de speriată, fata încremeni locului. Părea că a fugit de cineva, era tulburată, aprinsă la față, cu părul răvășit. Fața îi era ca scăldată în sânge, roșie ca jarul. Ținea în mâini două farfurii de aramă și un șervet, gata-gata să le scape. Se stăpâni repede, însă, privirea i se adună asupra fratelui. Crezuse că a stat să asculte, dar văzu îndată că îi era gândul în altă parte, adâncit în ale lui. Nu auzise nimic, nu bănuia nimic.

— Am venit să iau farfuriile din care a mâncat maistrul la prânz. Trebuie să le spăl.

Și trecu mai departe. N-ar fi avut nevoie să dea socoteală. Rafail Clince stătea la ei, în încăperea aceea lăturalnică, și i se aducea acolo de mâncare. Lazăr nu știa că Sultana le oprise să intre în odaia maistrului și pe noră-sa, nevasta lui Cociu, și pe Nona, cu atât mai mult pe Ecaterina. Nu bănui astfel nimic în neașteptata apariție a surorii lui mai mici, ea fiind aceea care spăla în fiecare zi vasele.

Maistrul Rafail îl întâmpină cu o privire ursuză, neîncrezătoare, așteptând parcă o mișcare din partea noului venit, gata el însuși să se năpustească dacă va fi atacat.

— Intră, intră! rosti după o clipă, ceva mai liniștit, dar cu aceeași căutătură vrăjmașă.

Lazăr intră la artist și începu să-i vorbească fără să-și dea

seama ce spune, cu atenția împrăștiată. În ungherele încăperii, pe măsuța scundă și chiar jos, pe rogojină, unde maistrul își făcea noaptea așternutul, se aflau risipite unelte de sculptat, scânduri tăiate și geluite, lemn de diferite mărimi, cruci și felurite figuri de lemn, terminate și neterminate: părți din iconostasul care într-o zi va fi încheiat din ele. Lazăr aruncă prin încăpere o privire distrată, iar maistrul Rafail se repezi să acopere repede, cu o pătură, lemnele așezate de-a valma într-unul din unghere. Se vede că nu voia să fie atinse de priviri străine. După asta, se întoarse lângă măsuța scundă, se așeză pe un scăunel și-și reluă lucrul întrerupt. De Lazăr parcă uitase.

Printre unelte, rumegușuri și diferitele fragmente de lemn de pe masă se afla o cană de pământ destul de mare, știrbită. Sculptorul lăsă în poală scândurica pe care tocmai începuse s-o cioplească, întinse nervos brațele dezgolite, luă cana în care clipoci un lichid și sorbi setos câteva înghițituri, apoi o puse la loc. În odaie se risipi un miros înțepător: iz de vin acru. Asta îl făcu pe Lazăr să zâmbească. Parcă ar fi ghicit vreo nouă scrânteală a meșterului și astfel își alungă nălucile, se rupse din chinuitoarea frământare a sufletului său. Nu, nu avea de gând să plece, deși vedea bine că artistul nu se bucură de vizita lui. Nu va pleca, de parcă în liniștea de afară și în curtea tăcută l-ar fi pândit o primejdie.

— Obștea nu te-a uitat nici astăzi. Ți-a trimis vinul.

Rafail clipi din ochi și mârâi ceva neînțeles, fără să se grăbească, fără să ridice privirea de pe lucrul său. Apoi spuse:

— Pe ăsta mi l-am cumpărat singur. Fariseii! Sărbătoarea nu-mi trimit.

Altă dată Lazăr n-ar fi venit să stea de vorbă cu omul acesta încruntat și supărăcios. Acum, însă, sta și sporovăia, ba chiar îi era teamă ca nu cumva convorbirea să se întrerupă.

— N-ar trebui să lucrezi sărbătoarea. Mai ales că ceea ce faci e lucru bisericesc.

Maistrul se agăță de vorba lui, puse pe masă brațu-i gol, tremurând, cu vinele umflate, albăstrui și se porni:

— Astea nu sunt căldările și tipsiile tale, băiete! Tu te scoli de dimineață și începi să ciocănești. Se înnoptează, te duci să te culci. A doua zi o iei de la capăt. Te oprești, apoi începi iarăși de unde te-ai oprit. În treaba voastră numai mâinile robotesc. Mereu același și același lucru, și n-ai nevoie să cugeți la ceea ce faci. Asta e însă altceva: eu muncesc numai după imboldul lăuntric și, fie sărbătoare, fie zi de lucru, nu vreau să știu. Și în crucea nopții mă scol și lucrez. Când îmi vine, mi se ia somnul de pe ochi.

— Dar și în meseria noastră sunt maiștri. Și ei, ca și tine, cioplesc, taie, încovoaie cu măiestrie arama. Tatăl meu...

— Sunt, da, îl întrerupse Rafail, sunt în fiecare meserie, e lucru știut. Dar câți or fi din ăștia? Maiștrii nu cresc așa, pe câmp. Și e o deosebire de la o meserie la alta.

Lazăr tăcu o vreme, apoi spuse:

— Dar nu pricep, de ce-ți trebuie atâta vin în fiecare zi? Te amețește, și apoi, nu te împiedică oare de la lucru?

Sculptorul zvâcni. Fusese atins la locul dureros. Pus pe harță, în ochi i se iscă o flacără rece.

— Nu mă judeca tu pentru vin! Știu eu ce fac! Nici tu, nici nimeni altul nu știți ceea ce eu știu bine de tot. Vinul e uleiul din opaiț, și omul, când bea, vede mai clar. Dumnezeu ni l-a dat o dată cu pâinea care hrănește trupul. Vinul aprinde focul din suflet și înaripează mintea. E ca iubirea. Tu ai vreo dragoste, ai vreo fată pe care-o iubești? Dacă n-ai, nu mă poți înțelege. Cu flacăra vinului în el, omul frige, devine puternic, neînfricat. Fără foc nimic nu se poate crea. Însuși soarele lui dumnezeu e foc.

Sculptorul așteptă o clipă răspunsul și, ca făcând în ciudă, luă cu amândouă mâinile cana. Bău din ea însetat, o puse la loc și-și șterse mustățile cu palma.

— Eu nu m-am îmbătat niciodată, spuse Lazăr.

— Ai să trăiești o sută de ani! pufni Rafail Clince și-și țugui a nepăsare buzele.

— Voi trăi câte zile mi-a lăsat dumnezeu, dar cu vinul, cu rachiul omul se omoară singur. Cel care bea își pierde mințile, vinul pătrunde în om ca o turbare. Avem doi-trei bețivi la

Prespa, poate că nu i-ai văzut, trăiesc ca niște animale. Și un nebun se sperie și fuge de omul beat.

— E-e-e! rânji maistrul Rafe și fața i se pungi de plictiseală. Parcă o aud pe bunică-mea. Cândva mă căina și ea la fel. Eu beau ca să lucrez. Privirea mi se limpezește, mâna-mi devine mai puternică, iar aici – se lovi cu pumnul peste piept – arde și te îndeamnă, nu te lasă să ațipești. Și ce dacă ucide? Să ucidă! Mie nu-mi trebuie viață de-aia, să tremur pentru ea. Uite ce-ți pot spune eu: n-ai decât să stai tolănit pe spate toată ziua, iar noaptea să te întorci cu fața la pământ. Dacă faci așa, poți trăi și o sută de ani.

Sculptorul se avântă în munca lui, parcă voind să-și potolească în felul acesta furia. Asta ținu un timp, apoi se mai liniști și mâinile încetară să-i mai tremure.

— Știi ce fac acuma? rosti el, fără să ridice capul și fără să aștepte răspuns. Un iconostas mic pentru mamă-ta. O să-l fac frumos, ca s-o îmbunez, că vrea să mă gonească de-aici.

Vorbea liniștit, rar, și era atent la răspunsul ce-l va primi.

— Le e greu. Câte au de făcut prin casă! spuse Lazăr. Și tot ele trebuie să mai aibă grijă și de tine...

— Sunt patru femei în casa asta, răspunse tot așa de calm sculptorul.

— Ți-am spus când ai venit că ai să stai aici numai câtva timp, până-ți vei găsi loc în altă parte.

— Bine, bine! izbucni artistul și Lazăr se miră că s-a înfuriat până într-atât. Plec, plec curând!

— Doar așa ne-am înțeles când ai venit. De ce te superi?

Maistrul Rafail izbi cu amândoi pumnii în masă, încât cana sări de la locul ei.

— Știu eu de ce, știu eu! Nu care cumva vrei să-ți spun de ce?

„E nebun, nebun de legat”, gândi Lazăr și se întoarse să plece, dar se opri în ușă și rosti:

— Vezi de-ți găsește loc în altă parte! Te-am ținut destul, n-ai de ce să te superi. Mama nu te mai poate slugări.

— Da, așa e! se întristă sculptorul. Nu-i sunt nici fiu, nici ginere. Sunt un om nebun, nu-i așa? Nebun și bețiv. Glasul

începu să-i tremure, se înecă, ochii i se umeziră și azvârli brațele goale înainte, a disperare și furie. Nebun! Dar mâinile astea sunt de aur! Hei...

Lazăr îl privi cu mirare: „O fi având și el vreo durere...” Încercă să-l liniștească.

— Maistre Rafe, noi nu te gonim, dar o cam stinghereşti pe mama și nu suntem obișnuiți cu un străin în casă.

Artistul se smiorcăi, își înghiți lacrimile pentru o clipă, ca și cum ar fi vrut să mai spună ceva, dar dădu din cap și se aplecă tăcut pe lucrul lui.

Lazăr ieși afară și se așeză lângă fântână, pe o piatră pe care femeile puneau de obicei rufele spălate. Voia să cugete tot la artist, de teamă să nu-l năpădească celelalte gânduri, ale sale proprii. Dar acestea începură să se apropie, îl împresurau ca niște șerpi repezi cu capete ascuțite și cu limbi de loc, zvâcnind din adâncurile conștiinței lui. Se apăra cu o spaimă crescândă și căuta în memorie, ca să li se împotrivească, răspunsurile îndrăznețe ale maistrului Rafail, le opunea chipul lui asudat și zălud, cu părul vâlvoi, cu ochii triști și răi. Deodată, îi veni în minte că există o anumită legătură între vijelioasele izbucniri ale maistrului, între disperarea și lacrimile lui din urmă și Ecaterina. Abia acum o văzu desluşit pe soră-sa, cu cele două farfurii și șervetul în mână, văzu tulburarea, înspăimântarea ei. De maistru se îngrijea totdeauna maică-sa, Ecaterina nu se apuca de treabă cu prea multă plăcere, și acum ea se dusese singură să aducă farfuriile ca să le spele, tocmai acum când ceilalți din casă se aciuaseră prin odăi din pricina arșiței. Ei, și la urma urmei, ce-i cu asta? N-au decât să se ia, dacă se plac! Dar oare toți care se plac se pot lua? Dacă Nia n-ar fi fost fiica lui Avram Nemtur, dacă ar fi în locul Bojanei... Nu, nu! Întrucât e mai prejos Bojana decât...?

— Laze...

Lazăr tresări. În cerdacul învăluit de tot în umbră ieșise mamă-sa. Tânărul străbătu repede curtea și se așezară amândoi pe banca de lângă perete.

— Te așteptam la masă, și tu...

— M-au oprit Bencovii, n-am putut să nu primesc.

— Știu, făcu printre dinți Sultana, cu o ascunsă nemulțumire. Vorbește-mi mai bine de Nemtur!

— Ce să-ți spun, mamă? Voia să mă ia calfă la prăvălia lui.

— Numai atât? Spune-mi tot, fiule! Cum așa, calfă?

— Așa, să stau la prăvălie până strânge el sămânța de mac. Va trimite marfa, eu o voi primi și... asta voia.

— Nu asta, fiule! Sultana strânse buzele și clătină din cap. Nu asta! Un om ca tine nu-i trebuie lui să-i fie numai calfă. Nu-ți dai seama? Ciorbagi Avram vrea să te ia pe lângă el și cu alte gânduri. Vrea să te facă ginere, să te însoare cu Nia, dacă ai să-i fii pe plac. De ce n-ai primit, băiete?

— Asta-i altceva, mamă. Eu ginere n-o să-i fiu și de m-ar vrea. Suntem vrăjmași.

— Om cu atâta minte și dai norocului cu piciorul! Rău faci, Laze! Ciorbagi Avram este, pot zice, omul cel mai bogat din Prespa și Nia e singurul lui copil. E bătrân și într-o zi totul va fi al tău. Nu e puțin asta. Ce-și poate dori mai mult un om? Apoi, Nia e cea mai frumoasă fată din Prespa. Și te vrea, știu eu...

Sultana încerca să-l înduplece. În voce i se simțea implorarea, ochii ei îl priveau însă cu asprime. Să fi fost Stoian în locul lui, sau să fi fost Lazăr altfel de om, sau mititel cum fusese cândva! Altfel ar fi vorbit cu el, sau, ca altădată, i-ar fi ridicat cămășuța. Dumnezeu îi trimitea cea mai mare dintre fericiri, fata cea mai frumoasă, o bogăție ca de pașă, și el o respingea! Păi așa o să-l supere și pe dumnezeu. Nu, n-o să-l lase, n-o să-i îngăduie să-i năruiască cele mai minunate planuri ce-și făcea în privința lui, copilul ei cel mai iubit!

— Dar, cine știe? făcu ea și-și privi fiul fără să clipească. Poate nu-ți place Nia, oricât e ea de frumoasă...

Lazăr întoarse capul ca să-și ascundă tulburarea care-i îmbujorase obrajii. Sultana îi fura ager fiecare mișcare, fiecare schimbare de pe față, din priviri. În ochi îi licări bucuria, de parcă ar fi fost vânătorul care, în capcana pusă, a găsit prada așteptată. Și rosti cu un ton prefăcut mărinimos, plin de prietenie, dornică să strângă mai tare lațul:

— Poate nu-ți place fata... poate nu-ți plac florile, care sunt

flori, și tot ce-i mai frumos pe lume. Se întâmplă că una-ți place mai mult, alta mai puțin. Dar te vei deprinde cu ea, fiule.

Lazăr se suci în loc, să se sloboadă din strânsoarea care-l înăbușea. Sultana sta la pândă, presimțea răspunsul ce-l va da și se grăbi să i-o ia înainte, să-l abată din pornirea lui, socotind că mai stăruie în greșeală doar din mândrie de bărbat.

— Spune numai o vorbă, fiule, și fac eu tot ce-i de trebuință, cu toate că l-ai mâniat pe ciorbagi Avram. Eu, îi șopti ea cu șiretenie, apropiindu-se mai mult, știu cât te vrea Nia. Iar bătrânul, oricât l-ai fi supărat astăzi, ei nu i se poate împotrivi la nimic.

Lazăr zvâcni și izbucni deodată, dându-și pe față amarnica-i durere.

— Mamă, tu mă frigi ca pe jeratic!

— Vai, fiule, nu mai vorbi așa!

— Orice s-ar întâmpla, ginerele lui Avram Nemtur n-am să fiu! Este trădător al poporului, un jecmănitor, și eu îmi iubesc poporul de o sută de ori mai mult decât pe mine însumi. Ce vor spune tovarășii mei, pe care îi învăț să-l „iubească” la fel, ce vor spune când mă voi duce să mă ploconesc și să pup mâna lui Avram Nemtur? Nu vreau să mă fac de râs în Prespa, chiar dacă ciorbagi Nemtur m-ar urca într-o caleașcă de aur. Nu vreau și nu râvnesc câtuși de puțin la bogăția lui. Tu nu înțelegi, mamă, nu știi care e adevărata și cea mai mare bogăție a mea. Prietenii mă ascultă, întreg poporul mă ascultă când vorbesc și toți sunt cu ochii pe mine să vadă ce fac. Și nu doar că-mi pasă numai de ceea ce vor spune oamenii, dar vreau eu să fiu așa cum se cuvine, un om curat.

Sultana se mândrea cu Lazăr. Fiul ei ieșea mereu tot mai în fruntea bărbaților din Prespa. Și așa cum tot auzea și cum înțelegea ea, după capul ei, el se avânta în întrecere cu cei mai puternici dintre toți. Aproape se împăcase cu gândul că nu se va face popă sau dascăl. Nu e bine oare și așa, să ajungă într-o zi fruntaș între fruntașii din Prespa? Totuși, dacă s-ar însura cu Nia...

Măgulită în mândria de mamă, se hotărî să se oprească deocamdată aici. Numai deocamdată. Dragul de el, se uită numai într-o parte și nu vede cum și ea, mama lui, îl ajută, ca dintr-un salt să iasă în fruntea tuturor celorlalți! Oricât ar fi de mintos, e încă un copil, Laze al ei. Să înceapă numai a se gândi și la sine, la binele lui. Fiica ciorbagiului Avram îl vrea și o vrea și el, asta se vede. Restul e ușor. Tăcuse, dar nu va lăsa ea să se stingă focul care, mâine sau într-o altă zi, va izbucni iarăși. Cunoștea puterea binefăcătoare a doctoriilor amare, și atunci la ce și-ar jeli copilul, care, odată și odată, avea să se lecuiască singur de tot ce era încă crud în tinerețea lui. Ridicându-se de pe bancă, Sultana zise mai mult pentru ea:

— Biata Nia! O să se prăpădească după tine, Laze.

Își privi fiul. Lovitura nimerise în plin. Și așa cum era, ușor gârbovită de ani și de munca fără răgaz din casă, se aplecă spre el, întinse mâna și-l mângâie pe fața îndurerată, posomorâtă tocmai din pricina loviturii date de ea.

— Ei, mamă... mormăi Lazăr, dându-se îndărăt ca să-și ascundă fața.

Se înăbușea, dar ea crezu că vrea să se ferească de mângâierea ei.

— Pe noi, mamele, mai bine ne-ar arde focul, fiule... Noi asta gândim că vor copiii noștri.

Și, deodată, o înghimpă cealaltă grijă – Ecaterina.

— Ai spus meșterului, sculptorului ăluia, să-și caute alt loc?

— I-am spus. Mi-a făgăduit c-o să plece.

Lazăr nu mai pomeni că o văzuse pe Ecaterina ieșind din odaia lui Rafail. Ar fi atras o furtună cumplită pe capul zvăpăiatei lui surori și încă nu știa cum s-o judece pentru legăturile ei cu artistul și ce anume era mai bine pentru ea: să se mărite cu meșterul sau să nu-l mai vadă. I se păru că soarta ei se asemuia cu a lui și nu-l lăsa inima s-o stârnească pe mamă-sa, ca să-și reverse asupra fetei nestăvilita ei furie.

— Sultano, Sultano! se auzi din casă vocea lui Stoian Glaușev.

— Vin, vin! Își vrea cafeaua, s-o fi săturat de somn. Și te

mai pune acum să-i citești din evanghelie, bombăni ea îndreptându-se într-acolo.

Așa se întâmpla în fiecare după-amiază, în zilele de sărbătoare, când bărbatul rămânea acasă. Stoian Glaușev dormea îndelung după sățiosul prânz de sărbătoare, apoi cerea să i se facă o cafea – căpătase deprinderi de ciorbagiu – și-l chema pe Lazăr să-i citească din evanghelie. Fiul îi citi și de data asta, afară în cerdac. Veni să asculte și Sultana. Arșița se mai domolise, umbrele se alungeau, adia și un vântuleț, iar dinspre grădină se simțea boarea lui răcoroasă și mireasma fructelor pârguite. În fiece pauză a cititului, când Lazăr se oprea să mai răsufle sau să întoarcă foaia, Stoian ofta:

— Ei, doamne, dumnezeule...

Toți din casă vedeau cum, îmbătrânind, Stoian devenea tot mai habotnic. Nu lipsea de la slujbă în nicio sărbătoare, îngâna rugăciunile, deși nu le știa bine, îngenunchea și se închina tot timpul în fața iconostasului, atât de pierdut uneori de parcă uita de sine. De la o vreme, pomenea de sfântul mormânt, voia să se ducă acolo cu Sultana, în hagialâc.

— Tot suntem nepoți de hagii, să ne facem încaltea și noi hagii...

— Crezi că-i așa de ușor? răspundea domol Sultana, ea însăși furnicată de aceeași dorință. Ca să ne ducem până la sfântul mormânt ne trebuie zece mii de groși. Știu eu...

— Da, bani mulți, mulți de tot! Vedem noi mai pe urmă, să-i căpătuim întâi pe copii. După asta poate vom izbuti să punem deoparte cei zece mii de groși, adăuga Stoian încântat de gândul său.

Sfârșind de citit, Lazăr închise cartea. Stoian se închină. Fața lui, de culoarea aramei, arsă de dogoarea forjei celei mari din atelier, dar aproape neatinsă de anii ce trecuseră peste ea, era iluminată de un tăcut extaz religios.

— Dulci cuvinte dumnezeiești! Ei, doamne...

Erau numai ei trei în cerdac și Lazăr rosti pe neașteptate:

— Tată, îmi poți da vreo cinci-șase mii de groși?

Stoian ridică sprâncenele.

— N-am, fiule, dar la ce-ți trebuie atâta bănet?

Lazăr tăcu un timp. Sultana îl privi mirată, până ce veni răspunsul.

— Am vorbit astăzi cu Andrei Bencov să ne facem tovarăși la prăvălia lui. El nu-mi cere bani. Spune să vin numai să lucrăm împreună, cu capitalul lui. Dar eu n-aș vrea să intru cu mâna goală...

— Bine, Laze, foarte bine! se bucură Stoian. Apoi începu a se tângui: Numai, vezi, n-am atâția bani. Am cheltuit cu nunta Mandei, și peste o lună facem altă nuntă, a Nonei. Cât mai avem, femeie, în ladă? întrebă și întoarse privirea spre Sultana, sforțându-se să-și aducă aminte. Mai mult ca trei mii de groși cred că nu sunt?

— Atât, răspunse îngândurată Sultana.

— Păi, Laze, se învioră din nou Stoian, dacă Andrei te cheamă fără să aduci nimic, ce mai vrei? Cu atât mai bine, sănătate și noroc! Tu cazangiu n-ai să te faci, fiule. Tu și Andrei sunteți tineri, aveți să munciți și să scoateți câștig destul pentru amândoi. Să zicem că al tău o să fie ceva mai mic.

Sultana nu scotea nicio vorbă, privea în gol, în timp ce ei așteptau să-i audă glasul. Pe neașteptate, se ivea în planurile ei o nouă primejdie. Nu-i vorbă, se gândise ea și la asta: dacă Lazăr n-o va lua pe Nia, fie atunci și Bojana. Bineînțeles că mai mult ar fi vrut-o pe Nia ca noră și încercă s-o înlăture pe cealaltă, deocamdată cel puțin.

— Își cunoaște ea interesul, Bencovița.

— Bencovița nu mi-a vorbit nimic, mamă. Noi, eu și Andrei, ne avem ca frații, știi doar.

— Hm... Ea l-a dăscălit. Te vrea pentru Bojana, asta e!

— Ei! exclamă Stoian. Păi, foarte bine! Bojana e curată ca o lacrimă. O să te poarte pe palme, bătrânico! E o minune de fată!

— De! cârti Sultana, strângând buzele pungă și mlădiindu-se. Da, e fată bună și frumoasă. Dar poate că alta e și mai bună, și mai frumoasă!

VIII

Povestea lui Lazăr, cu călugărul și banița, se răspândi în tot orașul. Oamenii înțelegeau mai bine asemenea grai. Istorioara pătrunse ca o rază strălucitoare în conștiința multor prespăneni. Ieșiră la iveală întâmplări și necazuri de multă vreme lăsate în umbră, fură reamintite întâmplări mai noi, dar care trecuseră și fuseseră și ele repede uitate. Toți vedeau acum cu ochi mai limpeziți ce se petrece astăzi: de o parte ei, poporul, cu unul și același nume, vorbind una și aceeași limbă, fiind toți într-un gând, știind aceleași lucruri, trăind la fel în toate; iar împotriva lor – locțiitorul străin de neam, vlădica și patriarhul, care stăteau departe, vlahii pripășiți pe-aici și câțiva băștinași de soiul lui Avram Nemtur. Poporul, ei toți, înghesuiți sub baniță, cu călugărul așezat deasupra. Nu se mai putea așa! Banița trebuia răsturnată.

În viața orășelului, a locuitorilor lui, nu se întâmpla nimic la repezeală, vijelios. Toate se petreceau la sorocul dat. De peste patru secole, oamenii învățaseră să rabde, să ducă o viață simplă, obișnuită, hrănindu-se cu pâine și apă, având un singur reazem sănătos – pământul pe care-l munceau. Trăiau cu veșnicele lor dureri în inimi, fără să se fi sleit totuși în ele acea veșnică năzuință omenească spre fericire și bucurie. O duceau așa, lipiți de pământ, întunecați ca și el, neștiuți, robi supuși stăpânilor. Trecuseră sute de ani și nu se petrecuse nimic mai de seamă în viața acestor oameni, a întregului norod. Se nășteau și mureau, își băgau morții în pământ și după ei nu mai rămânea nicio amintire. Trecuseră veacuri fără să lase vreo urmă.

Din când în când, câte unul din acești oameni simpli, sărmani, mai ridica puțin capul să privească ceva mai departe, să se înalțe deasupra miilor de capete plecate umil, dar asta se întâmpla o dată la cincizeci de ani, la o sută sau la și mai mulți. Își aminteau și măsurau vremea cu veacurile, după nenorocirile și epidemiile care-i ajungeau, răstimpuri în care piereau cu miile, ca jivinele nevolnice târâtoare pe pământ. Acum se vestea o vreme nouă. Robii ascultau și

auzeau tot mai deslușit pașii izbăvitori apropiindu-se. Veneau timpuri noi, dar cei care ieșeau să le întâmpine erau puțini. Puțini erau cei ce deschideau ochii și ridicau glasul să le salute. „Vine! vine!” șușotea mulțimea, ciulea auzul, adăsta, dar spaima de robi supuși era mai puternică decât bucuria din suflete, când presimțeau izbăvirea. Așa trăiseră veacuri de-a rândul și acum începeau să se trezească. Lupta se pornise, deși tot cu teama încrâncenată de robi. Veneau vremuri noi pentru toți.

O dată cu începutul verii, pe la bibliotecă se abăteau tot mai puțini. Când se ajungea la strânsul recoltei și munca pe câmp era în toi, aproape nimeni nu mai intra în încăperea zăpușitoare și scundă, afară de Lazăr Glaușev, care parcă își zidise umbra acolo. Când începu și culesul macului, târgul se pustii, se deșertară curțile, ulițele; până și în cele două biserici nu mai intrau decât preoții și uneori câteva babe și moșnegi sau cine avea să boteze un nou-născut sau să facă slujbe pentru un mort. Orașul întreg se afla afară, la câmp. Fiecare gospodărie își avea peticul ei de pământ: un ogor, o vie, o livadă; unii și ceva mai mult. Câțiva dintre cei mai cuprinși posedau adevărate moșii prin satele din apropiere. Acei care nu aveau nimic se tocmeau argați la străini.

Se strângeau bucatele unui an întreg. Încă nu se luminase de ziuă și pe drumurile întortocheate se iveau șiruri lungi de oameni mergând la câmp. Multe prăvălii din piață nici nu se mai deschideau. La obște bătrânii nu se mai adunau atât de des, doar câte unul se mai abătea din obișnuință sau din prea mare zel, și după asta nu-l mai vedeai multă vreme; venind, nu auzea decât văicărelile locțiitorului despre singurătate, despre arșiță și despre plictisul lui. Sta acolo, fiindcă nu avea unde să se ducă și n-avea ce să facă pe o astfel de vreme. Sta singur în încăperea răcoroasă a obștei. Până și conțopistul și sluga plecau să secere, să lege snopi. Câteodată auzea pași jos, la bibliotecă, și știa că sunt ai lui Lazăr Glaușev.

Locțiitorul îl urmărea de aproape pe tânărul bibliotecar, cu toate că până acum nu se întâmplase să aibă cu el, pe față, vreo sfadă mai dușmănoasă. Auzindu-i pașii în liniștea clădirii

pustii a obștii, arhimandritul se gândi să se mai înmoaie față de el, să încerce să-l supună pe acest tânăr primejdios, să-l atragă spre el și socotea că acum era momentul cel mai potrivit. Să se întâlnească numai ei doi, între patru ochi. Și astfel coborî într-o zi la el, chipurile din simplă curiozitate. Niciodată până atunci nu intrase la bibliotecă. Salută ușor, cu o vădită politețe. Se miră când Lazăr îi răspunse în grecește la temenelele lui, poftindu-l să se așeze.

Pe masa din mijloc, de pe care era luată pânza verde, Lazăr stivuise toate cărțile din bibliotecă, vreo două până la trei sute de volume, să le șteargă de praf și să le rânduiască. Multe din ele erau în limba rusă. Le trimiteau din Rusia, pentru bibliotecile populare, bulgarii care trăiau acolo sau plecaseră numai să învețe carte la Odesa, la Moscova și în alte orașe rusești. Se mai afla pe masă și un teanc de ziare bulgărești, grecești, turcești. Locțiitorul se miră că vede ziare elinești aici, unde știa că se adună numai vrăjmași de-ai grecilor. I se păru că ceea ce-și pusese în gând să facă nu va fi poate atât de greu.

— Dumneavoastră, kir Lazăre, veniți des aici?

— Da. Când n-am alte treburi. Acum, în târg, nu prea avem ce face. Oamenii sunt la câmp. Și eu am lucrat câteva zile la seceră, zise tânărul și zâmbi.

Locțiitorul se bucură că Lazăr vorbește bine grecește. Puteai crede că grecul își continuă discuția cu o sinceră bunăvoință:

— De ce nu veniți câteodată și pe la mine, sus? Stau singur cuc toată ziua.

— Mă abat puțină vreme pe-aici și întotdeauna am câte ceva de făcut, de citit. M-am gândit să spoiesc pereții, cum oi putea, în câteva zile. E cel mai potrivit timp acum, când nu vine nimeni. Să se mai lumineze odaia. E doar bibliotecă, lăcaș de cultură!

— A, bravo! Oameni ca dumneavoastră sunt foarte folositori unui popor înapoiat. Noi doi am avea ce vorbi, kir Lazăre.

— Am avea, sfinția-voastră.

— Doar amândoi gândim la fel pentru binele acestui popor și suntem în slujba lui.

— A, nu, părinte! răspunse politicos, dar apăsat, Lazăr. Eu nu gândesc la fel ca dumneavoastră și noi doi nu slujim unuia și aceluiași popor.

— Cum? se miră locțiitorul, săltându-și sprâncenele și umerii. Nu suntem amândoi creștini, și poporul acesta nu e și el creștin? Ce altceva ne poate despărți? Toți suntem copiii unuia și aceluiași părinte și ceea ce ne dezbină uneori n-are mare însemnătate. Noi îi dăm mai multă însemnătate decât merită. Din cauza asta uităm ce-i mai de seamă: unitatea noastră, frăția noastră întru aceeași biserică și credință. Săvârșim un păcat de neiertat și îngreunăm și mai mult povara cu care ne-a pedepsit tatăl nostru ceresc, pentru păcatele noastre trecute, lăsându-ne sub jugul unor necredincioși.

Lazăr își șterse mâinile cu o batistă și se așeză de partea cealaltă a mesei, în fața locțiitorului. Înălță către el privirea lui deschisă, cutezătoare.

— Da, înălțimea-voastră, ați rostit cuvinte drepte, plăcute domnului. Adeseori, însă, omul ia în gură cuvântul adevărului ca să ascundă cu el neadevărul. Dumneavoastră luați cuvintele unui adevăr și vă slujiți de ele ca de o armă, în folosul alor voștri. Voi și noi: greci și bulgari. Vreau să spun voi, preoții greci, veniți prin locurile noastre. Voi sunteți creștini, dar sunteți și greci. Și vreți ca noi să fim creștini, copii credincioși ai bisericii care este a voastră, dar nu e și a noastră. Să fim creștini laolaltă cu voi, asemenea vouă, în biserica voastră, în școala voastră; să vorbim în graiul vostru, fiindcă totul se află în mâinile voastre. Iar noi vrem să fim creștini, dar să fim și slavoni, bulgari, așa cum voi sunteți greci. Asta, după dumneavoastră, nu e lucru mare, vreți să-l lăsăm deoparte, să-l uităm. Iată adevărul, cuvioase părinte, iată și minciuna pe care încercați s-o ascundeți, și dumneavoastră, și toți de-o seamă cu dumneavoastră! Cu sfântul adevăr creștin învăluiți minciuna cu care vreți să ne nimiciți. Eu vă vorbesc pe față, nu am ce ascunde, dar îmi

puteți spune și dumneavoastră că nu-mi ascundeți nimic?

— Nu voi ascunde nici eu nimic, kir Lazăre, rosti cu voce adâncă locțiitorul și-și rezemă coatele pe masă, ca să fie mai aproape de tânărul cutezător. Este adevărat că noi, preoții greci, vrem să vă atragem, să fiți și voi greci, ca și noi. Voi sunteți un norod simplu, un popor necioplit, ciobani, plugari, meseriași, pe când în partea noastră se află tot ce este mai înaintat. Voi trebuie să veniți lângă noi, nu noi lângă voi. Noi am păstrat din trecut tot ce-a fost al nostru. Voi ați pierdut totul și nici nu prea ați avut ce păstra. Priviți unde ne aflăm noi cu trecutul nostru bogat, cu slava noastră din străbuni, cu limba noastră șlefuită! Avem și acum o patriarhie autocefală, pe care o susținem cu bogăția și cu învățătura noastră. Avem și o țară a noastră, și din ea va răsări măreția Bizanțului de odinioară. Pe când voi? Ați rămas numai cu limba, un grai grosolan, și nimic altceva. De aceea voi sunteți acei care veți veni la noi, ca să alcătuim un popor numeros. Va fi pentru binele nostru al tuturor și de aceea vă chemăm, în numele bisericii și credinței lui Hristos. Nu veți pierde nimic, ci vă veți ridica până la măreția vechii Elade. Nu aveți de făcut decât un pas, o dată ce suntem de aceeași credință, copiii uneia și aceleiași biserici. Iată, v-am spus și eu totul, kir Lazăre, încheie locțiitorul și se trase îndărăt, cu simțământul că preopinentul său nu mai are ce-i răspunde.

Lazăr, însă, abia îl aștepta să sfârșească.

— E târziu, părinte, dar nu pentru noi, ci pentru voi. Această propovăduire a dumneavoastră ar fi zăpăcit pe mulți acum douăzeci sau treizeci de ani. De atunci poporul nostru s-a trezit și cu nimic nu veți izbuti să-l mai amăgiți. Ați pierdut toate privilegiile ce le-ați avut, iar înainte de asta, v-ați pierdut virtutea creștină. Ați venit ca niște lupi printre noi și nici față de propriul vostru popor nu știu dacă sunteți mai buni. Ați încercat să azvârliți un văl negru peste trecutul nostru, ne-ați distrus cărțile, ați negat numele nostru național. Suntem nepricepuți, bădărănoși, săraci, fiindcă am căzut în grea năpastă și ați venit voi s-o faceți și mai apăsătoare. Nu vă credem și vă urâm! Vedeți singuri că ați pierdut totul și

veniți acum la noi în numele lui Hristos? Vă vom urî și mai mult pentru fățărnicia aceasta. Învățătura nu e dată numai vouă; ne-o vom însuși și noi. N-o să venim la voi, ci ne vom întoarce la noi. Și noi suntem zămisliți de același dumnezeu și avem dreptul să trăim. Vom merge spre Hristos pe un drum al nostru, care e mai drept și mai frumos. Vom avea biserica noastră națională, ca să stăm de vorbă cu dumnezeu numai în graiul nostru. Vom învia o dată cu el și numele nostru național. Priviți aceste cărți! Vor fi din ce în ce mai multe. Unele sunt de-ale noastre bulgărești, altele sunt rusești și sârbești. Noi, slavii, suntem multe milioane de suflete, iar voi sunteți ca un pumn de grăunțe numărate față de atâția câți suntem noi și de câți vom fi mâine. Nu ne puteți amăgi cu nimic. Ne vom hrăni și vom crește cu propriul nostru sânge. Suntem mai drepți decât voi: respectăm tot ceea ce este grecesc, cu care vă puteți cu adevărat mândri și vom învăța și noi de la poporul vostru. V-am deprins limba, vedeți că vă vorbesc acum în graiul elin și citesc cărți eline. Dar vorbesc cu ai mei în graiul nostru și niciodată graiul grecesc n-o să-l numesc al meu, așa cum vreți voi. Suntem treji și tâlharul nu va reuși să ne prade. Suntem goi și desculți, dar ne vom îmbrăca. Suntem în întuneric, dar vom aprinde sfeșnice să ne lumineze. Cu poporul vostru ne-am putea înțelege, dar voi ne împiedicați. Voi, preoții greci. Voi vreți să ne înghițiți, să ne nimiciți. Cine a trimis în temnițele Țarigradului pe cei doi Miladinovi[1]? Au putrezit amândoi acolo. Dar, suspină Lazăr din adâncul pieptului, de-acum înainte ne vom apăra. Am și început să ne ascuțim armele, preacuvioase părinte.

— O să vi le luăm.

— Nu. E prea târziu.

— A, cum vă înșelați, kir Lazăre! Trăiesc și eu doar în

[1] Frații Miladinov - Gheorghe (1810-1862) și Constantin (1832-1862), cărturari bulgari. S-au născut la Struga și au studiat la Ohrida și Ianina, ultimul trecând apoi la Atena și Moscova. Au publicat un volum de cântece populare; profesori în școlile bulgare ce se deschideau pe atunci. Au murit la Constantinopol, după unii otrăviți de clericii greci, împotriva cărora se ridicaseră.

mijlocul acestui popor. Câți sunt ca dumneavoastră în această turmă necuvântătoare? Mai bine lăsați poporul pe mâna păstorilor lui și gândiți-vă la dumneavoastră, cât nu e încă prea târziu. Într-o vreme, când erați copil, plănuisem să vă fac un mare bine, dar Climent Bencov v-a răpit din mâinile mele, spre nefericirea dumneavoastră. Puteați deveni un om mare, și acum ce sunteți? Un simplu cazangiu. Dar, nu-i pierdută vremea. Numai să nu respingeți mâna care vi se întinde. De asta am și venit la dumneavoastră, kir Lazăre. Drumul spre Atena – și asta vrea să zică spre cel mai frumos viitor – vă mai stă încă deschis, în față. Nu apucați pe drumuri cotite, pe care vă așteaptă numai greutăți și nenorociri. Nu te distruge singur, tinere!

— Vă voi răspunde cu înțelepciunea dumnezeiască, și asta pe slavonește: „Omul nu poate trăi numai cu pâine”. Știți doar ce înseamnă asta pe grecește. Nu mă sperii dacă mi-o fi dat să trăiesc în sărăcie și suferință. Acela care a gustat o dată din hrana spirituală și a simțit dulceața ei rămâne veșnic însetat după ea și o caută mereu. Cu ceea ce fac eu acum îmi hrănesc sufletul.

Locțiitorul se ridică încet. Ochii lui albaștri întunecați luceau în scăpărări sumbre. Se ridică și Lazăr. Locțiitorul spuse:

— Am venit cu gândul că putem fi prieteni.

— Oameni ca dumneavoastră nu ne sunt prieteni când vin, ci atunci când pleacă. Părăsiți casa noastră, duceți-vă într-a dumneavoastră! Atunci vom putea fi prieteni.

— Suntem pe pământul nostru și nu vom pleca. Mai demult aici era Bizanțul. Acum e Rumelia, ceea ce înseamnă pământ grecesc. Numai oameni ca dumneata, flăcăule, agită și răscoală poporul pașnic. Dar vom găsi noi mijlocul să te potolim!

— Cu puțin mai înainte am încercat amândoi să fim sinceri ca niște buni creștini, acum însă dumneavoastră vă arătați sincer ca dușman. Dar nu mă puteți speria. Vă cunosc toate păcatele, preacuvioase părinte.

— Vreți să mă izgoniți de-aici?

— Da. Vă vom izgoni. Nu ați venit spre binele nostru printre

noi. Aici sunteți un străin. Plecați în țara dumneavoastră! Asta vrem noi: să plecați! Să plece și vlădica și toți ceilalți de-ai dumneavoastră!

Locțiitorul îl privi în tăcere, parcă gândindu-se ce să-i spună, apoi rosti încet, cu un ton binevoitor, pe când ochii îi scăpărau tăios:

— Tinere, să nu tragi pe diavol de coadă!

Întoarse spatele și, fără să se grăbească, ieși. Lazăr îl urmări cu privirea până ce sutana lui se mistui după ușă. Se lămuriseră. După această neașteptată întâlnire, Lazăr Glaușev simți o emoție plină de bucurie, puternică și o mare limpezire în sufletul său. În timpul discuției cu arhimandritul se împletiseră de câteva ori în mintea lui numele ciorbagiului Avram și al Niei. De parcă erau și ei de față. Și oricât de ciudată fusese apariția fanariotului în această încăpere, mai ciudată încă părea prezența celorlalți doi între pereții ei, unde răsunau atât de des cuvintele de revoltă, în apropierea acestor cărți care ascundeau în ele altă lume, străină lor. Străini erau și ei aici, ca și grecul venetic. Acesta a ieșit ca dușman, așa cum și venise; împreună cu el, ieșiseră și cei doi. Lazăr rămăsese. În curând se vor întoarce și prietenii lui, toți care vin aici ca și el, cu sufletul însetat de dreptate. Dușmanul a trecut dincolo de prag, viclenia i-a fost dată pe față, lupta împotriva lui începea deschisă. Dușmanul: locțiitorul și Avram Nemtur.

„Noi suntem împotriva voastră, noi toți!”

De care parte era, însă, frumoasa fiică a lui ciorbagi Avram, de partea cui era Nia?

„Ea n-a făcut nimic rău, o apăra Lazăr. O apăra de el. Și în biblioteca pustie murmură abia auzit: Nu vreau să mă gândesc la ea, nu mai vreau! E fiica lui Avram Nemtur!”

I se păru că Nia se afla undeva, îndărătul ușii. Stătea acolo și-l aștepta.

În agitata lui însuflețire stăruia vechea umbră, o umbră vie, care-și schimba mereu forma și culoarea. Lupta împotriva ei devenea tot mai grea.

*

Zilele și săptămânile de vară se rostogoleau domol, ca roțile unui car greu, carul prea încărcat al muncilor de vară. Seara prespănenii se întorceau de la câmp frânți de oboseală, arși de soare, prăfuiți, cu picioarele desculțe și zgâriate, și o dată cu ei năvălea în oraș și răsuflul greu al verii date în pârg. Dar toți acești aprigi muncitori se simțeau mulțumiți. Rodul oboselii lor era îmbelșugat; era un an bun! În timp ce secerau și treierau grâul, porumbul creștea tot mai înalt, scotea ciucuri de mătase cafenie, pepenii se umflau plini de zeama lor dulce, în vii atârnau și se coceau ciorchinii cu boabe verzi-albăstrui. Și pentru lanurile de mac anul fusese bun; n-au lipsit zilele cu soare la începutul verii, când se taie macul, și n-a șiroit nicio ploaie din acelea mari, ca să-i spele cumva prețiosul clei.

Nici în anul acesta nu l-a răbdat inima pe Avram Nemtur să stea locului. Deși se tânguia mereu că e bătrân, când a venit vremea culesului, a schimbat vorba:

— De data asta recolta e atât de bună, că nu-mi vine s-o las. O să trimit însă marfa de-acolo. Nu mă întorc până nu sfârșesc. Nu vreau să mă mai omor cu drumurile.

Și, ca în fiecare an, s-a dus pe la Prilep, Ticveș și Veleș. Înainte de a se întoarce, începură să și sosească poveri – lăzi pline cu clei de mac gros, lipicios, strâns în calupuri și în turte grele, lipite cu frunze de mac. O dată cu el veni o caravană întreagă – cai, catâri și măgari încărcați și, după asta, mai sosiră și alte transporturi. Nu se mai putea trece prin fața prăvăliei lui din pricina mirosului dulceag și amețitor al macului depozitat. Când s-a întors la Prespa, a început să cumpere mac și de pe-aici, iar ca să-i scadă prețul spunea:

— Am adunat berechet, mac mult mai frumos, cel de-aici e sărăcuț. Dar fie, ți-l cumpăr și pe-al tău, dacă l-ai adus. Spune, cât vrei pe el? Numai nu te lăcomi, că-l iau doar așa, ca să-ți fac un hatâr.

Asta-i era vorba în fiecare an. Prespănenii își cunoșteau omul, dar îi dădeau marfa la un preț tot mai mic – lua-l-ar pustiile, otrăvi-s-ar cu el! Și tot așa s-a tocmit și anul acesta. Nu se schimba câtuși de puțin.

Sultana Glaușev o întrebă pe sora lui Avram:

— A găsit ciorbagiul om de încredere la prăvălie?

— Are el oameni, soră Sultano. Crezi că îndrăznește cineva să se atingă până și de cel mai mic lucru de-al lui? Totul e măsurat și cântărit. Știe ce are până la cel din urmă bob.

Sultana își înghiți amărăciunea și nu mai întrebă nimic. Nici n-avea ce. Era limpede că ciorbagi Avram nu mai voia ca Lazăr al ei să-i păzească marfa.

Tânărul mai lucră o vreme la atelierul tatălui său și când oamenii începură să pregătească ariile pentru treier, veni Andrei Bencov și-i vorbi din nou de ceea ce-și pusese în gând. Lazăr dădu din umeri, de parcă voia să înlăture o ultimă piedică și primi fără să mai spună nimic. Avusese vreme să se gândească la tot ce ținea de tovărășia asta cam ciudată, o dovadă puțin obișnuită de prietenie și devotament.

Andrei Bencov îi propunea să-și împartă cu el câștigul. Toți bănuiau că vrea să-l atragă pe Lazăr ca viitor ginere, împins într-un fel de mamă-sa și de soră-sa, dar Lazăr știa, era încredințat că Andrei îl cheamă să-i fie tovarăș numai din prea marea lui dragoste față de el și se hotărâse să nu se folosească prea mult de bunătatea prietenului său. Va depune toată osârdia în munca lor comună și, oricare va fi câștigul, el va lua numai o mică parte. Andrei nu putea fi pețitorul, mijlocitorul surorii lui. Cunoștea simțămintele ce le nutrea față de el și știa cum s-ar bucura dacă s-ar însura cu soră-sa, dar nu s-ar fi amestecat în legăturile lor. Avea nevoie de un tovarăș în munca sa, atât. Și pe cine altul ar fi putut alege, dacă nu pe Lazăr Glaușev, în care avea deplină încredere și cu care ar fi împărțit totul frățește, și la bine și la rău? Și, în afară de asta, inima bună a lui Andrei, ușor de înduioșat, care nu avea totdeauna destulă încredere în sine și era, în schimb, plină de entuziasm pentru Lazăr, simțea nevoia prieteniei lui; așa fusese din frageda lor tinerețe.

Nu, Lazăr nu se tulbura de acest mare dar și nici nu se bucura de câștig. Nu-l îngrijora câtuși de puțin viitorul lui. Putea până la sfârșitul vieții să stea și să ciocănească în atelierul tatălui său, ca un lucrător de rând. Dacă voia să-și

croiască o viață mai bună, era mai mult pentru ai săi și de ochii străinilor. Mai cu seamă pentru maică-sa, care nu se împăca deloc cu ceea ce făcea el acum. Ea nu voia ca Lazăr să rămână cazangiu, cu toate că nu era mai prejos ca meșter decât tatăl sau decât frate-său Cociu, acesta parcă anume sortit să-l urmeze pe bătrân în meseria lui și să-l întreacă.

Totuși, Lazăr se temea puțin de tovărășia cu prietenul său și de casa Bencovilor. Acum nu mai putea intra acolo cu inima deschisă. I-o spuneau, pe ocolite sau de-a dreptul, alți oameni și el singur înțelegea că, în felul acesta, se deschide o cale pentru căsătoria lui cu Bojana. S-ar putea să vină ziua când el însuși se va vedea nevoit să aducă vorba de căsătorie și s-o hotărască. De ziua aceea se temea el. Nu era spaimă, dorință sau o silnică legare de mâini; vina era a umbrei străine, care-i învălurase și-i apăsa inima. Pe Nia n-o mai văzuse de peste o lună. Respingea orice încercare a mamei sale și a Ecaterinei de a vorbi despre ea. Se vede că tot ele o învățaseră pe cumnată-sa, nevasta lui Cociu, altminteri femeie stăpânită, dar care o dată scăpă o vorbă chiar la masă, când erau adunați cu toții:

— Nia a spus că în Prespa nu-i decât un singur flăcău cu care s-ar mărita. Au întrebat-o cine-i acela, și ea – nimic. Dar toată lumea știe.

Pe obrazul învăpăiat al lui Lazăr se întipări un asemenea chin, atâta zăpăceală, atâta furie împotriva cumnatei sale, cu care totdeauna până atunci se purtase cu duioșie și respect, încât toți de la masă lăsară ochii în jos. Rața, pricepându-și greșeala, izbucni în plâns.

Întâmplarea zgândărise din nou, după atâta vreme, rana lui Lazăr, dar el se liniști curând. Numele și amintirea Niei, și tot ce-și aducea aminte despre ea din timpul cât fusese prietenă cu Ecaterina, iscau în el numai răzvrătire și durere, și câteodată o resemnare tristă pentru ceva de mult pierdut și care avea să rămână de-a pururi pierdut. Cu această revoltă, Lazăr o îndepărta pe Nia din gândurile lui și izbutea s-o izgonească, se potolea un timp oarecare, până ce deodată, pe neașteptate, înțelegea înfiorându-se că ea a rămas neclintită

în inima lui. De cele mai multe ori, Lazăr se întărâtă singur, socotind că mânia este unicul și adevăratul simțământ față de fata ciorbagiului Avram. Dar mânia aceasta nu era decât o pojghiță dureroasă, care acoperea tânăra, înflăcărata și însetata lui inimă.

Orice ispită pierea, însă, din clipa când o vedea pe Bojana, când se afla aproape de ea, când îi auzea vocea. Atunci frumusețea ei curată și cuminte îl fermeca. Lângă ea, Lazăr se simțea fericit și liber. Dar ca și un trup bolnav, care, o dată ieșit din apa băii tămăduitoare, se încovoaie din nou sub povara suferinței, așa și el, când ieșea din raza curată și luminoasă a privirii Bojanei, se simțea iarăși singur cu acea scormonitoare greutate pe inimă. Fata nu avea nicio înrâurire asupra lui; sau, se vede că era atât de mărginită puterea farmecului ei, încât, de îndată ce nu mai era de față, aproape o uita. Când băgă de seamă lucrul acesta, Lazăr începu s-o caute el singur mai des, atât cât îi îngăduia buna-cuviință și calitatea de cel mai apropiat prieten al fratelui fetei. Astfel, consimți să încheie tovărășia cu Andrei, parcă nu atât pentru folosul bănesc, cât pentru privirea liniștitoare a Bojanei, pentru blajinătatea fratelui ei și, mai mult ca orice, ca să se împotrivească, să se smulgă din vraja periculoasă a fiicei ciorbagiului Avram. Ai lui se bucurau. Nimerise într-o îndeletnicire mai potrivită pentru el. Frate-său Cociu, doar așa, din dragoste frățească și ca să-l îmbărbăteze, îi zise:

— Laze, tu, dacă vrei, te poți întoarce oricând la prăvălia noastră.

Se bucura și Sultana, mamă-sa. Ea nu-l stingheri cu nimic pe Lazăr, nici cu o vorbuliță. La urma urmelor, băiatul se ducea la mai bine, se făcea negustor, cerealist. Apoi, în curgerea zilelor, mai pierduse din nădejdile de-a o avea noră pe fiica ciorbagiului. Nia nu-i mai călca în curte, n-o mai căuta, ca mai înainte, pe Ecaterina, și din ograda lui Avram Nemtur nu mai răzbea niciun zvon. „Așa se întâmplă, își zicea Sultana, când omul fuge singur de norocul lui. Dar, vom vedea, vom vedea. Fie acum așa! La urma urmelor, nici Bojana Bencov nu e de lepădat. Dacă n-o ia pe Nia, cea mai

potrivită vine la rând Bojana, și ca neam, și ca avere, și ca frumusețe. Să nu se fudulească prea mult fata ciorbagiului Avram! Ba, ar putea să se și teamă puțin. Vom vedea, vom vedea...”

Sultana n-o să doarmă, va deschide ochii. În acel timp, se petrecu ceva care o înveseli și o ușură în supărările ce-i pricinuia Ecaterina: maistrul Rafail își luase boarfele și se mutase în altă parte. Pe aceeași stradă, câteva case mai încolo.

— Nu s-a dus prea departe, afurisitul, mormăia Sultana, dar barem n-o să-l mai văd în curtea mea!

Maistrul Rafe nu izbutise să isprăvească micul iconostas, plănuit ca dar pentru Sultana. Strângându-și tot tărhatul, întristat până la lacrimi, adună și bucățile neîncheiate ale iconostasului. Legându-le la un loc, încerca să se mai aline:

— Tot pentru ea o să fie, pentru vrăjitoarea bătrână. O să i-l dau într-o zi și s-ar putea ca până atunci să-mi fie soacră.

IX

Lazăr Glaușev se avântă în munca lui nouă cu toată dârzenia. La început, ca proaspăt negustor, pleca împreună cu Andrei să cumpere cereale, să se deprindă și să-și însușească meșteșugul noii sale îndeletniciri. Colindau moșiile din județ, aproape toate proprietatea turcilor, iar în ascuns mai cumpărau grâne și de la țăranii tocmiți pe moșii. Aceștia vindeau ceea ce izbutiseră să ascundă de stăpâni. Unii țărani aveau și câte o bucățică de pământ al lor. Căutau, însă, să nu afle stăpânirea câte bucate scoteau ei de pe ogoarele proprii. Tot la două-trei zile, când Andrei, când Lazăr, porneau spre oraș cu caravane întregi de căruțe încărcate. Hambarele Bencovilor se umpleau repede. După ce Lazăr se deprinse cum să scormonească adânc în saci și să cunoască după greutatea din palmă, ba chiar din ochi, calitatea grâului, a orzului sau ovăzului, să se târguiască aprig cu lacomii turci și cu arendașii, să se strecoare fără să fie văzut în curțile țăranilor, porni singur prin sate, și astfel amândoi, el și Andrei,

putură să cuprindă mai repede ținutul, s-o ia înaintea celorlalți cumpărători. Lazăr pătrunse și într-un județ învecinat și aduse de-acolo o caravană de douăzeci de căruțe, cu grâul cumpărat cu trei parale mai ieftin. Andrei se bucura de sârguința și de izbânzile lui.

— Ți-am spus doar, Laze, c-o să meargă bine treaba.

Nu isprăviseră încă; mai erau multe de făcut: vânzarea mărfii cumpărate, întocmirea socotelilor și câte altele, când, într-o zi, simțind că prea se frământă, Lazăr spuse:

— Andrei, pe mine tot mă trage inima într-acolo. Aud că cei de la obște pun la cale ceva în legătură cu școala elinească.

— Du-te, nu părăsi treburile obștești! Tu îmi ești cum mi-a fost și tata, Laze...

Venise timpul să se deschidă școala pentru noul an de învățământ și unul dintre membrii obștii trâmbițase prin oraș o veste primită de locțiitor, cum că sosesc trei învățători din Mora, greci get-beget și tobă de carte. Că însuși vlădica a stat de vorbă cu ei. Lazăr porni să-l caute pe hagi Zaharia Mircev, unul dintre ciorbagiii care țineau partea celor tineri. Stătură de vorbă amândoi și Lazăr află totul despre noile uneltiri ale locțiitorului. La urmă, bătrânul hagiu mărturisi:

— Am și semnat o declarație, că vom plăti fiecăruia câte șase mii de groși pe an. Cred că e bine să vină la Prespa asemenea oameni, ca să dea copiilor învățătură mai bună.

— Nu vin aici pentru învățătură, moș hagiule. N-au pornit numai de asta tocmai de la Mora. Are un clenci grija ce ne-o poartă locțiitorul și vlădica. Ceea ce-i mai rău e că nici oameni înțelepți, ca dumneata, nu-și dau seama ce ni se pregătește. Locțiitorul vrea să ne facă din bulgari greci, moș hagiule, și voi îl ajutați, cheltuiți banii poporului și pe-ai voștri, ca, vorba aia, să ni se spargă capetele cu pietrele noastre.

— Bine, bine, dar ce putem face? Și spune-mi, ce anume vreți să faceți voi, tinerii?

— Ascultă, moș hagiule, zi-le celor de la obște ca în duminica asta să ne cheme și pe unii dintre noi, și pe câțiva dintre meseriași! Spune-le așa: se vor cheltui bani mulți, să

auzim ce gândesc și ei, să se învoiască tot poporul. Grăbește-te și pe urmă trimite-l chiar tu pe vătășel sau pe conțopist la noi! Fă așa, ca să nu trebuiască să spargem ușa, când vom vrea să intrăm. Eu cred că așa s-ar cuveni să se facă totdeauna, moș hagiule: când se pun la cale treburile poporului, să fie întrebat și poporul. Până acuma, ce spuneau locțiitorul și Avram Nemtur, aia se făcea. Voi sunteți oameni buni, îi ascultați, și ei vă mint, vă mint în asemenea hal, încât nici nu vă dați seama încotro ne împing. Fă ce ți-am spus pentru duminică și vom săvârși o faptă bună față de poporul nostru!

Lazăr Glaușev cutreieră el însuși târgul, merse din prăvălie în prăvălie și pregăti pentru ziua de duminică o mare adunare. Îi pofti pe toți prim-meșterii și pe toți acei cărora le era drag poporul, școala și biserica.

Niciodată ca în duminica aceea nu se mai adunase la biblioteca din Prespa atâta popor. Oamenii începură să sosească încă înainte de-a se fi isprăvit slujba de la biserică. Chiar și fără voia sa, Lazăr Glaușev ar fi fost nevoit să înceapă, din acea zi, lupta deschisă a prespănenilor împotriva partidei fanariote din oraș.

S-o fi pornit mai domol, poate s-ar fi dezlegat totul altfel; dar, urcat la tribună, Lazăr văzu în fața sa toată mulțimea aceea, om lângă om, înghesuiți în cameră, îmbulziți și pe afară, în sală și pe scări, ba răsunau glasuri și din stradă. Când văzu puzderia de ochi ațintiți spre el, îi veniră pe buze asemenea cuvinte îndrăznețe, încât căzură asupra norodului adunat ca niște făclii aprinse, și mulțimea toată deveni o văpaie. Pesemne că înlăuntrul său și înlăuntrul acelor oameni se strânsese atâta amărăciune, încât țâșnise dintr-o dată.

— Fraților! strigă Lazăr cu o voce tunătoare, de parcă voia să fie auzit și de acei rămași în stradă și care acolo mai făceau larmă, neștiind că începuse cuvântarea.

Un freamăt străbătu întreaga încăpere, răzbi și afară, unde se așternu repede tăcere deplină. Lazăr Glaușev înălță însă și mai mult glasul:

— Fraților! Nu ne-am adunat astăzi să ascultăm conferințe și expuneri despre cultură și învățătură. Ne-am adunat să ne

cerem dreptul nostru. Destul ne-au numit turmă! Ne spun că suntem oile lor și ne asemănăm într-adevăr cu o turmă de oi. Cheia bisericii e în mâna unui străin. Ca să intrăm, așteptăm să ne-o deschidă el. Punga obștii se află, de asemeni, în mâinile lui; el umblă în ea, el socotește banii. Dar de unde a venit el, cine l-a poftit, cine ni l-a trimis, de stă aici de ani și ani și noi ne ținem după el ca o turmă de oi toante? Ajunge! Ia dă, nenișorule, cheia bisericii noastre naționale, s-o ținem în mâinile noastre! Lasă-ne să aruncăm și noi o privire în punga poporului, să vedem ce iese și ce intră în ea!

Cineva strigă tare:

— Călugărul!

— Banița, banița! mugi altul, de lângă ușă.

Câțiva din mulțime izbucniră în râs și Lazăr, care tăcuse o clipă, urmă:

— Să nu râdem, ci lacrimi să vărsăm pentru acest mucenic de veacuri, care stă sub baniță! Lacrimi și plânset amar, fraților! Și noi, ăștia din Prespa, stăm încovoiați sub doagele baniței și ținem așezat pe capul nostru un străin...

— Călugărul...

— Locțiitorul! Locțiitorul! se auziră voci batjocoritoare, dar și pline de mânie.

Lazăr se opri din nou, stătu îngândurat câteva clipe, apoi începu să vorbească mai potolit:

— Avem obște bisericească, în care se află vreo zece oameni cumsecade, bătrâni. Ei hotărăsc pentru biserică, școală și celelalte treburi obștești. Dar se mai află acolo și un altul, un om străin, care le ticluiește pe toate cum vrea el, pe când ceilalți îl ascultă cu capetele plecate. Și în felul ăsta se fac greșeli, fiindcă străinul trage numai în partea lui. Dacă aș începe acuma să vă vorbesc grecește, nimeni dintre voi nu va pricepe ceva. Și în biserica noastră se slujește în grecește și nimeni nu pricepe nimic. Avem o școală veche, unde se predă în limba noastră, dar de ea nu se îngrijește nimeni. Avem și o altă școală, în limba elinească, și toate grijile sunt îndreptate spre ea. I se spune națională, deoarece pentru ea se cheltuiesc banii poporului. E națională după bani, dar nu și

după ceea ce se învață acolo. Am aflat că se așteaptă să vină învățători noi pentru această școală grecească, plătit fiecare cu șase mii de groși pe an. De ce se dau atâția bani dintr-ai poporului, dacă școala nu e a poporului? Acolo nu se învață în limba noastră, ci pe grecește, și copiii nu înțeleg nimic. Nu se predă învățătura noastră, ci acea grecească, și copiii nu pot învăța nimic. E timpul ca lucrurile să se schimbe, să se îndrepte ce este de îndreptat! În biserică să se slujească în limba noastră, la școala poporului să se învețe în limba noastră! Ni se trimit învățători din Mora, dar noi vrem să avem învățătorii noștri. Se găsesc printre ai noștri învățători buni, câțiva deosebit de buni. Vom chema doi-trei dintre aceștia și vor veni. Sunt de-ai noștri, pe când cei din Mora nu. Noi nu suntem greci. Dacă sus la obște – și Lazăr arătă spre tavan – ar fi fost totdeauna oameni care să se gândească mai mult la ce-i al lor și mai puțin la ce e străin, nu s-ar fi făcut atâtea greșeli, iar înfăptuiri spre folosul poporului ar fi fost mai multe. De aceea, acolo sus trebuie să stea oameni de-ai poporului.

— Sus stau ciorbagiii și fanarioții! se auzi o voce răstită. Trădătorii poporului!

Lazăr ceru cu un semn să fie tăcere și continuă.

— Ne-am adunat să auzim care este voința poporului. În vreme ce sus sunt numai vreo zece oameni, aici se află întreg poporul. Toți cei care n-au putut veni astăzi, v-au trimis pe voi. Iar dacă vreunul n-a venit pentru că nu-i pasă de nevoile poporului, pe acela nu-l vom întreba. Frate popor! La Prespa nu trăiește altă naționalitate de credință creștină, în afară de noi, decât un număr mic de vlahi. Așa e?

— Așa e! răbufni înfundat, în încăperea înaltă, corul mai multor voci. Așa e! se auziră, ca un ecou, alte glasuri dinspre coridor și scară.

— Aici la Prespa... începu din nou Lazăr și tăcu.

Mulțimea de pe scară se mișcase cu zgomot, izbucniră exclamații furioase și, după asta, se auzi vocea servitorului de sus:

— Faceți loc, bre! Lăsați-mă să trec! Sunt trimis de membrii

obștii. Îl cheamă pe Lazăr Glaușev să vină sus! Dă-te, bre, la o parte!

Se vede că omul pierduse nădejdea de a-și putea croi drum prin mulțime, deoarece, abia ajuns pe la mijlocul scării, se aplecă să se uite în sală prin ușa din față. Lazăr îl zări cum îi făcea semne cu capul și cu mâinile:

— Lazăre, Laze... te cheamă sus, te cheamă membrii obștii, dar repede!

— Vin acum, răspunse Glaușev.

Când se făcu iarăși tăcere, continuă cu o voce puternică, pătrunzătoare; așa i se întărea glasul când era tulburat și furios:

— Mă cheamă și mă voi duce. Mă voi duce în numele vostru. Și iată ce voi spune: am tot respectul pentru voi, oameni bătrâni, dar aici trebuie să intre și oameni din popor, dintre meseriași, dintre cei mai săraci, precum și câțiva dintre tineri. Obștea e a poporului, nu numai a ciorbagiilor bătrâni. Voi mai spune: poporul vrea ca în biserică să se slujească numai în limba lui, învățătorii să fie de-ai lui, nu străini. Și încă ceva: dacă voi nu mergeți mână în mână cu poporul, nici poporul nu va merge cu voi, o să vă dea la o parte, n-o să vă mai asculte. Spuneți acuma, fraților, să mă duc sus sau să nu mă duc? Cum veți spune voi, așa voi face!

Mulțimea se însufleți, se stârni larmă, izbucniră strigăte:

— Du-te! Du-te! Spune-le, Laze! Spune-le să știe! Poporul...

— Bine! potoli Lazăr vuietul cu vocea-i severă. Mă voi duce, dar nu singur. Cei de sus trebuie să știe că nu sunt singur. Să vină cu mine vreo zece dintre meșteșugari, oameni cunoscuți, uite, ca meșterul Alexa Cociov, meșterul Petre Minev! Spuneți, cine încă?

— Andrei Bencov, Andrei...

— Ione Ceacal!

— Nu, nu... Pe mine lăsați-mă! Nu sunt bun de asta...

— Ba du-te, du-te! Și meșterul Boris Muftacia!

— Dimo Pârlev!

— Mirce Grebenar!

— Meșterul Marco Ciucciuc!

După ce rostiră vreo zece nume, Lazăr porni prin mulțimea înghesuită, care, dându-se în lături spre cei doi pereți, abia lăsa o cărăruie de ieșire. Urcă scările, urmat de cei zece cetățeni aleși, bucuros de strigătele care se ridicau în urmă-i din toate părțile:

— Duceți-vă! Spuneți-le! Nu-i vrem! Poporul...

În catul de sus freamătul mulțimii se auzea ca un duduit subpământean. Lazăr deschise ușa de la cancelaria obștii, intră și salută respectuos. Când se întoarse să facă loc celor zece tovarăși aleși, văzu că după ei veneau, într-un șuvoi mare și lung, și alții, toți cei adunați jos. Lazăr nu închise ușa, rămase în pragul ei și valul de oameni se strânse ca un zid în fața canaturilor date de perete. Oprit acolo pentru a putea fi auzit și din camera obștii și de afară, el arătă spre tovarășii săi și zâmbi:

— După un obicei bătrânesc de-al nostru, când un oaspete aduce și alți prieteni, sunt socotiți și aceștia poftiți și oaspeți dragi.

Arhimandritul, așezat în ungherul din fața ușii, era galben ca ceara, încât fruntea lui lată părea verzuie, iar albul buzelor se străvedea și prin perii bărbii. La stânga lui sta ciorbagi Avram Nemtur, mult aplecat; ochii nu i se mai zăreau de sub smocul sprâncenelor groase. Ceilalți membri ai obștii stăteau nemișcați pe lângă pereți, ca niște momâi, în anterie și fesuri, cu mătănii și ciubucuri. Printre ei, ca niște străini, cei doi preoți, și ei membri ai obștii, cu sutanele lor negre și potcapurile înalte. Numai hagi Zaharia Mircev se tot sucea neliniștit pe locul unde sta. Se vedea bine că el era acela care ceruse să fie chemat Lazăr Glaușev, și uite ce ieșise din asta, ceva la care nu se așteptase nici el!

— Noi am spus să vii singur, se auzi glasul ciorbagiului Avram, care, fără să se miște, privea numai pe sub sprâncene, spre Lazăr.

Acesta stătea în fața lui, năltuț cum era, cu privirea mândră și frumos la chip. Își scosese fesul, așa cum se cădea, și fruntea i se vedea albă, puternică și dârză. În colțurile gurii, sub mustața subțire, tremura un ușor zâmbet ironic. Vorbi:

— Dacă mă chemați cum m-ați chemat și în alte dăți, să vă citesc vreo epistolă sau să scriu ceva, socotiți că am venit și de data asta singur și că acești oameni sunt aici pentru pricini de-ale lor. Dar dacă m-ați chemat pentru vreo treabă mai de seamă, vreo înfăptuire obștească, atunci vă voi spune că eu singur nu însemn nimic, reprezint numai poporul, care vrea să afle ce se vorbește și ce se gândește aici despre treburile lui. Faceți loc, cinstiți ciorbagii și venerabili bătrâni, ca și acești zece cetățeni să se așeze printre dumneavoastră! Sunt oameni cinstiți, meșteșugari, meșteri și primi-meșteri, și se pot numi aleși, deoarece poporul îi trimite la dumneavoastră. Vă voi spune și altceva: m-ați chemat să vin singur și eu am venit cu acești oameni. Dar și dacă nu m-ați fi chemat, noi tot am fi venit azi aici. Asa s-a hotărât, așa ne-a cerut întregul popor, care s-a adunat jos și înăuntru și afară, până în stradă! Lazăr se întoarse spre cei zece tovarăși ai săi și le arătă cu mâna lavițele din jur: Intrați, așezați-vă! Toți de-aici sunt de-ai noștri, prespăneni, în afară de înălțimea-sa...

Cei zece cetățeni erau vădit tulburați. Câțiva dintre cei mai vârstnici se duseră și se așezară pe lavițe. După ei, îndrăzniră și ceilalți, rămânând lângă ușă numai Lazăr și Andrei Bencov. Așa voise Lazăr, să fie cât mai aproape de ușa deschisă. Vorbea cu fața spre membrii obștii, dar și mai des se întorcea spre mulțimea îngrămădită afară, unde se aduna mereu tot mai mult norod. Se aflase pesemne în târg că la obște se întâmplă lucruri mari.

Se lăsă tăcere. Numai în afară, parcă de undeva din străfunduri, răzbea un muget surd, prelung: „Uuuu...”

Lazăr, cel chemat, aștepta. Așteptau, însă, și cei care îl chemaseră, deși se cuvenea ca ei să înceapă. În cele din urmă, vorbi tot ciorbagi Avram, privind mereu pe sub sprâncenele lui groase:

— Te-am chemat pentru școală, spuse el fără să pomenească numele lui Lazăr, dar se știa că lui îi vorbește. A venit timpul s-o deschidem. Am stat și am chibzuit că în ăst an să meargă mai bine ca în anul care a trecut și ca în oricare altul de până acum. Te-am chemat să te întrebăm dacă

primești să fii dascăl la această școală a obștii. Vei învăța copiii pe slavonește. Ți-am rânduit și leafă, cinci mii de groși pe an. Asta e tot ce aveam să-ți spunem noi și acum așteptăm să auzim ce ai de spus tu.

Lazăr Glaușev își ațintise privirea către celălalt perete și parcă nici nu-l asculta. „Țac-țac-țac”, se auzeau ciocnindu-se mătăniile bătrânilor din jur. Afară toți așteptau cu răsuflarea tăiată, cu ochii măriți, ațintindu-l pe Lazăr. „Uuuu...” năvălea murmurul mulțimii din stradă și se revărsa în tăcerea din cameră. La început, Lazăr dădu din cap, fără să-și desprindă privirea de la perete, apoi deodată se învioră, își întoarse fața, dar nu spre ciorbagi Avram, ci spre locțiitor:

— Nu! rosti el și repetă: Nu! Dascăl nu mă fac. Îmi pare ciudat că mă poftiți acum și nu m-ați chemat mai înainte să fiu ceea ce-mi cereți. Îmi pare ciudat, dar în același timp nu prea ciudat. Mă iertați, dar vă voi spune deschis: v-ați gândit să-mi puneți căpăstru de gât.

— Nu vorbi așa, Laze! făcu hagi Zaharia Mircev. Când am auzit că se vorbește despre tine aici, mi s-a bucurat inima. Uite, și locțiitorul te-a lăudat și toți ceilalți. Ești om cu carte, ești și de-al nostru, de-aici, vei învăța copiii în limba noastră. Și leafa e bună, cinci mii de groși pe an. Mai bine nici că se poate. Hai, sărută mâna și spune să fie cu noroc!

— Moș hagiule, răspunse Lazăr, mulțumesc pentru frumoasele cuvinte și pentru laude. Dar dacă v-ați gândit să mă numiți dascăl și-mi dați o leafă așa de mare, oare faceți asta din marea grijă pentru școală sau din grijă pentru mine? Nu, nici una, nici alta. Unui începător nu i se cuvin atâția bani. Iar dacă ați hotărât ca anul acesta școala să fie mai bună, nu trebuia să vă găsiți dascăli ca mine. Până acuma eu dascăl se știe că n-am fost. Altceva este...

— Stai, îl întrerupse ciorbagi Avram, nu te pripi! Vin și alți dascăli, mai buni, așa că tu o să înveți de la ei ceea ce nu știi. Ei sunt trei și tu unul; cu toții o să fiți patru.

— Și cine sunt aceia? Ce nație de oameni? Cine vi i-a recomandat?

— Locțiitorul, vorbi din nou hagi Zaharia. Și vlădica.

— Ce leafă le veți da lor?

— Păi, șase mii de groși pe an. Vin doar într-un loc străin. Tocmai din Mora...

— Aha, din Mora. Lazăr ridică sprâncenele. Eu, să zicem, am aflat pentru ce m-ați chemat. Acum aflați și voi pentru ce am venit noi aici. Noi vrem ca, atunci când voi hotărâți ceva pentru nevoile obștești, fie pentru biserică, fie pentru școală sau orice altceva, de azi încolo să așterneți hotărârea pe hârtie, negru pe alb, și sub scrisul vostru fiecare dintre bresle să-și pună pecetea. Orice hotărâre, cu peniță de aur de-ar fi scrisă, dacă nu va fi întărită de pecețile breslelor, nu va avea nicio putere. Așa e bine să fie, venerați bătrâni și ciorbagii, nu vă supărați pe mine! Pentru clădirea nouă a școlii grecești s-au cheltuit banii poporului. Noii dascăli, trei a câte șase mii de groși, tot din banii poporului vor fi plătiți. Poporul dă acești bani, cutia milelor din biserică se umple în fiecare sărbătoare și dumneavoastră, oameni cinstiți și înțelepți, ar trebui să știți dacă el încuviințează să-i cheltuiți și dacă încuviințează cum îi cheltuiți. Nu vi-e teamă că s-ar putea spune că-i cam împrăștiați fără socoteală? Mai e și altceva: ca să nu se facă greșeli și să domnească bună înțelegere, ar trebui să intre în obște și alți oameni, buni și cinstiți, ca acești meșteri și primi-meșteri, nu numai ciorbagii. Poporul din Prespa vrea să aleagă o nouă obște și voi știți mai bine ca oricine că vocea poporului e vocea lui dumnezeu. Și acela care se rupe de popor rămâne singur și nu mai este ascultat.

— Dar pe tine cine te ascultă, bre? începu ciorbagiul Avram rar, din piept și urmă, îngroșându-și glasul și ridicându-se încet: Pe tine cine te ascultă, mucosule? Ce mi te-ai proțăpit acolo să judeci oamenii și să pui la cale treburile? Unde te crezi aici? Afară! Ieși afară! izbucni urlând Nemtur, cu obrajii umflați și cu ceafa înroșită până la învinețire.

Și continuă să zbiere, să bată aerul cu mâinile lui groase și scurte. Ciucurul fesului îi țopăia în aer. La mijlocul unui cuvânt, vocea i se înecă și se pierdu într-un talaz asurzitor de strigăte și tropăituri. Mulțimea de afară țipa, urla și se îmbulzea să pătrundă în odaie:

— Nu vă vrem! Trădătorilor! Ciorbagii! Poporul nu vă vrea! Ieșiți de-aici! Afară cu voi!

Cu brațele întinse în lături, Lazăr se întoarse spre mulțime ca s-o stăvilească, s-o potolească. Striga tare și el, cu fața înspăimântată, dar nici vocea lui nu se mai auzea. Se ridicară în picioare și bătrânii, și noii lor oaspeți, unii se repeziră să-l astâmpere și să-l roage pe ciorbagi Avram, alții nici nu îndrăzneau să se miște de la locurile lor. Numai locțiitorul continua să stea neclintit în colțul său și, dacă n-ar fi fost atât de galben la față, ai fi putut crede că nu aude nimic, că nu vede nimic.

Până la urmă, hărmălaia și urletul scăzură, se prăvăliră în jos pe scări, afară în stradă. Lazăr Glaușev se întoarse din nou spre bătrâni, cu fruntea-i albă și cu fața năpădită de broboane mari de sudoare. Cum membrii obștii se împrăștiaseră prin cameră, se opriră locului să-l audă:

— Uite, vedeți singuri ce se întâmplă! Ce să vă spun mai mult? Azi e duminică. Veți hotărî ca până duminica viitoare să se aleagă noua obște. Așa vrea poporul și nu-l poate opri nimeni. Noi o să mergem acum, se adresă el celor zece tovarăși ai săi și aceștia îl urmară, tropăind pe podea cu încălțările lor potcovite.

Afară se făcu tăcere. Liniște era și în camera obștii. Și cum sta oprit în mijlocul ei, îngândurat și cu capul în jos, hagi Zaharia rosti:

— Dacă nu ne vor...

Nu-i răspunse nimeni.

X

În noua obște au intrat Andrei Bencov și alți patru meseriași. Au mai rămas hagi Zaharia Mircev și încă unul din bătrânii ciorbagii, cei doi preoți și locțiitorul. Au fost numiți trei tineri să se îngrijească de școală, între ei și Lazăr Glaușev. Au fost aleși și trei epitropi pentru biserici și, cine știe cum, printre ei se afla și vlahul Greta. Prespa se potoli și poporul se bucură, dar pentru puțină vreme.

La început, zarva porni tot de la școala grecească. Noii membri ai obștii îl siliră pe locțiitor să vestească pe cei trei învățători greci, care erau așteptați, să nu mai vină la Prespa. În același timp, Lazăr Glaușev, în numele comitetului școlar, întocmi scrisori și le trimise în toate orașele unde ființau școli bulgărești organizate, cu profesori renumiți și culți, rugându-i stăruitor pe aceștia să trimită la școala din Prespa doi sau trei învățători bine pregătiți. Locțiitorul întârzie cu trimiterea acestor scrisori și noii învățători greci sosiră între timp. Veniseră numai doi; cel de-al treilea se lăsase păgubaș. Când și aceștia doi văzură că poporul nu-i vrea, șovăiră, se speriară. Totuși, locțiitorul izbuti să oprească pe unul dintre ei, celălalt nemaivrând deloc să stea. Deoarece Lazăr nu primise încă răspuns la scrisorile lui și nu putea ști ce i se va răspunde, obștea hotărî să rămână vremelnic învățătorul grec, ca școala să nu stea închisă. Lazăr vorbi astfel, și toți din obște și din comitet încuviințară spusele lui:

— Adevărata învățătură nu cunoaște deosebiri; bulgărească sau grecească, totuna e. Nu vom lăsa ca școala noastră să fie grecească, așa cum a fost până acum, dar să lăsăm să se învețe pe grecește o vreme, ca să nu stea închisă.

A fost numit învățător și Todor Bojinov, ca înlocuitor al tatălui său, bătrânul dascăl Bojin. Fiul preda acasă la vreo treizeci de copii. Acum îl unseră învățător la școala obștii; el să-i învețe pe bulgărește și pe slavonește pe cei mici, iar grecul să-i învețe pe cei mari pe elinește.

Toate acestea n-au trecut, însă, fără certuri și încruntări. În cele din urmă, s-a statornicit astfel, deoarece mai bine nu se putea.

Veniră apoi la rând bisericile, mai ales cea nouă. Locțiitorul îngădui să se cânte ceva mai puțin grecește, iar preoții, de la ei, făcură și mai mult. Evanghelia și cele mai de seamă cântări din slujba bisericească se făceau însă tot pe grecește. Ura împotriva fanariotului crescu. Poporul nu-l mai putea răbda și locțiitorul începu cu amenințări:

— Gândiți-vă bine! Vlădica va arunca asupra voastră anatema. Patriarhul vă va afurisi.

În inimile oamenilor nu pierise de tot frica și nu cutezau să dea frâu liber simțămintelor lor, oricât le era de nesuferit locțiitorul vlădicii și vocea lui în biserică. Într-o zi, cei din Prespa se pomeniră pe neașteptate cu însuși vlădica. Preasfântul oficie o slujbă solemnă în noua biserică, se duse la caimacam și, după asta, ceru să vină la obște oamenii cei mai de seamă din oraș. Vorbea cumpătat și cu smerenie, ca să amăgească poporul nemulțumit, dar pe cei care s-ar fi putut arăta nesupuși, căuta să-i înspăimânte cu o amenințare, rostită însă tot cumpătat și smerit:

— Părintele vostru, sultanul, recunoaște numai o singură biserică creștină, și acel care se leapădă de ea și se răzvrătește împotriva ei se răzvrătește și împotriva lui, împotriva stăpânului și părintelui vostru.

Se iscă o adevărată panică printre cei adunați, când vlădica rosti ultimele cuvinte. Atunci se ridică să-i răspundă Lazăr Glaușev:

— Noi nu ne răsculăm împotriva sultanului, dumnezeu să-i înmulțească anii, dar ne cerem dreptul nostru. Nu suntem greci și avem dreptul să cerem ca în biserica noastră să se cânte și să se slujească pe limba noastră. Treburile bisericești și toate celelalte care ne privesc să fie îndeplinite de oamenii noștri! Preasfinte vlădică, dacă nu ne putem înțelege, ca între creștini, cu cei care ne împiedică și se amestecă în treburile poporului nostru, atunci ne vom ridica glasul și rugămintea noastră supusă către milostivul părinte, sultanul. El este drept și va auzi vocea și rugămintea poporului.

Vlădica îi răspunse numai cu privirea, apoi spuse că e foarte obosit, rugă să fie lăsat singur, și pe când ceilalți ieșeau, îi opri lângă el pe locțiitor, pe ciorbagi Avram și pe Greta. Și-au rămas tuspatru închiși în cancelaria obștii preț de vreo două ceasuri. Ce-au vorbit s-a aflat îndată, a doua zi după plecarea vlădicii. De data asta, locțiitorul fu acela care adună la obște pe membrii ei, pe epitropi și comitetul bisericii. El fu acela care cuvântă cel dintâi:

— Unii de pe-aici au început să împartă biserica: ba e a noastră, ba e a voastră. Dar biserica e lăcașul domnului,

lăcașul tuturor creștinilor. Facem mare păcat băgându-ne în asemenea certuri, îl bucurăm pe diavol. Iată că acum și vlahii ridică glasul și s-ar putea să ne înțelegem cu ei, dacă vom vedea că sfada crește și că nimeni nu trage din ea vreun folos. Spune tu acum, kir Greta, ce ai de spus.

Greta se ridică și începu să vorbească surâzând, ca și cum ar fi grăit dintr-o deplină voință proprie:

— Dacă e vorba a cui e biserica cea nouă din Prespa, păi noi vlahii ar trebui să spunem că e a noastră. Până acum am tăcut, n-am vrut să întindem gâlceava, dar, gândindu-ne, ne-am spus: dacă ne vom amesteca puțin și noi, poate se va pune capăt certurilor mai devreme. Pentru biserica din Prespa am dat și noi o pălărie întreagă de galbeni. Toată lumea știe lucrul ăsta și e scris și-n catastif. Suntem puțini în Prespa, noi vlahii, dar am dat mai mult bănet decât ceilalți. Și acum, când unii spun că biserica asta ar fi a lor, am putea spune și noi că e a noastră. Ei cer ca în biserică să se cânte slavonește; noi am putea cere să se cânte pe grecește, fiindcă grecește înțelegem mai bine. Dar noi vlahii spunem altfel: biserica e și a voastră și a noastră, e a lui dumnezeu. În ea se cântă acum și pe slavonește și pe grecește. Ca să nu ne certăm, să lăsăm ca și de-acum încolo să se cânte tot astfel, să rămână cum a fost. Așa e cel mai bine și nu va mai fi nicio ceartă între noi.

Locțiitorul, care de felul lui era tăcut și nu se prea băga în discuții, de data asta se grăbi să ia din nou cuvântul și, ca întotdeauna, pe grecește:

— Prin gura lui kir Greta a vorbit un înger pe care ni l-a trimis dumnezeu, ca să ne facă să pricepem și să ne cumințim. Vlahii au dat mulți bani pentru biserică. Bătrânii de-aici știu că, dacă n-ar fi fost vlahii să dea ajutor la ceasul greu, biserica n-ar mai fi fost zidită nici până astăzi. Acest lucru stă scris și în hârtiile obștii, stă scris și câți bani au dat. Tot spunând că e a noastră, că e a voastră, ne-om apuca s-o despărțim, și atunci va trebui s-o tăiem în două sau trei părți. E rușine și e păcat să-l mâniem pe cel de sus. Biserica este, înainte de toate, a lui dumnezeu, apoi a tuturor creștinilor. Nu avem de ce să-i stricăm rânduiala, așa cum este ea astăzi. Nu

avem nici de ce ne certa mai mult. Îl bucurăm pe diavol și-l supărăm pe dumnezeu.

Lazăr Glaușev abia se stăpânise, ascultându-i pe locțiitor și pe kir Greta. Izbucni deodată, înfrângându-și furia cât putu:

— Că e un diavol și nu un înger în cearta asta a noastră, se vede foarte limpede acum. A venit diavolul să ne ispitească și să ne amăgească. S-a înveșmântat în odăjdii îngerești, și-a prefăcut chipul, vocea îi este mieroasă, blajină, dar i se văd coarnele, uite, așa de mari. Ce tot spui tu, kir Greta? Cine sunteți și câți sunteți voi vlahii în Prespa? Ați venit aici când vă aflați la ananghie, și noi v-am primit creștinește, ca pe niște frați. Până acum ne-am purtat bine cu voi și nu aveți de ce vă plânge. Ați ajutat și voi la zidirea bisericii, ați dat cât ați vrut, după puterea voastră, după averea pe care aici ați câștigat-o, în orașul nostru. Ați dat pentru biserica la care vă botezați copiii și faceți pomeni de îngropăciune. Pentru asta ați dat, oare, ca acum să împărțiți cu noi biserica? Noi ne-am născut și trăim în orașul ăsta din moși-strămoși. Din timpuri străvechi viețuim pe locurile noastre, pe când voi ați sosit ca oaspeți și ați rămas oaspeți. Și câți sunteți voi, kir Greta? V-am lăsat să veniți până în prag, și voi v-ați băgat înăuntru, iar acum vreți să împărțiți casa noastră părintească, legiuită. Nu, kir, nu e bine să ascultați ce vă șușotește și vă învață diavolul! Nu vă împotriviți întregului popor, care v-a primit în casa lui ca pe niște frați! Și trebuie să-ți mai spun că voi, cei câțiva vlahi din Prespa, n-o să ne speriați, dar ați putea să ne deveniți nesuferiți. Ia-ți vorbele înapoi, kir Greta!

Se ciocniră încă multă vreme, și Lazăr, și Greta, nefăcând decât să repete unul și același lucru; vocea unuia o acoperea pe a celuilalt, până ce începură amândoi să urle pe întrecute și fără să-și mai aleagă cuvintele.

— Am ținut la sânul nostru un șarpe! strigă Lazăr cu scârbă.

Celălalt se stăpânea parcă mai bine, glasul îi răsuna pițigăiat, dar se înfierbântase:

— Noi nu suntem șerpi. Șarpe ești tu! Unde ne-ai primit pe noi? Nu în casa ta părintească. Aici e țară turcească. Doar suntem toți supușii padișahului. Aici e raia. Tu să taci, că nu

te afli în țara ta! O să ne plângem lui caimacam efendi...

Văzându-i până unde ajunseseră cu vrajba, unii din prespăneni se speriară, și atunci vlahul se întărâtă și mai tare.

— O să vă dăm în judecată! zbieră el.

Se ridicară cu toții, strigând peste capete. Locțiitorul tăcea, fața îi era liniștită și se cunoștea după ochi că e mulțumit. Bătrânul hagi Zaharia se ridică și el împotriva lui Greta:

— Pe cine o să dai tu în judecată, Greta? Tot norodul? Ești om bătrân, măsoară-ți cuvintele și gândește-te unde poate să ajungă o pricină ca asta! Nici eu nu mai pot suferi vorbăria ta. Dacă vă atingeți de biserică, ne vom ridica și noi, cu toții, împotriva voastră.

Văzându-se izbit din toate părțile, Greta, ca să-și ascundă spaima, se ridică și părăsi supărat încăperea.

*

Cele petrecute la obște nu tulburară prea mult pe prespăneni. Ba chiar râdeau de vlahi, văzându-i cum se tot adună și-și șușotesc, frământându-se îngrijorați. Se vede că nu toți erau de părerea lui Greta, dar se știa că ei nu se dezbină și totdeauna sfârșesc prin a se înțelege între ei. Câteva zile cearta le păru tuturor un lucru de șagă, încât tot orașul rămase uluit când doi zapcii veniră și-l ridicară pe Lazăr Glaușev, băgându-l la închisoare. După uluire, se răspândi spaima. Lazăr stătu închis două zile. Caimacamul află în acest timp că poporul se agită și se pregătește să-l apere pe deținutul nevinovat. Atunci îi chemă la el pe locțiitor și pe toți membrii obștii; fu chemat și cel închis.

— Bre, ciorbagiilor, începu caimacamul, a dat dihonia în voi? Ce sunt certurile și tevatura asta? Nu v-am spus eu de la început că nu vă trebuie biserică nouă? Am primit jalbă de la miletul[1] vlahicesc din Prespa. Se plânge de voi și cere să vă dea în judecată. Ce, nu vă puteți ruga toți la aceeași biserică? Doar sunteți creștini cu toții. Ia să aud acum ce aveți de spus? Miletul vlahicesc cere partea lui de biserică. Spuneți, cine-i pentru și cine-i contra? Spune tu, popă efendi, se întoarse el spre locțiitor, să te auzim pe tine întâi!

[1] Comunitate, sfat al unei minorități naționale dintr-un oraș (grec.).

Vocea locțiitorului vlădicii sună blajină, aproape duios, în încăperea mare, plină de oameni. Grăia și el tot pe turcește, dar glasu-i parcă se auzea de alături într-un fel:

— Eu nu încuviințez, caimacam efendi, cererea vlahilor din Prespa. Nu mă învoiesc nici cu purtarea celeilalte părți. E păcat să despărțim biserica. Ea e lăcașul lui dumnezeu și aparține tuturor creștinilor. Dacă ai chemat oamenii, caimacam efendi, ajută-i cu înțelepciunea și cu puterea ta să pună capăt acestei certe cât mai curând! Să rămână totul cum a fost până azi, să nu fie stricată rânduiala bisericii și ea să rămână lăcașul lui dumnezeu și lăcașul tuturor creștinilor! Altceva nu mai am ce spune.

Când locțiitorul tăcu, începu Greta:

— Caimacam efendi, ceea ce a spus locțiitorul vom spune și noi, vlahii. Nu vrem să despărțim biserica, să nu se strice rânduiala ei de până azi. Dar fiindcă unii au spus că biserica e a lor, că au făcut-o cu banii lor, așa am spus și noi, că este a noastră, că doar și noi am dat bani pentru ea. Asta e tot, caimacam efendi, și așa cum vei hotărî domnia-ta, așa va rămâne!

Lazăr Glaușev aștepta lângă ușă, unde-l lăsase zapciul, care-l însoțise de la închisoare. Numai el stătea în picioare. Văzură toți că se pregătește să spună ceva. Și ochii și chipul începuseră parcă a vorbi, dar când Greta tăcu, iar el încercă să deschidă gura, caimacamul ridică mâna și-i strigă cu asprime:

— Tu să taci! Aici sunt oameni mai bătrâni ca tine. Să vorbească ei! Tu ai să stârnești vâlvătaia și mai mult, în loc s-o stingi. Așa se arată în plângerea ce s-a adus împotriva ta.

— În biserica noastră nu arde niciun foc, caimacam efendi, rosti Lazăr. Dar sunt hoți care au pătruns s-o prade. Noi vă rugăm...

— Taci! Gura!

— ...ajută-ne să-i gonim.

— Te trimit înapoi la gherlă! răcni turcul. Aha, văd eu ce fel de om îmi ești!

Lazăr ridică din umeri. Atunci luă cuvântul hagi Zaharia,

care, și el, vorbea bine turcește:

— Caimacam efendi, nu știu ce au scris oamenii aceia în jalba lor. Dar câți sunt ei? Nici o sută de suflete în toată Prespa. Eu vă voi spune o poveste și veți vedea limpede ce fel de ceartă este asta a noastră cu ei.

Caimacamul se întoarse spre bătrânul hagiu și fața i se lumină de o curiozitate nestăpânită. Hagi Zaharia Mircev era aidoma unui proroc biblic, cu barba și sprâncenele albe, ca niște streșini înzăpezite deasupra ochilor. De sub căciula scurtă i se revărsau pletele lungi și cărunte, iar chipu-i era fără pic de sânge, străveziu. Prinse în toată palma barba-i albă și degetele-i păreau ca descărnate. Povesti liniștit:

— Undeva, într-un orășel din Anatolia, dreptcredincioșii de acolo s-au hotărât să ridice o geamie. Și-au suflecat mânecile, au pus piatră pe piatră și au zidit o geamie frumoasă. Pe când o înălțau, le-au ajutat și câțiva țigani care-și așezaseră corturile acolo, la marginea orașului. Deoarece și ei credeau în profet, i-au lăsat să ajute. Când guvernatorul din capitala județului, valiul, a auzit despre geamia cea nouă, a venit s-o vadă. S-a întâmplat că, în ziua aceea, oamenii erau toți duși după treburi, și când valiul a oprit careta în fața geamiei, nu se afla prin apropiere decât un țigan lăudăros și limbut, care lucra de obicei cu ziua pe la curțile oamenilor și care atunci se învârtea pe-acolo. Când s-a oprit careta, țiganul s-a apropiat și l-a întrebat pe vizitiu, dar așa ca să-l audă și valiul:

— Îți place geamia noastră?

— E geamia voastră? se minună vizitiul, pe când valiul asculta tăcut, vrând să vadă până unde va merge nerușinarea lăudărosului.

— Păi, a noastră e! se fuduli acela. Noi am zidit-o, noi toți, cu muierile și copiii noștri.

Valiul, om înțelept, porunci zbirului care era cu el:

— Pune mâna pe harapnic și croiește-l pe acest nerușinat! Apoi, ce mai tura-vura, cam asta e și daravera noastră, își sfârși povestea hagi Zaharia Mircev.

— Noi nu suntem mincinoși, lăudăroși! sări Greta de pe locul lui, vânturându-și mâinile. Dar voi sunteți toți niște

răzvrătiți!

— Văd eu, pufni turcul mângâindu-și barba, în timp ce ochii lui tulburi scăpărau scântei de bucurie, văd că n-o să vă înțelegeți așa ușor. Să facă și cealaltă parte o jalbă și-o să vedem noi după asta!

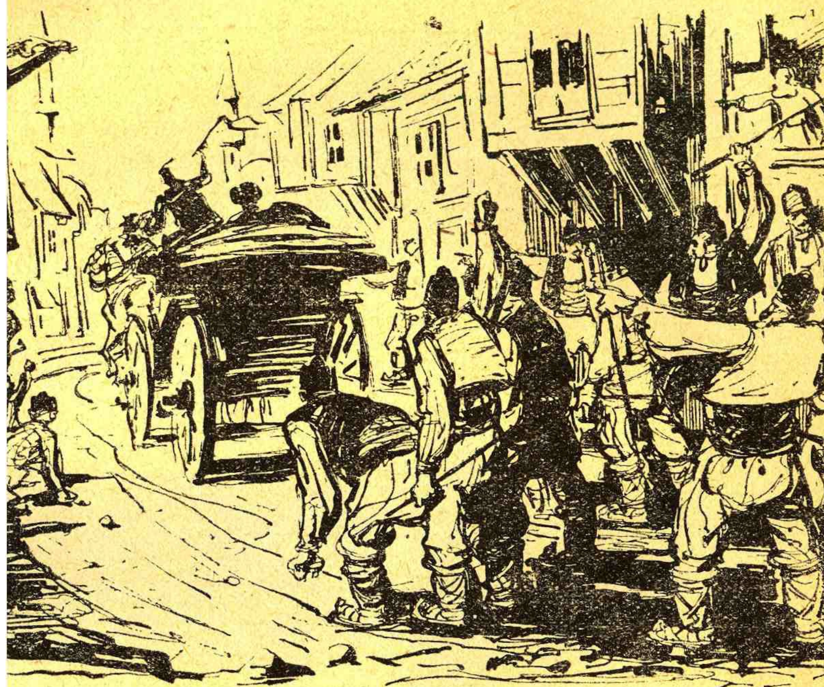
Se sculă din jilț. Se ridicară și ceilalți. În zgomotul iscat, răsună din nou vocea lui Lazăr Glaușev:

— Caimacam efendi, noi nu avem ce împărți cu oamenii ăștia. O să le dăm înapoi ce-au dat, să-și facă separat biserica lor.

— Ascultați cu toții și țineți minte! rosti turcul fără să-l privească pe Lazăr, arătându-l numai cu mâna. Opresc pe acest om să se mai amestece în treburile bisericești! Acum îi dau drumul, dar dacă-l mai bag o dată la pușcărie, lungi el vorba, apoi o curmă scurt, n-o să mai iasă așa de repede!

Cel dintâi părăsi încăperea locțiitorul, după ce făcu o temenea smerită caimacamului. După el plecară și ceilalți. Caimacamul se duse la fereastră să-i mai privească și de-acolo; nu-și mai ascunse zâmbetul plin de mulțumire: ghiaurii se certau și harța lor îi va umple de groși buzunarele. Iar padișahul putea și el să doarmă liniștit.

P a r t e a   a   p a t r a

RĂDĂCINI ȘI RAMURI

Singur trei ani mersei,
ție nimic nu-ți spusei,
dar acum ascultă:
cumnatei tale tu să-i spui
să-mi păstreze două mere
și-n sân să le ascundă;
două mere pe care
roua nu le-a înrourat,
soarele nu le-a zărit
niciun vânt nu le-a adiat,
nicio mână nu le-a atins.
(Cântec popular)

O dai tu, o dai, balcangiule[1] *Iovo, pe frumoasa Iana păgânei credințe?*

— Hei, voievode, eu capul mi-l dau, dar pe Iana nu, păgânei credințe.

(Cântec popular)

I

La nunta Nonei casa cea nouă a lui Stoian Glaușev se umplu de oaspeți. Cei mai mulți veniseră pentru Lazăr, din respect pentru el. Sultana nu avea în Prespa multe rubedenii. Iar din satul lui Stoian venise numai Blaguna, cu una din fetele ei. Sora nu-și uitase fratele plecat cândva de acasă și despărțit de toți ai săi. Venise și unul din verii lui Stoian, pripășit și el de câțiva ani în Prespa. Își adusese și cimpoiul, cu care înveseli toată nunta. Deși era mare meșter, nu se osteni mult umflând burduful, deoarece oamenii, cum auzeau bâzâind cimpoiul, se porneau și ei să cânte din gură. Începeau întâi tinerii, după ei se luau și cei vârstnici și ziceau tot felul de cântece, cu gând să-i înveselească pe oameni; dar, fără voie, făceau parcă și mai chinuitoare suferința adunată în inima lor, o împingeau să izbucnească mai puternic. Apoi,

[1] Locuitor de la munte, băștinaș (bulg.).

niciuna din datinele de nuntă nu se putea săvârși fără cântare. Pentru orice pas, pentru orice clipă mai însemnată din viața omului erau rânduite numai cântece.

Așa-zisa nuntă a femeilor se pornise încă de la începutul săptămânii, petrecându-se mai mult în griji și pregătiri, în obiceiuri deloc vesele de despărțire și alte diferite semne grăitoare, arătând cam ce fel de viață o așteaptă pe tânăra mireasă, după ce va pleca de sub aripa ocrotitoare a mamei și a tatălui ei, după ce se va rupe de cârdul veselelor prietene și va intra în altă casă, cu soacră, cumnate, cumnați și un stăpân. Lângă ei va înghiți lacrimi amare, străină fiind printre toți. Se va supune, va slugări, va legăna prunci și va înmormânta bucăți sfâșiate din inimă. Va fi oare stăpânul acesta soarele luminos pe care sufletul ei îl dorește, va fi ea o gospodină vrednică, o va blagoslovi oare dumnezeu cu plozi drăgălași, comoara femeii?

Veselia adevărată trebuia să înceapă abia în sâmbătă de dinaintea duminicii de nuntă, să țină câtva timp din noapte și puțin a doua zi, duminică, până soseau cuscrii și ginerele, ca să ia mireasa, frântă de oboseală și scăldată în lacrimi, s-o ducă la biserică și de aci la noua ei casă.

Of, fată, fată! Știi tu oare ce te-așteaptă, o dată plecată din casa părintească?

Stoian Glaușev întinsese masă mare. Nu se putea să nu-și invite cunoscuții toți, cei din tagma sa, cei apropiați ginerelui, prietenii lui Lazăr și ai lui Cociu, prietenele Nonei și ale Ecaterinei, rubedeniile fetei celei măritate, Manda, și ale nurorii lui, nevasta lui Cociu, apoi vecinii. Nu ședea bine, era chiar rușinos să-i scape cineva, fie și fără voie, să nu-i trimită o poftire pe numele lui de familie și de botez, așa cum se cuvenea din prietenie și ca tovarăș de muncă.

Nopțile de octombrie nu erau încă prea reci și se putu așeza în curte masa pentru bărbați. Numai femeile rămaseră să se ospăteze în odăi și în cerdac, în timp ce tinerii se foiau peste tot. În curte ardeau cinci-șase felinare cu lumânări de seu, dar masa o luminau mai mult stelele; mari, sclipitoare, păreau că pogorâseră din afundurile negre ale cerului, să

privească și ele nunta.

După ce se sfârșiră cele trei praznice de nuntă – pe al patrulea îl dădeau numai cei bogați sau cei care nu aveau mulți copii – nuntașii se risipiră, rămânând la mese numai cei mai bătrâni, nărăviți la mâncare multă și având darul băuturii. Cineva se plânse că-i e frig și câțiva tineri săritori sparseră, în zburdălnicia și veselia lor prea mult stârnită, șopronul unde Stoian Glaușev își ținea lemnele, scoaseră câteva brațe în curte și aprinseră un foc strașnic. Stelele s-au stins atunci din înaltul și beznele cerului, noaptea s-a lăsat peste curtea lui Stoian ca un coviltir negru. Vâlvoarea se răsucea și parcă se smucea să se rupă de la pământ, cutremurând totul în jur, dănțuind într-o învolburare zăludă de lumini și umbre. În odăi rămaseră numai câteva bătrâne, povestindu-și la nesfârșit amintiri de-ale lor, fără să se asculte una pe alta. La masa din curte mai întârziau câțiva din bărbații mai bătrâni, ridicând tot mai aprig ulcelele cu vin, înfierbântați și cu chef, uitând unde se află și pentru ce au venit. Ceilalți nuntași se adunau în jurul focului sau se fâțâiau prin curte, sătui și înveseliți.

Se apropie de foc cimpoierul. Instrumentul, umflat, răsună din nou, bâzâi ușor și încă nu tăcuse sunetul fluierului lung, că alte sunete tari, jeluitoare izbucniră unul după altul, și iar, și iar, până când toate se împletiră într-un cântec jucăuș de horă. Tinerii se uitau unii la alții și abia își stăpâneau râsul care li se îmbulzea pe buze, țâșnit din adâncul inimii. Cimpoiul umflat părea caraghios, ca un burduf mare adunat la subsuoara cimpoierului, cu fluierul azvârlit pe umăr. Hazliu părea și cimpoierul, care da și din mâini și din picioare, înșfăcând cimpoiul de parcă se lupta cu el. Sucea capul și-l azvârlea într-o parte, își holba ochii, își umfla obrajii. În ochii celor adunați în jurul lui jucau vâlvătăile alungite ale focului și chipurile lor păreau că se schimonosesc și se frâng. Ici și colo se clătinau și-și bălăbăneau mâinile câțiva bărbați bine chercheliți; se îmbătase, întrecând măsura, și-una din femei. În larma veselă se aruncau fel de fel de vorbe, fiecare își dădea drum inimii înveselite, dezlegându-și limba tot mai mult.

Mai vesel decât toți era gazda, Stoian Glaușev, care-i îndemna pe oaspeți să mai bea vin, să cânte mai tare, să se bucure și să facă nebunii. Într-o parte a focului se porni o horă de bărbați, în cealaltă țopăiau niște fete și neveste, cu ochii neastâmpărați, cu obrajii în văpăi. Până și Cociu, cât era el de potolit și tăcut, aduse din șopron un braț întreg de lemne și le azvârli pe foc. Prin întuneric răbufni și se împrăștie în văzduh un nor de scântei.

Lazăr umbla printre oaspeți, spunea fiecăruia câte un cuvânt binevoitor sau îi necăjea cu o glumă pe cei tineri, turna vin în ulcelele golite sau în străchini, striga la prietenii lui de la bibliotecă, încinși cu șorțuri colorate de nuntă, să dea ajutor la treabă și să nu care cumva să uite pe vreunul dintre oaspeți.

— Dar voi ce stați singure acolo, ca niște cucuvele? strigă el către Bojana și soră-sa Ecaterina, văzându-le pitite în întuneric. Ce puneți la cale?

— Nimic. Stăm și noi aici, privim la horă.

Lazăr se opri lângă cele două fete. Văzuse că în seara asta Ecaterina nu era așa cum îi sta în fire, ci tăcută, îngândurată, abătută. Schimbarea putea să nu se observe la altcineva, dar la Ecaterina sărea în ochi; ea care totdeauna fusese zglobie și glumeață, neastâmpărată în zburdălniciile ei și se purtase așa chiar și până acum, când de un an sau doi se socotea fată de măritat. „Poate din pricina meșterului Rafe”, îi dădu în gând lui Lazăr. Toți din casă ceruseră să fie și el poftit, numai Sultana se împotrivise:

— Nu!

— E singur, mămico, e străin! Lasă-l să vie și el între oameni, să se veselească puțin! A stat atâta timp la noi...

— Nu, nu, Laze! N-are ce căuta în curte la mine! Ce-mi este el să-l poftesc la nuntă?

Sultana o bănuia pe Ecaterina că ține o legătură neîngăduită cu sculptorul, că el o ispitește cu amăgeli; mama își păzea fiica sprințară cu ghearele și cu dinții. De când Rafe plecase din casă, ea nu-i mai dădea voie Ecaterinei nici să-și scoată nasul din curte. Ceilalți din familie i-o lăsaseră ei în

grijă și încuviințau felul peste măsură de aspru cum se purta ea cu fata, deoarece și în ei se trezise o oarecare neliniște. Era atât de zvăpăiată și de nesupusă Ecaterina! Și acum, iată că iese deodată din toropeala ei, zvâcnește din loc și se prinde în capul horei, trăgând-o după ea.

— Ei, Cate, când o să jucăm și la nunta ta? strigă unul.

— Curând, curând! se grăbi ea să răspundă și chicoti scurt și sfidător.

Lazăr și Bojana rămaseră singuri, privind-o nepăsători. Gândurile li se îndreptau altundeva. Tânărul grăi:

— Prinde-te și tu în horă, Bojano!

— Nu-mi vine să joc. Sunt cam obosită.

Și fiindcă se gândeau unul la celălalt, nu cutezau să se privească în ochi. Și nu se cuvenea nici să rămână singuri acolo, în întuneric, fiindcă prin târg începuse să le iasă vorbe; dar nu se puteau despărți. Lazăr o simțea atât de aproape de el, cu gingașa ei făptură – să fi întins mâna, o putea atinge. Un fior ascuns și plăcut îi umplu pieptul, așa cum i se întâmpla de câte ori se afla în apropierea ei. Simți cum înlăuntrul său irumpe și gâlgâie un izvor și cum privirea luminoasă a fetei pătrunde în șuvoiul cristalin, ca săgeata unei raze de soare. Lângă Bojana era totdeauna liniștit și voios. Ea îi îndepărta toate grijile și gândurile zbuciumate, așa cum împrăștie umbrele opaițul aprins într-o odaie întunecoasă; îi astâmpăra inima care se zbătea și se chinuia. Iubirea ei era ca o lumină care-i încălzea sufletul. Nimic nu voia, cu nimic nu-l supăra, nu se ruga nici cu privirea, nici cu vorba, nu cerea, nu amenința. „Sunt aici și te iubesc”, poate că asta gândea ea atunci, lăsând capul în jos sub povara părului, care, în umbră, părea mult mai negru și se revărsa deasupra frunții, scânteind în întuneric. Lazăr ar fi dorit să atingă cu degetele lui fierbinți cosița aceea de păr des, involt, pe care îl bănuia moale și răcoros, dar mâna-i rămase să atârne nemișcată. Simți numai flacăra care-i frigea palmele. Nu! Se stăpâni. Cum să ridice mâna și s-o mângâie pe sora celui mai apropiat prieten, cu atâta lume aici, care i-ar putea vedea? Era însă atât de aproape de el în întuneric, încât Lazăr îi

ghicea gândul: „Sunt aici lângă tine și te iubesc”.

— Bojano...

— Spune, Lazăre...

Da, acum îi putea vedea chipul: pălise deodată; palide-i erau și buzele. Se înspăimântă de cuvintele care-i veniseră pe limbă, dar nu le rosti. Se înspăimântase nu de cuvintele acelea, ci de ceea ce ar fi putut spune, auzindu-le, cealaltă, care nu era aici. Cealaltă, Nia...

Ecaterina se întoarse lângă ei, tot posomorâtă, abătută.

— Nu-mi arde de horă.

— Ei, jucați, jucați! E nuntă doar! murmură Lazăr și se îndepărtă.

Fugea rușinat de Bojana, de el însuși. Se amestecă printre oaspeți. Câțiva nuntași mai amețiți îl siliră să bea o strachină întreagă de vin. Trebuia să rămână între oamenii aceștia, să stea de vorbă cu ei și să le afle poruncile, să le zâmbească prietenos, dar surâsul lui părea o mască pusă pe față.

Deodată, să fi trecut vreo douăzeci de minute, prin larma oaspeților și sunetele cimpoiului străbătu un țipăt ascuțit. Lazăr recunoscu vocea Ecaterinei și se repezi spre locul unde lăsase fetele. Erau tot acolo, dar pe Bojana o găsi prăbușită la pământ, îndoită de la genunchi, de parcă ar fi doborât-o cineva dintr-o dată. Ecaterina se căznea s-o ridice, zăpăcită și îngrozită. Din gura Bojanei se prelingea o dâră neagră de sânge. Fața i se vedea albă, ca un bulgăre de zăpadă în întuneric. Ochii îi ținea închiși, de parcă era neînsuflețită. Lazăr se lăsă într-un genunchi lângă ea. Nu știa cum i-ar putea fi de ajutor. Îi rostea mereu numele, ca s-o trezească din leșinul de moarte, să oprească viața-n ea, să n-o lase să-și dea sufletul. Se adunaseră și alți oameni în jur. Ecaterina se ridică și spuse, ca să-și apere prietena de bănuielile răutăcioase care începuseră a se șopti:

— S-a lovit când a căzut. A podidit-o sângele pe gură. S-a lovit...

Veni într-o fugă și Andrei, cutremurându-se și pierzându-și cu totul puterile, când văzu sânge pe fața surorii lui.

— Acasă, Laze, s-o ducem acasă... repeta el și întindea

mâinile, ca și cum voia să arate că singur nu era în stare să facă nimic.

Lazăr vârî o mână sub capul Bojanei, cealaltă sub genunchii ei îndoiți, și o ridică. Ce ușoară era! Ca un copil! Capul căzuse moale peste pieptul lui. Porni grăbit spre casa de peste drum, auzind în urmă tânguirea înceată și sugrumată a văduvei Bencov:

— Ce s-a întâmplat cu copilul meu? Of, doamne!

Pe când trecea ulița, Lazăr privi chipul palid al Bojanei, care se mai îngustase încă, și-i văzu ochii deschiși, mari și negri în întunericul nopții.

— Tu ești, Laze?... murmură ea.

— Nu-ți fie frică, Bojano, n-ai nimic! Ți s-a făcut puțin rău...

— Nu mi-e frică, Laze, nu mi-e frică...

I se păru că-i zâmbește.

O așeză în pat. Ecaterina aduse în grabă un opaiț. Văduva Bencov șterse cu o cârpă udă sângele de pe fața și de sub bărbia delicată a copilei. Lazăr și Andrei ieșiră în cerdac. La orizont, luna își ridicase evantaiul de argint, încă ascunsă îndărătul muntelui, care se profila ca un perete înalt, negru, departe mult de oraș. Dinspre curtea Glaușevilor se auzea o hărmălaie surdă. Cimpoiul tăcuse. Tăceau și cei doi bărbați. Andrei își făcea o țigară și nu mai sfârșea de răsucit, ca s-o poată aprinde. Șopti:

— Știi de ce boală a murit tata?

— Lasă, Andrei, nu mai pomeni... O să-i treacă.

Din ușă se auzi vocea Bencoviței:

— Vă cheamă pe amândoi, veniți!

Când cei doi bărbați se apropiară, Ecaterina le spuse:

— A vărsat sânge din nou.

Intrară în odaia bolnavei. În părul ei desfăcut și revărsat pe pernă se adunase parcă toată strălucirea luminii din cameră. Velința cu care era acoperită îi ajungea până la bărbie. Chipul, cu obrajii și buzele palide, parcă se topea în mijlocul cununei de aur a părului. Fruntea i se vedea albă, umedă, netedă. Întoarse ochii spre Lazăr. Imenși, întunecați de spaimă și de dorinți. Strălucirea lor se stinsese apoi, lăsând căscate doar

două adâncituri albastre.

— Mor, Laze... murmură ea abia șoptit, uitând de maică-sa, de frate-său și repetă numele drag și mai încet, numai cu o mișcare a buzelor livide: Laze...

Lazăr trase adânc aerul în piept, se îmbujoră, vinele de la tâmple i se umflară ca niște sfori albastre.

— N-ai să mori, tremură glasul lui, ca să devină după aceea mai plin, mai tare: Ai să te faci bine... și uite, mamă-ta e de față, e și Andrei... îndată ce te însănătoșești, o să te cer de nevastă.

Nu-i răspunse nimeni. Numai în adâncul ochilor Bojanei pâlpâiră lumini albastre: lacrimi.

Puțin mai târziu, când Lazăr și Ecaterina se întorceau acasă, ea îl trase pe frate-său de mânecă:

— Adevărat, Laze, te însori cu Bojana?

— Da, răspunse el scurt.

Nuntașii uitaseră cele întâmplate. Numai câțiva mai întrebară de Bojana. Cimpoiul răsuna și duduia, cele două hore se roteau în jurul focului. Vremea trecea și oaspeții nu plecau. Stoian Glaușev, bine afumat, se apucase de grumazul a doi din noii lui cuscri și urla în mijlocul curții:

— Hei, băieți, unde sunteți? Mai aduceți vin! Nu vedeți că au cam adormit cuscrii? Vinul, băieți!

Se clătină, ieși înainte, apoi prinse cu o mână pe unul din cuscri, ridică cealaltă mână și începu o horă:

Dafino, mai adu vin,
Vinișor d-ăl roșu, hei!
Că ți-a adormit flăcăul...

Se legăna, se frângea strâmb în tactul cântecului; doar vocea îi răsuna puternică, limpede. Tot mai cânta frumos. Se prinseră și alții în hora lui. Tinerii care serveau dădură fuga, și vinul, scos chiar atunci din beci, se înspumă în ulcele și în străchini. Toată nunta se învioră. Stoian Glaușev înălță iar glasul:

Flăcăul ți-a adormit
Pe munte, la Piatra-Neagră,
Pe stânca cea sură, seacă.

O ceată de haiduci trecu
Și-i furară ulcioru...

— Hei, nevastă! Unde ești, femeie? își întrerupse cântecul Stoian, continuând să se legene și să dea din mâini în capul horei. Vino, Sultano, de unde ești, vino-ncoa, prinde-te în hora mea!

Fără Sultana nu putea chiar și atunci când era amețit de vin și de bucurie. Sau poate își dădea seama că s-a cam întrecut cu vinul și-și chema nevasta s-o tragă și pe ea în nebuniile lui, ca să nu aibă de ce-l ocărî pe urmă. Sultana însă nu se arăta.

Intră polițaiul și se opri în mijlocul curții, cu bâta lui înaltă cât omul. Larma veselă se potoli și amuți îndată. Turcul rosti greoi:

— Ajunge, ciorbagiilor! N-o să urlați toată noaptea. Gata nunta!

Îl poftiră să se așeze, să mănânce ceva, dar el nu primi și se duse. Nuntașii începură să plece. Veselia parcă le fusese retezată cu un satâr. Luna plină se ridicase deasupra acoperișurilor, peste vârfurile copacilor și strălucea ca o tipsie abia spoită. Bolta neagră de deasupra curții lui Stoian dispăru, și pe cerul liniștit de octombrie prinseră a clipi stelele pale și depărtate. Jeraticul din mijlocul curții mai lumina ușor, dar felinarele abia pâlpâiau sub strălucirea lunii. Se schimbase totul. Până și oamenii care se strângeau în grupuri ca să-și ia rămas bun de la primitoarele gazde păreau alții, înveșmântați cu alte haine, cu găitanele argintate de lună pe umeri și pe poale.

Curtea se goli repede. Lazăr se duse de încuie poarta. Când să pună mâna pe cheia mare, cineva împinse una din laturi și peste el năvăli Ecaterina, azvârlită parcă de o vijelie. Gâfâia și părul îi era ciufulit tot.

— Unde ai fost? o întrebă Lazăr, uluit și speriat, dar glasul i se frânse deodată. Iar la Bojana?

Din obrajii Ecaterinei pierise tot sângele. Cu atât mai palidă părea, cu cât stătea în bătaia lunii. Își privea fratele ca năucă, iar ochii ei negri, larg deschiși, scânteiau reci și pătrunzători. Lazăr o întrebă din nou și în vocea lui vibră de astă dată

teama:

— Unde ai fost?

Ecaterina răspunse în șoaptă, încet, dar dârz, gata să se apere până în pânzele albe.

— La meșter am fost, la Rafe.

Din casă se auzi vocea Sultanei:

— Caterino! Unde ești, fă, Caterino?

— Te aud, mamă. Sunt aici, cu Laze, răspunse ea fără să-l scape din ochi pe frate-său.

Apoi, grăbit, în neștire, își netezi părul, își așeză puțin rochia și se repezi în casă.

II

Nunțile erau petrecerile și veselirile cele mai dorite. Oamenii care de veacuri trăiau în robie și sub tot felul de asupriri își lăsau atunci slobode inimile, să se înfrupte cât mai mult din bucuriile și plăcerile cele mari. Totuși, frica nu pierea niciodată de tot din inimile lor de robi; se temeau și de o bucurie, oricât de curată și de nevinovată ar fi fost. Câteodată numai, unii bărbați mai îndrăzneți sau cu mintea mai ușuratică își săturau această veșnică sete a inimii omului, dornică să bată neastâmpărat, să se lase în voia poftelor arzătoare ca focul, a izbucnirilor oarbe. Pe cei mai mulți, însă, frica îi împietrea, erau apăsați și de lanțurile unor pravile de bunăvoie primite, ale unor obiceiuri și deprinderi înstăpânite și moștenite de veacuri, precum și de un noian de prejudecăți privitoare la buna rânduială, purtarea cuviincioasă, respectul și viața demnă. Acestor prejudecăți, precum și poverii care-i apăsa, li se împotrivea imboldul năzuințelor lor; le venea în ajutor și băutura. Iar la nunți vinul curgea din belșug până și în cea mai nevoiașă casă. Se veseleau oamenii și la sărbătorile mari, mai ales la acelea din miezul iernii. La nuntă, însă, era altceva: toți trebuiau să fie veseli și fiecare putea să-și facă de cap, să bea mai multișor, să pălăvrăgească mai în voie. Nunta era pentru acești oameni asupriți și înrobiți prăznuirea celor mai înflăcărate dorinți ale inimii omenești.

În dimineața următoare în curtea lui Stoian Glaușev domnea liniștea. După haosul de peste noapte, Sultana se pregătea să pună toate la locul lor, în casă și în curte. Veni, devreme de tot, și Stoiana Nuneva. Forfoteau femeile care încotro: nevasta lui Cociu, Blaguna și fiică-sa, până și tânăra mireasă, care nu arăta prea veselă. Dădeau o mână de ajutor și Cociu, și Lazăr. Numai Stoian se dusese la biserică, oleacă buhăit după beția de cu seară. Iar după slujba duminicală veniră oameni să-i felicite.

Când totul fu așezat la locul său, și înăuntru, și în curte, cei ai casei putură să-și îmbrace iarăși veșmintele sărbătorești. La prânz avură numai câțiva oaspeți și mâncară în grabă, ceea ce Stoianei nu-i plăcu deloc. Făcuse ce făcuse, și se așezase la masă lângă Lazăr. Tot timpul se zgâia la el, uitând până să și mănânce, oricât era de lacomă. Sultana abia își stăpânea furia, văzând-o atât de pierdută după fiul ei pe fata asta greoaie și ciufulită. Dar era nuntă și nu se cuvenea să se certe tocmai acum cu ea, o străină care nu-și dădea seama că trebuie să se stăpânească. Sultana se arătă îngăduitoare și față de Stoian. Găsi totuși prilejul să-i spună cu jumătate de gură:

— Vezi, diseară ne ducem la cuscri, să nu te faci și acolo de râs, ca aici, azi-noapte! Nu băga atâta vin în tine, nu șade frumos!

Îndată după-amiază începu iar să vină lume, mai cu seamă femei, doritoare să vadă gătelile tinerei mirese. Vărul lui Stoian se așeză afară lângă cișmea și umflă cimpoiul. Casa și curtea se umpluseră de nuntași.

Lazăr se lăsa târât de voioșia tuturor. În noaptea trecută dormise numai vreun ceas, cel mult două, și era istovit. Totuși nu putea sta locului, umbla mereu printre oameni, se ferea să rămână singur. Toate ceasurile acestei nopți nedormite și le trecuse luptând cu gândurile; îl apăsa grija pentru Ecaterina și pentru sine. Ceea ce sora lui mai mică făcuse în noaptea trecută îi rănea simțul de moralitate, de cinste și bună rânduială, îi jignea amorul propriu și-i ațâța gelozia de frate mai mare. Se temea pentru Ecaterina, pentru maică-sa,

pentru întreaga familie. Nu știa dacă să ascundă sau nu purtarea ușuratică a fetei, de vreme ce nu putea ști până unde ajunsese. Cum ar putea-o feri, cum ar putea-o scăpa? Gândul lui din urmă fu acesta: „Ecaterina să se mărite cu sculptorul dacă lucrurile au ajuns departe”. Totodată îi venea mereu în minte întrebarea: „Dar mama?”

În grija lui pentru Ecaterina se ascundea și spaima de el însuși. Făgăduise să se însoare cu Bojana; o socotea de pe acum logodnica lui. Știa că poate fi fericit cu ea, cu această făptură bună, cuminte, înțeleaptă și frumoasă. Hotărârea n-o luase întâmplător, dintr-o toană. Se gândise mult la Bojana, îi era dragă. Era legat și de Andrei, de toată familia acestuia; pe ei doi îi unea o prietenie veche și, de curând, devălmășia în muncă. Și toate se vor întări și mai mult, vor intra în firea lucrurilor, dacă el devenea membru al acestei familii, în mijlocul căreia găsea totdeauna dragoste și apropiere. Dar oare făgăduiala i-o dăduse Bojanei din toată inima, fără gând ascuns? Nu cumva vorbise pripit, din milă pentru fata bolnavă? Nu zăcea oare pe undeva în conștiința lui credința că ea nu va trăi mult și voise numai s-o îmbărbăteze, să-i liniștească suferința, disperarea? Știa cât de mult îl iubește, dar dragostea lui pentru ea nu mergea prea departe. Atât voise oare, s-o liniștească, s-o mângâie în suferința ei, în spaima ei, s-o ajute, fie și cu cea mai mare jertfă din partea lui? Era sigur totuși că ea putea fi cu adevărat o soție bună, îi era dragă, o dorea a lui, plăpândă și frumoasă cum era; dar știa bine, pe de altă parte, că nu asta e dragostea care să-i poată umple lui până în vârf inima. Inima lui, unde într-un colțișor domnea încă cealaltă și nici într-un chip n-o putea izgoni de-acolo. Un colțișor care, ca o durere, punea stăpânire pe întreaga lui ființă. N-o văzuse de mult, dar n-o uitase. Și nu se putea lega de Bojana, n-ar respecta-o cu toată cinstea, când atât de mult se gândea la cealaltă, la Nia. Și tocmai pe Bojana s-o mintă, pe această ființă încrezătoare și curată, s-o mintă el, Lazăr? Nu! Aseară n-o mințise. Din dragoste, din milă pentru Bojana, în clipa aceea o uitase cu totul pe cealaltă. Și acum mai credea că va putea s-o uite, credea,

nădăjduia...

În fața porții se opri o căruță cu doi cai. În curte năvăliră zgomotoși un stol de oameni tineri, trimișii ginerelui, să ia zestrea miresei. Lazăr se duse să-i ajute, să care, să încarce. Căruța porni din nou, plină până sus, acoperită cu o pătură nouă de lână tărcată, ale cărei culori scânteiau în soare.

Curtea și casa se umpleau de tot mai multă lume. Încă puțin și aveau să sosească nunii și cuscrii, să ia mireasa, care sta închisă într-o odaie, gata îmbrăcată, cu cununa grea pe cap și plângea cu șiroaie, încât gălăgiosul pâlc de prietene, druștele ei, nu se mai mișcau de lângă ea, vorbindu-i neîntrerupt, cântând și chicotind silit, ca s-o liniștească și s-o facă să uite. În cele din urmă, sosiră și ginerele, și toți cuscrii. În curte cântau acum două cimpoaie; cântau tânguitor a despărțire.

Veni la rând obiceiul străvechi, gălăgios și vesel, și se adunară droaie oamenii să vadă cum va fi îndeplinit. Priveau și Lazăr, și ceilalți tineri, care se țineau scai de el. Vorniceii și toți prietenii ginerelui se îmbulziră în fața odăii unde se afla mireasa cu druștele ei. Ușa era bine zăvorâtă. Începură să bată, să lovească cu pumnii, cu genunchii:

— Deschideți! Deschideți! Am venit să luăm mireasa! Deschideți!

Dindărătul ușii se auziră strigătele druștelor:

— Nu vă deschidem! Nu vă dăm mireasa!

Și iar bătăi, lovituri. Ușa începu să se clatine.

— Deschideți!

— Nu deschidem!

În cele din urmă, ușa se crăpă puțin. Prin deschizătură se întinseră palmele fetelor, una după cealaltă.

— Dați răscumpărarea!

Se auzi zornăit de monede, palmele se închiseră și se traseră înăuntru, dar îndată se arătară alte mâini deschise, mai multe. Druștele strigară din nou:

— E puțin! E puțin! Mai dați! O mireasă frumoasă ca asta nu se dă așa ieftin!

Se auzi din nou zornăit de monede, ușa se deschise larg și

vorniceii intrară să ia mireasa.

În grupul pestriț de fete și neveste care o înconjurau, Lazăr o zări deodată pe Nia. Rămase împietrit pe locul lui în mijlocul veselei adunări. Toți îl înghionteau, îl împingeau din spate, cineva parcă îi și spuse ceva, dar el nu vedea nimic decât pe Nia, nu auzea nimic decât ciocanele inimii lui, înfiorându-i parcă tot corpul la fiecare bătaie. Îl privea și Nia. Ochii ei îi vorbeau cu un glas neauzit. Era palidă la față, de parcă se sculase după boală. În privirea ei nu mai rămăsese nici umbră din stăpânirea și vechea mândrie. Ochii mari deschiși se rugau suferinzi, dar și scânteietori, cu o hotărâre neșovăitoare în ruga și în durerea lor. În aceste câteva lungi clipe, cât timp privirile lor se încrucișară și se urmăriră una pe alta, Lazăr simți că o iubește din tot adâncul ființei lui. Uitase orice altceva, n-o vedea decât pe ea. În clipa aceea, Nia ar fi putut smulge inimii lui orice făgăduință, orice jurământ.

Lazăr n-o văzuse de multă vreme, de luni de zile. I se păruse adesea că a uitat-o, că a nimicit și înfrânt slăbiciunea ce-o avea pentru ea, dulcele fior și înflăcărarea izvodite de frumusețea ei. I se părea că biruise acea putere amețitoare care se desprindea din făptura fetei și-i ținea ca în palmă inima, o palmă subțire, dar neobișnuit de puternică. Se înșelase. Abia izbutise să ascundă, să înghesuie simțirile în-focate sub un înveliș fraged, ușor de spart, ca o pojghiță subțire de gheață în zilele fremătătoare dinaintea primăverii, topindu-se de la primele raze de soare, așa cum se topea și el acum, sub privirea ei deschisă, limpede.

Cineva îl trase de mânecă. Se auziră voci, râsete:

— Lazăre... Nici tu nu ne lași să-ți luăm surioara? Stai aici ca un stâlp...

Cu greu își desprinseră privirea, întinsă de la unul la celălalt. Lazăr își reveni. Larma din jur îi asurzi urechile. La câțiva pași de el o văzu pe Nona, ținând cu mâinile țepene cele două basmale colorate, de care trăgeau vorniceii. Pășea încet, cu pleoapele roșii de plâns și lăsate în jos. Pe obraji îi scânteiau lacrimile. Cununa mare din flori târzii de toamnă o apăsa pe cap, gata parcă s-o încovoaie sub greutatea ei. I se

făcu milă de sora care părăsea casa părintească și-i zâmbi ca s-o liniștească și s-o îmbărbăteze, dar ea nu ridică pleoapele și nu-l văzu.

Când ieși în curte, unde nuntașii se îndreptau toți spre poarta larg deschisă pentru a se duce la biserică, Lazăr cuprinse adunarea într-o privire, răspunzând pierdut celor care îi vorbeau, căutând-o cu ochii pe Nia. În cele din urmă, o găsi. Și Nia îl căuta în mulțimea pestriță, își rotea ochii repede, neliniștită. Lângă ea sta bătrâna mătușă și-i vorbea încet, dar viu, pripit, de parcă o certa, pe când Nia nici nu încerca s-o înțeleagă. După asta, porni cu mătușă-sa și Lazăr n-o mai văzu.

La ieșirea din biserică, după cununie, înainte ca nuntașii să se înșiruie – în frunte bărbații, și după ei femeile – ca să se ducă la casa ginerelui, așa cum se făcea întotdeauna, Ecaterina, nerăbdătoare și copleșită de dorința de a înlesni și întări legătura dintre fratele ei și Nia, îl căută și-l trase la o parte:

— Ai văzut-o? A venit, cu toate că n-a fost poftită. Tată-său n-ar fi lăsat-o, dar a plecat pe ascuns. A venit numai pentru tine, ca să te vadă. E nuntă, și-a zis că n-o să se bage de seamă. Hei, bădiță Laze, de-ai ști cât te dorește Nia! Și ce fată e! Ca o regină între celelalte! Numai o vorbă să-i spui, Laze, c-o vrei, și va fugi la tine, chiar dacă ciorbagiul nu vrea să ți-o dea.

— Nu-mi vorbi despre asta! încercă s-o abată Lazăr, dar îndată apoi, neputându-se parcă împotrivi, adăugă: Așa crezi tu?

— Nu cred doar, Laze, răspunse Ecaterina, ridicând vocea fără să-și dea seama. Ea mi-a spus, mi-a spus tot, ca la spovedanie, așa tăcută cum e. Ea...

— Știi doar că sunt logodit cu Bojana, o întrerupse Lazăr. Du-te acum lângă femei, dincolo! Ai rămas numai tu aici...

— Păi, Laze, stărui Ecaterina și, prinzându-l de mână, îi șopti la ureche, înălțându-se în vârful picioarelor: Tu aseară, cu Bojana... de milă doar... e atât de bolnavă, săraca!...

— Am făgăduit că mă însor cu Bojana. Poți să-i spui așa și

Niei, dacă... Dar du-te, du-te! Ai rămas aici singură între bărbați. Du-te! o îmbrânci el.

Cu capul plecat, ascultându-se parcă pe sine, își spunea: „Asta e tot ce pot și trebuie să răspund: am făgăduit. De-ar fi... de-ar fi să fiarbă în mine și un cazan întreg de foc și smoală.” Și înălță capul cu o privire dârză. Obrajii îi erau însă galbeni, de parcă i-ar fi pălit bruma.

III

În anul acela cei dintâi fulgi de zăpadă căzură mult mai devreme, înainte de crăciun, și cunoscătorii în semne preziceau că iarna va fi lungă și grea. Lumea se cam înspăimântă, deși nu prea avea de ce. Anul fusese îmbelșugat și parcă ce-i trebuie unui om ca să-și ducă zilele? Ia acolo, un colțuc de pâine și căldurică. Atât. Celelalte puteau să și lipsească, se putea trăi și fără ele. Nu e rău, bineînțeles, să mai ai ceva de pus în vârful lingurii, să-ți mai îndulcești dumicatul uscat, dar dacă nu-i, nu-i, sau, cât de puțin o fi, tot e bine. Fără apă și fără pâine, omul nu poate trăi; fără celelalte, o mai scoate la capăt. Apoi, e și păcat să trăiești în prea mare huzur și să te îndopi cu de toate, oricât de hulpav și nesătul este corpul omenesc.

Cei din arnăuțime se speriară și mai tare. Acolo pământul e uscat și sterp, numai munte și piatră, și când se întâmplă să vremuiască de timpuriu, oamenii, temându-se să nu rămână și fără bucățica de pâine, fără fărâma de mămăligă, sunt gata să cumpere cu aur curat grâul din Prespa sau Vardar. Prețuiesc fiecare bob, copt și greu, aidoma coarnei.

Când începură semnele de iarnă grea și căzu prima zăpadă, Andrei Bencov și alți negustori de cereale din Prespa primiră înștiințări de la cei din Bitolia să le trimită cât grâu au, precum și porumb sau alte cereale, căci de-acolo, din Bitolia, porneau caravanele spre Korcea, Elbasan și în toată regiunea arnăuțească. Prețurile erau bune.

Andrei și Lazăr trimiseră la Bitolia ultimele căruțe cu grâu. Argatul și hamalii țigani care le încărcaseră măturară îndată

hambarele goale, să fie gata pentru la anul. Plecă apoi și Andrei la Bitolia, stătu acolo câteva zile și se întoarse înveselit:

— Bun lucru e negustoria, Laze, când ai și un dram de noroc! Nu-i vorbă, dacă lucrezi chibzuit și cu pricepere, nici norocul nu fuge de tine.

— Orice muncă e plăcută când ți-aduce câștig și îndestulare. Ia întreabă-l pe tata! zise zâmbind Lazăr. O să-ți cânte un adevărat imn de laudă pentru cazanele lui.

— În negustorie omul trebuie să aibă îndrăzneală, Laze. Și ochi bun. Tu ai îndrăzneală. Eu însă mă tem prea mult și nu mă apuc de treabă pe picior mare, cum ar trebui.

Stăteau singuri în colțul îngrădit din dugheana largă, lângă mangalul cu tăciuni din care abia-abia se mai împrăștia căldura. Trecuse Sfântul Spiridon. Vremea era ploioasă și umezeala se lipea ca o cârpă udă de mâini, pe față și pe gât. Prima zăpadă timpurie se topise de mult. Mai rămăsese numai pe alocuri, prin vale, câte-un petic zdrențuit, găurit, și sus, pe piscuri și stânci, ca un acoperământ alb. Peste câteva zile, însă, cerul de deasupra Prespei se posomorî iarăși, atârna ca o plasă prea plină, înghesuită între munți de un nor de zăpadă albastru-alburiu. Dimineața se zburătăceau fulgi; apăreau pe neașteptate în văzduh și se mistuiau repede în mâzga subțire a caldarâmului lucios. Pe ulițe rar mai trecea câte cineva. Toți erau adunați pe lângă mangalul pâlpâitor din dughene. Numai dinspre piața cazangiilor și a fierarilor răsunau ca totdeauna ciocanele și prin acest vuiet metalic se auzeau, ca o ploaie răpăită de vară, loviturile dese dinspre ulița cea mai apropiată, a pantofarilor. În aceste străduțe, acum, înaintea crăciunului, era mare zorul.

Câtva timp, cei doi prieteni își încălziră tăcuți mâinile la movilița de jar acoperită de spuza albă. Din țigara pe care o ținea Andrei între degetele îngălbenite se ridica și se încolăcea o șuviță de fum. Trase din țigară de câteva ori, țuguindu-și buzele, o puse apoi pe marginea vasului de lut în care ardea mangalul și întinse mâna spre lădița de la perete, unde se păstrau catastifele și banii din vânzarea zilnică.

Scoase din traista din păr de cal catastiful mare și cel mic, călimara de alamă și, scuipându-și în degete, începu:

— Anul ăsta am încheiat vânzarea curând. Nu-mi amintesc ca tatăl meu, dumnezeu să-l ierte, să fi terminat vreodată atât de repede. Am vândut totul. Până la recolta viitoare nu ne-a rămas niciun bob. Și acum, Laze, hai să vedem ce-am dat, ce-am luat...

Și împinse sub ochii acestuia catastiful cel mare, așa cum îl deschisese. Lazăr însă dădu din mână:

— Ce să mă mai uit? Ce să văd în catastif? Tu știi să întocmești bine socotelile, ca un meșter socotitor.

— Măcar să te uiți... numai așa, ca să știi și tu, să vezi cum a mers...

Lazăr dădu din cap cu sprâncenele împreunate. Își dădea seama încotro aduce vorba Andrei. Acesta continuă cu o ferită stinghereală:

— Tu ai știut și ce-am cumpărat și cum am vândut. Eu am scris totul aici – chirigiii, hamalii, tot, tot. Ne-a rămas câștig curat nouăzeci și șapte de lire și câțiva groși.

Puse pe ladă catastiful deschis și obrajii i se rumeniră ușor. Scoase apoi din sân o pungă mică de postav și vărsă pe velința tărcată a laviței, pe care ședeau amândoi, o grămăjoară de lire de aur, mai la o parte de lucirile mangalului, ca nu cumva să le vadă cineva de pe stradă.

— Asta e tot câștigul. Jumătate al tău, jumătate al meu. Numără-ți, Laze, patruzeci și opt de lire și jumătate! Cei câțiva groși care mai rămân...

Lazăr se trase puțin înapoi și-l privi lung, cu ochii micșorați, zâmbind din colțul gurii:

— Mă socotești cu tot dinadinsul tovarăș, ai?

— Am lucrat frățește, Laze, frățește vom împărți.

Lazăr mai stătu o clipă pândindu-l, de parcă s-ar fi temut să nu-l apuce Andrei de gât, apoi ochii lui încetară de a mai râde; se aplecă, numără cincisprezece lire și le trase lângă sine.

— Iau cincisprezece lire. Celelalte sunt ale tale. Mie și-atâta îmi pare mult. Să fi rămas la cazangerie, n-aș fi scos bănetul ăsta nici într-un an. O să se bucure tata când o să-i dau din

câștigul meu zece lire. Îi dau, doar el mă hrănește! Celelalte cinci lire le opresc pentru mine că, vorba aia, mi-s negustor acum, nu-i așa? Să sune ceva și în punga mea.

— Laze...

— Nicio vorbă.

— Ia-ți ce ți se cuvine! Din toată inima...

— Ți-i dau acuși și pe ăștia îndărăt. Mă duc!

— Bine. Banii rămași o să-i înscriu ca partea ta de capital.

— Mi-ajunge atât cât iau. Și-i iau pentru că văd ce fel de om ești. Dar nicio lăscaie mai mult și n-ai să înscrii nimic, că plec și n-o să mă mai vezi în prăvălie la tine. Știi tu ce știi, dar știu și eu ce știu. Și știu mai bine cât mi se cuvine. Ce, pentru că m-ai luat în prăvălie, trebuie să-ți împărți câștigul în două? Pune banii la loc! Eu iau cele cincisprezece lire și... nicio vorbuliță mai mult! La anul, să fim sănătoși, o să lucrăm iar împreună.

În seara aceleiași zile, când familia Glaușevilor se adună, ca de obicei, în odaia cea mare, cu vatră, Lazăr îi spuse tatălui său:

— Tată, dă palma încoace!

— Dar ce-i?

Stoian întinse mâna și ochii îi scânteiară lacomi ca ai unui copil. Se aștepta la o șotie, și el era gata oricând, chiar la anii lui, să se prindă într-un joc vesel sau la vreo glumă. Lazăr îi vărsă în palmă cele zece lire de aur.

— Freacă-te pe barbă cu ele, tată! Ăștia sunt primii bani pe care-i aduc în casă.

Ochii lui Stoian se umeziră, nu de bucuria banilor, ci fiindcă Lazăr îi câștigase. Frecă lirele de barbă și rosti din toată inima binecuvântarea lui.

— Să se înmulțească, fiule, ca firele din barba mea! Să fie cu noroc safteaua! Ia-le, femeie, și pune-le în cufăr!

Sultana, îngenuncheată înaintea vetrei, învârtea cu lingura mâncarea care fierbea într-o cratiță de aramă. Abia acum întoarse capul să vadă ce se întâmplă, deși auzise tot ce vorbiseră cei doi bărbați, precum și zornăitul lirelor. Nu se arătă prea bucuroasă de câștigul lui Lazăr și rosti cu

nepăsare:

— Puneți-le pe undeva până isprăvim cu cina!

Se așezară la masă și, după câteva înghițituri, ea își întrebă fiul:

— Da’ ce-i cu astea zece lire?

— Atât am câștigat anul acesta, mamă.

— Numai atât? Doar v-ați prins tovarăși. Ați cumpărat și ați vândut o groază de marfă. Tu singur ne-ai spus. Asta-i tot chilipirul?

— E mai mare, dar eu am luat numai ceea ce mi s-a cuvenit.

Sultana era gata să-i spună: „Adică n-ai vrut să intri calfă la ciorbagiul Avram și te făcuși calfă la Andrei Bencov”. Dar îi veni greu să-i toarne vorba, deși ăsta era adevărul. Sultana mai puse o piatră la inima ei, așa cum le punea una peste alta de la o vreme. Acum, fie și așa! Pe de altă parte, era mulțumită de răspunsul lui Lazăr. El nu se legase încă de familia Bencov, nu devenise tovarăș cu Andrei, ca viitor soț al Bojanei. S-a rostit numai așa, și ceea ce s-a spus ieri poate să pară mâine cu totul altfel sau nici să se mai pomenească. Dar îndată o cutremură un fior. Nu, vorba lui Lazăr nu era ca a oricărui altul. Pe el nu-l auzeai niciodată să mintă sau să arunce vorbe-n vânt, care se sting și pier ca scânteile în aer. Își dăduse Bencovilor cuvântul și o să și-l țină. Cum să împiedice ea lucrul ăsta, cum?... Barem să fi fost Bojana o fată sănătoasă. Frumoasă era, și cuminte, și de neam bun. De aceea se muiase Sultana, de aceea nu s-a pus împotrivă. Bine, dar acum nu mai e cum a fost; de-aci înainte totul se arată în rău. Bojana e atinsă de boala tatălui ei. Acest lucru se vede, oricât ar vrea ai ei să-l ascundă. Este adevărat că s-a sculat din pat, că s-a mai înzdrăvenit, dar cât o să țină? N-are un pic de sânge în obraji și vorbește de parcă ar mieuna un pisoi flămând. Sănătatea omului, după înfățișarea lui se cunoaște. S-ar putea să nu fie totdeauna așa, dar când se leagă o căsnicie între o femeie și un bărbat, ei trebuie să se gândească bine că vor trăi împreună o viață, pentru întemeierea căminului, pentru copii. Lazăr... cine-l știe cum și

ce gândește... Dar de ce e ea mama lui? Ca să vadă și să chibzuiască totul mai bine. Oricât ar fi el de mintos, e încă tânăr și e bărbat. Bărbatul, când se însoară, e o ființă slabă. Se înmoaie repede, se pierde cu firea.

— Bună fiertură ai făcut, nevastă! Dar ție parcă nu-ți prea place, spuse Stoian și-și linse lacom și cu zgomot degetele.

Sultana, de parcă atunci s-ar fi întors de departe, înghiți repede încă un dumicat și se ridică după o treabă oarecare. Gândurile n-o părăseau și ea se lăsă pradă lor... Nu! Nu! Cu Bojana Bencov nu trebuie lăsate lucrurile să ajungă până acolo, încât să nu mai poată fi îndreptate. Doar știe ea cum e Lazăr atunci când se apucă de ceva. Pe fată o place, îi e milă de ea, sărăcuța, dar aici nu mai încape milă, nici dragoste. Cât e Bojana de bună, iubitoare și frumoasă la chip, poate să-i intre în casă ca un pârjol. Două familii deodată ar putea fi cernite mâine. Clime Bencov și-a îndoliat-o pe a lui, dar ea nu-și va lua o noră care să-i aducă jalea în casă. Poate că nu va fi așa, dar nu trebuie să te joci cu focul. Ce, nu s-au mai văzut de-astea? Nu, ea îl va feri pe Laze al ei, se va pune între el și Bojana, cât mai e timp. Băiatul e dârz și puternic, dar ea îl va supune, va înfrânge puterea lui cu puterea ei femeiască. Numai o putere femeiască poate răpune dârzenia și forța bărbatului; e ca apa pentru foc.

Sultana umbla prin casă, apucându-se, din deprindere, când de o treabă, când de alta, dar în fața ochilor îi avea numai pe Lazăr și pe Bojana, până când se ivi de cealaltă parte și Nia. Alături de Nia, chipul Bojanei păli și se mistui ca luceafărul la crăpatul zorilor. Și fiindcă gândurile Sultanei erau astfel îndreptate, ea nu vedea frumusețea celor două fete, nu vedea nimic altceva care să le măsoare și să le deosebească decât atât: ce sănătoasă și voinică era Nia și cât de palidă și șubredă părea Bojana! Să-ți fie frică s-o atingi, să te temi mereu să nu i se întâmple ceva...

A doua zi, Sultana îi spuse Ecaterinei, așa ca să nu audă nimeni altcineva:

— Dar ce, tu cu Nia nu te mai vezi? Nu vă mai duceți una la alta?

— Păi, ea a început. Ea nu mai vine... Cine știe de ce? minți Ecaterina, deși știa bine, ca și mamă-sa, de ce nu mai venea Nia pe la ei ca înainte.

— Nici pe mătușă-sa n-o mai văd, spuse Sultana într-o doară.

Ochii negri ai Ecaterinei străluciră cu șiretenie: mamă-sa nu fusese niciodată prietenă cu mătușa Niei. Totuși, ia să vedem ce-o să iasă!

— Dar du-te pe la ea, mamă! Mi se pare că a fost cam bolnavă.

Mătușa Niei era mereu suferindă; o dureau picioarele, poate din pricină că nu mai puteau ține greutatea trupului ei prea gras. Ofta și se văicărea mereu. Ce fel de boală o mai fi și asta?

— Mă duc mâine s-o văd. E femeie bătrână și la anii ei i se poate întâmpla orice.

Ecaterina se dăduse mai mult de partea Bojanei, dar ghicind că mamă-sa pune ceva la cale pentru Nia, se gândi, din curiozitate și îndemnată de firea ei neastâmpărată, să îndrume lucrurile pe voia bătrânei. Dădu fuga la Nia și-i spuse că mamă-sa se pregătește să vină peste o zi sau două s-o vadă pe mătușă, auzind că ar fi bolnavă. Apoi, cu un zâmbet șiret pe buzele ei roșii și jucăușe, Ecaterina adăugă, fără să-și piardă din ochi prietena:

— Mama vine s-o vadă pe mătușă-ta, dar, după cum mi se pare, vrea mai mult să te vadă pe tine, să stați de vorbă amândouă.

Nia dădu din cap tăcută. Fața ei moale și catifelată se îmbujoră și Ecaterina nu se putu stăpâni: își lipi cu sete buzele de obrazul prietenei, aspiră cu nările umflate mireasma plăcută a acestui chip tânăr și frumos. Nia se uita la ea și parcă n-o vedea. Privirea îi era întunecată de gânduri chinuitoare, dar nu voi să-și dea în vileag prin niciun cuvânt tulburarea ce-o cuprinsese. Mai ales acum, când mama lui Lazăr pornise. Deoarece, dacă era adevărat ce spunea lumea despre Sultana Glaușev, nu venea ea pentru vorbe deșarte și sporovăieli.

IV

Sultana se găti cu ce avea mai nou și mai bun și se îmbrobodi cu o basma cu ciucuri. Nu era sărbătoare și casa unde mergea nu era departe, dar nu se cuvenea să te duci îmbrăcată orișicum la ciorbagiul Avram. Pe vremuri, când fata lui venea mai des pe la ei, se ducea și ea așa cum stă omul acasă la el – și desculță, și îmbrăcată cu lucruri mai vechi. Dar acum era altceva și s-ar fi putut întâmpla ca, ducându-se în casa ciorbagiului, să dea ochii și cu el.

Afară era frig, sufla un vânt rece și tăios și zăpada înghețată scârțâia. Strada pe care apucase Sultana era pustie și ea se bucură că n-a întâlnit-o și n-a văzut-o nimeni intrând în curtea lui Avram Nemtur. Aici, încă de la poartă se vedea că e așteptată. Poteca din curte era bine măturată, până în fund, de zăpada înghețată care fulguise în dimineața aceea. În cerdac se ivi Nia, încă înainte ca Sultana să fi ajuns lângă fântâna cu jgheab de marmură, încărcată de țurțuri de gheață străvezii, argintați până la tubul de alamă prin care vara țâșnea apa. Sultana se prefăcea că admiră fântâna, și Nia, nerăbdătoare, se repezi pe scara largă de lemn până jos.

— Poftește, mătușă Sultano!

Fata își pusese o fustă lungă cu falduri, aproape nouă, cu dungi cafenii și roșii, late de patru degete, având și o dunguliță verde între ele, cât un șiret, iar în spate o scurteică de catifea verde-închis, cusută pe margini și în jurul gâtului cu pielicele albe. Sultana băgă de seamă că slăbise, era mai palidă, sau poate că zăpada din curte, cu răsfrângerile ei albe și reci, îi îngălbenea fața oacheșă. Ochii, însă, i se părură mai negri ca totdeauna, strălucitori de vii, așa cum îi ținea puțin închiși, de parcă dinadins își strângea pleoapele cu gene lungi. Făcu un pas, sărută mâna musafirei și Sultana simți în mâna ei înghețată și bătătorită mânuța caldă și moale a fetei.

— Am venit s-o văd pe mătușă-ta. Am auzit că nu prea se simte bine... Hei, acum și ea și eu suntem femei bătrâne.

Ieși s-o întâmpine în cerdac și mătușa, înfofolită cu două

cojoace, mai mult lată decât înaltă și începu a icni și a se jelui ca de obicei:

— Nu mi-e bine deloc, Sultano... Pustiile astea de picioare...

Intrară în încăperea cu vatră, bine încălzită. În vasul de aramă cu mangal din mijlocul odăii grămada de jar scânteia puternic sub stratul subțire de cenușă. O velință frumoasă acoperea jumătate din dușumea, iar în cealaltă jumătate a odăii, spre vatră, erau sofalele, așternute cu scoarțe moi și groase, având lângă pereți perne țesute de mână, colorate viu. Poftiră pe musafiră să se reazime de ele. Nia trase mai aproape mangalul și, în vreme ce amândouă femeile se așezară la vorbă, mai mult văicărindu-se, Nia aduse rachiu cald îndulcit și cafea. După asta, mătușa se ridică și pufni, zise că trebuie să meargă în cuhnie, să privegheze mâncările pentru prânz. Ieși pe ușă și odaia parcă se goli. Nia se așeză cu picioarele strânse pe velința din fața Sultanei, cu un ciorap alb în mână, împletind, fiindcă nu se cuvenea să stea degeaba într-o zi de lucru.

— Pentru taică-tău? întrebă Sultana.

— Pentru el. Îi fac să-i aibă de crăciun. Numai ciorapi albi poartă.

Sultana o privea și chibzuia cum să înceapă vorba despre ceea ce-i stătea pe inimă și pentru care venise. Nia aștepta și se vedea că orânduise astfel ca să rămână numai ele singure. Ochii Sultanei se bucurau privind mândrețea de fată și, pe nesimțite, gândul îi zbură în altă parte. Și ea, nepoata lui Hagi Serafim, avusese cândva visuri îndrăznețe, așa cum le are Nia acum. Fusese ca și ea frumoasă, tânără, mândră și slobodă. Se născuse în aur și în mătase, nu știuse niciodată ce e nevoia, nici necazul, nici frica. Vlăstar fericit și răsfățat al unui neam vechi și bogat, trăise ca o mică regină. O aduseseră pe lume ca să aibă parte numai de bucurie, frumusețe și iubire. Ea era lumina căminului; cu drăgălășenia ei trezea tuturor gânduri curate, îi oprea să le iasă din gură vreun cuvânt grosolan. Fericirea casei o visase și Sultana. Să aducă bucurie adevărată alor săi, să fie dorită și iubită. Ei, și ce s-a întâmplat cu ea, rămânând orfană de mic copil?... Așa se schimbă viața

omului! Și-a trecut tinerețea în chinuri și nevoi. După asta i s-au născut copiii. Casa, altădată pustie, s-a înviorat, s-a umplut de oameni tineri și veseli, bunăstarea pătrunse în ea. Dar nici atunci n-a apucat să aibă parte de o fericire întreagă, să se bucure din toată inima. Numai dacă i-ar veni în casă fetișcana asta, ca soție a celui mai iubit dintre copiii ei, s-ar bucura atunci și ea, ca și cum ar fi înlocuit tinerețea ei plânsă și necăjită.

— Nio, fetițo, n-ai mai venit de mult pe la noi și mi s-a făcut dor de tine.

Cele cinci andrele se iuțiră pe împletitura albă, scânteiară repede-repede între degetele subțiri și îndemânatice.

Fata se îmbujoră toată, învăpăind parcă și puful gingaș al pielicelelor albe de pe scurteică. Abia că-și stăpâni răspunsul care-i venea pe buze. Cum ar fi putut, însă, destăinui ceea ce o apăsa pe inimă acestei femei vârstnice, mama lui Lazăr? Lasă, că bătrâna o să priceapă și singură.

— Noi te-am îndrăgit cu toții, Nio, pipăi cu fereală Sultana drumul, înainte de a păși de-a dreptul pe el, dar pe tine văd că nu prea te trage ața spre noi.

— Mă trage, mătușă Sultano, mi-ar fi drag să vin, dar mă tem.

— Te temi? De cine, fetițo? se grăbi să întrebe Sultana, ca să ajungă unde voia și adulmecând răspunsul așteptat.

— Dacă m-aș hotărî să vin, s-ar putea să-mi închidă cineva ușa în nas și să rămân afară, răspunse zâmbind fata, aplecându-se și mai mult peste ciorap.

— Cine să ți-o închidă, fetițo?

Nia ridică ochii spre ea.

— Lazăr.

Sultana o privi ca să n-o tulbure și să nu-i sperie cutezanța. Îi spuse doar, încălzindu-și mâinile zbârcite la jarul de mangal:

— Îi sunt mamă, l-am crescut și pot ști mai bine ca oricine altul ce tăinuiește în sufletul lui. N-o să-ți închidă ușa că așa vrea el, ci numai din pricina lui taică-tău. Ei doi nu se prea înțeleg. Au avut ceva pe la obște, că așa-s bărbații: când se ciocnesc în păreri, ar fi în stare să calce și peste ce le e mai

drag. Femeii, însă, nu-i șade bine să fie prea fudulă, și când inima o trage spre cineva, ar trebui să-și cunoască puterea. Nu știu dacă n-ai să râzi de mine...

Sultana șovăi încă o dată, dar pentru ultima oară. Pe fața fetei se vedea doar lămurit felul cum primește vorbele pe care le aude. Și atunci se apropie cu toată hotărârea și-i atinse cu degetele bătătorite genunchii îndoiți:

— Să stăm de vorbă ca o mamă cu fiica ei. Îmi ești tot atât de dragă ca și fetele mele, Nio. Deschide-ți inima în fața mea! Spune, îl vrei pe Lazăr al meu?

— Da! scăpă vorba Nia, o dată cu ciorapul în poală. Gâtlejul i se uscase, vocea îi răsună surdă, cu toate că țâșnea din adâncul pieptului. Ridică privirea. Ochii îi erau cuprinși de patimă, ca o vâlvătaie lăuntrică. Da, numai pe el, pe nimeni altul... După asta, pupilele ei negre străluciră mai învăluit, se făcură parcă mai mari, se scăldară într-o înrourare curată. Continuă, cu o adâncă amărăciune: Dar el? El?... Am aflat că s-a logodit cu Bojana. I-a făgăduit c-o ia.

Sultana puse palma întreagă pe genunchiul fetei, mângâind-o:

— Nio, copilă dragă! Să ne înțelegem bine între noi. Nu te nelinişti! Te vrea și el, află de la mine. S-a logodit, da, așa se întâmplă câteodată. Dar eu știu ce-i în sufletul lui, dragul de el, îi citesc pe față. Văd tot, am și vorbit cu el despre tine. Se frământă, umblă prin curte, nu doarme nopți întregi. Nu din pricina treburilor de la obște sau din altă parte. Când e vorba de asta, el e puternic; bărbații sunt puternici când au cu cine să se lupte și vor să învingă. Și mâncarea le tihnește, și somnul le e somn, oricât s-ar zbuciuma. Așa sunt ei. Lazăr al meu, însă, se chinuiește. Sufletul i se chinuiește. E adevărat că a făgăduit Bojanei să se însoare cu ea. Atunci de ce nu se bucură? Că doar nu l-a silit nimeni. Stau noaptea la ușa lui și-l am mereu în fața ochilor. I-a făgăduit Bojanei numai din milă pentru ea. Inima însă îl trage spre tine. Uite, de asta se frământă! Tu, când ai auzit de Bojana, te-ai speriat. Dar noi n-am schimbat cu Bencovii nici darurile, nici nimic altceva n-am făcut. A spus o vorbă Laze, atât. Și tu... fugi. Nu-ți cunoști

puterea! Să te vadă mai des și n-o să te uite niciodată. Dacă ar ști că-l aștepți, la tine ar veni. Frumuseții tale nu i se poate împotrivi niciun bărbat, Nio. Laze al meu se poartă așa din pricina lui taică-tău, din pricina treburilor lui, din pricina oamenilor. Cu tine însă e altceva. Aici n-are ce căuta dârzenia și puterea. Totul vine de la inimă. Arată-te mai des în fața ochilor lui!

— El știe, murmură fata.

— Știe, dar tu nu i-ai spus nimic, nu l-ai atras cu nimic lângă tine. Știe – și atât. Mai înduplecă-l și pe taică-tău. Ești singurul lui copil. Să nu i se împotrivească mereu. Ți-e tată. Spune-i așa cum mi-ai spus mie: Laze și nimeni altul. I s-a făcut milă de Bojana, a aruncat o vorbă și se ține de cuvânt. S-a pus rău cu taică-tău, nu vrea să plece capul. Treburile obștești sunt treburi mari, bine, dar tatăl tău să nu se mai înverșuneze atât. Tu știi ce poți. Încearcă! Nu fugi, nu te speria, Nio, fetițo, că putere mai mare ca frumusețea femeiască nu se află!

Ciorapul alb și cele cinci andrele se odihneau de mult în poala Niei. Ochii fetei erau plini de nădejde, când rosti:

— Te ascult. Tot ce-mi spui am să fac.

— Vino mai des pe la noi! Nu ești o străină. Ecaterina ți-e prietenă.

— O să vin.

— Spune-i lui taică-tău, să știe și el de Laze.

— O să-i spun.

— După asta ai să vezi ce se mai întâmplă și vei ști singură ce trebuie să faci mai departe.

Nia se apropie, luă în amândouă mâinile ei mâna Sultanei, o sărută, o apăsă pe fața-i învăpăiată de bucurie. Cu cealaltă mână Sultana îi mângâia părul negru, lucios, aspru ca o mătase crudă.

Nu mai aveau ce să-și spună. Nia o petrecu până la poartă.

V

De crăciun Stoian Glaușev se înnoi pentru prima oară cu un

contăș lung din postav albastru. Se bucura ca un copil. Purtau asemenea haine numai oamenii cei mai înstăriți din oraș și ciorbagiii. Sultana ținuse să-l îmbrace astfel spre a șterge orice urmă a obârșiei lui țărănești, cu toate că și așa Stoian rămânea același om. De aceea se și bucura cu atâta nestăpânire de noua lui îmbrăcăminte.

În prima zi de crăciun, slujba la biserică fiind scurtă, se sfârși devreme. Stoian cu cei doi fii ai săi se întoarseră acasă. Femeile, până să pregătească prânzul de sărbătoare, le aduseră niște vrăbii fripte și alte cărnuri fragede, ca să li se îndulcească gura cu o clipă mai devreme după multele săptămâni de post. Curând după asta, nevestele puseră masa. Prânzul se lua mai devreme, tot din nerăbdare după postul lung al crăciunului și pentru că după-masă bărbații obișnuiau să se ducă în ospeție pe la toate rubedeniile, pe la prietenii mai apropiați, ba chiar și pe la calfele mai vechi din prăvăliile lor. Așa era datina din bătrâni. Vesel și gălăgios, Stoian se așeză la masă cu paltonul lui cel nou și abia îl înduplecară ceilalți să-l dezbrace. După-masă Stoian plecă iarăși cu feciorii lui. Intrară la început la Bencovi, peste drum, unde îi întâmpină Bojana, anume ieșită în cerdac.

— La mulți ani! ură Stoian. Dar stai, azi e și ziua numelui tău[1]. Să trăiești o mie de ani, Bojano! A mea e a treia zi de crăciun. Noi, Stoianii, suntem cei din urmă. Păi da, glumi el cu glas tare și cu fața îmbujorată de sărbătoreasca bucurie, se știe doar că cei mai mulți dintre Stoiani sunt de la țară.

Oaspeții își scoaseră botforii în fața ușii și intrară în casă numai în ciorapi, pe când Bojana rămase afară să le așeze ciubotele perechi-perechi. Ținu o clipă în mâini pe cele moi ale lui Lazăr, ca să se bucure; îi erau dragi și încălțările lui. Apoi se grăbi să intre și ea; trebuia să-i cinstească pe oaspeți. Știa că oaspeții de crăciun nu stau prea mult. Când intră în odaie, se opri lângă ușă, așteptând să se termine complimentările dintre oaspeți și gazde, după care urmară întrebări și vorovirі despre vreme, despre prânzul din dimineața aceea, dacă le-a priit, atât de gras și de îmbelșugat

[1] Pe bulgărește crăciunului i se spune „bojic”.

după postul lung.

Bojana nu cuteza să se uite la Lazăr în prezența tatălui lui și a fratelui ei, dar îi simțea apropierea prin toată făptura. Se mai înzdrăvenise după boală și, tulburată de această fericită întâlnire, părea mai sprintenă. O ușoară rumeneală îi colora fața palidă, ochii ei albaștri râdeau. Sta acolo lângă ușă, cu cununa bogată și grea a părului auriu, îmbrăcată într-o rochie de mătase sinilie, cu un malacov până în pământ mult încrețit, dar fără cercuri, brodat cu bujori argintii și frunze. Stoian o privea cu gura pe jumătate căscată, de parcă o vedea întâia oară. O fermecătoare apariție zămislită din azur ceresc și raze de soare, părând mai vii, mai pline de strălucire pe fondul rezbelor[1] în culori întunecate de pe ușa dindărătul ei. Și deodată, cazangiul rosti tare:

— Când ne dați nora s-o ducem la noi? O să mai așteptăm mult?

Bojana se întoarse și ieși tiptil din odaie, trăgând după ea ușa cu tăblii întunecate. Andrei zâmbi sfios, iar mama Bojanei răspunse:

— Ei, v-o dăm oricând, o dată ce s-au făgăduit.

— S-au făgăduit, răsună din nou vocea nerăbdătoare a lui Stoian. S-or fi vorbit ei, dar noi bătrânii, tatăl, mamele, nu ne-am dat cuvântul, așa ca toată lumea să știe. Astăzi, să zicem, nu se poate, e zi-ntâi de crăciun, dar mâine sau mai bine poimâine, de ziua mea, să facem logodna, ca să afle vestea tot orașul.

— Se poate, de ce nu? răspunse nevasta lui Bencov.

— Se poate, nu se poate, să se facă o dată! Eu vreau noră. Am una și vreau încă una. Să punem căpăstru și armăsarului ăstuia, glumi el, lovindu-l pe Lazăr pe spate. O fi el mintos, cum îl știe tot orașul, dar e încă ageamiu, mai crede că tot ce zboară se mănâncă. Ei, când omul se însoară și încep să vină copiii e altceva. Așa! Dacă e să se facă, facă-se! Pețitori n-o să vă trimitem, tinerii s-au înțeles singuri. Fiul meu, uite-l aici, îl vedeți, îl cunoașteți. Spune și tu acum, Bencovițo, și tu, Andrei, dacă tatăl fetei nu mai e printre noi, dumnezeu să-l

---

[1] Figuri sculptate în lemn, cu care se împodobesc casele bulgărești.

ierte, spuneți să vă aud și eu, tatăl băiatului, și poimâine să facem logodna.

Stoian vorbea solemn, arăta fălos și caraghios în graba lui de a-și logodi fiul, de parcă Lazăr ar fi fost un copilandru oarecare, și el, tatăl lui, îi orânduia viața. Părea caraghios și cu contășul cel nou de ciorbagiu, era prea vesel, nestăpânit în bucuria lui, cu fața îmbujorată ca a unui flăcău, cu mustața încăruntită toată, cam necioplit, încă om de la țară care se înțolise cu haina aceea grea, lungă, din postav lucios, cu margini de piele. Însă nimeni nu găsea în asta pricină de râs. Nevasta lui Bencov și Andrei îi zâmbeau bucuroși; zâmbiră bucuroși și fiii lui, auzindu-i vocea răsunătoare și marea hotărâre ce-o lua. Își zâmbea și el singur, și mai mult decât toate îl bucura haina lui cea nouă. Ce mai voia să audă acum din partea mamei și a fratelui viitoarei lui nurori? În primul rând, încuviințarea lor deschisă și hotărâtă, iar după asta, nu prea știa nici el ce mai voia, decât că așa se cuveneau făcute lucrurile. Logodna este doar o înțelegere între familii. De amândouă părțile se pune la cale viața a doi tineri. Bencovița și fiul ei încrucișară o privire repede și Andrei rosti:

— Bine ai spus, nene Stoiane, că fiul tău Lazăr e cam ageamiu! Să stăm mai bine de vorbă cu tine, cât e și Cociu aici, și mama, iar el să tacă și să asculte. Ce hotărâm noi, așa să se facă! V-o dăm din toată inima pe Bojana ca noră și în felul ăsta Lazăr intră în casa noastră ca ginere, iar noi, cu mama, îl primim ca pe copilul și fratele nostru întru totul. Ceea ce ne-a lăsat Clime Bencov devine și al lui, iar în afaceri vom fi frați, vom împărți pe din două, frățește. Dacă Laze vrea, poate să vină după nuntă să stea la noi.

— Nu! ridică mâna Stoian. Nu-l dau pe Lazăr al meu să fie ginerică în casă.

— Bine, bine, nene Stoiane. La prăvălie o să fie însă ca și mine. Știe ce avere avem acolo în mână. Mai sunt două ogoare și o vie. Vor fi jumătate ale lui, jumătate ale mele, iar casa, cât trăiește mama, va fi a ei. Așa m-am înțeles cu mama.

Nevasta lui Bencov dădu din cap, dar Stoian ridică din nou

mâna:

— Nu! Totul rămâne al mamei tale! Ea e stăpână aici! Ce-a lăsat Clime Bencov e al ei înainte de toate și abia după asta al vostru. Voi doi veți munci și veți câștiga.

— Mie nu-mi trebuie nimic, cuscre, se împotrivi nevasta lui Bencov. Nu doresc decât să le fie bine copiilor mei.

— Așa, așa! încuviință Stoian. Dar copiii nu trebuie să împartă averea în felul ăsta, cât timp mai trăim noi, bătrânii. Să știe tânărul cine e în frunte și cine vine după el. Îndată după asta se însufleți, se ridică în picioare, își așeză mai bine fesul pe capul lui mare și glăsui: Așa! Cuvântul dat rămâne dat. Poimâine, de ziua mea, facem logodna, schimbăm darurile. Să fie cu noroc! Și acum, cuscrișorule, să ne pupăm! zise el și întinse amândouă mâinile spre Andrei Bencov.

Se ridicară cu toții să se sărute, ca rude proaspete.

— Mamă! se auzi din camera cealaltă vocea Bojanei.

Nevasta lui Bencov se duse dincolo și se sperie groaznic văzând-o pe Bojana albă ca varul. Strălucea ca o văpaie albă în semiîntunericul odăii dinăuntru. Îi făcu semn cu mâna mamei sale și o trase în cel mai îndepărtat ungher.

— Nu, mamă, nu! rosti ea și se agăță cu amândouă mâinile de maică-sa, tremurând din tot trupul, scuturată de fiori. Veneam cu tava ca să-i cinstesc pe oaspeți și am auzit totul de după ușă, că doar despre mine vorbeați. Nu vreau logodnă, mamă, nu vreau!

— De ce, fetițo? Ar trebui să te bucuri. Pe Laze îl vrei doar... ți-a spus și el tot așa, și când ai fost bolnavă, și acum... o să vă logodiți, și după asta, nunta...

— Of, mamă, mamă... suspină Bojana, înfundându-și capul la pieptul mamei sale. Eu nu sunt sănătoasă, știi doar, măicuță.

— Cum nu ești sănătoasă? gemu maică-sa și chipul ei păli și mai mult, se învineți aproape în umbra odăii. Dar îndată își întări glasul: Ești sănătoasă, fetițo. Umbli, muncești, iar după ce te vei mărita, ai să te înzdrăvenești cu timpul și mai mult. Așa prindem puteri noi, femeile.

Mama nu putea recunoaște în fața copilului ei spaima

nețărmurită ce-i rămăsese în suflet pe urma morții lui Clime Bencov, grija chinuitoare ce-o avea pentru sănătatea copiilor ei, teama care-i scormonea de ani întregi, zi și noapte, inima și creierul, la cea mai ușoară suferință a lor, văzându-i pe amândoi atât de slăbuți, de firavi. Și iată că se îmbolnăvise Bojana, cu toate semnele bolii de care murise tatăl ei. În durerea-i de mamă, care-și vede copilul osândit la pieire, vru să creadă că era altceva. Bojana se întremase repede, de aproape o lună părea de tot zdravănă, și astfel nădejdile mamei se înfiripară din nou, lupta mai lesne cu spaima ei veșnică. Venise și întâmplarea fericită cu Laze... Bucuria îți dă puteri, te lecuiește. Credea cu adevărat că măritișul, care schimbă din rădăcini viața femeii, va schimba, va preface și sângele, și toate puterile în trupul plăpând al fiicei ei.

— Totdeauna spui, mamă, că sunt fată deșteaptă... Ei bine, nu pot fi soția lui Laze, așa cum mă aflu. El mi-e foarte drag. Dacă s-ar întâmpla să mă îmbolnăvesc din nou, poate să mor... De ce să-i fie cernită casa din pricina mea? S-ar putea apoi, se tângui Bojana fără lacrimi, să-l molipsesc și pe el. Nu te speria, mamă, dar trebuie să-ți spun tot. N-am vorbit niciodată despre asta, dar acum trebuie să vorbim. Știu de ce boală a murit tata. Și eu scuip sânge. Nu te înspăimânta, mamă, nu mă sili! Poate-mi va trece. Adevărat, acum mă simt bine. Bojana se trase de lângă mamă-sa și, strângând cu mâinile-i reci mâna ei bătătorită, urmă: Să nu ne grăbim! Eu și așa sunt foarte fericită. Să mai așteptăm un an, să ne știm făgăduiți, dar fără logodnă, fără praznice și să nu împrăștiem vestea!

Mamă-sa sta ca împietrită, fără să poată scoate vreun cuvânt.

Bojana urmă:

— Du-te și cheamă-l aici pe Laze! Vreau să-i spun eu.

— Ce să-i spui? îngână mamă-sa șovăind să iasă.

— Du-te, du-te, mamă!

Lazăr veni de dincolo și se apropie urmat de mama Bojanei. Adunându-și toate puterile, fata rosti liniștit, răspicat:

— Laze, știu ce-ați vorbit adineauri. Mulțumesc lui

dumnezeu pentru bucuria ce mi-a dat-o. Logodnă... vreau, dar nu acuma, încă nu. Peste un an. Să nu se hotărască nimic, ca să rămâi liber. Nu, nu mă întreba, Laze! Gândește-te și ai să pricepi singur! Poți înțelege de ce mă tem și tot ce mă împiedică.

Tăcu. Nu-și mai putea stăpâni glasul. Lazăr întinse în neștire mâinile spre ea, într-o tulburare tăcută. Înțelesese de ce se împotrivea, de ce se temea Bojana: nu de grija ei, ci de a lui. Lăsă mâinile să-i cadă.

— Așa să fie! Apoi rosti cu glas tare: Vom aștepta, Bojanche, un an. Tu te întreci în teama ta, dar, dacă așa vrei, bine, să nu ne grăbim!

Se întoarse în odaie lângă ceilalți bărbați și-i lămuri:

— Am stat de vorbă cu Bojana. Deocamdată nu facem logodna. Vom aștepta să mai treacă un timp.

— Ei, ei, dar ce mai e și asta acum! se oțărî ca un puștan supărat Stoian Glaușev. Copilării! Ne-am dat cuvântul doar și...

— Cuvântul dat rămâne, tată. Numai petrecerea o amânăm pentru câtva timp.

— Eh! dădu plictisit din mână Stoian. Tocmai îmi pregătisem gâtlejul pentru cântece și ceva mai mult vinișor...

*

În ziua întâi de crăciun și poarta grea a ciorbagiului Avram Nemtur sta deschisă. De dimineață începea pe uliță un du-te vino voios, tați cu fii și cu alți copilandri mai mititei, frați și gineri treceau grăbindu-se, îmbrăcați curat, dichisiți, să se abată câte-un pătrar de ceas pe la fiecare casă de rubedenie sau prieten, pe la nași și cuscri, să cinstească marea sărbătoare creștinească, să schimbe mereu aceleași vorbe despre vreme și prânzul gustos, îmbelșugat. Toți se grăbeau, deoarece până seara aveau să calce pragul la câte douăzeci, treizeci și mai multe case. Treceau cârduri de oameni pe uliță, dar nimeni dintre ei nu intra în curtea largă a ciorbagiului Avram, în palatul lui. El nu avea rude, nu avea prieteni.

Cele două femei, bătrâna mătușă și Nia, se sculaseră cu noaptea-n cap. Făcură focul, pregătiră fel de fel de mâncăruri

de crăciun, așternură odăile cu covoare și velințe, ca în orice casă creștinească. Ciorbagi Avram se duse la biserică, se întoarse, se îndulci cu o bucățică de carne friptă, doar postise și el. Apoi fu pusă masa de sărbătoare, îndestulată peste măsură, și mâncară numai ei trei, tăcuți, fără nicio bucurie. Ciorbagiul se trase lângă vatră și începu a fuma dintr-un ciubuc lung de-un cot, cu un gogoloș de chihlimbar, cât o para, la capătul pe care-l ținea în gură. Se încălzi la foc, ațipi, se trezi și iar începu să pufăie.

În căsoiul cu două caturi, împovărat de mobilier greu și de felurite bogății, era liniște. Dinspre uliță se auzea tropăitul botforilor noi sau pingeliți, o larmă surdă și îndepărtată, care se oprea la pragul ușii ciorbagiului, la zidul înalt care-i împrejmuia curtea largă, dincoace rămânând numai tăcerea și urâtul, ghiftuirea grea și fără poftă, o tristețe întunecată. În casa asta trăia și domnea sufletul stăpânului ei. Dincolo de acest prag, de această clădire, viețuiau ceilalți, toată lumea cealaltă, străină și vrăjmașă.

Se astâmpăraseră și cele două femei. Bătrâna se duse la căldură în odaia ei de jos și se culcă. Să doarmă, să se sature de somn. Nia intră la taică-său și se așeză tăcută pe un scăunel de sub ferestre. Erau patru ferestre mici, una lângă alta, de la ușă până la celălalt perete, toate cu zăbrele de fier și perdele colorate. De la geam se vedea cerdacul, poarta deschisă, strada, pomii goi din curțile învecinate, acoperișurile și ogeacurile; și dincolo de ele, departe de tot, munții. Fata deschise pe genunchi o carte grecească oarecare, cu scrisul mare, negru pe hârtia albă, scorțoasă. I-o trimisese nu demult cealaltă mătușă, de la Bitolia, sora răposatei ei mame. O citise de două ori de la un capăt la altul. O poveste lungă și înflăcărată despre isprăvile cutezătoare și dragostea prea fericită a nu știu cărui cavaler franțuz, care murea la sfârșit într-o bătălie cu dușmanii răi și perfizi; despre o contesă tânără și frumoasă, care, din dragoste și durere după cavaler, își înmormântase tinerețea între zidurile unei mănăstiri îndepărtate. Nia parcurse, cu gândul aiurea, câteva rânduri pe care le cunoștea bine și se opri. Literele mari,

arătoase de pe hârtie se împleticiră, se topiră într-o pată albastră, se mistuiră. Nu mai vedea nimic.

Își făcea curaj să înceapă vorba cu tatăl ei, își alegea cuvintele, vrând să-i spună totul despre Lazăr Glaușev, să-l roage s-o mărite cu el. Înainte de a veni să se așeze acolo, lângă bătrân, totul i se părea mai ușor, avea mai multă îndrăzneală. Acum îi era gura încleștată. În minte îi veneau numai câteva vorbe, mereu aceleași, cele mai curajoase, cele mai dârze: „Tată, dacă ți-ai pus în gând să mă măriți, apoi eu mumai cu Lazăr Glaușev vreau...” Și iarăși: „Dacă ți-ai pus în gând...” Cum va spune, cu ce glas va rosti aceste cuvinte, acest nume în fața tatălui ei, când îi era și teamă, și rușine? Rareori venise așa în fața tatălui, să stea de vorbă ca o fată cu părintele ei; rareori auzise de la el mai mult de două-trei vorbe; o întreba numai dacă e bolnavă sau sănătoasă, dacă e sătulă sau flămândă, dacă vrea o rochie nouă sau ghete noi. Astfel de tată era el. O înveșmânta în mătase și aur, o hrănea cu lapte și miere, îi dădea tot ce poftea să îmbrace și să mănânce. Niciodată n-o certa, niciodată n-o bătuse. Tată bun, grijuliu, dar nu-și dădea seama că nu era de ajuns atât.

Iată ce fel de clipe veniseră acum pentru ea: nu era vorba de boală sau sănătate, nici de vreun veșmânt nou. O durea sufletul și nu putea mărturisi tatălui durerea ei. El, omul cel mai apropiat de ea, îi părea un străin. Și altă ființă iubitoare, alt om al ei nu avea. Mătusă-sa, adusă de milă în casa asta, tremura în fața fratelui, a ciorbagiului Avram. De mamă-sa, Nia nici nu-și aducea aminte. Știa că ar fi ajutat-o acum, dar nu avea nici cea mai mică amintire despre ea, ci numai o tulbure părere de rău în inimă. Laze... să vie s-o ceară de la tatăl ei, s-o ia de aici. S-ar fi dus oriunde după el. Dar între Laze și ea stă tatăl ei: străin, strașnic prin severitatea lui de părinte, cu privirea grea, cu tăcerea lui. Dacă i-ar fi mărturisit marea ei dragoste pentru Laze, el n-ar fi înțeles decât atât: că vrea să aibă un bărbat. O roșeață de flacără îi cuprinse obrajii. Buzele-i rămaseră strânse. Dar trebuia să vorbească, trebuia...

Ca nu cumva să-și trădeze gândurile, Nia nu cuteza nici să-

și ridice privirea și habar n-avea că tatăl ei, de lângă foc unde sta așezat, nu-și mai lua ochii de la ea. O vedea că nu întorsese nicio pagină din carte și că nu se mai mișcase de pe scăunelul ei de-atâta vreme. Chipul și felul cum stătea îi trădau zbuciumul din suflet. Ce se petrecea cu ea, se gândea, cu privirea ațintită pe foaia cărții? Pentru femei cartea nu putea fi de niciun folos, însă el voise ca fiică-sa să nu rămână o proastă și o sălbatică, așa cum erau celelalte fete din Prespa. Niciodată n-o văzuse astfel fremătând de neliniște. Întotdeauna era stăpânită, rece, mândră, iar acum... Nu, nu era din pricina cărții.

Trăsăturile dulci ale chipului ei se conturau pe fondul luminos al ferestruicii: fruntea mică și dreaptă, cu buclele negre, bogate, de o strălucire mată, revărsându-se deasupra ei, buzele roșii, pline, și bărbia frumos rotunjită. Pe pomeții obrajilor, abia-abia ieșiți în afară, lucea ușor culoarea smeadă și caldă a pielii. În jurul gâtului subțire, pe umerii și pieptul ei abia săltat se învolbura ca o flacără potolită catifeaua roșie-închisă a noii ei rochii de sărbătoare. „Nia, copilul meu...” Inima bătrânului tată cânta sau se tânguia, dar gura nu-i era deprinsă a rosti cuvinte de dragoste, șoapte duioase. În inima lui împietrită, otrăvită își făcuse cuib doar această singură iubire și slăbiciune: Nia. Dragostea fierbinte de odinioară, patima înflăcărată ce-o avusese pentru soția sa se prefăcuse într-o durere ascunsă, sumbră. Nici pentru mama Niei nu avusese Avram Nemtur vreodată cuvinte de dragoste în dorul nepotolit ce-l mâna spre dânsa și tot astfel, după moartea ei timpurie, nu-și arătase dragostea față de singurul copil ce-i rămăsese de la ea. Totuși, inima lui era inimă de om. Și în ea curgeau câteva picături de sânge mărinimos, dar într-un vas grosolan. Era grosolan, din ură față de oameni, din fudulie, din dorința de a stăpâni și din lăcomia de averi. Dragostea ce-o avusese pentru răposată era cernită, duioșia față de unicul său copil rămăsese nerostită.

Raza întunecată a privirii lui, pornind dintre sprâncenele împreunate, se străduia să străpungă fruntea netedă a fetei. Poate dorea ceva și nu îndrăznea să-i spună... Să vorbească

numai și-i va împlini orice dorință! N-or fi neliniștit-o din nou cei doi prea îndrăzneți turcaleți? I-a luat el într-o zi la goană, i-a muștruluit bine, și acum treceau din când în când pe la prăvălie, să bea cu el o cafea. Nu se mai arătau prin fața casei lui. „Nia, copilul meu, spune...” Dar gura nu i se descleșta, ca să nu-și dea în vileag slăbiciunea, să nu-și dea pe față vechea durere după femeia iubită și pierdută, care lăsase în urma ei o amintire vie. Nia semăna mult cu răposata ei mamă și glasul îi suna câteodată aidoma cu al moartei. Ciorbagiului i se părea atunci că o aude pe nevastă-sa de dincolo de mormânt. Îl chema cu vocea Niei. Avea credința că sufletul răposatei sălășluiește în rai. Evlavios de felul său, Avram Nemtur ținea posturile, se ocupa de treburile obștii bisericești, ducea ofrande la biserici și mănăstiri, nu atât pentru slăvirea lui dumnezeu, cât de spaimă ca nu cumva, înfățișându-se la judecata de apoi, sufletul lui să găsească închisă poarta raiului. În astfel de clipe de groază îi mai slăbeau băierile dușmăniei față de oameni, lăcomia și înfumurarea cu care era ferecată inima lui lacomă.

Nia întoarse puțin capul și privi afară, printre perdelele strânse la mijloc în evantai. Tatăl îi urmări mișcarea și o auzi cum suspină încet-încet de tot. Prin fața porții deschise trecură câțiva oameni, apoi alții. Chinuită de unul și același gând, fata spuse pe neașteptate, și că pentru sine, luând-o cu fereală mai de departe:

— La noi nu vine nimeni, tată.

— Și ce nevoie ai? Să nu crezi că omul străin îți intră în casă cu gânduri bune! Vine să mănânce și să bea, să-și bage nasul peste tot și apoi pleacă și clevetește.

Neașteptata lui poftă de vorbă dădu Niei curaj.

— De ce să trăim mereu așa singuri, tată? Mereu departe de ceilalți oameni. Tu n-ai prieteni, n-ai rude, iar alții...

— N-am nevoie de nimeni! Cât mai departe de mine, toți!

Nia privea mereu pe geam. Îi bătea inima din ce în ce mai tare. Pornise și pășea cu disperare spre prăpastia groaznică și fără fund care o va înghiți. Totuși, poate că deasupra hăului întunecos va găsi, întinsă de la o margine la cealaltă, o punte

cât de îngustă, cât de puțin sigură. Și păși cât măi cutezător, mai cu inimă.

— Tată, ai ajuns la șaizeci de ani, eu am optsprezece, o să mă lași pe lume singură de tot. Și câte nu i se pot întâmpla omului când e singur pe lume!...

Sprâncenele groase ale ciorbagiului Avram se zburliră amândouă, cutele dese de pe frunte i se adânciră mai mult. Asemenea cuvinte nu mai auzise încă din gura fiicei lui. Ei, Nia nu mai e un copil! Și se săltă repede într-un cot.

— Te mărit, îți las averea!

Inima fetei parcă voia să-și ia zborul din piept. Iată, încă un pas făcut! Și vocea îi sună liniștită:

— Averea... tu știi, tată, că dumnezeu ți-o dă, dar tot el ți-o ia, poate chiar mai des, mai repede.

Sprâncenele groase ale ciorbagiului îi căzură ca niște capace peste ochi, cutele de pe frunte se desfăcură. Ăsta era zâmbetul lui. Își surâdea sieși. Pricepuse: „Vrea s-o mărit. E femeie în toată firea, femeie, uită-te la ea!” Și-și aminti din nou de Liuba, mama ei. Închise pleoapele, fața i se însenină, se liniști, de parcă îl cuprindea o toropeală plăcută. Gândul îi fugi undeva departe, la o zi de demult, la ultima lui întâlnire cu Liuba înainte de a-i deveni nevastă, cea mai scurtă dintre toate întâlnirile ce le avusese cu ea, la repezeală... „Te iau, Liube...” „Ia-mă, că și eu tot pe tine te-am ales!...” Era vocea răposatei, vocea asta depărtată, ori spusese și Nia cuiva aceleași cuvinte?

— Nio, întrebă el ciulind urechile, te-ai gândit oare la cineva?

Fata se repezi, se lăsă în genunchi lângă tată-său, îl luă de gât, se lipi cu fața de pieptul lui. El nici nu se clinti, nu știa ce să facă. Niciodată nu-l îmbrățișase fiică-sa astfel. Pe neașteptate i se dăruia această mare plăcere, apăsarea brațelor ei în jurul gâtului, a căpșorului ei pe piept, mângâierea ei, a copilei lui dragi.

— Ei, ei... Cine-i? Spune!

Nia se lipi și mai strâns de el și rosti:

— Laze Glaușev.

Ciorbagiul se înfioră, începu să tremure, de parcă îl înjunghiase cineva cu un cuțit. Întinse mâinile și dădu jos brațele fetei de pe gâtul lui. Nia se trase la a parte, așa îngenuncheată cum sta în fața lui, și rămase nemișcată, cu capul plecat, cu buzele tremurânde. Ce va auzi oare acum?

— Mi-e dușman! gemu răgușit bătrânul. Tocmai pe el l-ai găsit? Nu și nu!

— Tată!

Avram se întoarse, își căută ciubucul, punga cu tutun și fata îl văzu că începe să se înfurie.

— Când l-am chemat, mai acum câtva timp, să vie la prăvălia mea, n-a primit. Îți amintești doar! N-a vrut să ție seamă, m-a respins. Asta eu nu i-o iert nimănui.

Ciorbagiul Avram nu putea să creadă că cineva din Prespa ar șovăi să se însoare cu fiică-sa. Voia însă s-o abată de la gândul ei, s-o descurajeze. Alegerea ei nu-l mirase prea mult. Lazăr Glaușev era doar în fruntea tinerilor din Prespa. Ciorbagiul mai auzise și de izbânzile lui în tovărășia cu Andrei Bencov. În mânia ce-l ridica împotriva încăpățânatului flăcău era mai mult orgoliu și frică decât ură. Vârî țigara în ciubucul lui lung, o aprinse de la jarul din vatră, ticluind în acest timp ce să spună și se mira că n-a găsit cum să-l ponegrească pe Lazăr.

— Dă-i încolo pe rățoii ăștia de prespăneni! rosti el în cele din urmă. Îți găsesc eu ție un bărbat care să-ți semene în toate. Poate să nu fie de pe-aici, dar o să ți-l aduc în casă. Lasă asta în grija mea!

Nia se ridică dreaptă.

— M-ai întrebat dacă am ales eu pe cineva, tată, și ți-am spus. Pe nimeni altul nu-l vreau.

În vocea ei hotărâtă, în expresia chipului ei, ciorbagiul își recunoscu propria lui îndărătnicie. Nu mai zise nimic. Nia se așeză din nou pe scăunelul de lângă fereastră, ridică de pe dușumea cartea, și-o puse iar pe genunchi, fără s-o deschidă. Tatăl ei va tăcea poate o sută de ani de-acum înainte. Dar bine că i-a spus! I-a spus totul. Cel mai mult se temuse de el, de bătrân, dar acum înțelegea că mai greu îi va fi să biruie

îndărătnicia celuilalt, a lui Laze. Nu izbutise să-l vadă nicăieri în săptămâna dinaintea sărbătorilor, de când fusese s-o cerceteze Sultana. Dar se va duce pe-acasă la ei, se va duce în fiecare zi, îl va căuta, îl va găsi. Acum îi venea mai ușor, după ce s-a scuturat de teama ei față de bătrân. În curte se arătă cineva. Nia privi.

— Ne vine un oaspete, tată, hagi Zaharia.

— Hm... Nu-l așteptam. După o clipă adăugă: Dumnezeu ni-l trimite... Adu-ne aici ce trebuie și lasă-ne singuri!

Fata ieși să-l întâmpine pe bătrânul hagiu. Se ridică și ciorbagi Avram cu ciubucul lui, își scutură de pe brâul de mătase și de pe șalvarii largi de postav scrumul căzut și tuși zgomotos.

Se așezară amândoi pe pernele moi, de o parte și de alta a vetrei. Cum hagi Zaharia Mircev nu fuma, ciorbagiul Avram își aruncă și el țigara în foc.

— N-am mai fost pe la tine, Avrame, de când ți-a murit nevasta. He, he, a curs multă apă pe râu de-atunci! zise hagiul, mângâindu-și barba albă și lungă.

Vocea îi răsuna profund, solemn.

— N-ai fost, hagiule!

— Am ascultat azi slujba la biserică. E nașterea domnului. Mi s-a umplut inima de milostivire. Am stat și m-am gândit: „Ce fel de oameni suntem noi?...”

Ciorbagi Avram tăcea. Hagi Zaharia se frământa în sine. Barba-i albă tremura. Ridică ochii. Glasul i se făcu mai gros, se încordă.

— Suntem creștini, credem în dumnezeu, dar asta numai în vorbe, dintr-o teamă nelegiuită. În viață, însă, în faptele noastre, noi îl mințim pe dumnezeu... dar ce spun, ne mințim pe noi înșine. Suntem răi, vai de păcatele noastre! La asta mă gândeam azi-dimineață în biserică și mi-a venit să plâng. Pentru mine, pentru toți ceilalți. Ne mințim, ne certăm, ne dușmănim, ne năpăstuim. Ne-am certat și pentru lăcașul domnului. Ne-am certat și noi doi, oameni bătrâni, pe care în orice clipă dumnezeu ne poate chema în fața lui, ca să răspundem pentru faptele noastre de pe pământ; și după

acestea ne va judeca el, milostivul. Tu ești mai tânăr ca mine, dumnezeu să-ți ție zilele, dar tot om bătrân ești. M-am gândit și la tine. Mă voi duce să-l văd, mi-am spus, în această sfântă zi de sărbătoare creștinească. Mă duc să-l văd cu dragoste, cu pace. Voi înfrânge pe diavol, n-o să-l las pe satana să se bucure. Cu asemenea inimă îți vorbesc și nu te supăra pe mine dacă-ți voi spune ceva care te-ar putea mâhni: de ce te pui împotriva poporului, frate Avrame? Te aduni cu veneticul și te pui de-a curmezișul alor tăi. Nu ca să te judec am venit, ci să te rog să te gândești tu singur la asta. Știi că nu suntem greci și mergi împotriva a ceea ce știi. Recunoaște că, din Prespa, numai tu ești de partea grecilor. Tu îi sprijini pe locțiitorul vlădicii și pe vlahi. Întoarce-te la ai tăi, te rog cu lacrimi, creștinește te rog!

Ciorbagi Avram nu prea lua în seamă cuvintele binevoitoare ale bătrânului hagiu. Îi răspunse la repezeală. Îi venise un alt gând și grăbea să ajungă la el.

— Eu nu merg împotriva poporului, moș hagiule. Vreau să-l atrag de partea mea, fiindcă în privința asta eu judec mai bine. Poporul nostru e sălbatic, e prost și nu-i o faptă cuminte să ne despățim de cei ce stau mai sus decât noi. Așa cred eu. Și acum stai să vezi ce fel de om sunt, cui îi vreau binele și cui îi vreau răul. Ascultă și vei hotărî singur.

Nia intră cu o tavă mare, primi binecuvântările bătrânului și ieși. Ciorbagi Avram voise la început s-o ia mai pe departe, dar acum se repezi de-a dreptul la ceea ce voia să spună:

— O văzuși pe fiică-mea?

— O văzui, să-ți trăiască!

— Te duci, dacă te trimit pețitor pentru ea?

— Mă duc, se bucură hagiul. N-am mai fost niciodată pentru fii-ta. Mă duc. Unde?

Avram Nemtur păstră tăcerea câteva clipe. Apoi zise:

— La Stoian Glaușev, pentru fiul lui, Lazăr.

Hagi Zaharia zvâcni de pe perne. Ochii afundați în găvane îi străluciră între sprâncenele albe, streșinite, și o rumeneală tinerească se ivi pe fața lui ca de ceară.

— Vezi? Vezi? Vezi, frate Avrame? În dimineața asta însuși

dumnezeu mi-a deschis inima. A fost glasul lui, fie binecuvântat, atunci când mi-a șoptit: „Du-te la Avram!” Îl vrei, zici, pe Lazăr Glaușev de ginere?

— Da, ți-am spus doar.

Hagi Zaharia făcu semnul crucii o dată, de două ori, de trei ori.

— Slavă ție, doamne! Slavă ție! Mă duc, Avrame. Mă duc să îndeplinesc porunca lui dumnezeu.

Se holbă, privi încoace și încolo în jurul său, căutând un sprijin mâinilor, și se înălță puțin dând să se scoale. Era tulburat și nerăbdător. Ciorbagi Avram îi făcu semn să stea.

— Așteaptă! Nu vreau să se afle în oraș de pe-acum. Caută-l pe Lazăr și vorbește cu el între patru ochi. Iar dacă nu poți astăzi, nu te grăbi! Spune-i că-i dau pe fie-mea. O să vină să stea aici, după ce-i cununăm. Nia e singurul meu copil. Cât voi mai trăi, rămân eu stăpânul în casă. După moartea mea, totul va fi al lui. Mi-a dat dumnezeu destul. Au să aibă ce împărți până și fiii fiilor lui. Și dacă el o fi vrednic să-și sporească și mai mult averea, n-are decât! Nu vreau, hagiule, spune-i asta, că nu vreau să se afle ce-am spus până n-am cuvântul lui. Dacă nu primește, să tacă, să nu împrăștie vorbe!

— Asta se știe! Dar cum să nu primească? Cine se dă la o parte de la o asemenea mândrețe de fată, de la asemenea bogăție!

— Nu știu! Și acum du-te, du-te! Asta e tot ce voiam să-ți spun...

În cele din urmă, hagi Zaharia Mircev se ridică tremurând din mâini, din picioare, din cap, atât de bucurie, cât și de tulburarea ce-l cuprinsese. Înainte de plecare, ridică mâna și rosti ca un proroc biblic:

— S-a terminat cu certurile în Prespa, s-a terminat! Lazăr Glaușev o să fie ginerele tău, Avrame. Și dacă voi doi... ei, s-a terminat și începe binele! Mă duc, mă duc...

Când ieși pe uliță, bătrânul hagiu își puse mâinile la spate, apăsându-le pe șale, ca să poată merge mai repede. Vântulețul rece care sufla îi flutura poalele anteriului, îi flutura și barba albă, lungă până la brâu. Fața îi râdea toată, cu

sprâncenele, mustățile și barba albe ca neaua, cu părul ușor cârlionțat pe lângă urechi, ieșind de sub tichia de catifea neagră; râdea cu rumeneala proaspătă a obrajilor, cu strălucirea iscată în ochi. Mergea grăbit, cu pași mărunți, curat și chipeș în hainele de sărbătoare, întinerit de bucurie. Unii trecători îl priveau și zâmbeau, zicându-și poate: „Bătrânul hagiu o fi tras azi la măsea câteva pahare mai mult, ca de crăciun”.

*

Peste mai puțin de un ceas, hagi Zaharia se întorcea pe același drum. Nu se întorcea el, ci umbra lui, întunecată, încovoiată, îmbrăcată în straiele lui de sărbătoare. Abia își mai amintea cum intrase în casa lui Stoian Glaușev, cum s-a dus cu Lazăr într-o altă odaie și au stat singuri acolo. Cum a ieșit după asta din casă, prăbușit, nici viu, nici mort. I-a spus tot ce trebuia, s-a rugat, a plâns, nu mai știa bine ce-i vorbise, ce auzise, dar a priceput lucrul de căpetenie: că Lazăr Glaușev nu primea. Bătrânul a stăruit, n-a deznădăjduit de la început. Lazăr a mărturisit atunci că s-a logodit cu o altă fată.

— Numai dumneata s-o știi, moș hagiule. Încă n-am hotărât nunta și nu e bine să împrăștiem vestea.

Acesta să fi fost oare adevărul? Sau flăcăul, cu mintea lui ușuratică, voia numai să-și îndreptățească în acest fel refuzul? Bătrânul începuse a se lovi cu mâinile peste șale: ce bine ar fi pentru treburile bisericești, dacă cei doi s-ar împăca, s-ar înrudi! Dar Lazăr i-a vorbit pe șleau:

— Orice-ar fi, eu în casa lui nu intru, fie ea poleită în aur și bătută cu pietre scumpe! Ce-ar spune lumea? S-a vândut pentru o femeie și pentru avere. Nu! Am pornit pe drumul meu și voi merge mai departe pe el, orice ispite s-ar cerca să mă abată. Pe ciorbagi Avram îl cunosc, știu ce tacâm de om e. Eu n-o să-l schimb, pe când el vrea să mă atragă, să pună mâna pe mine. Înțeleg: mi-o dă pe fie-sa, îmi face mare cinste, îi mulțumesc. Asta e altceva. Îi mulțumesc pentru onoarea ce mi-o face. Ceea ce mi-ai spus, moș hagiule, îți făgăduiesc c-o să uit chiar acum. Din gura mea n-o să iasă nici un cuvințel. Așadar, ai văzut ce e și ce nu e și știi singur

ce răspuns să duci ciorbagiului Avram. La urma urmelor, dacă socotești că-i mai bine, spune-i că sunt logodit cu altă fată și că mă voi însura cu ea.

Întors în casa lui Avram Nemtur, hagi Zaharia nu avu multe de spus. Încă de la ușă ciorbagiul ghici răspunsul ce-i aducea:

— N-a primit?

— N-a primit.

Fața lui Avram se înălbi, ca și cum i-ar fi vărsat cineva în obraji o strachină cu lapte. Rămăseseră numai sprâncenele, parcă lipite una de alta, și ochii – două găuri.

Ca să-i mai potolească furia, hagiul se grăbi să-i spună că Lazăr e logodit cu altă fată, dar nu-și dădu seama dacă Nemtur l-a auzit și a priceput ceva. Descumpănit cu totul, tăcu. Nu mai avea ce face în casa asta. Plecă umil și întristat până la lacrimi. Inima lui, bătrâna și buna lui inimă, fusese rănită.

A treia zi de crăciun, în fața porții ciorbagiului Avram se opri o trăsură cu trei cai. În ea se urcară Nia și taică-său și plecară la Bitolia, așa, în toiul iernii. După două zile, ciorbagi Avram se întoarse singur, cătrănit și încrâncenat. Nu ridica ochii să privească la cineva.

VI

Iarna fusese aspră în anul acela. Zăpada îmbelșugată care căzuse în noaptea celei de-a treia zile de crăciun nu se mai topi până la lăsata-secului. După sărbători urmară zile reci și senine, cu nopți geroase și, cum vremea se mai zburli o dată, mai căzu o ninsoare și se lăsară neguri. În zilele senine aerul se făcea ca sticla; pe orizontul străveziu munții păreau niște ogrăzi văruite; câmpul devenise pustiu, alb și înghețat, cu umbre albăstrii pe lângă șanțuri și pe dealurile scunde, cu panglicile cenușii, murdare și înguste ale drumurilor. Noaptea stelele mari scânteiau ca lamele lucioase de cuțit, luna spinteca mantia de catifea albăstrie a cerului, revărsându-și pe pământ lumina ei rece și îmbelșugată. Și ce nopți lungi, fiecare cât un an!

De la crăciun până la Sfântul Atanasie, când începe postul mare, trecu vremea numai în praznice. Tot omul se învârtea pe lângă foc, căuta să-și găsească un loc uscat, la adăpost, așa cum jivinele și viețuitoarele pădurii se cuibăreau prin bârloage și vizuini. Drumurile se închiseră, treburile mai încetară. De aceea omul, în timpul verii, strânge și pune deoparte mai mult. Inima lui e veșnic însetată după petreceri și veselie. Serbară toți moș-ajunul și crăciunul, apoi Sfântul Vasile o dată cu Anul Nou, boboteaza cu Sfântul Ion, precum și alte sărbători mai mici, zile onomastice, nunți, logodne, hramurile breslelor, cum le numeau prespănenii, toate cu ospețe între prieteni și familii. Raiaua supusă petrecea tăinuit prin case, nu cumva să atragă atenția turcimii vrăjmașe și – mai abitir – pe cea a diavolului, care privește plin de zavistie orice bucurie omenească și pentru fiecare din ele trimite o nenorocire.

Oricât de însuflețită ar fi fost petrecerea și oricât ar fi curs vinul din belșug, oaspeții nu rămâneau până târziu. Porneau cu mult înainte de miezul nopții, grăbind pasul pe ulițele întunecate, ținând felinare aprinse în mâini, așa cum suna porunca dată de zapcii. Cei care stăteau mai departe sau cărora le plăcuse prea mult vinul rămâneau să înnopteze la gazdă. Așa trăiseră veac de veac prespănenii, deprinși să-și fure bucuriile, să și le ascundă, așa trăiau și acuma, într-o necontenită teamă. Dar, dacă altădată frica îi țintuia într-o totală supunere, de câtva timp, în fiecare inimă de sclav se trezea o nădejde, deocamdată încețoșată: se va sfârși odată și odată robia lor! Tot mai plecau fruntea până la pământ când treceau pe lângă vreun turc, dar cel puțin începuseră lupta împotriva celuilalt asupritor, fanariotul, și în această luptă sufletul robilor se îmbărbăta zi de zi, li se trezea mândria călcată în picioare până atunci, le sporea setea de lumină. Întunecata lor conștiință devenea tot mai limpede, mai temeinice reveneau amintirile, așa cum de la o zi la alta căldura dinlăuntrul pământului iese la suprafață și topește ghețurile groase ale iernii.

În anul acela petrecerile din Prespa s-au prelungit până

noaptea târziu, vinul a curs mai îmbelșugat, cântecele vechi au fost cântate cu glas mai puternic și au început să fie prețuite și unele noi, în care aleanul robiei de veacuri răsuna cu izbucniri de revoltă.

O dată cu venirea iernii, luați de grijile lor zilnice, prespănenii cam uitaseră de treburile obștești. Trecuse atâta vreme și niciun răspuns nu venea de la Țarigrad în privința noii biserici, astfel că oamenii lăsară totul pe seama celor de la obște și bibliotecă. La urma urmelor, era treaba lor să se îngrijească de biserică și de toate nevoile comunei. El, poporul, stă la locul lui, și dacă va fi nevoie...

Locțiitorul se prefăcea că uitase totul. Bătrânii din jurul său își numărau în liniște mătăniile. Până și droaia de tineri de pe lângă Lazăr Glaușev se potoli. Țarigradul e departe: numai să te duci și să te întorci îți trebuie o lună, poate și mai mult. Mai bine să aștepte în liniște răspunsul. Dar vremea trecea, trecea pe nesimțite. Vor aștepta, dacă altfel nu se poate... Și la bibliotecă, unde se aduna la fiecare sărbătoare tineretul și veneau și dintre oamenii mai în vârstă din obște, ca să citească ziare și cărți, să asculte conferințe, se pomenea tot mai rar despre biserică. Mai des se vorbea despre școală, dar cum anul se începuse tot după regula din trecut, amânară schimbările până la anul viitor. Numai locțiitorul și Lazăr Glaușev nu lăsară totul pe seama timpului. Cel dintâi se duse de două ori la Bitolia, fără să spună ceva membrilor obștii. Lazăr scria epistole lungi unor oameni cunoscuți din Țarigrad, oameni de seamă despre care aflase din ziarele țarigrădene, rugându-i și chemându-i să vină în ajutorul Prespei, al poporului bulgar sărman și fără învățătură, bun creștin, avid și însetat să-și aibă biserica lui, învățătura lui națională, în ajutorul poporului, care se trezea, în sfârșit, din somnul cel adânc și năzuia să scuture jugul fanariot de veacuri, să risipească minciuna și bezna sufletească în care trăia. Nu primi răspuns la nicio scrisoare, dar una din ele apăru, aproape toată, într-un ziar din Țarigrad, care sosi la biblioteca din Prespa câteva zile după crăciun.

La adunările și în discuțiile prespănenilor din aceste

numeroase sărbători începu să se pomenească iarăși de noua biserică, oamenii găsind în asta mai ales prilejul de a arăta ura adunată și mereu sporită împotriva fanarioților. La început, prespănenii se învinuiau ei înșiși că ar fi nepăsători și nu de ajuns de zeloși pentru treburile obștești. Apoi îl arătară vinovat de toate pe locțiitor, până când îi cuprinse o nerăbdare plină de revoltă.

— Ce mai așteptăm? Câtă vreme o să stăm așa?

— Biserica e a noastră, a noastră! De ce ne-am apucat s-o împărțim cu locțiitorul și cu vlahii? De ce să împărțim cu ei și biserica, și școala, când li se cuvine mai curând una după ceafă, ca să se ducă de unde-au venit!

— Ne-au momit și ne-au înfundat în daravera asta, și acum sunt parte unită împotriva noastră. Să se fi dus ei să se judece! De ce ne-am băgat și noi? I-au cumpărat pe caimacam și pe prefectul din Bitolia, pe pașalele din Stambul. Procesul nostru cu ei stă în sertar, sub cheie, și noi așteptăm și o să așteptăm încă o sută de ani, în care timp ei o să se strecoare din nou și la obște, și în biserică, și în școală. Nu, oameni buni, nu avem ce împărți cu locțiitorul și cu Greta, cu fanarioții și vlahii! Dacă le trebuie biserică, să-și caute cu Avram Nemtur alta.

Se auziră mai multe voci puternice:

— Să-i gonim!

Mai înflăcărați decât toți ceilalți se arătau cei de la bibliotecă, unde mocnea focarul indignării. Lazăr Glaușev era acela care azvârlise primele gâteje și ațâțase focul.

Respinsese propunerea de a fi ginerele lui Avram Nemtur, moștenitorul lui. O respinsese cu inima ușoară și cu o mândrie care-l măgulea. Dar Nia? Scutul cu care se apăra împotriva ei, legătura lui cu Bojana Bencova, era prea slab. Căci, iată, pe Bojana o visase numai de două ori, și-atunci bolnavă și plânsă, pe când Nia i se arăta în toate nopțile și el era neputincios s-o poată opri, izgoni din fața lui, sau să poată fugi de ea. Nia pătrundea în visele lui și i le plămădea minunate, nespus de frumoase, limpezi ca o altă viață. La trezire inima îi era grea de jale, dar îmbibată de o plăcere

care i se revărsa în tot trupul, în fiecare părticică din suflet. Ea era stăpâna iubită și subjugătoare a sufletului său. Lazăr simțea aceasta, dar cugetul, voința, conștiința erau acelea care porunceau mai tare, care urlau în el. „Trebuie s-o izgonești din sufletul tău, din păcătosul tău suflet, prea mult atras de plăceri și bucurii ușoare! Nia e fiica lui Avram Nemtur, dușman și trădător al poporului, mai vrednic de ură decât locțiitorul venetic al vlădicii.” Și Lazăr porni din nou lupta. Îi venea mai ușor astfel, oricât și-ar fi simțit inima stăpânită de patimă pentru Nia. Lupta împotriva tatălui ei mergea laolaltă cu lupta împotriva periculoasei ispite în care erau atrase simțirile lui.

Prespănenii trebuiau să aibă răbdare, să aștepte răspunsul la jalbele și plocoanele trimise; dar așteptaseră prea mult. Că avea dreptate poporul era vădit. Era cunoscută nepăsarea turcilor la orice treabă și poporul înțelegea că dușmanii cei mai periculoși ai acestei dreptăți nu erau turcii, ci fanarioții și grecizații de teapa lui Avram Nemtur. Ce să mai aștepte prespănenii? Mânia și nerăbdarea lor crescuse, clocotea mai amarnic în ei de astă dată și se pregătiră cu tot dinadinsul să-l răstoarne pe locțiitor de la biserică. Dar atunci se făcu auzit, mai puternic încă, mai stăruitor, glasul înțelept al prudenței:

— Așteptați! Nu vă pripiți! Pentru un fleac ați putea nărui totul. O să-i întărâtăm pe turci. Să mai așteptăm puțin!

Vocea aceasta se pornise din sânul poporului nemulțumit. O împrăștiau mai ales bătrânii, unii dintre ciorbagiii mai temători, care țineau pasul cu poporul, și cei câțiva oameni cu scaun la cap, înclinați mai mult să stea să chibzuiască decât să treacă la fapte. Li se alăturaseră și alți câțiva, invidioși, care nu vedeau cu ochi buni puterea ce-o dobândeau tinerii în frunte cu Lazăr Glaușev, dar nici nu se simțeau în stare să fie ca ei. La urma urmelor, și acesta era glasul poporului. Cel dintâi își dădu seama de asta locțiitorul și făcu tot ce putu ca să încurajeze acest glas.

La începutul luptei, toți se lăsaseră atrași de nemulțumirea generală. Negreșit, trebuia doborâtă domnia nesuferită tuturor, tutela, smulsă perfid, asupra întregului popor. Vedeau

în fața lor un singur dușman: fanarioții. Și-l vedeau mai mult în chipul locțiitorului, al ciorbagiului Avram și al altor câțiva din jurul lor. Îl vedeau și în cel al vlădicii, al patriarhului, dar aceștia erau departe, la Bitolia, și încă mai departe, la Țarigrad. Afară de ei, cine mai era de temut? Cu turcii avuseseră o cale ușoară: bacșișul. Așa fusese cândva, dar acum turcii se găseau la mijloc, între cele două partide, iar legea și judecata care trebuiau să hotărască asupra certei erau ale lor, așa încât prespănenii, luptând pentru biserică, se ridicau vrând-nevrând și împotriva stăpânirii turcești. Pe acest temei era ascultat și glasul cuminției, al împăciuirii, al lipsei de îndrăzneală a robilor abia treziți. Și se încăieraseră două glasuri, ridicându-se deasupra când unul, când celălalt:

— Să-i izgonim!

— Aveți răbdare!

Și vremea trecea.

După ce se perindară toate sărbătorile, mai mari și mai mici, de după crăciun și bobotează, în primele zile ale lui februarie Bojana Bencova se îmbolnăvi din nou. Se ținuse bine în bucuria sărbătorească a tuturor, în propria ei bucurie, cu toate că-și dădea seama că boala o pândește iar, că se înrăutățește, întâmpina și conducea pe oaspeți, întâmpina și conducea cu priviri fericite pe logodnic, dar simțea cum, iarăși, boala i se stârnise și-i măcina plămânii. Poate va trece! Se lupta, nu pentru viața ei, nu din teamă de moarte. Se lupta pentru fericirea ei, prelungind-o cu încă o zi, încă una! Mamă-sa băgase de seamă că fata ei slăbea și pălea din ce în ce, dar nu știa că-i ascunde vărsările de sânge, care se porniseră din nou. Bojana o duse astfel până o părăsiră de tot puterile și se prăbuși.

Lazăr începu a veni zilnic să-și vadă logodnica. După cuviință n-ar fi trebuit să se ducă atât de des, dar în casa asta el intra oricând; și apoi, logodnica era bolnavă. Îi era teamă să n-o piardă și căuta să fie tot mai mult în preajma ei. Era reazemul lui cel mai temeinic în lupta pe care o ducea cu sine însuși și în sforțările de a rămâne credincios idealurilor lui, așa cum și le făurise. Constată, însă, că oricât de mare îi era

spaima de a nu o pierde pe Bojana, mult mai chinuitor era gândul că Nia s-ar putea întoarce la Prespa, teama ca nu cumva să dea iarăși ochii cu ea. Știa că Avram Nemtur își dusese fata la Bitolia sau la Salonic anume ca s-o îndepărteze de el. Lazăr nu destăinuise nimănui nimic despre propunerea lui Nemtur și refuzul său, dar orașul șușotea că Nemtur o îndepărtase cu de-a sila pe fiică-sa, pentru a o împiedica să fugă cu Lazăr. Pe căi neștiute, adevărul pătrunse în urechi străine și deveni cheagul unei lungi povești cu peripețiile căreia oamenii își astâmpărau curiozitatea, fiecare în felul lui, dând frâu liber imaginației și propriilor lor simțăminte. Presupunerile și prevederile deveneau adevăruri. Se scorneau convorbiri, întâlniri și scene, cică văzute „cum te văd”! Mânia și furia tuturor împotriva ciorbagiului Avram își găsi o răsuflătoare puternică. Numele lui zbura din gură în gură ca o batjocură cruntă. Din zvonul vorbelor ajunse ceva și la urechile lui, tot pe căi neștiute, și omul nu mai avu o clipă de liniște. Cuprins de o furie sălbatică, nu știa împotriva cui s-o dezlănțuie. Admirația generală pentru Lazăr Glaușev crescu, deși invidia tăinuită a unora îi făcea să-și reverse veninul și asupra lui, ceea ce mărea încă mai mult interesul și curiozitatea pentru această poveste înflorită al cărei erou era el, Lazăr. Dar, oricât îl necăjeau și-l supărau scornirile oamenilor, nu putea face nimic ca să le curme. Strângea fălcile pentru a nu îngroșa cleveteala cu vreun cuvințel de-al lui și o aștepta să slăbească și să se stingă de la sine. Nici nu se gândea că-și făcuse un dușman cu adevărat periculos, un vrăjmaș de moarte în Avram Nemtur.

Revolta lui Avram Nemtur i-o mai țineau în frâu disprețul ce-l avea pentru prespăneni, precum și mândria lui de ciorbagiu. Dar zi de zi furia înfrângea celelalte simțăminte, silindu-l să calce până la urmă pe propria lui mândrie. Se certă cu hagi Zaharia Mircev, învinuindu-l fără chibzuială că nu și-a respectat taina de pețitor. Murmurul sporovăielilor despre Nia, abia potolit, se stârni din nou. Avram Nemtur crezu în tăgada, spusă cu jurământ, a bătrânului hagiu și ura i se dezlănțui toată împotriva lui Lazăr Glaușev. Se vede că

Sultanei îi ajunse ceva la ureche, deoarece își sfătui feciorul:

— Laze, du-te pe la ciorbagiul Avram!

— Mamă, eu nu pot să astup gurile oamenilor. Dar să știi că n-am spus nimănui nimic.

— Știu! Mi-ai ascuns și mie ce vorbă ați avut și a trebuit s-o aflu de la alții. Trimite măcar o scrisoare ciorbagiului, să știe și el, să nu te mai învinuiască.

— Nu ajută nici vorba, nici scrisoarea, cât timp el nu vrea să recunoască și să-și dea seama că vina este în primul rând a lui. Eu nu mă simt vinovat cu nimic. Să se descurce singur, cum o ști!

— Să nu-ți faci vreun rău, fiule... rosti Sultana, necrezând nici ea însăși în spaimele ce i se năzăreau.

Adevărata ei grijă era alta acum. Aflând că Bojana a căzut iar la pat, Sultana ridicase din umeri. Știuse că așa se va întâmpla, dar n-au vrut s-o asculte. Și din nou reînviară speranțele ei în privința Niei, oricât de mult crescuseră piedicile între Lazăr și fiica ciorbagiului Avram. Fără să se sperie de ele, începu a se osteni să le înlăture. Lazăr nu se dusese la Nemtur, dar ea găsi prilejul s-o întâlnească pe mătușa Niei și-i spuse într-o doară:

— Toate pacostele, țațo, de la oamenii răi îți vin.

— Păi, păi... murmură mătușa, nedându-și seama unde băteau cuvintele Sultanei.

Și aceasta urmă:

— Când intră cineva în gura oamenilor! Vezi doar ce mai pălăvrăgesc despre Laze al nostru și despre Nia! Spune-i, soro, lui Avram, s-o știe și el: Laze n-a greșit cu nimic. El nu și-ar deschide gura să ponegrească și să facă rău cuiva, doamne ferește! Nici mie, că-i sunt mamă, nu mi-a spus o vorbă. Și ciorbagiul Avram știe asta. Totuși, mai spune-i: Laze nu e vinovat. Apoi Sultana nu se putu stăpâni să întrebe: De la Nia aveți vești? Du-i multă sănătate din parte-mi! Țin mult la ea, e prietena Caterinei mele de pe când amândouă erau mici. Nia a crescut sub ochii mei și o iubesc de parcă mi-ar fi copilă. Du-i multă sănătate din partea mea și a Caterinei! Se întoarce curând acasă, ce zici?

— Nu știu nimic, soro.

Sultana mai zvârli asemenea semințe de momeală și în alte câteva locuri. Nu se bizuia pe nătânga mătușă, care în casa ciorbagiului Avram era a cincea roată la car. Aceasta n-a spus nimic fratelui ei, fie că a uitat ce-i ceruse Sultana, fie că n-a îndrăznit să deschidă vorba. Ciorbagiul se afla într-un hal fără hal; nu putea suferi nici suflare de om lângă el. De la Nia nu venea nimănui nicio veste. Avram Nemtur o ascunsese bine de tot. Se știa în oraș că e la Bitolia sau la Salonic, dar nimeni n-o văzuse, nimeni nu auzise nimic despre ea.

VII

Maistrul Rafe Clince nu se apropiase de nimeni din Prespa. Trăia ca o jivină sălbatică în bârlogul ei, iar când se întâmpla să iasă în oraș sau în afara orașului, umbla singur și nici măcar nu ridica ochii asupra cuiva. Nu lăsa pe nimeni să-i intre în odaia unde locuia și unde-și avea și atelierul. Proprietarii casei erau doi bătrâni, un moș gârbovit cu băbuța lui. Clince se arăta mulțumit de ei, mai ales că baba era surdă, nu auzea ce se petrece în lumea din jur. Meșterul adusese și o pisică în cameră.

Ecaterina Glaușeva pătrundea la el tiptil, ca un hoț, pe neașteptate, pentru două-trei minute sau pentru două-trei ceasuri. Totdeauna pe întuneric. Nimeni, afară de Clince, nu știa de tainicele ei veniri. Când cei doi bătrâni se duceau să se culce în odaia lor, meșterul se repezea să tragă cârligul de fier de la poartă. O dată Ecaterina a venit mai târziu, după miezul nopții, și a plecat puțin înainte de-a se face ziuă. După asta nu i-a mai călcat pragul două luni întregi, dar în zilele următoare a venit în două rânduri. Amândoi își păstrau cu strășnicie taina.

Prespănenii se obișnuiseră cu artistul. Râdeau unii de el, dar el se făcea că nu-i vede. În două rânduri s-a dus la obște cu gura mare, fiindcă uitaseră să-i trimită tainul zilnic de vin, după cum se înțeleseseră. Atunci l-au întrebat și ei cum merge treaba. Trecuse timp și nu se vedea nimic gata.

— Am venit aici să lucrez, spuse Clince. Mai mult decât atât n-aveți ce ști. Vă voi chema atunci când voi avea ceva de arătat. V-am dat cuvântul meu de onoare și asta e de ajuns.

Cerea sume mici ca arvună și nu cerea des, încât membrii obștii nu se prea nelinișteau. Era un om deosebit, nu ca toți ceilalți. Acest lucru se știa. Se știa și că lucrează. Nu se lăsa până nu i se dădeau scânduri noi din lemn de nuc și trunchiuri. O dată s-a dus chiar el până la Kicevo, să-și aleagă cel mai bun lemn, bine crescut, uscat și fără noduri. Lemn de nuc, fiindcă nu orice lemn putea fi cioplit și fasonat așa cum voia el. După asta, căută pe dulgherul care-i fusese recomandat de obște drept cel mai bun meșter din oraș și acesta începu să facă, după măsurătorile date, scheletul și stâlpii iconostasului.

— N-am mai văzut asemenea om! Nu te lasă să greșești nici cât un fir de păr! se plângea cu ciudă dulgherul, dar și cu teamă, cu admirație.

Nerăbdători de felul lor, prespănenii așteptau acum cu răbdare. Parcă se pricepea cineva dintre ei la lucrul lui, ca să-i țină socoteala? Și merse astfel până se împlini un an de când Rafail Clince venise în Prespa. Atunci băgară ei de seamă că meșterul se cam lăsase pe tânjeală; ba unii îl văzuseră umblând pe stradă pe două cărări. Se știa că bea în fiecare zi câte două ocale, vinul ce-l primea de la obște, dar până atunci nu-l văzuseră intrând prin cârciumi sau umblând clătinându-se pe uliță. Așa, mahmur, îl întâlni o dată pe Lazăr Glaușev și se opri în fața lui cu haina desfăcută la piept, cu toate că era o zi friguroasă, și cu capul gol, cum n-ar fi ieșit nimeni în oraș.

— Pe tine te caut. De două zile te caut.

În ochi i se citea hotărârea, dar pupilele lui mărite exprimau și o oarecare teamă. Lazăr crezu că vinul e cauza.

— Aici am fost, maistre. S-a întâmplat să nu ma întâlnești. Dar ce este?

Clince simți în cuvintele lui o umilitoare îngăduință. Îngăduință și plictiseală. Își încleștă o clipă dinții, privirea îi deveni cruntă, pentru ca, în clipa următoare, fața să i se

crispeze a plâns. Rosti cu vocea tremurândă cuvinte care erau totodată și rugă și amenințare:

— Când vei auzi ce am de spus, ai să mă privești altfel. Cauți să fugi de mine, dar impasul în care mă aflu e pe viață și pe moarte. Mă pot duce, dacă vrei, dar e mai bine să vii și tu cu mine.

— Unde?

— Haide, vino! Ai să afli tot. Ți-am ieșit în cale cu sufletul deschis. Dacă vrei, scuipă, dă cu piciorul; dacă vrei, ajută și salvează!

Îl duse pe Lazăr la locuința lui. Intrară în camera destul de mare, cu tavanul scund, plină toată cu părți din iconostasul în lucru, terminate sau neterminate încă. Și în sălița strâmtă, și în fața ușii stăteau îngrămădite bucăți de scânduri de nuc, stâlpi mici, bine geluiți. Camera era transformată în atelier de dulgherie, cu tejghea și diferite unelte de tâmplar, că abia mai aveai unde să te miști. În singurul ungher gol era patul artistului, dar și pe pat fuseseră azvârlite scânduri și șipci, iar pe perna mototolită și murdară sta tolănită o pisică tărcată, cu pântecul revărsat, cu țâțele umflate și atârnând, printre care-și înghesuiau botișorul trei pisoi mititei.

Sculptorul nu se sinchisea de harababura din cameră. Cu mișcări repezi și frânte, închise ușa, oferi oaspetelui unicul scăunaș din odaie, împinse la o parte un trunchi, iar el rămase în picioare. În învălmășeala aceea abia mai respirai aerul stătut, greu de mirosul lemnului de nuc, de pisici, de duhoarea acră a vinului, care pornea din hainele și gura gazdei.

Lazăr se așezase pe scăunel și aștepta resemnat, iar Clince părea că-l adusese acolo ca să-i arate pisica.

— Nici nu-ți închipui cât e de cuminte! N-ar fi în stare să facă vreo stricăciune, și äia micuții îi seamănă. Toată noaptea trecută s-a chinuit până i-a fătat. N-am dormit, vrând s-o ajut, dar cum s-o ajut? Îi tot băgăm botul într-o strachină cu lapte și atât.

Pisica ridicase capul, numai urechi și ochi înspăimântați, cu irisul verde-deschis, cu pupilele mărite. Apoi mârâi încet, își

suci grațios gâtu-i slăbit și întinse galeș capul pe pernă. Clince urmă:

— A înțeles că vorbim de ea. Se mândrește cu pisoii! Vrea să ți-i arate, parcă nu-i vezi și așa. În două zile au supt-o de tot...

Lazăr nu spunea nimic. Pe o policioară agățată sus pe unul din pereți văzu o cană de pământ cu toarta ruptă. Din ea ieșeau tulpini de flori timpurii de primăvară. Asupra lor își oprise Lazăr privirea când auzi din nou vocea lui Clince:

— Să bem câte-un pahar, ce zici? Așa ceva se găsește totdeauna la mine. Dar tu nu bei vin... nu bei.

— Spune odată ce ai de spus, izbucni Lazăr, frecându-și nerăbdător mustața, că la tine nu poate sta omul prea mult! Crapă cel puțin ușa... Cum trăiești aici?

— Nu, îl întrerupse Clince, de parcă s-ar fi speriat. Ușa rămâne închisă. Ceea ce am de spus nu vreau să audă urechi străine. Cum trăiesc...

Se agăța de fiecare cuvânt al lui Lazăr cu o stăruință vădită, temându-se să înceapă vorba despre ce era mai însemnat.

— Te miri că trăiesc în mijlocul ăstor grămezi de scânduri, îți pare ciudat, dar eu sunt ca un cariu, sufletul meu se hrănește cu lemn. Cu lemnul stau de vorbă și el mă ascultă. Ai să-mi spui că nu-i niciun lucru pus la locul său, toate stau trântite claie peste grămadă, patul e murdar că nu mai seamănă a pat, pisica doarme în el. Dar ca să te ții de fiecare lucrușor, să-l cureți, să-l pui în ordine, îți ia o mulțime de vreme. Ca să-ți fie hainele cum trebuie, curate, călcate, noi sau bine cârpite, să te speli în fiecare zi după ritualul turcesc, să alegi și să hotărăști ce-o să mănânci, apoi numai la asta ar trebui omul să stea să gândească. Ei, eu nu pot. Mie mi-e gândul în altă parte. Floarea aceea pe care o vezi colo o privesc toată ziua, câte două și trei zile, până când pătrunde bine în ochii mei, pentru ca, atunci când pun mâna pe o bucată de lemn și pe daltă, să pot ciopli o floare la fel cu ea, să fie aidoma fiecare frunzuliță a ei. Ce-ai spus? întrebă deodată sculptorul și-și aținti auzul spre Lazăr, cu gura

căscată pe jumătate.

— N-am spus nimic, te ascultam. Mi-ai vorbit limpede, dar, vezi, omul are unele nevoi și se cuvine să păstreze rânduiala în viața lui, să fie și el om între oameni. Altfel, du-te, nene, în pădure și hălăduiește acolo după pofta inimii! N-ai decât să trăiești și aici cum vrei, dar atunci nu te supăra pe oameni dacă te judecă și râd de tine. Ăsta-i adevărul, meștere Rafe Clince.

— Ăsta e și nici nu mă supăr, dar nu îngădui să se amestece nimeni în viața mea. Altfel nu pot trăi. Și acum vreau să-ți arăt ceva ce n-a văzut nimeni încă. Privește!

Făcu un pas, întinse repede și cu îndemânare mâna lui puternică și lungă, apucă o scândură groasă măsurând ca vreun arșin și o întoarse. Pe toată lungimea ei se țesea o împletitură de ramuri de stejar și, cocoțate pe ramuri, două păsărele cu aripile deschise pe jumătate, cu lungi cozi rotate, își umflau gușulițele și căscau puțin ciocurile, ca și cum ar cânta. Fiecare frunză, fiecare ramură era dăltuită subțire și neted, încrestată cu vinișoare, cu mugurii și nodulețele lor. Erau cioplite și penele celor două păsărele, capetele lor rotunde, ochișorii lor, până și vârfurile ghearelor de la picioare, desfăcute și încârligate de parcă se prindeau cu ele de ramuri. Lazăr privea cu emoție și bucurie opera maistrului, care în acest timp vorbea fără încetare:

— O să-mi spui că e o bucată de lemn și nimic altceva. Lemn generos de nuc, care se lasă mlădiat în mâini; iei o lamă ascuțită de oțel și crezi că atâta e de ajuns ca să-i dai suflet, să-l învii. Dar numai eu știu cum fac asta, cum mă doare inima și ce sfredele mi se răsucesc aici, sub frunte, până când lemnul ăsta iese din mâna mea transformat într-o creație vie. Trebuie să-ți cunoști meșteșugul, dar și să te bucuri, să-ți crească inima-n piept când vezi cum învie lemnul în mâna ta. Din bucuria asta se iscă marea forță care te îndeamnă să lucrezi, te face să uiți de mâncare și de dormit. O asemenea putere ți-o dă și vinul; de aceea beau în fiecare zi cele două ocale. Ba și atâta a început să nu-mi fie de ajuns și m-am deprins să beau mai mult. Ai să zici că sunt un bețiv,

dar nu sunt. Ăsta-i un alt soi de beție, dar cine să mă-nțeleagă? Uită-te, minunează-te! Asemenea păsărele n-ai mai văzut, nu se mai află nicăieri pe lume, nici asemenea rămurele de stejar, împreunate cum sunt, împletite în lungime ca o coroană și părând totuși adevărate. Asta e dat numai unora dintre oameni, să creeze frumuseți așa cum nu există niciunde și cum nu a văzut nimeni nicicând. Am și alte lucrări, pe care ți le voi arăta altă dată. Puse scândura la locul ei și adăugă: Când voi așeza întregul iconostas în biserică, îl vor vedea toți și n-o să mai vină nimeni să mă bată la cap dacă lucrez sau nu și de ce întârzii atâta. Cum să stai să explici unuia și altuia, când oamenii nu pricep? De aceea nu mă adun cu nimeni. Lor le place numai să se afle în treabă, să-și piardă vremea, iar mie vremea-mi trebuie. Nu sunt bețiv, nu mint, nu sunt un sălbatic, dar dacă te iei mereu după mintea altora și fiecare vrea să te iei după el, să faci pe pofta minții lui, pentru ale tale nu-ți mai rămâne timp. Asta e! Am și eu însă necazurile mele, aud ce se vorbește despre mine și-mi vine greu, doar n-am făcut nimănui niciun rău. Un singur om mă înțelege, numai unul...

Șuvoiul de vorbe din gura artistului secă dintr-o dată. Își acoperi cu palma lui mare obrazul și-și șterse sudoarea care-l podidise. Nu se hotăra să dea glas vorbelor care-i stăteau pe limbă. Împinse cu piciorul un butuc mic, pe care se pregătea să se așeze, și rosti:

— Tocmai asta voiam să-ți spun...

Se prăvăli pe butuc, își sprijini coatele pe genunchi, își trosni degetele lungi, lăsă capul în jos de parcă se aștepta să fie lovit și vocea-i răsună undeva în adâncul pieptului:

— Soră-ta, Caterina...

În odaia învălmășită de obiecte, parcă fiecare din ele își ciulise auzul.

Lazăr fu mirat, dar simți năvălindu-i în obraji un val de căldură. Își aminti că se ciocnise o dată de soră-sa, care tocmai ieșea din odaia artistului, atunci când acesta locuia la ei. Își aminti întoarcerea ei acasă în noaptea nunții Nonei și văzu limpede totul. Cum o știa pe Ecaterina, pornită,

zvăpăiată, încrezută în frumusețea și tinerețea ei, legătura ce-o înnodase cu sculptorul, așa cum i se arătase el acum, nu-i păru deloc ciudată, ci foarte firească. Dar unde ajunseseră oare, întâlnindu-se în ascuns și cine știe cât de des?... Un nou val fierbinte îi năvăli în obraji. Îi era rușine pentru soră-sa. Nu mai vedea în ea ființa neprihănită de până acum, și înclinarea lui firească pentru curățenia trupului, simțul lui moral erau atinse dureros. Fără să vrea, și-o închipui alături de soră-sa pe Bojana și, ca niciodată când se afla departe de logodnica sa, îl copleși o emoție tulburătoare. Admirând puritatea ei sufletească și trupească, simți o atracție puternică pentru harul neprețuit al castității, a cărei întrupare era logodnica lui bolnavă. Emoția aceasta îndepărtă și slăbi durerea rușinii care se iscase în cugetul lui.

Rafail Clince începu să vorbească din nou, cu glasul sugrumat. Gândurile îi erau răvășite, limba grea. Primul cuvânt țâșni ca un nod înăbușitor din gâtlejul lui.

— De multă vreme, eu și soră-ta... M-aș fi dus s-o cer, așa cum ar fi trebuit, dar mamă-ta nu mă poate suferi. Iar eu, un om dintr-aceia care se azvârle în viață cu capu-n jos, care ard ca într-un foc, care n-am nicio rânduială... Știu. Nu sunt ca ceilalți și am descins aici de prin locuri străine. Cine să-mi dea fata de nevastă... Tu mă vei înțelege, însă, tu știi ce înseamnă să ai un foc la inimă. Caterina mi-a spus că nu dormi nopți întregi, te chinuiești. Așa și eu, de câteva zile nu-mi pot găsi locul și mi-am zis că tu, Lazăre, o să ne-ajuți. Singur nu-s bun de nimic, diavolul mă momește ușor...

Pas cu pas, sculptorul simțea pământul mai tare sub picior. Își regăsea cumpătul. Suspină lung și se ridică, ținând mâinile împreunate. Ochii îi erau scăldați în lacrimi.

— Am crescut orfan, n-a avut cine să mă-nvețe, cine să-mi arate drumul și m-am târât așa, dintr-un loc în altul. Încerc să scap și vine mereu altceva și mă târâie în altă parte. Orfan, fără nimeni pe lume, o viață de canon; chinuit de oameni, dar mai cumplit chinuit de mine însumi. Vreau să trăiesc și eu mai bine. Am o meserie de aur, vezi doar. Muncesc bine și-mi place. Și dacă mă voi trezi iarăși singur, așa o să rămân până

la sfârșit. Nu-s bețiv și nu-s om rău. Când am văzut-o pe Caterina și am simțit-o că e atrasă și ea spre mine, mi-am zis: iată ființa care mă va cârmi pe drumul bun! Ea va pune rânduială în viața mea. Îmi voi întemeia un cămin. Asta văd că-mi lipsește și nu mă poate opri nimeni, nimeni nu mă poate opri. Numai ea. Altcineva nu poate. Îmi trebuie și mie să am un suflet de om lângă mine. Până acum am stat tot singur. „N-ar fi trebuit să stai așa, o să mi se spună. Acum ești un om năruit, stricat!" Dar de-ai putea ști cum o aștept pe ea să vină și cum mă simt atunci când nu vine! Crede-mă, Lazăre... Ei, și-acum, dacă vrei, ia cuțitul ăla de colo de pe tejghea și înfige-l uite aici, în pieptul meu! Ori ajută-ne să ne căsătorim, eu cu Caterina, fiindcă trebuie să-ți spun – aici vocea i se frânse – trebuie să-ți spun, nu se poate altfel. Eu cu ea suntem ca bărbat cu nevastă... este și încărcinată cu mine.

— Până acolo ați ajuns? zvâcni Lazăr, plesnindu-se cu palma peste obraz. Cum ai putut, cum a putut ea?...

— Ți-am spus tot, răspunse meșterul, desfăcându-și degetele. Viața mea e în mâinile tale. Ți-am spus tot și acum fă cum crezi!

Lazăr încremenise și rămase astfel, privind fața abătută a lui Clince. Da, i-a spus totul. Înaintea ochilor săi avea acum priveliștea unui dezastru, o ruină groaznică, ceva care se frânsese, se năruise. În închipuire îi apărură mamă-sa, Ecaterina, celelalte două surori, Cociu, apoi orașul întreg, și jos, lângă el, cioburile sfărâmate pe care trebuia să le adune, să le împreuneze. Atâta timp a stat cu brațele încrucișate; a închis ochii și a trecut cu ușurință mai departe. N-a spus nimic mamei sale, n-a certat-o pe necugetata lui soră, n-a prevenit-o, n-a căutat s-o ferească de păcat. Acum era prea târziu. Târziu și zadarnic să te întorci înapoi, să te bați cu pumnii peste piept, să scurmi printre cioburile astea groaznice, împrăștiate. Dacă e ceva de făcut, apoi de-aci înainte trebuie făcut. Să fie îndreptată într-un fel greșeala acestor doi nesăbuiți, să fie ascunsă rușinea de ochii lumii. Și nu numai de străini. Dar nici mama nu trebuie să afle, nici tatăl, nici nimeni din casă, gândea Lazăr. Nimeni nu-i va ierta

încăpățânatei fete păcatul săvârșit. Nenorocirea ei era nenorocirea întregii familii. Și, în primul rând, Lazăr trebuia s-o scape pe Ecaterina de mamă-sa.

Clince sta în fața lui, în picioare, cu părul ciufulit, cu pieptul desfăcut, cu palmele lipite de coapse. Ochii lui negri erau larg deschiși, scânteietori în adâncul lor, dar goi. Aștepta. Apoi începu să se înfricoșeze de tăcerea prelungită a lui Lazăr, de fața lui întunecată. Se temu și pentru Ecaterina.

— Eu sunt vinovatul, numai eu! Ea e cea mai bună fată, nu-i alta ca ea. Cate...

— Ajunge! îi tăie vorba Lazăr. Te-am ascultat destul.

— Dar vreau să-ți spun, stărui și mai viu Clince, să-ți spun... Așa e omul. Se gândește, înainte de toate, la el... Credeam că poate ai să mă bați. Cu mine fie ce-o fi, dar mă tem că voi, acuma, voi toți din casă, maică-ta, tu și ceilalți, o să vă năpustiți asupra Caterinei. Mă jur pe dumnezeu și pe maica domnului, pe amintirea mamei și a tatălui meu, mă jur că numai eu sunt vinovatul! Ea este un adevărat înger, e curată...

Lazăr dădu din mână, apoi zise:

— Trebuie să vă căsătoresc cât mai repede. N-o să fie prea ușor. Până atunci nu vă veți vedea. Ai înțeles? Și nimeni altul în afară de mine nu trebuie să știe de... de păcatul vostru.

Se ridică. Clince, așa cum sta pe buturugă, îi prinse mâna și i-o sărută.

— Ești un om adevărat, știam. Numai tu ne poți ajuta...

— Ce faci? zvâcni Lazăr și-și trase mâna. Mi-e soră... Și continuă mai mult întristat decât furios: Ca să vorbim drept, și eu sunt vinovat. Mi se poate imputa că am știut tot ce se întâmplă cu voi și n-am spus nimic... Acum... acum va trebui să șterg cu aceste mâini murdăria de pe fețele noastre, dracu s-o ia de treabă! Tu, ditamai bărbat... și ea, cățeaua! Pregătiți-vă să mâncați papara pe care v-ați făcut-o! Nu se știe cum se va sfârși totul. Nimeni nu poate ascunde rodul unui asemenea păcat drăcesc. Nici voi nu-l veți șterge fără să plătiți.

— Of, doamne! murmură sculptorul, dar se cunoștea că se

simte ușurat, că se bucură în sufletul lui.

Luciri vesele îi scânteiau în ochi. Lazăr, vrând să plece, deschise pe la spate ușa și rosti:

— Să nu mă cauți până nu vin eu!

— Bine! încuviință Clince și se sculă să-l conducă, dar Lazăr, ieșind, îi trânti ușa în nas.

VIII

Focul pâlpâia domol în vatră. În apropierea lui ardea sfeșnicul. Sultana scărmăna lână. Îi slăbise vederea și noaptea nu se putea apuca de vreo altă treabă mai migăloasă. De cealaltă parte a sfeșnicului stătea Lazăr. Încerca să citească, dar gândul îi zbura în altă parte. Acum era clipa cea mai potrivită să stea de vorbă cu maică-sa și-și muncea creierul cum să înceapă.

Adeseori rămâneau ei singuri, seara, în odaia cea mare, lângă vatră. Cu deosebire iarna și toamna, când nopțile erau mai lungi. Ceilalți ai casei se culcau devreme. Bătrânul Stoian și Cociu cădeau de oboseală și trebuiau să se scoale dis-de-dimineață a doua zi. Nevasta lui Cociu era iarăși însărcinată și Ecaterina, de la o vreme, bolea mereu. Când nu aveau ce-și vorbi, stăteau așa, mamă și fiu, se bucurau în tăcere unul de altul, le era drag să se afle alături, lângă foc. Adeseori Lazăr se sfătuia cu mamă-sa sau îi împărtășea planurile, izbânzile și neizbânzile lui, unele șovăiri și presupuneri, amărăciuni și satisfacții. Puteai vorbi ușor cu ea despre orice treburi de bărbat sau obștești. Înțelegea totul și dădea sfaturi folositoare, înțelepte. Lui Lazăr îi trecea uneori prin gând că mamă-sa, dacă ar fi învățat carte, ar fi ajuns cel mai mintos om din Prespa. Totuși, frământările și durerile inimii lui se ferea să i le destăinuiască. Nu se cădea. Și, afară de asta, mamă-sa ținea partea Niei, judeca femeiește. El era copilul ei cel mai iubit, mândria ei. Îi cunoștea slăbiciunile, nu-i plăcea moliciunea firii, dar își dădea seama că tocmai cu inima lui blajină și miloasă câștigase mare parte din dragostea și respectul oamenilor. De-ar asculta-o pe ea în toate, se gândea Sultana,

i-ar prii mai bine. Dar așa a fost el întotdeauna: își asculta numai inima lui. Și nu dusese totul până la capăt. Îi mai rămânea să-și clădească viața. Nu-l învățase că trebuie să se îngrijească mai mult de sine; altfel, poate nu s-ar fi dedat așa, cu totul, treburilor obștești. Din pricina lor dă acum cu piciorul norocului; urăște pe ciorbagiul Avram și fuge de Nia. Și tocmai de aceea i se alătură toți, de aceea are atâta putere să-i atragă în jurul său. De, poate că știe el mai bine... Ei, ei, vom vedea, nu e totul sfârșit... Așa e Laze și pace!

— Mamă, spuse deodată Lazăr, s-o măritâm pe Caterina.

Cuvintele îi stăteau de mult timp pe limbă și parcă țâșniseră singure.

— Mă gândeam că tu întâi, Laze. Dar, dacă i-o ieși fetei norocul cel bun în față, s-o măritâm. Prea mică de ani nu e.

Sultana ar fi putut spune: „Și pe Caterina o iubesc tot atât de mult”. Era cea mai mică dintre copiii ei și tare îi mai era dragă, afurisita, oricât era de neascultătoare și, hai s-o spunem pe șleau, de zăludă. Acești doi copii, Laze și Ecaterina, îi dădeau cele mai mari griji.

Lazăr se străduia să-și aleagă cuvintele, neștiind pe care să-l rostească, pe care să-l tacă. La urma urmelor, e mamă, cum i-ar putea face un rău Ecaterinei, și apoi, el nici n-ar fi putut deznoda încurcata faptă a păcătoasei fără ajutorul mamei. Își urmă vorba și, oarecum împotriva voinței lui, se apropie de ceea ce era mai groaznic, de ceea ce se temea să spună:

— Norocul i-a ieșit, mamă.

— Așa? ridică abia acum Sultana privirea spre Lazăr. Să-i fie de bine!

— Cum este, așa rămâne! Altul nu poate fi. Singură și l-a ales.

Privirea Sultanei se opri undeva într-un punct și fulgeră rece, tăios. Întrebă:

— Cine-i?

Lazăr se mișcă să se așeze mai bine, își încrucișă picioarele și se trase mai aproape de maică-sa, cu mâinile puse pe genunchi.

— Rafe Clince, mamă, rosti el și nu aștepta răspunsul Sultanei. Știu că ție nu-ți place și mă întreb de ce. E un om dăruit și are o meserie dintre cele mai bune.

— Nu-l vreau, fiule! murmură Sultana, aplecând ochii asupra lânii din palmă. În glas i se citea amărăciunea că el, Lazăr, i se punea de potrivă. Și urmă, fără să se oprească din scărmănat: Dăruit... dar ce fel de om e el, doar a stat aici la noi atâta timp și-l cunoaștem bine. De la soiul ăsta de oameni te poți aștepta la orice; mai mult la pacoste decât la noroace. Nu e rău, are inimă bună, dar e un nătâng, n-are scaun la cap. Nu știi ce-i poate trăsni mâine. Cine știe dacă nu dă dracului și talentul, și meseria. Se întoarce după vânt: azi una, mâine cu totul altceva. Om nu ca toți oamenii, un zăpăcit. Nu-mi las eu copilul pe așa mâini! Un vântură-țară! Azi aici, mâine cine știe unde. Nici neamul, nici satul nu i-l știm. Și tu îi ții partea. De ce, Laze? Oare nu vorbesc drept?

Sultana nu-și putea ascunde amărăciunea.

— Vorbești drept, mamă, făcu Lazăr, bucuros că avea ce răspunde. Așa e cum spui, dar omul se poate îndrepta. O să-l facem să se statornicească aici. Caterina o să-i pună căpăstru, doar o știm ce poate. Iar eu o să-l mân. E slab ca un copil.

— Nu, nu! dădu cu îndârjire din cap Sultana.

— Atunci, mamă, ce să-ți mai spun... Altfel nu se poate, nu se poate! E lucru făcut.

Sultana lăsă mâinile în poală.

— Cum așa... făcut? I-ai făgăduit tu, ți-ai dat cuvântul, de vorbești în felul ăsta?

Lazăr întoarse capul spre fereastră. Nu mai putea tăinui.

— Am stat de vorbă astăzi cu Clince. M-a dus acasă la el. Ei se vor. Mi-a spus tot, a plâns, mi-a pupat mâna. Amândoi se vor. Caterina vine la el pe ascuns. Trebuie să ne grăbim, să nu iasă rușinea în văzul lumii.

— Ce tot spui, Laze? Caterina, Caterina noastră!

Obrajii lui Lazăr ardeau. Nu îndrăznea să-și privească mama în ochi și continuă, tot cu capul întors:

— Trăiesc ca bărbat și nevastă, cu toate că nu sunt

cununați. Dânsa... așa mi-a spus el... e însărcinată. Iată, acum știi tot!

Mucul lumânării din sfeșnic pâlpâi. Vântul șuiera încet în hogeag.

— Of, măicuță! suspină sec, tăios, Sultana.

Abia acum o privi Lazăr și se cutremură de spaimă. Chipul mamei parcă se topise deodată. Pielea îi era galbenă-pământie, ochii înfundați îndărătul pleoapelor închise. În cununa părului cărunt și lins, fața ei arăta ca o mască mortuară. Bărbia îi tremura și se vedea cum se căznește să-și încleșteze fălcile. Îi tremurau și mâinile bătrâne, zbârcite, căzute în poală.

Lazăr întinse brațul să mângâie aceste mâini dragi, dar și-l trase repede înapoi. O clipă i se păruse că bătrâna va ridica palma și-l va lovi.

— Mamă! șopti el, dar ea nu păru că l-a auzit.

Tăcu și Lazăr, ca s-o lase să se liniștească. Sultana își reveni cu încetul. Mâinile și bărbuța își încetară tremuriciul. Răsufla tot așa de greu, dar din ochi începură a-i picura, una după alta, lacrimi dese. După ce se mai ușură plângând, scoase o batistă și își șterse fața. Izvorul lacrimilor secătuise. Se stăpânea, dar suferința ei lăuntrică era vădită. Fața îi rămăsese galbenă-pământie, ochii roșii. Încercă să-și continue lucrul, doar așa, în neștire.

— Pedepseasc-o dumnezeu și maica domnului, mă rog în genunchi! începu ea cu glas răgușit, stins, care se limpezi apoi și se întări. Grăia domol, cu voce egală, de parcă ar fi fost singură în odaie și cuvintele-i căpătau astfel o mai mare tărie. Uite ce mi-a făcut fata asta! Mai bine-aș fi născut un pietroi și nu asemenea șarpe. Nu și-ar mai afla niciodată liniștea sufletul acelui câine turbat, nici pe lumea asta, nici pe cealaltă! Ce fel de bărbat ești tu, Laze? Cum de n-ai scos cuțitul să-l tai, cum de-ai putut răbda să-l asculți? I-o fi dat niscai leacuri să bea, că varsă, și ochii i-au intrat în cap de tot. Mă gândeam, proasta de mine, că o fi mâncat ceva stricat, sau poate a răcit, sau a deocheat-o cineva. Cum de nu m-am gândit că ea, fiica mea, poartă plod în pântece?

— Nu-ți mai chinui inima, mamă! o rugă Lazăr, el însuși prăpădit, zguduit de durere, de o amărăciune grea, care i se simțea numai în voce, în timp ce părea liniștit. De întâmplat s-a întâmplat. Să căutăm acum s-o îndreptăm cumva, pe cât se poate.

— S-a întâmplat! Ăsta-i răul, că s-a întâmplat! N-ai să poți să îndrepți păcatul, dacă-l ascunzi de ochii lumii. S-a întâmplat! L-a făptuit fata mea! Cum o să-l șteargă ea față de mine, de tine, care știm? Cum o să-l șteargă față de ea însăși dacă i-a mai rămas un strop de rușine și cinste? Cum o să-l șteargă în fața lui dumnezeu? De ascuns îl poți ascunde, dar de făptuit l-a făptuit. Și pe mine m-au învinuit cândva pentru același păcat oamenii, dar nu m-am temut. Dumnezeu era cu mine, cu toate că oamenii erau toți împotriva mea. Mă învinuiau, dar eu nu păcătuisem și a venit ziua când totul s-a văzut așa cum era. Limbile veninoase au amuțit, s-au uscat. Dreptatea și cinstea, dacă le poartă în inimă, nu se teme de nimic. Tu nu știai că ei...? întrebă deodată Sultana.

Lazăr simți o sudoare rece acoperindu-i tot corpul. Îngăimă:

— Știam... știam că se întâlnesc. Am văzut-o în două rânduri. Nu credeam, însă, că au ajuns până acolo. Și eu sint vinovat.

— De ce nu mi-ai spus? De ce nu mi-ai spus? ridică ea vocea. Tu și ceilalți toți, chiar și tatăl vostru, nu vedeți nimic, vă e gândul aiurea. Și tu, om cu carte, de ce nu mi-ai spus? Eu nu știam nimic. Șarpe ascuns! Nu și-a arătat coada. Mă temeam de el, de privirile lui furișe, hoțești. De asta nu voiam să-l mai țin în casă. Tu mi l-ai adus în casă. Să fi adus mai bine focul în ea, s-o aprinzi, să fi ars, era mai bine. Tu l-ai adus în casa mea...

— Nu mă gândeam la rău, mamă. Era un om străin. L-am adus să stea puțin la noi, dar a rămas mai mult.

— Ei, să mă fi luat eu după mintea mea! L-ai adus, dar eu trebuia să-l fi dat afară de-a doua zi. M-am gândit la asta și, uite, parcă mi-a luat ochii diavolul; n-am făcut nimic. Bărbat străin și în casă două fete. Mai era și Rața, noră tânără. Blestemat fie ceasul când mi-a intrat în casă!

Tăcu. Fața-i era și acum ca o piatră cenușie. Mâinile-i rămăseseră nemișcate, prăbușite în poală. În hogeag vântul nopții șuiera încet și tânguitor. Jeraticul care pâlpâia în vatră se acoperise de o spuză groasă, albă, pufoasă. În tăcerea asta, Lazăr Glaușev privea chipul de cremene cenușie al mamei sale și simțea toată adânca ei durere. Grăi din nou, de parcă s-ar fi dezvinovățit:

— Orice-am spune acum, mamă, orice-am face, de i-am tăia, de i-am spânzura, nu poate fi decât mai rău. Singurul lucru ce ne rămâne de făcut e să-i căsătorim cât mai repede. Până la lăsata-secului mai avem două săptămâni. După asta n-o să mai putem face nimic până la paști. Să-i cununăm zic, uite, duminică.

— Crezi că oamenii pasc iarbă? se răsti aspru Sultana. Scoatem din casă pe cea din urmă dintre fete și o dăm așa, la repezeală? Ce, e văduvă la al doilea, la al treilea măritiș?

— Aici ai dreptate, dar altfel chip nu-i, mamă. Cu fiecare zi trecută e tot mai rău. Să nu mai pierdem vremea!

— Ei, și pe urmă, când o fi să nască, nu la timpul dat? Poate în luna a cincea, a șasea după cununie, n-o să iasă totul deasupra, ca untdelemnul pe apă? Nu ți-a spus nemernicul ăla de când...?

Lazăr dădu din cap, ridică din umeri. Sultana tăcu și ea. Ce pricep bărbații din lucrurile astea! Numai femeia e blestemată să le știe rostul, lua-o-ar pustiile, numai ea poartă povara cea grea. Sultana nu-și da seama că în amărăciunea ei pentru soartea femeii vorbea și inima de mamă, și mânia ei împotriva Ecaterinei. Îi venea s-o sugrume cu propriile ei mâini pe păcătoasa de fată. În același timp, însă, fără să vrea, i se rupea inima de jalea ei.

— Du-te de te culcă! își îndemnă ea fiul, ca pe vremea când mai era copil.

Lazăr se ridică ascultător și zise, apropiindu-se de ea:

— Altceva nu avem ce face, mamă. Să-i căsătorim cât mai repede. Vedem noi pe urmă ce-o să spunem oamenilor. Găsim ceva, barem de ochii lumii.

Sultana îi răspunse pripit:

— O să stau să mă gândesc, să văd ce-i de făcut. Îi sunt mamă, arde-m-ar focul!

În acea noapte lungă din pragul primăverii ochii mamei nu dădură geană în geană. Prea mult nu se luptă cu gândul de-a căuta o ieșire. O găsi repede: era singura cu putință. Dar după asta începu chinul, împotrivirea. Auzise o dată pe Lazăr citind cu glas tare celor din casă: „Păcatul naște păcat!” Trebuia oare să-și omoare fiica și s-o îngroape împreună cu păcatul ei? Dar ce mamă își poate omorî copilul? „Of, Caterino...” și lacrimile îi șiroiau pe obraji, uscându-se repede. Putea ieși din impas și mai ușor: să omoare fructul păcatului cu riscul de moarte al păcătoasei. Așa trebuia să facă neapărat. S-o judece pe urmă dumnezeu. Dacă el vede totul de sus, apoi să-i arate el, neînduplecatul și milostivul, s-o învețe el ce altceva putea face, nu ca să spele de rușine fața fiicei ei, ceea ce nu se putea, ci numai atât: cum să se ferească pe ea și întreaga-i casă de dezonoare. Ea asta găsise, la atât o ducea mintea ei, și fie ca dumnezeu să n-o judece prea aspru când îi va cere într-o zi socoteala faptelor. Pruncul își începe viața încă de la zămislirea lui în pântecul mamei. Se pregătea să ducă la pieire un suflet de om. Iartă-mă tu, doamne, și tu, maica domnului! Dar altfel cum? Cum?

În becisnica inimă de mamă, care nu rabdă niciodată să-și vadă plozii suferind, mai stăruia o slabă nădejde: poate nu era tocmai așa cum spunea Lazăr. O va întreba pe Ecaterina. Își încorda memoria să-și aducă aminte de când a început ea... să fie bolnavă. De mult, poate de două luni, încă din preajma crăciunului, și răul n-a început deodată; poate de-atunci să fi trecut și trei luni sau mai mult. N-o să se poată ține ascuns. Are s-o întrebe. Acum, s-o lase să doarmă, să se odihnească, nu-i de niciun folos s-o trezească așa devreme...

Și iar se pornea lupta de la capăt. Nu care cumva să greșească, să se pripească, nu cumva s-o înșele cugetul, s-o amăgească inima. Chibzuia și se frământa. Își aminti cuvânt cu cuvânt cele spuse de Lazăr. N-avea încotro. Cu începere de astăzi trebuia să străbată pas cu pas acest unic și fără de scăpare drum. „Of, Caterino...” Ca în veghea unui mort, își

aminti toată viața fiicei ei celei mici, a celui mai mic copil din toți, din clipele de chinuri, între viață și moarte, când o născuse din pântecul ei. De atunci și până-n seara asta. Și iarăși o lua de la început, nu care cumva să greșească, să n-o ducă pe drumul cel rău cugetul, mintea ei omenească. Niciodată nu se rugase mai fierbinte lui dumnezeu, nu avusese atâta nevoie de ajutorul lui – ea, care totdeauna era tare și sigură în tot ce făcea. Îi fusese mai lesne, cu toate necazurile avute, să-și întemeieze un cămin, să nască și să crească atâția copii. Mai lesne e să mergi pe drum drept, oricât ar fi el de greu și de strâmt.

Nesfârșita noapte trecu. O oră înainte de a se lumina de ziuă, Sultana se duse și-l trezi, cum făcea în fiecare dimineață, pe bărbatu-său, ca să se ducă la lucru. Stoian n-o simțise dacă a venit sau nu peste noapte să se culce lângă el. Sultana se duse apoi să strige la ușa unde dormeau Cociu, nevastă-sa și copiii lor:

— Haide, Cociule, e timpul!

S-a sculat și noră-sa, cu toate că Sultana o oprea să se dea jos din pat o dată cu bărbații, de când sarcina ei se apropiase de soroc. O trimise înapoi, să mai doarmă.

— Du-te, îi petrec eu...

În dimineața aceea Sultana avea și o altă pricină, mai de seamă, ca s-o trimită înapoi în pat.

Când cei doi bărbați ieșiră pe poartă, Sultana luă sfeșnicul și se duse în odaia unde dormea ea cu Stoian, dar și Ecaterina, de când era bolnavă. Puse sfeșnicul pe dușumea și se lăsă în genunchi, lângă patul fetei. Ecaterina se trezi singură, tresărind, căscă mari ochii ei adânci, umezi și calzi, cu toată spaima. „Ah, rosti aproape auzit Sultana, cunosc eu ochii ăștia de vacă însărcinată! Se vede!...” Speriată încă din somn, Ecaterina se sperie și mai tare de privirea mamei ei și se ridică repede să se dea jos din pat.

— Ce vrei, mamă? Să mă scol?

— E încă devreme. Mai rămâi acolo, să stăm puțin de vorbă!

Fața Ecaterinei începu să pălească încet și să se răcească

pe lângă tâmple și în jurul buzelor plinuțe, calde după somn și mereu gata să surâdă. O fulgerase gândul la păcatul ei, pe care nu-l mai putea tăinui. Capul îi căzu pe pernă ca retezat, cărarea dreaptă și albă strălucea în mijlocul părului răvășit, una din cozi îi alunecă pe umăr și atârna în față, nu prea lungă, dar groasă, grea, lucioasă. Sultana privea tăcută acest cap drag și frumos, simțea dulceața aromei acestei cărni din carnea ei, dar îndată după asta o cuprinse un dezgust dureros, de parcă ar fi atins pe neașteptate ceva scârnav. Nu, acest trup nu mai era curat. L-au atins și l-au pângărit mâini murdare și grosolane de bărbat; a stat gol în fața unei priviri străine... a lui Rafail Clince! Și mama scrâșni din dinți de scârbă și nestăpânită mânie. Mâna-i tremură, dar nu se ridică să lovească, așa cum era, grea ca plumbul. Îndemnul zvâcnit al mâniei n-o putuse sălta. Valul de revoltă i se răspândi până în vârful călcâielor, apoi se adună întreg în inima ei de mamă adânc rănită și împietri acolo. Vocea Sultanei răsună străină, dușmănoasă, rece:

— Știu tot. Vreau să aud și din gura ta cum ai făptuit greșeala.

— Dacă n-aș fi făptuit-o, nu m-ați fi măritat cu el. Apoi m-am temut și n-am îndrăznit să-ți spun.

Sultana zvâcni. Nu se aștepta la un răspuns atât de fățiș, de nerușinat. Mâna i se ridică de data asta de la sine și așa, cu dosul palmei, plesni păcătoasa peste față. În același timp, o durere ascuțită străbătu pieptul mamei. Nu așa! Nu așa! Și ea, nenorocita, e mamă, poartă în pântecul ei un plod. Și trecu la ceea ce cugetase și hotărâse în acea noapte:

— Cine e... Rafe Clince, da?

— El.

— Când te-ai lăsat, nemernico? De când ești însărcinată?

— În seara nunții Nonei. Nu l-ați poftit și m-am dus eu la el.

— El... cu sila...?

— Nu.

— Când ai băgat de seamă c-ai rămas grea?

— Nu știu... Poate să fie trei luni.

— De ce-ai făcut prostia asta? Ne-ai terfelit pe toți. Nu te-ai

gândit la fratele tău, la tatăl tău, la mine?... Ce rușine!

Ecaterina înălță pe neașteptate capul, se dădu spre perete, trăgându-și velința pe piept, apoi dădu să-și ascundă picioarele goale, cămașa de noapte. Părul i se resfirase de o parte și de alta a feței, care se umezise și se înroșise ca sângele. Ochii negri îi scânteiau înfrigurați, cu o privire întunecată și dârză.

— Omoară-mă! Izgoniți-mă! Mă duc la el! izbucni ea iute, cu glasul sugrumat, și continuă, tot așa de repezit: Îl știu ce inimă are, numai eu știu. Mi-a spus cât a suferit, orfan, chinuit de toți. De aceea s-a și sălbăticit. E omul cel mai bun. Și tu îl urăști, oamenii își bat joc de el, dar el e mai cumsecade decât toți. Sălbatic! Când a stat el, însă, între oameni? Nu te-ai potolit până nu l-ai izgonit. O dată nu l-ai poftit să ne vină în casă. A lucrat pentru tine un iconostas și nu îndrăznește să ți-l dea. Așa om e! Mi-e milă de el. Când l-am auzit vorbind, când i-am auzit inima plângând... mi s-a făcut drag. E mai mare decât mine cu patrusprezece ani, dar îmi spune: „Mi-ești ca o mamă, nu e nimic pe lume mai drag ca o mamă, și mama mea a murit”. E ascultător ca un copil. Se va lipsi de tot, și de vin, dacă i-aș cere; pentru mine ar face orice. M-a întrebat și i-am spus că mă voi mărita cu el. Ăsta e omul! Îl cunosc.

— De ce n-ai venit să-mi spui? Ți-s mamă.

— Cum puteam să-ți vorbesc de el? M-ai fi strâns de gât. Ție nici Laze nu îndrăznește să-ți spună tot.

— De ce te-ai lăsat? De ce te-ai grăbit? Așa se păzește cinstea unei fete?

Ecaterina suci capul într-o parte și în alta, căutând răspunsul.

— Nu știu, murmură ea, plecând ochii. M-a tras ceva cu o putere mare... Eram ca beată, nu mă mai gândeam la nimic. Apoi mi-am zis: „Mai bine așa. Mama n-o să se mai împotrivească. Acum mă vor mărita.” Cum puteam deschide gura să-ți spun? M-am gândit să fug, să stau la el. Dar cum să mă despart de voi? Voiam așa, cu binele...

Își puse palmele pe obraji și se porni pe plâns. Umerii îi săltau puternic.

Perdelele celor trei ferestruici ale odăii își luminau treptat culorile. În zarea încă tulbure a dimineții, flacăra mică a lumânării pălea. Sultana suflă și-o stinse. Apoi luă sfeșnicul și se ridică în picioare. Ecaterina continua să plângă, dar mai încet. Mama îi vorbi:

— O să te măritām cu el! Altfel nu se poate. Dar, așa însărcinată cum ești, nu te trimit eu să stai sub pirostrii. Înainte de a intra în biserică, nerușinato, cu cununa de mireasă pe cap, am să încerc să te fac să lepezi.

— Mamă...

— Taci! Ți-e milă de copil? Așa, cățea ce ești, ai să plătești păcatul cu viața plodului tău!

Se întoarse și ieși din odaie.

După plecarea ei, Ecaterina își împreună degetele, le strânse, le suci până la durere și, într-o disperare nevinovată, tulbure, începu să plângă din nou.

— O, doamne, doamne! Ce grozăvie!

În inima ei, însă, undeva în adânc, i se păru că pâlpâie o bucurie ascunsă. De când simțise fătul în trup și începuseră chinurile de femeie rămasă grea, această boală ciudată care te apucă pe neașteptate și trece la timpul ei, se gândea necontenit la el, ceas cu ceas, dar fără un simțământ aparte. Știa numai că poartă un prunc în ea, că el crește mereu în pântecul ei, însă acum, auzind pe mamă-sa că va trebui să-l piardă, simți întâia oară o milă de el, mila de ceva viu. Și o teamă nedeslușită pentru iubitul ei, pentru sine. Oare după asta nu va mai fi nicio piedică între ea și Rafe? Gândul o cutremură toată, cu o înfiorare puternică, negrăit de plăcută, care îi străbătu toată ființa, ca în clipele de vrajă, când el o cuprindea în brațe.

*

Ceva mai târziu, în aceeași dimineață, în timp ce Ecaterina nu coborâse încă din pat și Lazăr mai dormea în odaia lui, veni cineva să le spună că Bojana Bencova murise. Pe neașteptate, o hemoptizie puternică o înăbușise în câteva minute.

Lazăr își plânse logodnica mult și din adâncul inimii, atât în

clipa când Sultana îi dădu vestea că a murit, cât și după asta, când se duse la Bencovi și-i văzu pe Andrei, pe mama lui, prăbușită de durere, pe Bojana pe patul în care murise, topită și mai mult de suferință, dar cu obrazul curat, aproape străveziu, și cu același păr stufos, mătăsos, auriu-închis, de parcă era încă viu. Tot atât de frumoasă, dormea cuminte, păstrând pe față zâmbetul ușor al somnului veșnic, acoperită toată cu flori timpurii de primăvară, abia îmbobocite, pe deasupra giulgiului de mătase albă și albastră. Așa va rămâne ea de-a pururi în amintirea lui Lazăr.

Dar nici prin moarte Bojana nu izbuti să-i câștige pe deplin inima. A doua zi după-amiază, când el se întoarse de la înmormântare și rămase singur în odaia sa, își aminti cu o ușoară amărăciune de Bojana, mai vărsă câteva lacrimi și simți că acești ultimi stropi i-au ușurat până la fund inima și numai imaginea moartei a rămas acolo, în pieptul lui gol, alinat.

Ecaterina plânse, fără să se poată stăpâni, pe trupul neînsuflețit al prietenei dragi. Îi întrista și mai mult pe cei din jur. O vecină rosti, ea însăși podidită de sughițuri:

— Ți se rupe inima numai văzând cum plânge fata asta!

— Erau cele mai bune prietene, adăugă printre lacrimi o altă vecină.

La cimitir Ecaterina se prăbuși. Plângând și întristându-se atât de mult pentru Bojana, plângea și se întrista și pentru ea însăși, îngrozită în fața morții care venise, după cum o înștiința o dureroasă presimțire, atât de aproape de ea.

IX

Trecură câteva zile și Sultana nu întreprindea nimic pentru Ecaterina. De la moartea Bojanei Bencova o stăpânea o spaimă tulbure. Știa însă că orice s-ar întâmpla, își va îndeplini hotărârea; dar, în spaima ei, o amâna de la o zi la alta. Într-o seară, când rămaseră iar singuri în odaia cea mare, ea și Lazăr, acesta o întrebă:

— Te-ai mai gândit la Caterina, mamă? Până la lăsata-

secului mai sunt abia două săptămâni. După asta o să fie prea târziu.

— Am spus să nu se bage nimeni în treaba asta a mea, răspunse ea fără să-l privească.

Lazăr însă își pierdu cumpătul:

— O să chem un popă să-i cunune acasă, la repezeală. Așa va fi cel mai bine. Trebuie să ne ducem crucea până la capăt, cu pacostea asta care a dat peste noi.

— Lasă, fac eu cum e mai bine, îl potoli Sultana, strângând buzele. Apoi adăugă: Dacă-mi va ajuta dumnezeu și... diavolul.

A doua zi dimineață, când bărbatu-său și Cociu plecau la lucru, ea le spuse:

— Trimiteți-mi după-amiază pe unul din ucenici, să meargă cu mine până în mahalaua turcească. O cadână de-acolo țese ceva pentru Caterina și vreau să mă duc să văd.

Cadâna pe care voia s-o vadă era o doftoroaie vestită pentru bolile femeiești. Cu mulți ani înainte, când Sultana căzuse bolnavă după nașterea Ecaterinei, turcoaica o ajutase. Și acum îi venise iar rândul să o caute. În mahalaua turcească nu se putea duce singură, cu toate că era femeie bătrână. Se mai temea apoi să n-o cunoască cineva acolo, la turcoaică, unde veneau multe femei. Uf, ce lucruri păcătoase trebuia să facă!

Băiatul veni devreme. Sultana se îmbrobodi cu două basmale negre, ba luă cu ea și un toiag, să pară cât mai bătrână. Legă în batistă și un ban de argint. Băiatul, când află unde-l va duce stăpână-sa, se înspăimântă. Turcaleții și de multe ori și turcii mai vârstnici ocărau și luau la bătaie pe orice creștin care le călca prin mahala; dar n-avea încotro și porni supus în urma femeii. Ajunseră cu bine la casa turcoaicei. Sultana lăsă pe ucenic s-o aștepte în curtea din față, tremurând de frică, și intră singură în harem. Puteai pătrunde în casa asta turcească fără nicio opreliște.

De când n-o mai văzuse, turcoaica îmbătrânise mult. Numai ochii îi mai luceau tineri și vii. Îmbătrânise și Sultana, dar doftoroaia o recunoscu, amintindu-și și pentru ce anume mai

venise o dată, cu atâta vreme în urmă. Era o ființă tăcută, misterioasă chiar. Cunoștea graiul prespănenilor și-l rostea cu o voce domoală, plăcută. Văzând că nu se mai aflau și alte femei la ea, Sultana se liniști. Doftoroaia o întrebă:

— Ce nevoie te aduce iar pe la mine?

— O nevoie și un mare chin, suspină Sultana. Te rog să mă ajuți pentru un lepădat.

— Noră, fiică?

— Fiică.

— Dacă e să fac un bine, ajut. Dar să nu iasă vreo belea. Spune, spune despre ce-i vorba!

— Mare bine o să faci! E tânără și a greșit. Dacă află tatăl ei, minți Sultana, o omoară. Și e mare rușinea pentru noi toți.

— Câți ani are?

— N-a împlinit încă șaptesprezece. Se apropie.

— E pentru prima oară?

— Da.

— De câtă vreme e grea?

— De trei luni. Poate și mai mult.

— Păi... de ce n-ai venit mai curând?

— Nu știam, acum mi-a spus.

Turcoaica tăcu, apoi zise:

— N-o să fie ușor: tânără, pentru prima oară, și cu o sarcină de trei până la patru luni... Dar, dacă e să fac un bine, fac. O să vă ajut cât pot. După aia, Allah să ajute!

Se ridică și se duse în odaia vecină. Rămasă singură, Sultana privea și trăgea cu urechea ca un tâlhar, nu care cumva s-o găsească cineva aici. Turcoaica nu zăbovi mult. Se așeză din nou, cu genunchii strânși, în fața Sultanei, având în mâini niște rădăcini uscate, un smoc de buruieni, un fruct exotic, uscat și tare cât o nucă mică, și o cutioară de tablă.

— Dă basmaua, deschide ochii și ciulește bine urechile! Uite trei rădăcini, buruienile astea și o nucșoară! Să le fierbi în jumătate oca de apă, până când nu mai rămân în ibric decât cincizeci de grame! Dă încoace acuma un colț din basma!

Deschise cutioara de tablă, luă din ea două degete din praful dinăuntru și urmă:

— Praful ăsta să-l presari când apa mai e pe foc și, după asta, s-o iei repede jos. Leagă bine basmaua! Să strecori doctoria printr-o pânză. Când s-a răcit, o dai fetei s-o bea, dar pe stomacul gol. Fata va sta culcată trei-patru zile și, mulțumită lui Allah, va trece totul. Dacă s-o simți slăbită, să mai stea în pat încă o zi sau două. Ce va ieși din ea să nu-l azvârli pe apă, să nu-l arunci în foc, ci să-l îngropi într-un loc tainic, pe care numai tu să-l știi. La trei palme sub pământ. Acum, du-te! Fie îndurarea lui Allah cu voi!

Sultana strânse grijulie leacurile. Mâinile îi tremurau. Întrebă cu vocea tăiată:

— E vreo primejdie, sufletule? Să nu se întâmple ceva rău copilului meu...

— Ascultă, ai mai născut prunci și știi. Când femeia naște e cu un picior în groapă și cu atât mai mult când scoate cu de-a sila. Tu lasă asta în grija lui Allah. Dacă te temi prea tare, dă-mi leacurile înapoi! Nu ți le dau cu anasâna. Tu ai venit să mă rogi pentru ele.

Sultana dădu banul de argint turcoaicei.

— Dacă se termină treaba cu bine, ai să primești un bacșiș frumos.

Doftoroaia vârî banul, fără să-l privească, în buzunarul giubelei ei largi și zise cu vocea-i plăcută:

— Allah să te aibă în grija lui! Nu te teme, suflete! Am ajutat eu multe femei, și de-ale noastre, și de-ale voastre.

Ieșind, Sultana spuse ucenicului să se ducă la atelier, și ea o luă spre casă, unde se apucă să fiarbă doctoria. Măsură apa, o puse la foc împreună cu buruienile, rădăcinile și fructul necunoscut, întocmai cum o învățase turcoaica. Presără praful și strecură apa. Rămăseseră cam cincizeci de grame în ulcica de aramă – o zeamă deasă, roșie-brună, aproape neagră. Până aici se grăbise, să nu piardă nicio clipă în zadar. Când se văzu însă în mâini cu lichidul vâscos, ca un sânge închegat, se cutremură. Nu-și mai lua ochii de la ulcică. Ce putere avea oare licoarea asta neagră, scoasă din rădăcinile, fructul exotic și misteriosul praf? Era leac sau otravă, care ucide pe om? Nu-și va omorî oare copilul cu propriile-i mâini,

acum când era nevoită să-i dea fiertura asta, leac sau otravă? Dar altă cale, altă ieșire nu avea. În nebunia ei, Ecaterina împinsese nenorocirea până aici; o târâse și pe ea, pe mamă-sa care a născut-o. Altă cale de scăpare nu era. Nu puteai ascunde rușinea cu alte mijloace. Dar oare nu se speria mai mult decât trebuie? Cum o să-i dea doftoroaia otravă? S-ar putea să ajute, s-ar putea și să nu ajute, a zis – și atunci? Sultanei îi crescu spaima, ca și cum ar fi îngrozit-o mai mult rușinea fiicei decât moartea ei. Scutură din cap și asta fu ultima ei șovăire. Se apropia timpul când se întorceau bărbații de la lucru și mișcările i se iuțiră din nou. Nu se mai gândi decât la ceea ce pregătea și trebuia să făptuiască.

O chemă pe Ecaterina, care și altminteri se tot învârtea pe lângă ea, urmărind-o pe sub sprâncene cu priviri iscoditoare, speriate. Și-i spuse, după ce se încredință că Rața, noră-sa, n-o poate auzi:

— În noaptea asta ai să dormi în odaia lui Lazăr. Lui o să-i aștern aici, lângă foc. Du-te și fă-ți patul! Caută un cearșaf mai vechi și pune-l păturit sub celălalt! Du-te, dezbracă-te și culcă-te acolo! N-ai să mănânci nimic în seara asta. Du-te! Vin și eu numaidecât.

După puțin, intră și ea în odaie. Ecaterina o aștepta în pat, galbenă la față, dar supusă. Sultana o certă ca și cum asta fusese grija ei cea mai mare:

— De ce nu-mi spuneai că ești gata? Ia, bea asta! adăugă ea.

Fața Ecaterinei păli și mai mult. Întinse mâinile tremurând și luă ulcica. O ridică plină de curaj și bău lichidul gros. Fața i se încreți toată. O picătură neagră i se prelinse din colțul gurii.

— Vai, ce amară e! Mamă, ce otravă mi-ai dat să înghit?

— Culcă-te acum și taci! Cu mintea pe care o ai, multe cupe amare ai să mai sorbi.

Ecaterina se culcă ascultătoare și trase velința până la bărbie. Prin piept îi aluneca un șuvoi fierbinte, care i se împrăștie repede prin toate măruntaiele. Deodată rosti:

— Mamă... dacă vei vedea că mor, să-i spui lui Laze să-l

aducă, să-l mai văd odată.

Ochii i se umplură de lacrimi. Nu îndrăznea să pronunțe numele lui Rafail Clince, dar mamă-sa înțelese pe cine vrea să vadă în ultima clipă.

Sultana ieși tăcută, trăgând ușa după ea.

Seara, când se adunară cu toții în odaia mare, Stoian întrebă de Ecaterina:

— Dar ce are? De-o bucată de vreme e mereu bolnavă. Caută și lecuiește-o cu ceva! Mai întreabă și pe alții...

Stoian se speria groaznic de boli. Nu-și putea ascunde frica atunci când cineva de-ai casei se îmbolnăvea. Întreba mereu de el, se ducea de câteva ori pe zi să-l vadă, încerca să-l mai înveselească, să-l facă să râdă puțin, dar mai mult să se încredințeze el însuși că suferindul nu-i chiar atât de bolnav. Sultana se supăra foc când o sâcâia trimițând-o ba după doctorii, ba să încingă cărămizi ori să pregătească ceva mai bun de mâncat. Și cu cât mai mare îi fusese lui Stoian spaima, cu atât se bucura mai mult când cel care zăcuse se da jos din pat. În seara aceea și copilul mai mare al lui Cociu părea fără vlagă, era supărăcios, se râzgâia plângând, nu voia să mănânce și nu se dezlipea de fusta maică-si. Stoian se îmbufnă iarăși și Sultana îl certă astfel încât, sfârșindu-se cina, fiecare se duse repede în odaia lui. Mai bine așa, să n-o stingherească nimeni. În odaia mare rămaseră numai ea și Laze, dar și lui îi făcu vânt:

— Să te fi dus și tu să te culci lângă tată-tău. Eu rămân în noaptea asta aici, să fiu mai aproape de Caterina.

— Ce se petrece cu Caterina, mamă? întrebă Laze și o privi îngândurat.

Înainte de a-i răspunde, Sultana suspină lung.

— Ceea ce trebuie să se petreacă. Tu mai bine du-te și te culcă acum! rosti ea după câteva clipe și intră la Ecaterina.

Lazăr știa că maică-si nu-i plăcea să se amestece nimeni în treaba ei. Și mai știa că orice avea ea de făcut, făcea bine. Se duse să se culce lângă tată-său, care, ca de obicei, adormise repede, istovit după munca lui grea. Adormise buștean și în seara asta, în pofida spaimelor și îngrijorărilor lui.

*

Durerile începură. Ecaterina se stăpânea să nu geamă, să nu strige, dar când mamă-sa intră și închise ușa după ea, fata se văită:

— Ard, mamă... Ca un foc mă trece, până jos, la picioare... Dă-mi puțină apă!

Glasul îi suna stins. Dăduse la o parte velința și mâinile și le ținea peste mijloc, ca frânte. Sultana aduse din cealaltă încăpere sfeșnicul cel mare și, dându-i fetei bărdăcuța cu apă, îi privea obrajii. Parcă ștersese cineva cu o cârpă rumeneala de pe acel chip frumos. Fruntea și buzele luceau umede. În jurul gurii și a bărbiei gingaș rotunjite străluceau picături dese de sudoare. Părul se năclăise pe lângă tâmple și părea mai negru așa, ud. Sub pielița subțire a gâtului dezgolit, vinele pulsau repede, întretăiat, puternic. Sultana vedea tot. Puse mai la o parte sfeșnicul cel mare și stinse pe cel mic, care luminase până atunci odaia. Își încordă vocea, ca nu cumva să-i tremure:

— Rabdă! O să treacă! Ai nădușit, îi spuse, mângâindu-i fruntea rece ca un bulgăre de gheață.

Aduse un șervet uscat, îi șterse fața, gâtul alb, băgă mâna sub velință și o pipăi pe spate, apoi pe pieptul abia răsărit. Ecaterina încercă să-i oprească mâna. Închise cu sfială ochii. Sultana își încruntă sprâncenele. În închipuire i se nălucise pentru o clipă omul cel nesuferit, bărbatul mârșav care pângărise fecioria acestui trup tânăr. Ecaterina, privindu-și mama, surprinse scânteia de ură din ochii ei. Ce-i putea răspunde? Cel mai iubit e acela căruia i-ai dat inima, i-ai încredințat totul, chiar ceea ce tăinuiești ființei care te-a născut. Sultana se feri de privirile fiicei ei, se temea să-și arate ochii. Apoi zise, cu voce domoală:

— Caută s-adormi! Somnul o să-ți facă bine.

Ecaterina suspină. Sultana mută sfeșnicul într-un ungher și se așeză și ea acolo, cu picioarele încrucișate, pe o pătură moale, groasă. Aici va sta, va aștepta, va veghea. Petrecu pe după gât firul ciorapului neterminat și andrelele lucioase începură să-i joace între degete. Ghemul i se rostogoli din

poală, dar ea nu-l văzu.

În casă domnea liniște deplină. Copilul bolnav din odaia alăturată scânci mult timp, miorlăi, apoi tăcu. Sultana auzea clar respirația întretăiată, grăbită, seacă a Ecaterinei. Adormise. Să mai doarmă puțin, să prindă puteri. Ceea ce era mai groaznic și trebuia să se întâmple nu se arăta încă. „Ajută, doamne, și tu, sfântă fecioară, tu, maică...”

Nu, inima nu i se putea deschide, nu îndrăznea să se roage din adâncul ei lui dumnezeu. Se simțea rușinată în fața atotputernicului, nu se ținuse de credință până la sfârșit; fugise să ceară ajutor diavolului. I se părea că diavolul stă acum mai aproape de ea. Dumnezeu nu îngăduie să-ți omori plodul zămislit în pântecele tău. Când odrasla ta a greșit, trebuie să-i răscumperi greșeala, nu să i-o ascunzi. Dumnezeu e neînduplecat și ea s-a dus să caute ajutorul celui viclean. Se putea însă încrede în el? „Sfântă fecioară, și tu ești mamă, îndură-te...” Cum era să-și lase copilul acoperit de rușine în văzul lumii; pe el și pe toți ceilalți copii ai săi, întregul neam? Nimeni n-ar fi iertat-o pe nevârstnica păcătoasă, și ea, ca mamă, era datoare să-și apere copilul de răutatea oamenilor. „Doamne, privește, judecă și iar judecă...”

Ciorapul atârna în degetele-i nemișcate, mâinile i se prăbușiră în poală. „Judecă-mă, doamne...”. Ecaterina, în prostia ei tinerească, a greșit, nu știa ce face, ce urmări va avea fapta ei. Ar fi rămas până la sfârșitul vieții cu pata asta, n-ar mai fi îndrăznit să privească în ochi pe nimeni, fiindcă nimeni n-ar fi iertat-o, toți ar fi dat cu piatra într-însa. Nimeni însă nu-l va pedepsi pe bărbatul de o sută de ori mai vinovat decât ea. „Rușinea ar fi căzut și asupra întregii mele familii, continua Sultana să se lupte cu gândurile. Nu puteam primi așa ceva. Și apoi, eu sunt aceea care am făptuit crima, pe mine pedepsește-mă, doamne, dacă am greșit încercând să-mi scap copilul...”

În piept i se iscă o mânie împotriva lui dumnezeu și, în frica ei față de cel atotputernic, se căznea să înăbușe această mânie, să și-o ascundă chiar sieși. În fața dreptății dumnezeiești ea ridica dreptatea și dragostea ei omenească,

iubirea de mamă. Fie ea, la urma urmelor, jertfa de răscumpărare, dacă trebuia să fie cineva pedepsit. Asta era fapta: ea, mama, a vrut să-și scape copilul cel fără de minte. O cuprinse din nou spaima și se închină repede de trei ori. Sta de vorbă cu dumnezeu... „Iartă, doamne, fie-ți milă de mine!”

Un geamăt surd sparse liniștea odăii, răsună în tăcerea nopții, ca venind de undeva de departe:

— A-a-a-a! A-a-h!

Sultana se cutremură. Trase firul de după gât și sări în picioare. Ecaterina se zbătea cu capul pe pernă, cu ochii închiși. Ori simțea prin somn apropierea unei mari dureri, ori nu dormea și nu mai putea îndura chinul.

— A-a-a-a... a-h!

Deodată, căscă niște ochi îngroziți, negri, dar fără nicio strălucire, două găuri întunecate. Cu o putere nebănuită, se ridică și se sprijini în mâini. Un țipăt neomenesc îi izbucni din gâtlej, răspândindu-se în toată casa:

— Mamă, mor! Uite... acuma mor! Acum!

— N-ai să mori! șopti Sultana și se apropie de ea, de parcă ar fi vrut s-o apere cu pieptul ei. N-ai să mori, copilul meu, nu te dau! O să-ți treacă, uite, acușica trece... trece...

Ecaterina lăsă capul jos și se potoli. Sultana o ridică și o așeză din nou pe pernă. Dincolo se auzi trântindu-se o ușă, răsunară glasuri. Sultana mai privi o dată la fiică-sa și fugi din odaie, trăgând ușa după ea. Cei trei bărbați și nevasta lui Cociu veniseră sus, năuci și înspăimântați. Sultana le făcu vânt cu mâna:

— Ce-i? Ce-i? Ia plecați, duceți-vă cu toții la locurile voastre!

— Ce se întâmplă cu Caterina? întrebă Stoian cu vocea tremurată.

— Nimic, nu-i nimic! Duceți-vă să vă culcați! Oprindu-și privirea asupra Raței, se gândi că nu era deloc bine ca ea să știe ce se întâmplă în casa asta: Du-te și tu, noră, hai! Duceți-vă cu toții!

Rața se întoarse în odaia ei. Dintre bărbați nu se mișcă niciunul. Sultana aproape răcni:

— Ce-i cu voi? Ce vă tot uitați așa la mine?

N-avea timp de pierdut și, pornind să intre iar la Ecaterina, îi fulgeră din priviri:

— Să nu îndrăznească vreunul din voi să vină după mine!

Intră în odăiță și împinse ușa cu spatele. O izbi un miros greu, dulceag, de sânge. În mica încăpere domnea o tăcere desăvârșită. Flacăra sfeșnicului lumina nemișcată. Sultana se apropie de pat cu pași repezi, tăcuți, și se aplecă deasupra bolnavei, oprindu-și răsuflarea. Ecaterina zăcea nemișcată, cu gura puțin deschisă. Între buzele uscate și crăpate i se zăreau dinții albi. Fața îi era pământie, ochii închiși, pierduți în cearcăne mari, vinete, între care nasul părea și mai alb, ascuțit și mai lung. Încet, cu fereală, Sultana ridică velința, dezgolind picioarele bolnavei. Era scăldată în sânge. Sultana trase lângă ea ligheanul, o oală și alte obiecte pe care le pregătise din timp și se apucă de treabă. Ecaterina gemea slab, nemaiavând puteri să se miște.

— Ți-e mai ușor, fetițo?

— Da, șopti ea abia auzit. Mi-e mai bine, aș vrea să dorm.

— Bine, mă duc, dormi! A trecut, fetițo...

Înveli cu o zdreanță de țol oala de pământ veche, o ridică grijulie la subsuoară, cu teama să nu se verse ceva din ea și, înainte de a intra în odaia mare, se uită să vadă dacă nu e cineva acolo. Apoi, apucă sfeșnicul cu cealaltă mână și, când ieși, îl puse aproape de ușa de afară, pe care o lăsă deschisă, ca să-i lumineze calea prin întuneric.

Coborî în curte și privi în jur. Noaptea de primăvară era întunecoasă. Tăcerea adâncă o făcu să se înfioare. Adia o mireasmă de april abia simțită. Parcă nu aerul, ci întunericul era acela care o atingea și-l simțea umed. Pe cer tremurau și scânteiau stele în roiuri, ca o spuză de jeratic.

Când Sultana se mai deprinse cu întunecimea, privi pomii din grădină. Parcă și ei își îndreptau crengile goale spre dâra de lumină care se prelingea dinspre ușa deschisă. Sultana șovăi doar o clipă. Nu se temea că va fi văzută. Cine-ar fi ieșit afară în toiul nopții s-o pândească ce anume face? Lăsă oala lângă scară, ca să nu umble cu ea pe sub streșinile

întunecoase, unde veșnic stau ascunse duhuri necurate, se duse și căută în șopron o sapă, o luă și o rezemă de gardul grădinii, lângă poartă. Se întoarse, luă din nou oala, apoi sapa și se afundă în grădină, în ungherul cel mai depărtat. Săpă și râcâi mult timp pământul jilav. Dreptunghiul luminat al ușii și flăcăruia sfeșnicului se vedeau departe și până acolo se întindea o mare de întuneric. Uitase și de frică, și de oameni vii, și de duhurile negre, vrăjmașe. Lutul umed nu se supunea însă ușor uneltei și mâinilor ei. Nu mai știa de când scurmă și de câte ori a măsurat groapa. Inima i se chinuia de istovire și de durere înăbușită, de parcă săpa un adevărat mormânt. În cele din urmă, măsură trei coți, poate mai mult, vârî în groapa nevăzută oala înfășurată în țol și, cu mâna cuprinsă de tremur, făcu deasupra de trei ori semnul crucii. Aruncă apoi repede pământul și-l bătători cât putu mai bine în întunericul care o împresura.

Se întoarse în odăiță cu sfeșnicul în mână și se aplecă deasupra bolnavei. Dormea liniștită. Acum simți Sultana că abia o mai țineau picioarele. Era gata-gata să se prăbușească, răpusă de oboseală. Își pregăti în grabă un așternut lângă patul fiicei ei și se culcă acolo jos. „Cum se lăsase amăgită Caterina?” îi trecu o clipă prin minte și îndată apoi căzu într-un somn adânc.

X

I se păru că o trezesc niște glasuri. Oameni necunoscuți se certau, strigau, apoi auzi un țipăt de nou-născut, un țipăt stins și tânguitor. Era pruncul Ecaterinei, flămând și gol, lăsat afară lângă scara din curte. Îl muiase ploaia rece, o namilă de câine negru se apropia să-l sfâșie, să-l înfulece. Cu o mare sforțare, Sultana abia putu să-și miște capul, să întindă mâinile și să se ridice în așternutul tare. Nu se auzea nicio voce, niciun zgomot. Flacăra sfeșnicului pâlpâia ritmic pe grăuntele de jar al fitilului. Era liniște, tăcere adâncă.

Sultana nu-și dădu seama cât timp dormise, cât era ceasul. Noaptea asta nesfârșită parcă se oprise în loc, nu mai avea

capăt. Se sculă, îndreptă fitilul, se aplecă peste Ecaterina. Bolnava ținea ochii tot închiși și parcă nu mai respira. Fața-i era palidă, mai vrâstată de umbre, ochii i se adânciseră și mai mult, obrajii parcă i se lipiseră de pomeții ieșiți. Îi atinse mâna rece ca gheața. Ecaterina deschise ochii. Și această ușoară mișcare a pleoapelor păru că o obosește, atât de sleită de puteri era.

— Tu ești, mamă... murmură ea. Se face repede ziuă?

— Repede, repede, fetițo. Ai dormit mult, nu? Foarte bine. Nu ți-e foame?

— Nu vreau nimic. Nu mă pot mișca deloc. Fiecare oscior din mine... mi-l simt frânt, parcă rupt de celelalte. De durut nu mă doare. Foame nu mi-e, nici sete. Nu știu... mai sunt vie sau...

— Asta-i din pricina slăbiciunii, fetițo. Să-ți aduc puțin lăptișor. Mâine o să-ți tai o găină. Mă gândeam s-o țin pentru lăsata-secului, dar oi tăia atunci cocoșul ăl bătrân. Să-ți fac o papară din lapte sau îl bei așa? N-ai pus nimic în gură de ieri de la prânz. Dacă începi să mănânci, ai să te împuternicești repede.

Sultana voia să îndrume în altă parte și gândurile ei, și pe ale Ecaterinei, să-și reia amândouă viața de fiecare zi, ca și cum nimic nu s-ar fi petrecut. Ecaterina însă nu mai simțea dacă e vie sau moartă și iar închisese ochii. Văzând-o atât de năruită, nici Sultana nu-și mai dădea seama dacă a rămas sau nu un dram de viață pe chipul și în trupul acela nemișcat. Rosti cu glas tare:

— Îți aduc să bei puțin lapte.

Fără să vrea, mai întârzie o clipă, doar-doar Ecaterina va ridica pleoapele.

Aduse o ceașcă de lapte. Săltă bolnava ca să-l poată bea, dar nu avu putere să soarbă nici două înghițituri. Capul îi era greu și-i atârna ca frânt. Nu spunea nimic, nu suspina. Inima Sultanei începu să se zbată iute și puternic, pieptul îi răsună gol, încă înainte de-a o fulgera înspăimântătorul gând. De ce nu-i trecuse prin minte să privească, înainte de toate, locul bolnav? Puse cana la o parte și ridică velința. Patul era din

nou scăldat în sânge. Sânge curat, roșu, se revărsa pe coapsele albe, supte. Cu buzele strânse, Sultana își încordă mâinile și tot trupul, ca să nu-i mai tremure. Se învârti prin odaie grăbită. Șterse bolnava, puse sub ea un cearșaf uscat. Ecaterina parcă nu simțea nimic. Sângele curgea întruna. Poate că era cel strâns în timpul nopții, după ce a lepădat? Dacă și de-acum înainte...

Începea lupta din nou. Cu cine? Cu dumnezeu, cu diavolul, cu moartea? Li se împotrivea tuturor numai cu voința ei de mamă. Nu se gândi nici să se roage, nici să blesteme, nici să-și facă nădejdi. Trebuia să aștepte numai, să se țină bine pe picioare și să aștepte. Își aduna puterile. Avea nevoie de ele: să-și îmbărbăteze copila bolnavă, s-o ajute, să n-o lase să moară. Să stea de vorbă și cu ceilalți din casă, cu Stoian, cu fiii ei, cu noră-sa. Pe aceasta s-o țină cât mai departe de Ecaterina; era și ea însărcinată și se putea speria. Duhul rău, care adulmecă și chinuiește mamele gravide, se cuibărise și aici, în casa asta.

Încercă din nou s-o silească pe bolnavă să bea lapte și aproape cu forța îi vărsă pe limbă o înghițitură. O să-i dea puteri, o să-i ajute, dacă a mai rămas ceva venin în trupul ei. Da, lapte, cât mai mult lapte! Aduse o lingură, se lăsă în genunchi pe podea, lângă bolnavă, și începu, cu răbdare, stăruitor, să-i dea înghițitură după înghițitură.

— Lasă-mă, mamă... gemu tânguitor Ecaterina. Glasu-i era stins de tot.

— Trebuie să bei lapte, fetițo. De unde țâșnise vocea asta hotărâtă, sigură, cu care-i vorbea? Pentru tine laptele e leacul cel mai bun și-ți dă și puteri. Așa! Încă puțin, încă lingura asta! Să mai capeți vlagă, asta-ți trebuie ție acum. Ai slăbit mult. Altfel n-ai nimic, fetițo. Ce-a fost rău a trecut. Doar să te mai întărești puțin. Și...

Puse strachina goală pe podea și turui înainte:

— Nu te lăsa doborâtă de slăbiciune! Ai să vezi cum o să te înzdrăvenești de repede. Ai dormit destul, ai băut și lapte. Dacă-ți mai e somn, mai dormi. Sau, dacă vrei, să stăm de vorbă. Spune-mi ceva sau mai bine să-ți povestesc eu un

basm? Când erai mică, fetița mea, îmi tot cereai să-ți spun povești. Îți aduci aminte? Vrei să-ți cânt ceva? Mi se pare că nici nu m-ai auzit vreodată cântând.

Buza de sus a Ecaterinei tremură. Voia să zâmbească sau îi era lehamite de vorbă? Sultana îi mângâie fruntea. Răceala pielii îi îngheță mâna. Și nu spunea niciun cuvânt, nu se mișca, nu scotea niciun sunet. Ochii și-i ținea închiși. Te și înfuria nepăsarea ei față de tot ce se întâmplă în jur. Nimic n-o interesa, de parcă nu mai era pe lumea asta. Vinele de la tâmple și de pe gât nici nu i se mai vedeau. Sultana le atinse cu vârful degetelor: abia simți bătaia sângelui. N-o fi adormit din nou? Să doarmă, și asta e bine! Sultana își puse mâinile în poală. Cum nu se mai sfârșește noaptea asta, ca să se lumineze odată de ziuă? Pe undeva, afară, în curte, parcă plânge un țânc, jos lângă scară sau în grădină. „Ce jalnic plânge, cu ce glăscior plăpând! Nu-l aude și Caterina? Da, e copilul ei... Copilul Caterinei... Copilul Caterinei plânge afară... Copilul Caterinei... O-of!...” se zgudui, înfiorându-se, Sultana.

Ecaterina ațipise.

— Dormi, Cate! șopti mama lângă urechea bolnavei.

Dincolo, în odaia mare, se auziră voci. Stoian și Lazăr se treziseră. Sultana ieși cu sfeșnicul și, la flacăra lumânării, întâlni privirea celor doi bărbați. Ochii lor întrebau ceva, dar Sultana nu le răspunse. Vorbi calm:

— Bine că v-ați trezit singuri. Nu știam cât e ceasul. Dar tu, zise întorcându-se spre Lazăr, de ce te-ai sculat cu noaptea-n cap? Te duci poate și tu să ciocănești lângă tată-tău?

Fața îngrijorată a lui Stoian se însenină.

— He-hei, el s-a dezvățat să ciocănească. Negustor, de!...

Lazăr nu-și lua ochii de la mamă-sa. În cele din urmă, întrebă cu glas tare:

— Cum se simte Caterina?

Sultana își înecă suspinul, puse sfeșnicul lângă vatră, se lăsă în genunchi ca să ațâțe focul îngropat adânc în cenușă și răspunse:

— Tot așa.

Pe fața lui Stoian se așternu o umbră și rosti repede:

— Păi, caută să faci ceva, că în orașul ăsta n-avem măcar un doctor, fir-ar să fie!

Sultana încrucișă peste cei câțiva cărbuni scormoniți gătejele uscate, se aplecă, suflă de două-trei ori, apoi vorbi:

— Aici nu-i nevoie de doctor. N-o poate ajuta. Ce știu ei?...

— Păi, păi... se bâlbâi Stoian, neștiind ce să spună și cum să tălmăcească răspunsul nevesti-si.

— Tu du-te liniștit la treabă, omul lui dumnezeu, se oțărî ea, că n-o s-o las eu pe Cate fără leacuri și fără îngrijire!

Stoian dădu din umeri și ieși. În odaie intră Cociu. „N-o începe și ăsta să mă întrebe, să mă descoase?” gândi Sultana. După el se arătă și nevastă-sa. Sultana-i făcu din mână:

— Ce, te-ai sculat și tu, nevastă, așa cu noaptea-n cap? Du-te, fată, și te culcă! Pe bărbați îi trimit eu la lucru.

— Păi, mi-am zis... tu n-ai dormit toată noaptea.

— Cum îi e copilului?

— A plâns cât a plâns, dar acum doarme. Nu cred să aibă fierbințeală.

— O să vin să-l văd. Du-te lângă el acum!

Înviorat de prospețimea dimineții, după ce-și răcorise fața la cișmea, Stoian strigă din prag:

— Mi se pare c-am întârziat un pic. De mult a răsărit luceafărul, uite-l colo, ca un cercel de argint. Dă-mi, femeie, prosopul să mă șterg!

Sultana i-l dădu.

— Tu mereu scornești câte ceva. Auzi! Cercel...

Puțin mai târziu, Sultana și Lazăr rămaseră singuri în odaia cea mare.

— Mamă, ce e cu Caterina?

Sultana închise ochii, ca și cum ar fi stat să chibzuiască sau s-ar fi lăsat doborâtă o clipă de oboseală.

— Ce să fie cu ea? A lepădat. Sângele nu se mai oprește.

— Nu, mamă! strigă Lazăr cu vocea tăiată. Trebuie să facem ceva! Nu se poate să stăm așa! Să tocmim un căruțaș și s-o ducem la Bitolia. Acolo sunt doctori buni.

— La Bitolia... Nu știu dacă o mai duce până diseară...

Sângele o dată pornit cu greu îl potolești. Poate s-o opri de la sine, că Bitolia e tare departe. Dacă nu se oprește de la sine...

Lazăr izbucni fără s-o privească pe Sultana:

— De ce-ai făcut asta, mamă? Dacă știai că o pui în primejdie, de ce n-ai lăsat-o cum era? Acum s-ar putea prăpădi.

— Da, oftă Sultana, s-ar putea... M-am gândit că atâtea femei leapădă. Știam însă că-și pun viața în joc cu asta. Dac-o fi să moară, spuie-mi cine o vrea: „Ea a omorât-o!” Am făcut-o, dar să știi că pe nimeni n-o să-l doară mai mult ca pe mine. Eu îi sunt mamă! Eu singură știu cât mă doare și cât mă tem pentru viața ei acum. Și cu toate astea, de-ar fi s-o fac din nou, aș face-o! Ridică spre fiul ei o privire tăioasă, neagră. Nu vreau ca fiica mea să nască prunc din flori. Judece-mă oricine cum o vrea!

Se apleca lângă vatră și scormoni focul fără să fie nevoie. Lazăr tăcea. Nu încuviința fapta mamei sale, dar cine poate judeca o mamă pentru ceea ce face pentru copiii ei, chiar atunci când greșește? Sultana se întoarse iarăși spre el.

— Și tot mă tem să nu se afle. N-am putut-o feri să făptuiască păcatul și acum nu-l pot ascunde de oameni... Clince ăsta! De el mi-e frică. Nu-i spune nimic de Caterina, și dacă s-o întâmpla, ferească dumnezeu, grozăvia, nici atunci să nu-i spui! Sfătuiește-l să-și țină gura, să nu înceapă a trăncăni vrute și nevrute, ce a fost și ce n-a fost. Oamenii atât așteaptă și bârfesc chiar dacă n-a fost nimica. Știi tu și singur cum trebuie să te porți cu el. Ea a spus să-l chemăm dacă... Sultana tuși ca să-și stăpânească glasul: Vrea să-l mai vadă o dată. Eu însă nu vreau să-mi calce în casă. Nu-l sufăr aici și, afară de asta, au să-l întâlnească oameni străini și... de unde până unde? Ea nici n-o să știe...

Lazăr văzu lacrimile din ochii mamei sale. Îi veni și lui să plângă.

Sultana ieși să-și cerceteze nepoțelul bolnav. Lazăr o urmări cu privirea îndurerată. Cum se gârbovise de tare într-o singură noapte!

Nevasta lui Cociu și cei doi copii dormeau liniștiți. Sultana

ieși tiptil din odaie și se întoarse la Ecaterina. Se crăpa de ziuă.

În întunericul încă nedestrămat îi văzu chipul: o pată vânătă-alburie. Strânse tăcută genunchii și se așeză pe jos, lângă ea. Se dădu și mai aproape, ciuli auzul. Bolnava dormea. Așa cum o lăsase, nemișcată de tot. Te înspăimântai privind-o. Totuși, vedea bine că respiră. O să aștepte până se va lumina de tot. Împotriva voinței ei, fără să le poată opri sau alunga, îi năvăleau în cap gânduri urâte care-i înghețau inima și o putere necurată aducea în fața ochilor ei vedenii care o înfricoșau. Cu toate astea, da ascultare acestor gânduri groaznice, străine, rele, dar totuși ale ei, urmărea vedeniile înfiorătoare și gândea împotriva vrerei la neînsuflețita Ecaterină: o vedea și cu ochii închiși. Îi dăduse viață și tot ea va trebui să se îngrijească de moarte, dar de ce se grăbea diavolul s-o chinuie, înainte de-a veni îngerul să ia sufletul primejduit? O, mamă blestemată! Niciodată să nu-l ajungă pe vreun copil al ei ceea ce trecea acuma prin mintea și inima-i de mamă! Și nenorocirile cad tocmai pe acei pe care-i iubești și-i jelești cel mai mult. „Nu te grăbi, satano! Dacă o fi nevoie, îngerul va sosi el, înaintea ta. Sau vii numai să mă chinuiești, diavole afurisit? Chinuiește-mă, pârjolește-mă cu focul iadului, dar până la ea nu te voi lăsa să ajungi!”

Sultana tresări. Zorii albaștri umpleau odaia și lumina tremura pe fiecare lucru din casă. Se ridică repede în genunchi, întinse mâinile tremurânde, dădu la o parte velința de pe picioarele Ecaterinei și oftă înăbușit. Sângele curgea întruna. Prinse cu amândouă mâinile fața bolnavei și își lipi urechea de buzele ei. Respira, mai trăia!

Se sprijini cu degetele îndoite de dușumea și se ridică în grabă. Da! Cum de nu se gândise la asta? Femeia care i-a dat otrava îi putea da și leacul. Turcoaica, doftoroaia... Puse repede ceva pe ea și ieși în cerdac, spunând lui Lazăr, care nu plecase încă:

— Stai pe-aici până mă întorc! Vezi să nu intre nevasta lui Cociu la Caterina!

Poarta se închise în urma ei. Ulițele erau încă pustii. În

mahalaua turcească o întâlni un turc bătrân, trezit dis-de-dimineață. Oprit în loc, întoarse uluit capul după ea.

— Vai! Nenorocito!

O crezuse nebună.

Ușa doftoroaiei era încuiată. Sultana bătu. Veni să-i deschidă bărbatul vrăjitoarei. Nu păru mirat; se obișnuise, se vede, să primească la orice oră vizitatori de-ai neveste-si. O lăsă să intre singură în harem. Încă de la ușă, Sultana, cum o văzu pe doftoroaie, începu să-și frângă degetele:

— *Aman hanâm*[1], scapă-mi copilul! Sângele nu se oprește, se scurge tot!...

Turcoaica o întrebă ceva, după care începu să-și rotească repede privirile.

— Ți-am spus doar... E greu, e tânără și e pentru prima oară. Fiică-ta n-a avut noroc. O să-ți dau o altă buruiană. Ajută câteodată, poate-i va opri sângele. Și pe asta ai s-o fierbi în jumătate oca de apă, să rămână până la o sută de grame. S-o bea în două rânduri, la un ceas o dată. Buruiana strânge, poate să-i ajute.

Sultana înveli repede leacul în basma și se grăbi să plece. Turcoaica lăsă pleoapele în jos și spuse cu vocea ei mieroasă:

— Costă doi groși, *cazâm*[2]...

— Of, doamne, cum am uitat! gemu Sultana. N-am luat bani de acasă, *hanâm*!

— Lasă, lasă! spuse cu mărinimie turcoaica, o să mi-i aduci altă dată!

— N-am să uit, *hanâm*, crede-mă!

Și într-adevăr n-a uitat. I-a trimis banii câteva zile mai târziu.

Venise într-o fugă să caute leacul și tot atât de repede se întoarse acasă și-l pregăti. În zadar. Buruiana de leac n-a fost de niciun folos.

Spre prânz, Ecaterina își mișcă puțin buzele ei albe, șoptind cu cele din urmă puteri:

— Aduceți-l... vreau să-l văd...

---

[1] Expresie cu care se adresau creștinii înrobiți femeilor turce.

[2] Doamnă.

Au fost ultimele ei cuvinte. Adormi de slăbiciune și nu se mai trezi. Când clopotul bătu de vecernie, Sultana văzu că se stinsese. Feștila vieții ei tinere arsese până la capăt. Sultana își lipi fruntea de aceea a fiicei moarte și plânse în tăcere toate lacrimile care i se adunaseră în nesfârșita noapte de chin. După asta, se ridică iarăși în picioare, ca un luptător pentru cea din urmă bătălie. Umblă să ascundă urmele, ca nimeni să nu bănuiască pricina morții. Apoi o chemă pe nevasta lui Cociu în odaia mare. Glasul îi era liniștit, abia răsfrângând ceva din adâncul durerii ei:

— Tu, fato, nu te speria... Caterina noastră s-a prăpădit, dumnezeu s-o ierte!

Nevasta lui Cociu își plesni palmele și nu putu spune nimic. Își împreună degetele amuțită. Sultană căută să-i abată gândul.

— Tu nu poți și nici nu trebuie să te uiți. Du-te și spune-i Bencoviței să vină să-mi ajute! Să nu afle nimeni altcineva. După asta, strânge copiii în odaia ta și rămâi cu ei acolo! Asta nu-i o treabă pentru tine.

— Mamă... izbucni în plâns nevasta lui Cociu. Dar ea, drăguța, ieri era sănătoasă... Cum așa, cum?...

— Inima, fato, inima! o lămuri Sultana, fulgerând-o cu o privire grea. Ieri, când a început să geamă, se vede că i se rupsese ceva înăuntru, ceva care i-a atins inima. Fiecăruia cum îi este scris, fato! Du-te, du-te mai repede!

Bencovița veni în grabă. Cele două mame scăldară trupul mort, îl îmbrăcară cu rochia cea mai frumoasă și-l așezară în odaia cea mare, pe un pat așternut moale, pe cearșaful alb cu margini de mătase, din zestrea Ecaterinei. Capul i-l odihniră pe o pernă de catifea brodată de Ecaterina pentru nunta ei. Poate că Bencovița să fi întrezărit motivele acestei morți neașteptate, dar nu deschise gura să spună ceva, să întrebe. Când au pus lumânarea aprinsă la căpătâiul moartei și i-au încrucișat mâinile la piept, mâinile albe, străvezii, câteva oscioare și pielița lor subțire, firavă, Bencovița oftă îndurerată:

— Am băgat în mormânt, eu și cu tine, Sultano, două

mirese fără cunună, fără muzici și cântece.

— Doi tăciuni arși au rămas, și tu, și eu, Bencovițo, două mucuri arse și negre pentru totdeauna.

Abia după ce sfârși cu îmbrăcatul moartei, Sultana trimise vestitori bărbaților din târg și celor două fiice măritate.

XI

Frumoasa primăvară venise cu atâta izbucnire de verdeață și cu atât belșug de flori, încât oamenii se înviorară, erau veseli și cu voie bună ca niciodată. În anul acela iarna fusese lungă și grea, iar către sfârșit se înăsprise și mai mult. Zile de-a rândul tăbărâră vântoasele reci și uscate, de parcă nu se mai sfârșeau.

Și deodată, peste noapte, primăvara veni, dădu buzna ca un nuntaș întârziat. Veni adusă de un vânt năprasnic, care vui toată noaptea ca un zălud pe la uși, pe la ferestre, lovindu-se de ziduri să le dărâme, zgâlțâind cu furie hogeagurile înalte. Tabla ruginită de pe acoperișuri zdrăngănea, din loc în loc se desprindeau și cădeau olane, foșneau crengile goale ale plopilor. Oamenii săreau din somn, buimaci și speriați de asemenea vijelie. Pe copii îi podidea plânsul. Straiele groase de iarnă atârnau grele pe om, de parcă erau îmbibate în abur fierbinte și trupul nu le mai putea suferi. Se făcuse atât de cald în odăile cu tavane scunde, cu ușile bine închise, cu ferestrele lipite ca de obicei, iarna, cu hârtie, încât nu-ți mai puteai trage sufletul. Afară câinii lătrau să-și rupă gâtlejurile, în grajduri mugeau vacile, nechezau caii, urlau măgarii – fiecare casă ținea câteva vite – iar cocoșii cântară de câte două-trei ori înainte de timpul lor.

Vijelia din ultima noapte de iarnă risipi beznele. După revărsatul zorilor se deschise un cer de toată frumusețea, albastru, adânc, cu norișori albi, sub care soarele primăverii își ascundea capul auriu. Din când în când, câte un nor se învăpăia, scânteia, își vărsa argintul topit pe marama albastră, nou-nouță a cerului. Urmară, una după alta, numai asemenea zile, la fel de frumoase, luminoase, calde. La o zi

sau două mai stropea câte o ploicică repede de primăvară și din nou soarele strălucea și, o dată cu el, tot cerul, limpede, liniștit, curat. Deoarece așteptaseră mai mult ca de obicei, copacii și iarba își dădură drumul, plopii și sălciile își lăsară repede pletele verzi, iar merii, prunii și alți pomi se împodobiră cu flori, buchet lângă buchet. O horbotă alb-trandafirie țâșnea în valuri peste grădinile în care se zbenguiau păsărele, zburau albine și alte gângănii, ținând-o într-un ciripit și bâzâit. În văzduhul străveziu se legănau fluturi colorați, pâlpâiau din aripi printre potirele galbene și roșii ale lalelelor, care se deschiseseră învoalte și încântau văzul; se lăsau amețiți și însetați de nectar pe zambilele albe, roze și liliachii. La vechile lor cuiburi sosiseră și berzele.

Ceea ce se întâmpla în văzduh și pe pământ cu pomii, cu ierburile și cu fiecare viețuitoare, se petrecea și cu oamenii din Prespa. Dădeau de perete uși și ferestre, căscau ochii și-și deschideau inimile după aer și soare, după căldură și miresmele dulci și îmbătătoare, sorbeau zeamă de urzici, să li se înnoiască sângele, mai beau și prăștină bătrână, dreasă cu pelin verde, să mai prindă puteri trupurile slăbite. Își suflecară mânecile, zeloși la treabă, aidoma harnicelor albine zburând din floare în floare, sau ca păsărelele dregându-și cuiburile, ca furnicile care mișunau neobosite pe pământ, adunându-și hrana. Se înteți munca în prăvălii și ateliere. Șiruri lungi de plugari porniră la câmp. Dărnicia binefăcătoare a primăverii sădea în inimi bucurie și putere de muncă, vigoare și nădejdi de mai bine.

Trecură blagoveșteniile, lăzărelele, floriile – toate, sărbători plăcute, vesele, de primăvară. Mai slobode se simțeau inimile oamenilor, mai plină de bucurii era viața. Veni și paștele, sărbătoare de o săptămână întreagă. Cine nu putuse avea miel întreg la masa lui a avut măcar un sfert. N-au fost uitate văduvele și orfanii. Oaspeții umpleau casele să-și felicite rudele, prietenii, vecinii, tovarășii de breaslă:

— Hristos a înviat!

— Adevărat a înviat!

De paște, în anul acela, se văzu la Prespa și ceva nou.

Tinerii de la bibliotecă, împărțiți în două grupuri, au colindat pe la case. Lazăr Glaușev conducea o grupă, iar pe cealaltă, Andrei Bencov. Amândoi își înmormântaseră de curând surorile și nu se cuvenea să se țină de musafirlâcuri. Ei însă nu porneau cu gând să se ospăteze și să bea. Nimeni nu îndrăzni să cârtească. Înțeleseră repede toți de ce umblau tinerii din casă în casă, de ce se duceau și pe la ciorbagii. „Să ne audă și să ne vadă mai de aproape, spusese Lazăr Glaușev. Să nu mai sloboadă atâta potop de vorbe împotriva noastră. Dacă nu vin ei să ne cunoască, ne ducem noi la ei.”

Intrau la prim-meșteri și la ceilalți meșteri din bresle, băteau la fiecare poartă unde stăteau oameni mai luminați la minte. S-au dus și pe la case la care nici nu se gândiseră. Multora le părea rău când nu li se făcea și lor această cinstire și adesea se întâmpla să alerge după ei câte un gospodar mai tânăr, dintr-o ogradă pe lângă care trecuseră fără să intre.

— Bine, măi băieți, ce, eu nu-s creștin? Intrați și la mine! Mi-a dat dumnezeu cu ce să vă cinstesc. Înveseliți-mi și casa mea!

Intrau, firitiseau, și gazdelor li se umplea inima de bucurie; nu știau ce să le mai pună dinainte. Oaspeții luau câte o zaharica, o baclava și, dacă se găsea, dacă mai rămăsese, înfulecau și câte o bucățică de miel, dar nu primeau nici vin, nici rachiu. De fumat, nu fuma niciunul. Așa hotărâse Lazăr Glaușev. Mai cântau câte un cântec din cele noi, populare, după care se ridica Lazăr sau Andrei Bencov și cuvânta ceva despre popor și credință, despre biserică și școală, despre învățământul național, propovăduind frățietate și înțelegere. Ochii gazdelor lăcrimau de înduioșare și de mândrie. Se ridica și altcineva din grup și dădea gospodarului o carte de citit.

— Această carte ți-o dăruiește biblioteca, iar tu ajut-o cu atât cât poți. Ne-am gândit s-o umplem cu cărți, să ajungă pentru toată lumea, pentru oricine vine acolo, setos de cultură și învățături. Vino și tu și, dacă nu știi carte ca să citești, vei avea ce auzi!

Gazda lua tremurând cărțulia, de parcă ar fi fost odor sfânt, o încredința stăpânei casei și scotea din pungă un ban de

argint sau o jumătate de liră sau chiar o liră întreagă de aur, ca dar pentru biblioteca populară.

Toată săptămâna sărbătorilor de paște s-a vorbit despre acești oaspeți, de cărțile lor, de cântecele și cuvintele lor, și cum în nicio casă ei n-au dus la gură pahar de vin sau de rachiu. În Duminica Tomei, după slujba de la biserică, deși paștele nu se încheiase și în multe familii se serba ziua numelui vreunuia de-ai casei, biblioteca se umplu de lume, cum nu se mai întâmplase niciodată. Se ridică să vorbească Lazăr Glaușev, iar cei de față ascultau și se minunau de cuvintele lui cărturărești, de darul lui de a grăi slobod și plăcut în fața unei atât de numeroase adunări. Le era drag să-l tot asculte și fiecare își întipări în minte cuvintele lui, așa cum le rostea:

— Fraților! Amândouă bisericile sunt ale voastre. Cea veche ne-au lăsat-o străbunii noștri din vremuri apuse, iar cea nouă am ridicat-o cu mâinile noastre, așa cum știți. Dacă ți-ar intra cineva în ogradă sau în casă și ți-ar spune: eu sunt stăpânul aici, ce-o să-i răspunzi? Dacă bisericile sunt ale tale, și tu, după voia lui dumnezeu, ești stăpânul lor, poți oare răbda ca alții, niște oameni străini, să se numească ei stăpâni? Am început să ne certăm, să ne judecăm, și judecata nu se mai sfârșește. Ei bine, noi nu recunoaștem alt stăpân al noii biserici în afară de dumnezeu, iar, în al doilea rând, poporul din Prespa. Nu ne răzvrătim împotriva guvernatorului. Vom aștepta să auzim cuvântul și vrerea sultanului, și tot omul care se simte creștin poate veni să se roage, să cunune și să boteze în biserica noastră. Nici din cea veche, nici din cea nouă, nimeni nu-l va alunga, dar nu vrem să se mai cânte și să se slujească în aceste biserici într-o limbă străină de noi! Nu mai vrem greceasca lor!

Aceste din urmă cuvinte pătrunseră în mintea fiecăruia și se răspândiră în tot orașul:

— Nu mai vrem greceasca lor!

Tot așteptând să se termine cearta din jurul noii biserici, Lazăr Glaușev, Andrei Bencov și alți câțiva din obișnuiții bibliotecii făuriseră un plan cu ajutorul căruia să poată

pătrunde prin zidul ce-l ridicau împotriva lor locțiitorul și partida grecească din Prespa. Nimeni pe nimeni nu-l alungă din biserică, dar poporul nu voia să se mai slujească într-o limbă pe care n-o înțelegea. Și în ziua când izbuti să atragă atâta mulțime la bibliotecă, Lazăr azvârli în mijlocul ei cuvintele de foc:

— Nu mai vrem greceasca lor!

Nemulțumirea poporului se strânsese ca o apă zăgăzuită. Fuseseră găsite tocmai cuvintele care trebuiau. Fiecare om și le însușea ușor și le repeta, simțind că sunt și ale lui. Când ajunse să le rostească tot poporul, când până și copiii învățară să cânte noile cântece populare, începură a se auzi și cuvinte mai tari:

— Nu-l vrem pe patriarhul grec! Vrem un vlădică al nostru și un patriarh de-al nostru la Stambul!

Ciorbagiii și unii oameni mai bătrâni încercau să-i povățuiască, se rugau de ei, îi certau:

— Nu așa, oameni buni, că o să ne închidă biserica! Ne judecăm. Să așteptăm să vedem dreptatea judecătorilor! Tinerii au înnebunit de tot, nu vă luați după mintea lor, nu-i ascultați!

Locțiitorul trimise o scrisoare vlădicii și aștepta răspuns. Nemtur mârâia și scrâșnea. Câțiva dintre vlahi, mai îndrăzneți, râdeau de prespăneni. Șuvoiul însă se umfla, lupta să spargă zăgazul. Așa au mers lucrurile până la sărbătoarea sfântului Gheorghe, hramul noii biserici din Prespa.

Cu o zi înainte, Lazăr Glaușev, Andrei Bencov și alți câțiva tineri mai fără treburi de la bibliotecă porniră, unul câte unul, prin oraș. Intrau din prăvălie în prăvălie, pe unde știau că vor fi ascultați și, după aceea, pe la meșteșugari. Se împărțiseră care unde să se ducă, să nu se întâmple ca mai mulți dintre ei să nimerească în același loc. Intra, da bună ziua, începea vorba cu oamenii, apoi o schimba și le spunea de-a dreptul:

— Nene Naume, ce zici, ajunge cât am răbdat să se cânte într-o limbă străină la biserică?

— Păi, e adevărat, ajunge!

— Nu vom izgoni pe nimeni, n-o să ne certăm cu nimeni,

dar în bisericile noastre să se cânte în limba noastră, ca poporul să înțeleagă ce se cântă.

— Așa e! Și eu tot așa spun.

Acolo unde stăpânul prăvăliei era mai dârz, se amesteca și câte una din calfele mai vechi și, scuipându-și în palme, răbufnea:

— Păi să punem mâna pe câte un retevei și, na ție locțiitor, na ție ciorbagiu, na vouă popi și patriarhi!

— N-o să ajungă lucrurile până la retevei. Cine ar cuteza să se împotrivească voinței poporului? Numai să ridice poporul glasul și va fi de ajuns!

Tinerii făcură astfel încât să nu se bage de seamă că ei cutreieră târgul și intră din prăvălie în prăvălie ca soli trimiși să poftească lumea la adunare. În oraș numai de asta au vorbit toată ziua oamenii care se întâlneau pe străzi. Unii strigau și către vecinul de peste drum:

— Ei, să zgâlțâim oleacă bărbile popilor! M-am săturat să tot ascult „kirie eleison”[1], „kirie eleison”! Mai adineaori a fost la mine în prăvălie Andrei Bencov. Nu l-ai văzut? Așa și așa, mi-a spus el, ajunge! Ajunge, i-am răspuns și eu, ba prea mult am răbdat!

Unii vlahi, cei mai arțăgoși dintre ei, începură să caște ochii, să ciulească auzul: se întâmplă ceva! Trimiteau câte-un ucenic să tragă cu urechea la cele ce se discută prin prăvălii. Trimiseră vorbă și locțiitorului: se petrece ceva! Acesta porni prin târg, se duse ici, se opri dincolo, întrebă, dar tot ce putu afla fu că poporul e nemulțumit și nimic mai mult. Când tot poporul gândește într-un fel și tu ești împotriva lui, rămâi ca picătura de apă deasupra untdelemnului, stă la o parte de tine, nu te primește.

În ajunul sărbătorii, mahalalele creștine din tot orașul, precum și străzile din târg se schimbară de parcă și o altă lumină decât a cerului făcea să strălucească ulițele și curțile. Toată ziua femeile au spălat și dereticat, au frecat scările și dușumelele cu cărămidă pisată, au scos din lăzi și dulapuri covoare, velințe și scoarțe noi, au așternut cu ele odăile și

[1] „Doamne miluiește” (în limba greacă).

lavițele, au lustruit alămurie, să scânteieze toate ca soarele pe dulapuri și polițe. Către seară, gospodinele au ieșit să măture curțile și ulițele, fiecare în fața porții lui. Ucenicii din târg au stropit cu apă, au măturat pe dinaintea prăvăliilor. În acest timp, cârduri de copii erau duși prin dumbrăvi, afară din oraș, smulgeau brazde și mușchi, se cățărau prin sălcii și rupeau snopuri întregi de ramuri verzi. Înainte de a începe să se întunece, toate porțile și ușile din mahalale și din târg au fost împodobite cu cununi verzi de salcie și în fața fiecărei porți și uși de intrare erau puse brazde, ca omul să calce pe covor verde când intră și când iese. Peste tot era agățată verdeață tânără și văzduhul mirosea a curățenie și a salcie amăruie.

În timp ce roboteau prin curți, fetele și nevestele tinere vorbeau peste garduri, prubuluind pe care fată și pe care flăcău să-i alăture în cântecele lor, mâine, la scrânciob; pe urmă: în ce loc vor așeza scrânciobul, unde se vor cântări, câte ocale a tras fiecare anul trecut și câte va trage anul acesta. La multe case behăiau miei, la măcelării se îngrămădeau oamenii să cumpere carne de miel, cum era vechea datină de Sfântul Gheorghe: scrânciob și cântece, miel gras și vin roșu, inima veselă. Bătrânii nu-și aminteau să mai fi fost cândva așa de vesel poporul ca în acest an de paște, și acum de Sfântul Gheorghe și în celelalte sărbători. Poate că și din pricina acestei frumoase primăveri: soarele ardea cât ardea, apoi stropea câte o ploicică binefăcătoare, limpezea cerul, adăpa pământul și totul creștea și se pârguia. Lanurile se înălțaseră până la brâu, macii își legănau capetele, frumoși ca trandafirii, în pomi atârnau mai multe fructe decât frunze, vacile se întorceau de la păscut cu ugerele ca niște burdufuri între picioarele lor. Dar atât n-ar fi fost de ajuns ca acest norod înrobit să se bucure, norod deprins să se tot pitească la întuneric. O altă bucurie se adăugase, una care izvora de-a dreptul din inimi. Cu alți ochi priveau ei acum lumea.

Se înnopta. Bărbații se întorseseră de la prăvăliile și atelierele lor. Tinerii de la bibliotecă abia acum porniră prin

mahalale intrând câte unul, câte doi, într-o casă, trecând de-aici într-alta de-alături, apoi la una mai sus sau de pe altă stradă. Pe unde-au fost și ce-au vorbit s-a dat în vileag a doua zi, când cădea marea sărbătoare.

Niciodată nu se strânsese atâta lume la biserică de Sfântul Gheorghe. Și nu atât la vechiul lăcaș, unde se duceau mai mult babele și slujeau doi preoți bătrâni, ci la biserica nouă. Se umplu pridvorul, scările, strana de sus sorocită femeilor, curtea, încât toți se uitau minunându-se. Dacă ar fi stat cineva să ia seama, ar fi văzut că pe lângă strane, pe lângă altar și scara amvonului se adunaseră încă de dimineață numai tineri. Aproape de ei, lângă strana unde unul din vlahi citea și ținea isonul pe grecește la cântări, sta Lazăr Glaușev, iar lângă cele două pupitre, Andrei Bencov.

Locțiitorul își plimba privirea peste mulțimea aceasta de cuvioși și se vedea de departe cum îi pălește fața și mai mult. Vlahii se strânseseră, atâți câți erau, lângă strana lor. Slujba începuse cu solemnitatea obișnuită, dar cântarea preoților răsuna într-un fel mai surdă. Credincioșii, om lângă om, nu stăteau ca în alte dăți, smeriți și cuminți la locurile lor, ci ridicau mereu capul, roteau ochii când într-o parte, când în alta, priveau, erau atenți, așteptau să se întâmple ceva, își șopteau încet la ureche. Rar câte unul își mișca mâna să se închine, de parcă uitaseră că se află în biserică.

De câtva timp se slujea și în limba slavonă, și pe grecește, dar citaniile și rugile de căpetenie erau cântate în grecește, deși, în cele din urmă, locțiitorul mai amesteca pe ici-colo și câteva irmoase scâlciate pe slavonește. Astăzi, însă, când unul din preoți se pornea să cânte pe grecește, se isca în biserică un murmur surd. La început încet de tot, pe un singur glas, pornit dinspre marginile și ungherele lăcașului, apoi mai puternic, ca ecoul îndepărtat al tunetului. Locțiitorul ciulea urechea, să prindă măcar un cuvânt. Nu vedea înaintea lui capete plecate cucernic, ci fețe încruntate, severe, priviri dușmănoase și, neștiind ce să facă altceva, începu să cânte pe slavonește. Deodată, poate că nu așa cum fusese înțelegerea, undeva, dinspre ușa principală, sau de afară, din

pridvor, se înălță vocea cuiva, tremurată, dar puternică, încât umplu toată biserica:

— Nu vrem... nu vrem să se slujească pe grecește!

Toți întoarseră capetele spre ușă. Numai preoții rămaseră nemișcați, fiecare cum se afla. Până și sporovăiala de sus, din strana femeilor, încetă. Locțiitorul, care se întâmplase să fie atunci în altar, ieși la porțile împărătești și oamenii se întoarseră iarăși, cu toții, înspre el. Sta acolo, verde la față, nu spunea nimic, nici nu mișca, totuși părea ca o înfruntare vie. Și atunci, din strana stângă, unde sta Lazăr Glaușev și numaidecât după asta din cea dreaptă, tinerii se porniră să strige:

— Nu vrem grecește! Nu vrem! Ajunge!

Izbucniră și alte voci, ici și colo, din mulțime:

— Nu vrem grecește!

Într-o clipă, toată biserica urla. Urletul colectiv se tălăzui de la un perete la altul, se revărsă afară, în pridvor. Strigau și copiii, care se adunaseră ciorchine sub ferestrele deschise, răcneau cât îi ținea gura, își încordau capetele și pumnii:

— Nu vrem grecește!... Nu vre-e-em! Jos! Afară!

Locțiitorul pierise, se ascunsese în altar, dar nimeni nu se gândi să-l caute, să-l scoată la vedere. Toți strigau și se îndemnau unii pe alții. Singurul care se împotrivea tuturor era Avram Nemtur. Proțăpit în strană, cu obrajii roșii, învinețiți, dădea din mâini și zbiera ceva, dar vocea i se pierdea în mugetul acelei mări răsculate; numai după încruntarea feței i se ghicea răutatea vorbelor. Cei câțiva vlahi de lângă pupitrul stâng stăteau ca amuțiți, cu ochii căscați de spaimă, înghesuiți unul în altul. Psaltul lor continua să rămână lângă pupitru, neînțelegând că trebuie să se dea la o parte, până ce câțiva dintre tineri îl îmbrânciră. În locul lui, pe podiumul scund, se urcă Lazăr Glaușev și ridică mâna. Tăcură toți din jurul lui și numaidecât în toată biserica se făcu liniște deplină:

— Fraților! cuvântă Lazăr. Noi nu alungăm pe nimeni din casa lui dumnezeu și nimănui n-o să-i facem vreun rău. Dar cum biserica asta e a noastră, se va sluji în ea pe limba noastră. Tu, poporule, ai spus: „Nu vrem grecește!” Afurisit,

de trei ori afurisit fie acela care de azi înainte va deschide gura să se roage sau să cânte aici în biserică într-o limbă străină, fie el preot, dascăl ori vlădică! Și de-ar veni și patriarhul de la Țarigrad, blestemat să fie acela care va deschide gura să cânte, să slujească și să se roage lui dumnezeu într-o limbă străină și nu în limba noastră slavonească! Blestemat să fie aici, în acest lăcaș al lui dumnezeu, și în fața lui dumnezeu!

— Blestemat să fie!

Se iscă un vuiet clocotitor. Sute de glasuri se revărsau, repetând: „Blestemat să fie!”

Atunci Lazăr se întoarse către preoți și rosti cu același glas puternic:

— Sfințiile-voastre ați auzit voința poporului. Acum continuați slujba după pravila dumnezeiască!

Și el însuși începu să cânte cu vocea lui frumoasă troparul sfântului Gheorghe, stând în strana unde totdeauna până atunci se cântase numai grecește. Se încruntară destul de mult ei, preoții, mulțimea din biserică nu se potoli repede, dar Lazăr cântă înainte troparul și slujba se săvârși după tipic. Numai locțiitorul nu ieși să mai slujească. Vlahii se strecurară afară din biserică, unul câte unul, fără ca nimeni să încerce să-i oprească. În cele din urmă, se ridică și ciorbagi Avram de pe locul unde se așeza totdeauna, pe scaunul din strana dreaptă și se îndreptă spre ușă. Arăta atât de abătut și fără vlagă în surtucul lui lung, și privirea îi era atât de rătăcită, încât oamenii se dădeau îndărăt, se înghesuiau unii în alții, îi făceau loc, oricât era de ticsită biserica, numai să poată ieși mai repede.

Liturghia continuă, dar nu se sfârși așa cum se cuvenea la o mare sărbătoare, în reculegere solemnă și dumnezeiască încântare. Puțin înainte de a se termina, printre cuvioși se răspândi în șoaptă un zvon:

— Au venit zapciii afară, zapciii...

În fața ușii pridvorului se postaseră șapte-opt zapcii cu flinte și spăngi lungi, având în frunte pe comandantul lor, Iusuf efendi. Acesta stătu câtva timp în loc, apoi coborî

treptele spre pridvor, se proțăpi în fața ușii principale de intrare în biserică și, ațintindu-și ochii bulbucați, privi îndelung înăuntru. Pesemne că nu observă nimic nelalocul lui, deoarece ridică din umeri în două rânduri. Apoi făcu semn cu degetul: să vină, adică, unul din oamenii lui de lângă ușă. Supuși, se repeziră mai mulți.

— Îl cunoști pe Lazăr Glaușev? întrebă turcul pe unul din ei.

— Îl cunoaștem, efendi.

— Du-te și spune-i să vină puțin până afară! Spune-i că-l cheamă comandantul, Iusuf efendi!

După asta, se duse iarăși lângă zapciii lui. Lazăr Glaușev ieși din biserică și se apropie de el.

— M-ați chemat, comandant efendi?

Se luaseră după el și alții; veneau și cei din pridvor și din curte. Comandantul cercetă dintr-o privire cercul de oameni care se înghesuiau tăcuți în jurul său și rosti politicos:

— Să vii puțin cu noi, Lazăr efendi! Caimacamul vrea să te întrebe ceva.

Porniră împreună, urmați de zapcii.

Ce se întâmplase? Vlahii, ieșind din biserică, dăduseră buzna la caimacam:

— Răzmeriță, caimacam efendi! Prespănenii s-au răsculat în biserică!

Puțin timp după ei, apăru și locțiitorul:

— Da, caimacam efendi, au vrut să mă omoare. E acolo printre ei un om tânăr, îl cunoști, caimacam efendi, el ațâță poporul. Cred că ar trebui să închidem biserica până vine răspunsul de la Istambul și până ce se va potoli poporul.

— Cine e răzvrătitul care răscoală raiaua?

— Lazăr Stoian Glaușev. Îl cunoști, caimacam efendi.

Caimacamul îl chemă pe polițist. Lazăr fu dus de-a dreptul la închisoare. Tot din ordinul caimacamului, obștea închise biserica. Prespănenii însă nu se speriară, nici nu se potoliră. Membrii obștii se înfățișau la caimacam, la o zi, la două, rugându-se să-l sloboadă pe Lazăr Glaușev din arest și să le îngăduie să deschidă biserica. Dacă șovăiau să se mai ducă, se ridicau oameni dintre meseriași și toți tinerii de la biblio-

tecă și îi îmboldeau să bată iarăși la porțile căimăcămiei. În cele din urmă, caimacamul îl lăsă liber pe Lazăr, dar nu îngădui să se slujească în biserică.

XII

În ziua când Lazăr ieși din închisoare, ciorbagi Avram primi de la soacră-sa, din Bitolia, următoarea epistolă scrisă în grecește:

„Kir Avrame și ginere, până în clipa în care-ți scriu, Nia și noi toți suntem sănătoși mulțămită lui dumnezeu. Îl rugăm și pentru sănătatea și fericirea ta. Îți scriu acum din nou despre fiică-ta, fiindcă mi-ai cerut să-ți dau vești despre ea cât mai des. Nia tot mai e îngândurată, mai mult tace, dar în zadar se arată nepăsătoare, căci suspinul i se ridică singur la gură. Când o întreb de una, de alta, și încerc s-o descos, râde și spune că n-are nimic, că nu dorește nimic. Dar eu văd: gândul ei tot la Prespa zboară. Tu nu te îngrijora: ochii care nu se văd se uită. Numai s-o abate spre altceva și va uita totul. Uite, acum ar fi un prilej bun și despre asta îți scriu, ca să te întreb ce crezi. La Bitolia a venit un băiat din Salonic, unde au început căldurile. Tatăl lui e bun prieten cu Kosta al meu. E un om foarte bogat, are două magazii la Salonic și băiatul acesta e singurul lui copil. Dacă s-ar putea pune la cale o nuntă, fată mai fericită ca Nia n-o să mai fie pe lume, bineînțeles dacă tu îți dai încuviințarea. Am văzut că băiatul a prins lipici de fată. Mi-a și spus s-o întreb dacă-l vrea, dar eu n-am întrebat-o înainte de a-ți scrie ție. Băiatul e cam slăbuț, dar e tânăr și o să se îndrepte. Nia o să se simtă cu el ca o regină, iar tatăl și mama lui o s-o țină ca în palmă. Îi știu cât jinduiesc după o noră bună, iar Nia n-are pereche de frumoasă și cuminte. Fă cum vrei, sau vii aici să-l vezi cu ochii tăi, sau lasă-mă pe mine să rânduiesc totul. Nia, când s-o duce să stea la Salonic, o să-i vie îndată mintea la cap și o să dea uitării Prespa. Aștept răspunsul tău grabnic. Multă sănătate de la mine și soțul meu Kosta.”

Avram Nemtur citi a doua și a treia oară scrisoarea soacră-

si și în cap îi rămaseră întipărite numai cuvintele: „Gândul ei tot la Prespa zboară”. La Prespa, adică la Lazăr Glaușev. Nu-l uitase... Ciorbagi Avram se așeza cu greu să scrie scrisori. Amâna întotdeauna, da la o parte hârtia, tocul subțire îi atârna ca plumbul între degete. Acum însă se grăbi să răspundă soacră-si. Era duminică și avea destul timp să se chinuiască deasupra hârtiei albe. Tocmai aflase că lui Lazăr Glaușev i s-a dat drumul din închisoare și, la gândul ăsta, o nerăbdare plină de panică îl furnica. Scoase din dulap o călimară argintată, o foaie de hârtie, trase lângă fereastră o măsuță scundă și se așeză turcește lângă ea, pe covorul moale.

Tocmai încerca penița pe unghia degetului mare și silabisea în gând primele cuvinte ce avea să le scrie, când, afară în cerdac, se arătă locțiitorul. Avram se ridică să-l întâmpine și-l aduse în odaie. Se așezară unul în fața celuilalt.

În casa imensă și pustie domnea liniștea. Locțiitorul nu prea era vorbăreț de felul său, dar se vedea bine că n-a venit doar fiindcă era sărbătoare și n-avea ce face. Ochii lui albaștri se înălbiseră, părea că nu vede nimic cu ei în jurul său, atât era de cufundat în sine. Ciorbagi Avram aștepta. Se întinse și luă mătăniile; începu să despartă încet câte două, câte trei din boabele mari de chihlimbar.

— I-au dat drumul, rosti locțiitorul pe grecește, privind undeva, prin fereastră, la ziua luminoasă de vară.

Ciorbagi Avram ridică ochii la el și pricepu despre cine vorbea, dar i se păru ciudată vocea lui, ca un geamăt. Arhimandritul continuă, fără să clipească din ochi:

— Și o s-o ia de la capăt. Azi-mâine se va deschide și biserica, și noi o să stăm să ne uităm de-afară. Ni s-au urcat în cap. Dascălul grec a fugit. Îi era frică omului. Ăștia, ai să vezi, o să pună mâna și pe școală...

Tăcu din nou. Ciorbagi Avram, cu capul plecat peste șirul de mătănii, îl urmărea parcă și în tăcerea lui. Arhimandritul își scoase camilafca[1], o puse cu un gest repezit la o parte și-și înălță capul cu privirile întunecate, aspre. Glasul i se îngroșă,

[1] Un fel de potcap, purtat de călugării ortodocși la anumite sărbători.

se ascuți, de parcă vorbea acum alt om în odaia mare și tăcută:

— Dacă n-ar fi Lazăr Glaușev ăsta, ceilalți s-ar astâmpăra toți. Sunt ca niște dobitoace. El îi îmboldește și-i ațâță. S-a făcut păstorul turmei și ne scuipă-n față pe noi, ciorbagiii. Cum o să mai stau eu în fața bătrânului din Bitolia? Trebuie să frângem gâtul acestui derbedeu, să fie o pildă pentru toți! Nici caimacamul n-a îndrăznit să-l mai țină la închisoare. De n-ar fi Glaușev ăsta, am deschide biserica și totul ar merge ca înainte. Dacă de la Istambul vine un răspuns prost pentru noi, o să-l cocoloșim, să nu-l afle nimeni.

Ciorbagi Avram nu se mișca. Un gând tulbure, întunecat îi sfredelea creierul, țâșnea ca un ecou al cuvintelor arhimandritului. Simțindu-i forța răufăcătoare, nu se hotăra să pună stăpânire pe acest gând, să-și adune atenția asupra lui. Locțiitorul îl privea pătrunzător. Lumini repezi fulgerau în pupilele lui întunecate. Vorbi din nou, mai încet, rotindu-și ochii prin odaie să cuprindă totul:

— Trece țărănoiul ăsta pe drum și-l întâlnește un turc. Pune turcul pușca la ochi și-l omoară. Pentru că așa a avut chef. Ce preț are pentru unul ca el viața unui ghiaur? Sunt turci care, pentru câteva lire, nu un cap, ci trei ar răpune. E o suferință, un chin creștinesc, dar...

Tăcu din nou, deveni misterios, nemailuându-și ochii de la ciorbagiu. O ușoară paloare îi învăluia chipul. Avram strângea între degete boabele mari ale mătăniilor. În odaie se auzeau răsuflările celor doi oameni. După o clipă lungă, arhimandritul încercă să se miște, tot fără să-și ia ochii de la fața aplecată a ciorbagiului, care îngălbenise sub vălul subțiat al rumenelii ei obișnuite.

— Ce tot înșir eu aici? suspină greu, dureros arhimandritul.

Avram își sprijini puternic coatele de genunchi, înălță capul și, de sub sprâncenele groase, privirile i se îndreptară amenințătoare spre arhimandrit, fără nicio prefăcătorie în ele.

— Spune-mi asta clar și răspicat, să știu că mi-ai spus așa și nu altfel. După aceea o să mă auzi și tu.

Arhimandritul coborî pleoapele.

— Dumnezeu mi-e martor, Avrame... în numele credinței lui Hristos și a sfintei biserici... Căscă ochii lui șterși și umezi și, parcă predându-se ciorbagiului cu trup și suflet, adăugă cu un murmur din gâtlej: Să-l omorâm! Să găsim un turc care să-l răpună.

Avram Nemtur nu se cutremură la aceste groaznice cuvinte și, răspunzând, își dete pe față gândurile, așa cum se înșirau, unul după altul, în capul lui. Își dezvălui cu glas tare hotărârea, așa cum se iscase deodată în beznele conștiinței lui, sau se plăsmuise poate de mai înainte. Folosind de data asta graiul prespănenilor, vorbi:

— Lazăr Glaușev... am vrut să-l fac omul meu, să-l aduc în casă la mine. Ai aflat: am vrut să-i dau fata, unicul meu copil, să mi-l apropii mai mult decât pe un fiu adevărat. Și-a bătut joc de mine, m-a rușinat, m-a tăvălit în noroi, m-a călcat cu tălpile, mi-a pustiit casa. N-am alt dușman mai mare decât el. Zici să-l omorâm în numele credinței și bisericii lui Hristos... Găsesc eu cine să-l omoare.

În fața ochilor i se năzăriseră cei doi tineri turci care dădeau cândva târcoale Niei, trecându-i mereu dinaintea porții. Lazăr Glaușev se luase la harță cu ei, tot pentru Nia, și-l țineau minte. L-au întrebat de două sau de trei ori despre el. Turcul nu uită ușor pe ghiaurul care l-a umilit. Acum el însuși le va aminti de Lazăr. Oameni ca ei n-ar șovăi să omoare și zece ghiauri. Ca să nu se mai apropie de casa lui, Avram Nemtur legase cu ei un fel de prietenie. De câte ori îi vedea trecând prin fața prăvăliei, îi poftea, îi cinstea cu o cafea, le dăduse în două rânduri și bani „împrumut”. Era sigur că Ali o să-i facă treaba. Celălalt, Nuri, era fiu de om bogat și prea copil; nu l-ar fi putut ademeni cu aur. Ali e un sărăntoc, un zurbagiu, pentru el au fost banii ceruți în cele două rânduri. Pe Ali îl va cumpăra și-l va trimite singur. E și mai bine când omul se destăinuiește numai între patru ochi. Orice s-ar întâmpla, orice s-ar spune, totul se poate tăgădui. Da, da...

— Da, rosti în sfârșit cu glas tare Avram Nemtur, găsesc eu om pentru treaba asta! Dar, zvâcni el, să facem jurământ de credință între noi, părinte arhimandrit!

— Eu ți-am propus doar, eu sunt cel care a vorbit întâi.

— Niciun cuvânt să nu se împrăștie cumva.

Arhimandritul dădu din cap, fără să spună nimic. Și, ca și când s-ar fi gândit și ar fi pregătit totul de mai înainte, scoase punga și numără pe covorul moale, în fața ciorbagiului Avram, zece lire. Vârându-și punga înapoi în buzunar, spuse:

— Dacă mai trebuie, mai dau.

Avram se ridică, deschise cu o cheie mare de fier bătut dulapul de la peretele din fundul odăii, scotoci puțin acolo și-l încuie iar. Se întoarse la loc și numără, la rândul său, peste grămăjoara de bani, încă zece monede de aur.

— Uite și de la mine tot atât! Cred că ajung douăzeci de lire.

Movilița de aur scânteia ușor pe așternutul moale, între cei doi oameni. Amândoi își aținteau privirile asupra ei, neîndrăznind să se uite unul în ochii celuilalt. Iar aurul parcă prinse viață în fața privirilor lor. Începu să le dogorească ochii cu scânteierea lui galbenă. Era prețul vieții unui om. Locțiitorul se ridică să plece. Nu mai aveau ce-și spune și nu mai puteau răbda. Li se părea un chin să mai stea unul în fața celuilalt. Mormăi ceva și se grăbi spre ușă, iar ciorbagi Avram nu catadicsi nici să se ridice să-l petreacă.

Se gândi o clipă să iasă și el, să meargă să-și vadă via pe vremea frumoasă de afară. Dar se lăsă păgubaș, fără să-și recunoască simțământul de teamă ce-l încerca, numai gândind că-l vor întâlni oameni pe stradă, că va sta în fața ochilor lor, ca și când ar fi avut un semn pe frunte. Își aduse aminte de scrisoare și se apucă să ticluiască răspunsul. Acum îi venea mai ușor, vedea mai limpede ce trebuie să scrie soacră-si despre Nia. Începu grăbit, nervos, în grecește, cu toate că tot se mai încurca, amestecând și câte un cuvânt pe limba lui.

„Am primit scrisoarea ta și am înțeles totul foarte bine. Salutări lui Kosta, ție și copiilor tăi, iar în ce privește pe Nia, iată ce-ți spun: Fiica mea să stea acolo lângă tine și, dacă are nevoie de bani sau de altceva, scrie-mi și eu o să-ți trimit. Vezi numai să n-o ducă mereu gândul la Prespa, să n-o

pălească dorul de întoarcere. Aici a murit o prietenă a ei, Bojana. Bagă de seamă ca ea să nu afle nimic. Ferește-o să întâlnească oameni de pe-aici. Dacă tu și Kosta sunteți de părere să se mărite cu băiatul din Salonic, îmi dau și eu învoirea, dar vreau mai întâi să văd băiatul. Peste câteva zile plec să cumpăr sământă de mac și, cum mă întorc, vin la Bitolia și vom vedea ce e de făcut. Avem timp pentru toate, numai fă așa ca Nia să nu se mai gândească defel la Prespa. Îi ești ca și o mamă. După mine, tu ești totul pentru ea. Când voi veni acolo, ne vom sfătui și vom hotărî cum e mai bine. Altceva decât cele de față nu mai am ce-ți scrie. Sănătate. Ginerele tău, Avram.”

*

A doua zi, ciorbagi Avram se trezi cuprins de o nedeslușită teamă. Era ca o rană pitită în trupul lui, o rană de care nu poți spune că te doare, dar o simți și ți-e frică s-o atingi. Dădu el însuși scrisoarea unui chirigiu, care pleca în ziua aceea la Bitolia, spunându-i s-o predea socrului său, Kosta. Se întoarse la prăvălie și mână cele două slugi la treabă: era timpul să pregătească și să curețe magaziile pentru depozitarea semințel de mac gata să sosească.

Nici el nu stătea cu mâinile în sân. Ca totdeauna când era la prăvălie, se ridica mereu pentru una, pentru alta, să ajute, să dea sfaturi. Rana ascunsă îl scurma, nu putea s-o uite, dar nu era el omul care să-și schimbe hotărârea. Privea mereu la ușa dinspre stradă, dacă nu cumva apar de pe undeva cei doi turcaleți. Ar fi fost mai bine să vină Ali singur... să se înțeleagă odată cu el, să se ușureze. Ziua îi păru că nu mai are capăt. Seara bău mult rachiu și adormi repede. Trecură așa două zile.

În cea de-a treia zi, se arătă dis-de-dimineață în prăvălie Ali, de parcă l-ar fi chemat cineva. Avram Nemtur abia își ascunse tulburarea. Porunci două cafele. Rana scurma, îl rodea undeva în măruntaiele trupului, dar el se gândi: „Uite, chiar dumnezeul lui turc mi-l trimite. Dacă păcătuim, locțiitorul o să se roage să ni se ierte fapta. Altcum nu se poate, nu se poate. Cine e vinovat dacă ațâță poporul? Am în-

cercat doar să fac om din el...” Rana era însă tot acolo, scurma și sângera.

Vorbi cu turcul de una, de alta, băură cafelele, aprinseră alte țigări. Când Avram tocmai își trăgea adânc răsufletul, ca să aducă vorba despre Lazăr, turcul rosti pe neașteptate:

— Te-am supărat și în alte dăți, ciorbagi, dar ce să fac? Am iarăși nevoie de bani. Îmi trebuie o liră. Dacă ai și poți, te rog să mă împrumuți pentru puțină vreme.

Vorbea cu glas domol, dar în priviri i se citea mai degrabă poruncă decât rugăminte. Chipul lui Avram se lumină de bucuria nestăpânită ce-l cuprinse, încât până și privirea turcului se înmuie. „Uite, aproape că strigă ciorbagiul, însuși dumnezeu potrivește lucrurile!” Și rosti cu voce tare:

— Nicio grijă, Ali aga! Noi de mult avem încredere unul în altul. Se apropie apoi de el și-i vorbi încet: îți dau bani mai mulți, Ali aga, dar trebuie să-mi faci un bine. Îți spun îndată, dar jură-te pe credința ta că n-o să-ți iasă din gură niciun cuvințel!

Privirile turcului vădeau o curiozitate lacomă, dar și plină de teamă. Zise:

— Suntem oameni de încredere, ciorbagi. Mă jur pe Allah că niciun cuvințel n-o să iasă din gura mea!

— Te știu, Ali aga, drept om de nădejde, și cred că te vei ține de jurământ. Avram simți trecându-i pe spinare fiori reci, fața îi îngheță, dar se stăpâni repede. Îți aduci aminte, am vorbit noi mai demult, cum într-o zi a ieșit din casă de la mine un tânăr, iar tu cu Nuri v-ați luat la harță cu el în fața porții?

— Îl știu, țuguie buzele turcul. L-am văzut mai ieri prin târg.

Ciorbagi Avram dădu din cap.

— Omul ăsta, Ali aga, ațâță raiaua. Ai auzit poate și tu că, din pricina lui, caimacamul a poruncit să stea închisă biserica noastră cea nouă. Și câte alte supărări nu ne face, nici nu-ți mai spun. Vei săvârși o faptă bună, Ali aga.

Turcul se dădu cu fereală puțin îndărăt. Înțelesese pesemne despre ce poate fi vorba. Clipi repede din ochi. Avram făcu o mișcare cu palma lui groasă, de parcă ar fi retezat ceva.

— Un glonte să-i tragi, dar la loc bun.

Turcul își umezi buzele și înghiți în sec. Avram continuă:

— Cinci lire primești chiar acum. După ce faci treaba, mai primești de trei ori pe atâta.

Ali întrebă, dar mai mult ca să-și facă timp de chibzuială:

— Nu-i cumva un om de-al tău? În curte la tine l-am văzut întâia oară.

— Om de-al meu! Mânca-i-ar capul câinii!

— Se face, ciorbagi! făgădui repede turcul. Îi vin eu de hac, eh!...

— Să nu știe nimeni, nici Nuri.

— Las-pe mine, doar nu-s copil! Ai toată încrederea, te poți bizui pe mine. Am zis și o fac.

— Știi unde e obștea noastră, lângă biserica veche.

— Știu.

— Acolo, la obște, în catul de jos, e biblioteca. În locul acela se adună el cu toți ai lui. Asta pot să-ți spun, că seară de seară e acolo. De multe ori pleacă noaptea târziu, pe întuneric. Stă ceva mai sus de casa mea, pe aceeași stradă. Pândește-l două-trei nopți și o să cadă singur în capcană.

Oricât cercă Avram să se stăpânească, mâna îi tremură ca o frunză când numără turcului cele cinci lire.

XIII

Două săptămâni mai târziu, Ali veni în prăvălia lui Avram Nemtur și întrebă slugile:

— Unde e ciorbagiul, bre, zevzecilor?

— A plecat, aga, de vreo zece zile. S-a dus să strângă sămânță de mac.

Turcul zâmbi șiret. Venise să se laude. Îl urmărise de câteva ori pe Lazăr și luase hotărârea să-l omoare în seara aceea. Se întuneca și era tocmai timpul. Se duse într-o cârciumă, se învârti puțin, bău o cinzeacă de rachiu. Când ieși de-acolo, târgul se închisese; ultimii negustori se îndreptau spre casele lor. Ali pipăi armele de la brâu, două pistoale și un pumnal lung cu două tăișuri, apoi se îndreptă cu pași domoli

spre mahalalele creștinilor.

În vremea asta, Lazăr Glaușev, ca aproape în fiecare seară, se afla la bibliotecă. Era spre sfârșitul săptămânii și nu prea venise lume, în afară de cei câțiva nelipsiți. Nu zăbovi nici el multă vreme. Afară se înnoptase. Ulicioarele strâmbe și înguste erau slab luminate de cornul palid al lunii noi, care, scăpătând spre asfințit, își ridicase vârfurile ascuțite asemenea unui iatagan lucios amenințând acest pământ înrobit. Ici și colo străbătea lumină prin ferestruicile caselor sau prin despicăturile înguste ale chepengurilor coșcovite. Trecătorii se răreau tot mai mult. În clipa când Lazăr ieși de la bibliotecă, Ali se strecură din umbra întunecată a streșinii vechii biserici, luându-se după el. Voia să-l omoare când va ajunge aproape de casă; pe unde se aflau acum îi mai întâlnea câte-un trecător întârziat. Când Lazăr coti pe ulița îngustă, turcul își iuți pașii, călcând ușor, pândind mereu. Era întuneric beznă. Turcul se zori și mai mult, scoase pistolul și trase de la trei-patru pași din spatele urmăritului. Detunătura fulgeră și răsună asurzitor în tăcerea nopții. Lazăr stătu o clipă din mers, apoi dădu să fugă, dar se opri și se întoarse spre turcul care rămăsese pe loc.

— Cine ești, ucigașule? strigă Lazăr cu glas sugrumat.

Ali își trecu pistolul gol în mâna stângă și îl căuta pe al doilea, dar în clipa aceea două brațe puternice îl înșfăcară pe la spate, cuprinzându-l ca într-un cerc de fier. O răsuflare caldă îi umezi ceafa goală. Un țipăt răgușit de femeie îi străpunse auzul:

— Ajutor! L-au omorât! Ajutor!

Văzându-se înlănțuit, neputând să-și miște mâinile, turcul se zăpăci, dar în clipa următoare își încordă puterile și îmbrânci departe de el făptura care-l țintuise. Mai mult nu putea rămâne. Țâșni pe uliță în jos și se mistui în întuneric. Noaptea parcă deveni și mai tainică. Nu se auzi de nicăieri alt glas sau strigăt. Două ferestre luminate la casa de peste drum se stinseră deodată. Afară se prăpădea o viață de om, dar care dintre robi ar fi cutezat să se arate și să vină în ajutor primejduitului, în noaptea neagră ca smoala?

Numai Stoiana Nuneva îndrăznise. Atacul se produsese chiar în fața casei ei. De când murise Bojana Bencova, ea se pitea în fiecare seară îndărătul porții întredeschise și aștepta întoarcerea acasă a lui Lazăr, să-l vadă măcar trecând. Își aștepta iubitul, care nici nu bănuia cum sta ea acolo, înăbușindu-se de emoție, cu gura puțin căscată, ghicindu-i încă de departe pașii, și cum, cu privirile învăpăiate, îl urmărea până intra pe poartă. Casa Glaușevilor se afla ceva mai sus de a ei. De data asta, Stoiana ieși din ascunzătoare dintr-un salt, tocmai în clipa când turcul, cu pistolul scos, ochea pe Lazăr, dar împușcătura i-o luase înainte.

Cât timp dură lupta scurtă și inegală dintre fată și turc, Lazăr se trase spre perete și se lipi cu spatele, să nu cadă. După aceea, Stoiana veni alergând spre el și, izbucnind în plâns, îl întrebă cu vocea-i groasă:

— Laze... te-a nimerit?

— M-a nimerit. Uite, acum începe să mă doară... Nu mă mai pot ține pe picioare.

Stoiana îl apucă de mijloc și-i trecu una din mâini pe după gât; cât era ea de puternică, tremura toată. Nu numai spaima o făcea să tremure; inima îi bătea și i se înfiora de plăcere. O clipă după aceea nu se mai gândi decât să-și ajute iubitul, să-l ducă departe de-acolo, să-l scape.

— Haide, Laze... Încetișor. Sprijină-te, sprijină-te de mine! Era un turc, Laze, l-am văzut bine, usca-i-s-ar mâna! Încetișor, încă puțin...

— Da, turc era. Și tu, surioară, m-ai scăpat de la moarte.

Pășeau încet, în sus, pe ulița întunecată. Să nu fi fost Laze rănit, Stoiana ar fi mers așa cu el până la capătul lumii, toată viața ei. Tânărul i se lăsa tot mai greu în brațe. Când ajunseră la poarta casei lui, din curte năvăli Sultana. Auzise și ea împușcătura și se repezise împinsă de strașnica ei presimțire de mamă.

— Laze...

N-a mai spus nimic, apucându-și fiul de cealaltă parte.

Prin vecini trăncăniră zăvoarele de fier, se deschiseră cu fereală câteva porți, se apropiară câțiva bărbați. De peste

drum veni în fugă Andrei Bencov. Duseră în casă pe rănit, care, de cum fu pus în pat, își pierdu cunoștința. Pe când îl dezbrăcau ca să-i cerceteze rana își reveni, dar aproape îndată leșină din nou. Răsufla greu și la anumite mișcări simțea dureri mari. Glonțul îi străpunsese spatele în partea dreaptă și ieșise prin piept, tot în partea dreaptă, unde se căsca o gaură largă.

*

La ora încă timpurie a nopții de iunie împușcătura putu fi auzită în tot orașul. Și înainte de a se lumina de ziuă, toată lumea știa că fusese împușcat Lazăr Glaușev. Numele lui flutură peste ziduri și ogrăzi, trecu prin ușile mici și prin ferestruici, din curte-n curte, din casă-n casă...

În toată Prespa se răspândi panica. Dis-de-dimineață începură să vină oameni să întrebe de rănit. Sultana îl puse pe Cociu să stea în curte și să-i oprească acolo pe cei care veneau, nu cumva să intre și să tulbure liniștea rănitului. Fiecare întreba și cerea lămuriri, blestema pe ucigașul necunoscut, dădea sfaturi, cum și cu ce să fie legată rana. Cociu dădu voie înăuntru numai lui Andrei Bencov și câtorva dintre prietenii mai apropiați ai lui Lazăr. Veni încă din zori și Stoiana Nuneva, ciufulită, cu ochii holbați, întrebători, plini de devotament. Mâinile ei mari stăteau gata să ajute, să facă orice treabă. Și erau destule de făcut în casa asta.

Sultana sta singură la căpătâiul rănitului, deoarece nevasta lui Cociu era însărcinată în ultima lună și se temeau toți ca nu cumva, din pricina spaimei s-o apuce durerile facerii înainte de soroc.

În noaptea aceea Lazăr dormi numai două-trei ceasuri. Rana îl durea, setea îl chinuia. Sângele străbătu fașele și nu se știa dacă încetase de-a mai curge. Mamă-sa îi dădea să bea numai câte o înghițitură de apă. Când se lumină bine de ziuă, el ceru:

— Dă-mi, mamă, să beau, să mă satur de apă, să nu mor însetat!

Se aflau lângă el Andrei Bencov și alți câțiva prieteni și niciunul nu s-ar fi împotrivit acestei rugăminți, deși știau că

unui rănit nu trebuie să-i dai multă apă. „Dar dacă Lazăr nu era prea greu rănit?” Astfel gândea Sultana și nu se înduplecă nici de data asta, dându-i tot numai o înghițitură. Pe rănit îl ardea pojarul din trup, buzele îi erau uscate, sub ochi îi dogoreau două pete roșii, respirația hârâită i se iuțea din ce în ce. Andrei Bencov nu-și mai lua ochii de la el. Un val de mânie îi răscolea și mai mult durerea chinuitoare ce-o simțea pentru prietenul iubit.

— Laze, l-ai recunoscut pe turc? întrebă el.

— L-am recunoscut. Nu-i știu numele. Dar ce e el? Alții l-au trimis.

— Cine crezi că l-a trimis, Laze?

— Ce mă mai întrebi, nu știi? Alți dușmani eu nu am. Dar poate omul să le știe pe toate? Să nu-mi încarc sufletul cu un păcat, tocmai acum...

— Locțiitorul, Laze?

— Să mă ierte dumnezeu... și eu tot la el mă gândesc. S-ar putea să fie și altcineva...

Se opri, vrând să țină ascuns numele lui Avram Nemtur. În fața porții acestuia îl văzuse întâia oară pe ucigaș. Apoi, tot ce s-a mai întâmplat între ei după asta, dușmănia lor pentru treburile obștei... Totuși, nu-i pomeni numele.

— El e, Laze, locțiitorul! El l-a trimis pe turc! scrâșni din dinți Andrei și în sinea lui începu să clocotească sângele aprig al tatălui său, neînduratorul Clime Bencov.

Se întoarse spre prietenii din jur și ridică pumnul cu atâta îndârjire, încât până și Lazăr, doborât cum era, îl privi cu mirare.

— Astăzi chiar o să-l izgonim din oraș pe fanariot! De la el ni se trag toate relele și uite ce-a mai făcut acum! Ucide, tocmește asasini! Să ne ducem să ne văicărim pe la căimăcămii? Ce folos am avea? Un turc a scos pistolul și a tras într-un ghiaur. Ei și? A tras și a fugit, s-a ascuns. Du-te de te plânge, tot pe tine te vor învinui! Doar nu se întâmplă întâia oară astfel de lucruri. Dar noi să nu ne lăsăm, să-l pedepsim pe adevăratul ucigaș! Și ucigașul e locțiitorul. Dacă altceva nu-i putem face, barem să-l alungăm din Prespa. Hai,

sculați-vă! Veniți cu mine!

*

Un ceas sau două după asta, o ceată de vreo trei sute de oameni, cei mai mulți aleși dintre tinerii meseriași, se adunaseră în fața casei locțiitorului, făcând să duduie strada.

Îi conduceau Andrei Bencov și tinerii de la bibliotecă. Proprietarul casei, deși vlah, deschise cele două laturi ale porții și ceata năvăli în curte. Cei mai întărâtați se urcară pe scară, oprindu-se în fața odăii în care sta locțiitorul. Acesta se încuiase înăuntru.

Pe uliță tropăi și se opri în fața porții deschise, primită cu strigăte de mulțumire, o brișcă deschisă cu doi cai. O dată cu brișca sosi și o altă ceată de tineri. Peste drum, lângă zidul unei case, începură să se adune, una câte una, femei cu mânecile suflecate și cu șorțuri dinainte, așa cum plecaseră de la treaba lor din case. Copiii mișunau prin toate părțile. Zgâlțâiră ușa încuiată a odăii. Toți cei de pe scară și din curte tăcură. Așteptau să audă ce răspunde locțiitorul. Acesta însă nu răspundea nimic.

— Ieși! Spargem ușa! Unde o să te mai ascunzi atunci? Ieși!

— Să iasă! Unde se ascunde? se auziră ca un ecou glasurile celor înghesuiți în curte.

Cineva bătu cu pumnul în ușă și strigă cu ton convingător:

— Ieși, părinte! Nu-ți facem nimic. Te urci în trăsură și te duci la Bitolia. Strânge-ți bagajul și pleacă! O brișcă te așteaptă afară. Altfel va fi mai rău, părinte.

— Să plece de unde a venit! se auzi ecoul mai multor voci.

În cele din urmă, cheia se învârti în broască, ușa se crăpă, cei de afară o împinseră și arhimandritul dădu înapoi, împotriva voinței lui. Pălise cu totul. Ochii îi luceau incolori, ca de sticlă. Zărindu-l pe Andrei Bencov, se mai liniști, pupilele îi licăriră într-o umezeală albăstruie. Îi venea să plângă de spaimă, de umilință, de furie neputincioasă. Bâlbâi ceva, însă nu ceea ce ar fi vrut să spună în clipa aceea. Glasul îi sună moale, resemnat:

— Ce vreți de la mine?

— Să pleci! răspunse Andrei. Uite, nu te mai vrea poporul!

Pleacă, să nu fie mai rău! Trăsura te așteaptă. Hai, băieți, își chemă apoi prietenii, întorcându-se spre ei, ajutați-i să-și strângă calabalâcul!

Locțiitorul se holba nevolnic. În odaie se năpustiră câțiva tineri, intrară apoi și alții, îl îmbrânciră la o parte și începură să-i adune lucrurile, repede, cu înfrigurare. Le adunară în grămezi, le legară apoi în boccele, umplură și un cufăr, și tot calabalâcul trecu din mână-n mână, pe scări în jos și prin curte, până la trăsură. În câteva minute odaia se goli, pustiită. Arhimandritul își roti ochii, să nu fi uitat ceva, șovăi o clipă și se urni supus. Afară, în fața ușii, se opri din nou; abia acum vedea puzderia de lume care umplea curtea și, dincolo de ea, strada.

— Ucigașule! se auzi un strigăt mai departe.

— Ucigaș! Ucigaș! Spune, cine l-a omorât pe Glaușev? zbierau toți care dincotro.

Arhimandritul îl privi rugător pe Andrei și acesta păși înaintea lui, conducându-l pe scări în jos:

— Mergi după mine!

Arhimandritul plecă ochii și porni.

— Huideo! Hui-de-o! auzi îndărătul lui un urlet, care-l turti cu totul.

Se aștepta să fie lovit, stâlcit cu pietre. Nici nu-și dădu seama cum a ajuns în trăsură, printre lucrurile îngrămădite acolo.

— Huideo!

Urletele se întețeau și brișca porni încet, plutind ca o barcă prin gloata care unduia asemenea unei mări răsculate, înconjurând trăsura.

— Hui-de-o! Să nu te mai prindem pe-aici! Ucigașule!

Mulțimea se îndrepta pe drumul bolovănos care duce la Bitolia, parcă smucind cu mâinile trăsura arhimandritului cu cei doi cai cu tot. Urletele nu mai conteneau; izbucneau și râsete, înjurături, blesteme, amenințări. Ghemuit în brișcă, arhimandritul se zgâlțâia caraghios, săltând de la locul lui pe deasupra capetelor tuturor. În cele din urmă, alaiul ajunse la marginea orașului, trecu dincolo de barieră, după care gloata

începu să se împrăștie, unii rămânând pe loc până se opriră și ceilalți. Trăsurica își continuă singură drumul, urmată numai de un cârd de copii.

— Huideo! Să nu te mai vedem pe-aici! Ucigașule! Huideo! urlară pentru ultima oară prespănenii.

Vizitiul se urcă pe capră și dădu bici cailor. Câteva pietre aruncate stârniră praful, fără să ajungă trăsura care se îndepărta repede.

Andrei Bencov se duse de-a dreptul la Glaușevi. Intră în odaia lui Lazăr, să-i facă o bucurie:

— L-am izgonit pe arhimandrit, l-am huiduit.

Lazăr nu-l auzi, îl scuturau frigurile. Ochii întredeschiși îi scânteiau nemișcați sub pleoapele îngreuiate, în vâlvătaia roșie a obrajilor supți.

XIV

Douăsprezece zile s-a luptat Lazăr cu moartea. Îl treceau sudorile valuri-valuri, când reci ca gheața, când fierbinți, sleindu-i zi de zi puterile. În primele zile după rănire își pierdea des cunoștința. Durerile nu-i încetau decât doar atunci când se scufunda în somnul lui ca de moarte, fără vise. Când își revenea în simțiri, până și respirația era pentru el un chin. Din pricina rănii nu putea să-și umple cu aer tot pieptul și se sufoca. Își umfla nările însetat de aer, dar durerea îi țintuia plămânul străpuns. Stând mereu întins pe spate, începu să-l doară fiecare oscior, fiecare părticică din trup. Câteodată simțea dureri și numai dacă ridica pleoapele. Ochii parcă voiau să-i iasă din orbite, să-l părăsească. După asta, urmară alte suferințe și mai mari, chinul sufletului care se lupta și nu voia să se despartă de trup, spaima de moarte. I se întețea setea de a trăi, care creștea la fiecare atingere cu viața din jur, de câte ori ceva îi izbea privirea sau auzul. Două zile și două nopți, fără pic de răgaz, stătu Sultana la căpătâiul patului lui. Pentru a doua oară într-un răstimp scurt, ea retrăia una și aceeași durere cumplită, a mamei privindu-și copilul care se luptă cu moartea. Durerea era și acum tot atât de

usturătoare, o simțea până în străfundul sufletului, era aceeași rană care nu încetase să râcâie, să-și reverse veninul în sânge.

De data asta, Sultana era însă mai curajoasă, mai tare. După moartea Ecaterinei se topise parcă, ajunsese, cum spunea Stoian, o mână de oase, se gârbovise cu totul. Îi rămăseseră doar ochii, adânciți în orbite. Cu toate astea, acum, când trebuia să aline într-un fel suferințele fiului ei, se simți din nou în putere, mâna i se făcu mai vârtoasă, mintea i se limpezi. Poate fiindcă de data asta ea nu contribuise cu nimic la suferințele fiului, așa cum se întâmplase la moartea Ecaterinei; poate pentru că speranța ei, că totul se va sfârși cu bine, era acum mai mare. Dar mai sălășluia și altceva în acea inimă zdrobită de mamă: o anume satisfacție, care poate fi numită și mândrie. În dragostea ei pentru Lazăr ea nutrea, încă de când era tânăr de tot, un simțământ înălțător și fierbinte, care-i umplea inima. Era bucurie și mândrie laolaltă, iscate la fiecare cuvânt de-al lui, de tot ce făcea el, de faptele lui înțelepte, totdeauna la locul lor.

Veniră să-l vadă pe rănit și câțiva dintre breslașii mai bătrâni, meșteri renumiți în meseria lor, gospodari respectați în oraș. Unul dintre ei îi spuse lui Lazăr:

— O să-ți ajute dumnezeu. Tu pătimești pentru popor și credință.

În căldura care-o învălui, Sultana recunoscu același simțământ al satisfacției și mândriei, al bucuriei ei de mamă. Ea îl născuse pe acest tânăr, pe acest bărbat destoinic, pe care îl respectau cu toții. Nu trebuia, ca altă dată cu Ecaterina, să-i tăinuiască boala, să-i fie rușine de ea, să se simtă înjosită și nevolnică față de puterea și apropierea diavolului, gata-gata să întindă mâna și să-i ceară ajutorul scârnav, drăcesc, viclean. Nu demult stătuse tot aici, în același loc, lângă același pat, la căpătâiul celuilalt copil muribund al ei; dar atunci, în marea și tăinuita ei durere, îi ardea sufletul de rușine.

În a doua noapte după rănirea lui Lazăr veni Cociu să stea la patul de suferință al fratelui. Să rămână toată noaptea, ca

maică-sa să se mai odihnească. Sultana nu primi.

— Nu sunt obosită. Tu ai muncit toată ziua.

Se miră însă de el. Pentru prima oară îl vedea atât de îngrijorat, tulburat, înduioșat chiar. Îl ținea drept o fire închisă; nu-l auzise să rostească vreodată un cuvânt mai mult, să râdă tare sau să se plângă. Nu făcea nimic cu care s-ar fi putut mândri sau ieși în fruntea altora. Niciodată nu-i pricinuise griji prea mari. Uneori chiar, Sultana uita de el printre ceilalți copii ai săi. Toate bolile de copii el le îndurase mai ușor, aproape neobservat. Începuse să umble pe picioare mai de timpuriu, mai devreme îi ieșiseră dinții, pornise să vorbească mai curând decât alți copii. Prietenii din mahala nu se fereau de el, dar nici nu prea căutau să-l atragă în joaca lor. Nu făcuse niciun pocinog, nici vreo năzbâtie care să se țină minte. La școala dascălului Bojan, de bine, de rău, învățase să citească, dar nu și să scrie. A deprins scrisul după asta, când a trebuit să țină catastif la prăvălie. De tânăr s-a dus să lucreze lângă taică-său. Era lucrător bun, devenise meșter iscusit. Îi plăcea să muncească, era aprig la treabă, punctual, conștiincios față de munca lui și față de oameni. Nevastă-sa era o fire mai vioaie, mai veselă, îi plăcea să se îmbrace frumos, să se adune cu oamenii. El o cam stingherea cu felul lui tăcut de-a fi, cu sfiiciunea și măsura lui socotită în toate. Sultana spusese în câteva rânduri despre el:

— E om la locul lui.

Când Cociu o trimise și în cea de-a treia noapte să se odihnească, spunând că rămâne el lângă Lazăr, îl ascultă. În glasul lui, în privirea lui se vădea o sinceră îngrijorare pentru ea, dorința de a veghea și el la căpătâiul fratelui rănit. Și Lazăr stărui, rugând-o să se ducă să se mai odihnească.

Sultana își găsi bărbatul în odaia cea mare, în fața icoanelor. Căzut în genunchi, cu mâinile împreunate la piept, aplecat cu capul până la pământ, sta nemișcat. Sta așa ceasuri întregi și dimineața, și mai ales la vremea asta, înainte de culcare. După aceea, ridica privirea la icoană, începea să se închine, făcea cruci mari, bătea mătănii, murmura slove bisericești sau niscaiva rugăciuni de-ale lui. La

moartea Ecaterinei a plâns, fără să se poată opri, zile întregi. După aceea, plângea ori de câte ori își aducea aminte de moartă, de câte ceva despre ea. Apoi se liniști și căzu într-o și mai adâncă manie religioasă. Îi mai scăpa din gură câte-o copilărie, râdea din când în când și se juca voios cu nepoțelul lui cel mare, dar numai pentru scurtă vreme. În restul timpului, sta mai mult cu privirile plecate, pierdute, ca un copil bătut. Deveni foarte bisericos, nu pierdea nicio slujbă; și mai mult, zi de zi se ruga și se închina acasă, în fața iconostasului. Când femeile uitau să aprindă candela, o aprindea el, se îngrijea ca totul să fie cum trebuie, să fie în casă untdelemn îndeajuns și din cel mai curat, ca să nu se ardă fitilul. Rămânea ghemuit în genunchi multă vreme, făcea cruci mari, bătea mătănii. Câteodată și noaptea târziu, când toți ceilalți dormeau, el se cufunda ceasuri întregi în rugăciune, se bătea cu pumnul în piept, se lovea cu fruntea de podea și plângea molcom, înfundat, rostind cuvinte sfinte, pocăite, ca un păcătos blestemat. Sultana îl lăsa să se roage atât cât trebuia, și chiar mai mult, apoi se da jos din pat și-l silea să se culce, plâns, prăpădit. Îi era milă de el. Să-și aline sufletul, dacă în felul ăsta putea s-o facă, să fie zelos față de dumnezeu, dar când îl vedea că se întrece cu rugăciunile, se mânia și-l mustra.

Sfeșnicul cel mic era pus pe vatră. Nu se duse să-l ia și intră să se culce pe întuneric. Îl lăsa să-i lumineze lui Stoian până va isprăvi cu închinările și va veni să se culce. Nu voia să-l întrerupă. Să se roage. De rugăciune era mai multă nevoie acum ca oricând. Ea nu se putea ruga cu asemenea patimă. Vede el, dumnezeu, faptele ei, îi știe gândurile și-i cunoaște inima! S-o judece cu dreptatea lui. Putea ea oare să-i schimbe voința? Se va închina, se va ruga, va aprinde candela, se va duce și la biserică atunci când o putea și va fi rândul de dus. Nu, de dumnezeu nu se desparte în cugetul ei. Trăiește după legea lui, s-o judece el și s-o răsjudece, dar să nu-i pedepsească niciodată copiii din pricina greșelilor ei. Ca Stoian nu se putea ruga. Socotea că-i mai bine ca omul să se gândească neîncetat la dumnezeu, să nu uite de el o clipă,

decât să-l sâcâie și să-i implore iertarea după fiecare păcat făptuit. Pe când se pregătea să se culce, frântă de oboseală, se gândea: „Îndură-te, doamne, să nu i se întâmple ceva lui Lazăr! Stoian și-ar pierde mințile cu totul...”

— Ei, bărbate, murmură neauzit în întuneric și oftă, ți-a venit răul în casă, deschide-i larg ușile, că el nu vine singur! Pregătește-te să-l întâmpini... Caterina... și acum Laze... poate s-o îndura domnul de noi! Roagă-te! Roagă-te!...

A crezut că va adormi repede, de cum va pune capul pe pernă. Pleoapele grele i se lipeau. Oricum, sfredelul tot rămânea să-i scurme în creier. Câteodată și pentru cel mai neînsemnat lucru sfredelește, sfredelește. Acum, Laze! Nu știa ce se întâmplă cu el, dacă rana i se va înrăutăți sau nu. Era bine legată și i s-a spus să n-o dezlege repede; dacă e bun de sânge, va birui răul. Azi a pipăit pansamentul. I s-a părut că sângele nu mai curgea, rana nu zvâcnea, nu clocotea acolo înăuntru. Numai focul ăsta care-l arde, pojarul ăsta nestins! Dar s-ar fi putut ca o asemenea rană să nu-i dea fierbințeli? O, copilul meu drag...

Stoian intră în odaie cu sfeșnicul cel mic în mână. Sultana îl privi. Obrajii îi erau umezi; plânsese iarăși. În perii bărbii nerase de câteva zile străluceau fire argintii. „Îmbătrânești și tu, Stoiane, îmbătrânești! Suferința macină pe om...” El se opri. Sfeșnicul se clătină în mâna lui, lumini și umbre îi jucau pe față, pe fruntea-i largă. Ochii îi străluciră, parcă aprinși pe dinăuntru, când și-i pironi asupra ungherului din fund, unde fusese cândva patul Ecaterinei. Nu mai era acolo fetișcana veselă și frumoasă. Nu se mai afla nici patul. Ungherul era gol. Din lumina ochilor i se desprinseseră două picături mari, rostogolindu-se pe obrajii păroși. Se smiorcăi încet. Sultana îl dojeni:

— Până când o să mai stai treaz?

Stoian își întoarse spre ea ochii strălucitori. Tresări.

— Ce, nici tu nu dormi?

Puse sfeșnicul pe podea, lângă perete, și începu să se dezbrace. Suspină: „Nu poți să dormi nici tu, măicuță, nu poți!”

Suflă în flacăra pirpirie a sfeșnicului și se lungi pe spate, lângă Sultana. De peste treizeci de ani împărțea cu ea patul acesta. În fiecare seară își puneau capetele pe aceeași pernă. Doi oameni deosebiți, înhămați la unul și același jug, dar care mergeau alături împreună, drept înainte, așa cum îi era rânduit omului din timpuri străvechi. Au străbătut drum lung și au mers bine amândoi. Și așa va fi până la urmă.

Sultana simți în întuneric că Stoian nu dormea; nici el nu mai putea adormi repede, de cum punea capul pe pernă. Sta lungit și nemișcat, își ținea răsuflarea ca să n-o stingherească pe ea și nu putea adormi, nu-și putea astâmpăra sufletul, care rătăcea de colo până colo, să-l caute pe dumnezeu. Plânset și grai al sufletului erau toate rugăciunile lui. Și acum, în întuneric, Stoian mai murmura ceva din buze, uitând de sine, uitând se vede și de femeia de alături de el. Murmurul i se auzea tot mai lămurit:

— ...dacă vând mușteriului o tipsie sau un ulcior cu doi groși mai scump decât mă costă, nu-i păcat? Sunt gata oricând să vând și douăzeci de tipsii, douăzeci de bărdace, străchini, tingiri, cazane. Fac mereu altele noi, ca să vând mult, să strâng tot mai mulți bani – groși, galbeni, lire. Ca să-mi hrănesc copiii n-aș avea nevoie de-atâta bănet. Mă lăcomesc însă la bani, adun mai mulți decât îmi trebuie. Nu e un păcat? Ne zbatem, muncim, nesătui niciodată de avere. Omului îi trebuie puțin ca să mănânce, să se îmbrace, dar noi vrem tot mai mult și mai mult. De ce spun eu cumpărătorului: cutare lucru mă costă zece groși, când știu bine că mă costă numai șapte? Din lăcomie de bani... Asta nu e păcat? Așa cum păcătuiesc eu păcătuiesc și alții, poate și mai mult. Și dumnezeu ne pedepsește. Nu trăim ca buni creștini. Îl supărăm pe dumnezeu și el își întoarce fața de la noi... Îndură-te, doamne, miluiește-ne! Pedepsește-mă pe mine pentru toate greșelile mele, dar îndură-te de copii! Dacă săvârșesc ei ceva nelegiuit, eu i-am învățat, la mine au văzut. Pe mine pedepsește-mă, doamne! Miluiește-i și învață-i să facă numai bine pe toți creștinii care cad în păcat! Suntem păcătoși, suntem nevolnici, ajută-ne, doamne! Cheamă-ți

copiii lângă tine, doamne, ca să nu te uite!

Murmurul scăzu treptat, se pierdu în răsuflarea lui regulată. Adormise. Abia după asta adormi și Sultana. Boscorodeala lui Stoian îi gonise gândurile, oprise răsucirea sfredelului din creier, îi mai liniștise inima.

Dormi câteva ceasuri până spre miezul nopții, și atunci se dădu repede jos din pat, ca și cum se întrecuse cu odihna. Străbătu fără lumină odaia cea mare și intră la Lazăr. Ce se întâmplase cu el cât timp ea a dormit? Nu se întâmplase nimic. Stătea tot așa, fără mișcare, răsufla repede, întretăiat; pe buzele-i uscate se vedeau pielicele albe plesnite. De la ușă o întâmpinară privirile bolnavului. Nu, n-ar fi trebuit să se depărteze de patul lui. Aici era locul ei, la căpătâiul lui. Lazăr arătă cu privirea spre frate-său, se sili chiar să zâmbească.

— Nu-mi dă o picătură de apă... De ce nu vrea, mamă? Spune!

Cociu ridică vinovat din umeri și se dădu mai la o parte de lângă pat. Sultana luă străchioara de aramă cositorită și se duse să aducă apă proaspătă. Nu, nimeni n-o poate înlocui. Ce somn și odihnă mai putea avea ea, când copilul ei suferă și arde într-un pârjol! În mormânt ai să dormi, blestemato, acolo ai să te odihnești destul!

— Hai, fiule, spuse întorcându-se spre Cociu, du-te acum de te culcă! Și nu te grăbi să te scoli. La prăvălie se poate duce în dimineața asta numai tată-tău.

— Nu, clătină din cap Cociu. Cum așa, numai el? De ce? Și tu de ce-ai venit? adăugă el. Voiam să rămân aici toată noaptea.

— Mi-ajunge cât am dormit, fiule. Du-te acum!

Cociu ieși, mai mult din supunere față de mamă-sa. Sultana se lăsă în genunchi pe podea, săltă cu o mână capul lui Lazăr. Cum îi mai ardea ceafa! Duse străchioara la buzele lui însetate, nerăbdătoare. El închise puțin ochii, ca să vadă apa din fundul vasului, și ea simți, de parcă ar fi pipăit cu mâna, cum în corpul lui se revarsă răcoare și dulceață. Îl lăsă să soarbă două înghițituri și trase străchioara.

— Oh! Apșoară! gemu el. Nu-i nimic mai dulce ca apa... de-

aș putea bea atât cât să-mi sting setea... un ulcior întreg... chiar de-ar fi să mor după asta.

Sultana își muie mâna și i-o trecu udă pe frunte, pe toată fața. Simți în palmă fiecare părticică a chipului drag, perișorii ascuțiți de pe fălcile lui tari. S-a topit cu totul, cu totul, bietul Laze...

Cea mai chinuitoare noapte a fost – și pentru ea, și pentru el – cea de-a patra. Durerile se măriră încă înainte de a se întuneca. Peste zi, toate se potriviseră astfel ca s-o scoată din sărite pe Sultana. Încă de dimineață sosiră, una după alta, cele două surori ale lui Lazăr. Nona nu mai venise de două zile să-și vadă fratele – se temea să n-o certe soacră-sa – și acum sosi îndată după Manda. Nona era mai miloasă din fire, dar era speriată, avea o soacră rea. Manda adusese două mere, din acelea care se coc de timpuriu, moi, galbene, cu vinișoare roșii, umplând încăperea cu mireasma lor plăcută. Lazăr se bucură ca un copil de cele două roade timpurii ale soarelui. Le ținu mult timp în mână, privindu-le, mirosind cu nesaț aroma lor. Manda îl îndemnă:

— Mușcă din ele, Laze! Sunt foarte bune. Vezi numai să nu aibă viermi.

— Ce, numai două ai adus? bombăni Sultana cu neascunsă mustrare.

— S-au copt numai patru. Am lăsat două copiilor, se grăbi să se dezvinovățească Manda, roșindu-se.

Sultana nu mai spuse nimic.

În mâinile lui Laze, merele erau două picături mari de viață și el le mâncă lacom, unul după altul. Surorile lui stătură cât stătură, își vorbiră, plânseră; le părea rău din toată inima de suferința lui, dar, după puțină vreme, începură să se privească una pe alta. Manda pomeni iar de copii, Nona de soacra ei rea. Apoi Manda spuse că a lăsat cratița cu mâncare pe foc. Sultana nu se mai putu stăpâni:

— Hai, duceți-vă! Văd că nu vi-i gândul aici, ci acasă.

— Doar știi, mamă, gospodăria... încercă să se dezvinovățească din nou Manda, fata cea mare.

Nona se ridică și ea să plece. Nu-și putea înfrânge în niciun

fel teama de soacră. Când cele două surori plecară, Sultana se înfurie și mai mult:

— Cățele s-au făcut, cățele străine!

Curând după-amiază veni un băiețaș din mahala și intră de-a dreptul în odaia cea mică, unde se afla bolnavul.

— Mătușă Sultano, rosti el, m-a trimis meșterul Rafe să te întreb dacă poate să vină să-l vadă pe Lazăr. Uite-l colo, așteaptă în stradă! M-a trimis să te întreb.

— Maistrul Rafe, zici? se răsti la băiat Sultana. Nu se poate! Așa să-i spui: nu se poate!

Copilul o privi speriat și o zbughi pe ușă afară.

— De ce, mamă? întrebă Lazăr cu tăinuită nemulțumire. Să vină! Ce-a fost, a fost! Nu-i om rău. A venit să mă vadă.

— Ha, nu-i om rău, zici? Mi-a fript sufletul, dușmanul ăsta, și tu...

După moartea Ecaterinei, de îndată ce a aflat vestea, Rafe Clince se mistuise pe undeva. Aproape o lună de zile nimeni nu-l mai văzu în Prespa. Când reveni, se apucă de lucru cu avânt și curând începu să aducă la biserică părțile gata ale iconostasului; le ascundea în altar, nelăsând nici pe preoți să le privească. Aflând că se întorsese, membrii obștii îi trimiseră, așa cum era stabilit, tainul zilnic de două ocale de vin, dar sculptorul îl înapoie, spunând:

— Nu mai vreau vin! Alt foc arde acum în pieptul meu. Nu-mi mai trebuie vin!

Încă nu-i trecuse Sultanei supărarea de pe urma îndrăznelii lui Rafe Clince și înaintea ei se ivi nelipsita Stoiana Nuneva, cu gura căscată spre odaia bolnavului, cu ochii holbați, gânditori și triști. Venea în fiecare zi, ba și de mai multe ori pe zi, de când zăcea rănit Lazăr, venea și tot căsca ochii la el, dar Sultana găsea vreo pricină s-o trimită acasă. De data asta o muștrului de-a dreptul:

— Du-te, Stoiano, du-te, n-ai nicio treabă aici! Se supără mamă-ta. Ești fată mare și umbli pe la case străine toată ziua bună ziua!

— Am venit, bolborosi Stoiana, am venit, mătușă Sultano, să-ți ajut la vreo treabă.

— Du-te acum! Dacă o fi nevoie, trimit eu să te cheme.

Stoiana întoarse privirea spre Lazăr. Poate va opri-o el... Dar bolnavul nu spuse nimic. Numai roșeața din obraji i se înflăcără mai tare. Stoiana plecă, smiorcăindu-se și tropăind cu picioarele ei groase.

— Mi-a salvat viața, mamă, nu se putu stăpâni până la urmă Lazăr.

— E drept, fiule, ți-a salvat-o. Pentru asta am s-o îmbrac cu lucruri noi din cap până-n picioare. Dar nu înțelegi că acum vine numai de dragul tău... că ar vrea să-mi fie noră? Așa proastă cum o vezi, la asta o duce capul! Ne-a făcut un mare bine, știu. Dar de ce s-o amăgim?

Lazăr tăcu și după puțin adormi. Trecuse poate un ceas, când deodată deschise ochii, îngrozit și gâfâind:

— Deschide ferestrele, mamă... mă înăbuș!

— Sunt deschise amândouă, fiule.

— Oh... mi-e tare cald! Iar s-a întâmplat ceva aici, înăuntru, arătă el la piept. Mă arde...

Sultana își dădu seama că vin iar ceasuri grele. Ieși, spuse nevestei lui Cociu să-i aștepte ea pe bărbați și ce să le gătească pentru când s-or întoarce de la atelier, apoi luă apă proaspătă și se așeză din nou la căpătâiul lui Lazăr. Se căia că-l supărase peste zi de câteva ori; așa era ea, afurisită, nu putea răbda nimic; și apoi, ziua de azi, nenorocită zi! Lazăr respira tot mai repede, răsuflarea îi era fierbinte ca o flacără. Sultana îi răcorea fruntea și obrajii cu apă rece și el se liniștea o clipă. Nu aveau ce-și spune unul altuia, nu era timp de vorbit. Trupul tânăr și inima de mamă luptau laolaltă împotriva morții.

Valurile fierbințelii îl făceau pe Lazăr să se zvârcolească; se smucea într-o parte și în alta, scăldat de sudori, se sufoca, se îneca, abia izbutea să tragă un firicel de aer în piept și iar îl apucau zvârcolirile. Chipul mamei îi apărea aproape – chipul ei drag, îngrijorat, sever, care apoi se topea, se mistuia într-o negură roșiatică, înăbușitoare, ca un abur fierbinte și umed...

Nu i se deschidea oare în față acel tărâm depărtat de poveste? Se afundă în hăul fierbinte și, iată, înaintea ochilor

lui pogorî, de undeva de sus, Bojana. Ușoară, aeriană, ca un liliac, ca un noruleț. Totuși ea era.

„Dar tu trăiești, Bojano, trăiești!” încercă el să-i vorbească, fără să-și poată descleșta fălcile. Fata nu-i auzi vocea, dar înțelese ce voia să-i spună, zbură din nou, se roti și se opri aproape de el. N-o vedea, însă ea era acolo, lângă umărul lui. Și Lazăr porni pe albia adâncă și nisipoasă a unui râu secat. De ambele părți malurile erau surpate, și culoarea lor galbenă strălucea atât de puternic, încât, privind-o, îl dureau ochii. În stratul gros de nisip uscat, încins de soare, picioarele i se afundau până la glezne. Totul era fierbinte și strălucea până la durere, deși soarele nu se vedea. Și el avea mult de mers, trebuia să ajungă până la izvoarele râului, unde știa că o să afle un lucru de mare însemnătate, dar vremea trecea și el abia se urnea prin nisipul gros... Picioarele-i sunt ca tăiate, se frâng înainte și înapoi, din genunchi. Bojana stă lângă umărul lui. Merge sau zboară după el. Vrea să-l ajute, dar e ușoară ca aerul. El știe că și cealaltă, Nia, este aici. În strălucirea orbitoare n-o poate vedea, dar ea e aici, undeva înaintea lui, și el n-o poate ajunge din urmă. Pe mal merge tatăl ei, Avram, și-i privește. Lazăr nu-l vede. Știe numai că merge acolo, pe mal, și se uită la ei, dar nu cu ochii, ci cu sprâncenele lui negre, atârnând ca niște zdrențe. Pe undeva, pe aci, e și locțiitorul. Lazăr îi aude șușotitul. Sâsâie ceva pe grecește. Nia, care merge înainte, se întoarce și vine spre el. Lazăr n-o vede, dar știe că e acolo și se grăbește s-o ajungă cu picioarele lui ca retezate, care se înfundă în nisip. Și totul se pierde în veșnicul nor umed și roșu, totul se mistuie fără urmă. Lazăr aude vocea maică-si, îi vede chipul. Uite, e aici, aproape de el!

— Să-ți mai slăbesc puțin legătura, Laze?

El închide ochii, se cufundă, și din nou se află acolo, pe râul secat, în nisipul adânc, încins...

Se întunecase, și flacăra sfeșnicului o legăna zefirul serii, care adia prin ferestrele deschise ale odăii. Stoian și Cociu, întorși din târg, se spălară și cinară singuri. După asta, Cociu veni la mamă-sa și o rugă să se odihnească. O să-i țină el

locul.

— Nu, fiule, lăsați-mă! Nu mi-e foame, veninul îmi roade inima. Lăsați-mă!

În minte îi veniră și alte vorbe cumplite, dar ea nu le rosti: s-ar fi putut ca asta să fie ultima noapte...

Tinerii se duseră în odaia lor. Stoian îngenunche în fața icoanelor. Sultana îi auzea murmurul întretăiat, alungit, plânsul sugrumat, îl auzea cum se lovește cu pumnii în piept, cu fruntea de podea. Las-să se roage! Parcă îi putea ajuta altfel?

— Îndură-te, doamne, aibi milă de noi! Ia-mă pe mine, doamne! Mă las în voia ta, mă supun. Pe mine ia-mă, scapă-mi copilul! Pe mine pedepsește-mă pentru toate păcatele mele, pentru toate păcatele alor mei, pentru ale tuturor oamenilor! Scapă-mi copilul de suferințele lui, dă-i viață și sănătate! Eu l-am zămislit, eu îi port toate păcatele, pe mine pedepsește-mă! Doamne, doamne!

Văzându-l pe Lazăr cum suferă, cum geme și se înăbușă, Sultana încercă să slăbească puțin strânsoarea pansamentului, apoi se gândi să-l desfacă de tot, să cerceteze cumplita rană, să vadă ce se întâmplă acolo, sub fașă. Îi era teamă, nu îndrăznea s-o atingă. Cum vor fi arătând acum acele două găuri negre, însângerate? I s-a spus să nu dezlege fașa până nu trec fierbințelile. Să se ducă mâine până la turcoaică? O, vipera, vrăjitoarea neagră! Poate se pricepe și la asemenea răni. Omul, în clipe de disperare, s-ar duce și la șerpi. Dar mai bine să vadă întâi ce se întâmplă sub fașă. Două găuri negre, însângerate. Închise ochii, să alunge vedenia groaznică. De ce te temi, blestemate? S-ar putea să-l ușureze, să se scurgă ceva de acolo, veninul care îl chinuiește atât! Și se ridică în picioare, înainte de a se fi hotărât cu gândul ce să facă. Se duse în odaia mare. Pe vatră era un vas cu apă caldă. Luă și ligheanul. Scoase din cufăr câteva fâșii de pânză moale, spălată. În fața icoanei, Stoian sta ghemuit, nemișcat, ca o buturugă. Se gândi o clipă să-l cheme să-i ajute. Nu, nu putea el să îndure așa ceva! Mai bine singură. Se întinse peste el, luă candela de la iconostas, și așa aprinsă

cum era, turnă cu băgare de seamă, într-o ceșcuță, puțin din untdelemnul cald. „E de leac, își zise, dacă a ars în candelă.” Stoian nici nu se clinti. Să rămână aici, o să-l cheme dacă va avea nevoie de el. Se întoarse în odaia bolnavului, hotărâtă acum să facă ceea ce-și pusese în gând.

De câte ori îl atingea cu mâna pe spate, Lazăr suspina; dar Sultana, încet, stăruitor, desfășura și dezlipea de pe sângele închegat fașa lungă, până ce n-o mai putu trage: se lipise de piept pe locul rănii. Sultana șterse cu fereală, cu o bucățică de pânză muiată în apă caldă, petele de sânge de pe pielea uscată, fierbinte. Apoi, cu altă bucățică de pânză, muiată în untdelemn, începu să înmoaie și să ridice încet pansamentul lipit. De dincolo se auzi din nou tânguirea înceată și gâtuită a lui Stoian și cuvintele lui parcă se prelinseră în inima ei:

— Îndură-te de noi, doamne...

Lazăr începu să geamă prelung. Îl durea. Repede-repede, Sultana îmbibă cu untdelemn pansamentul, îl trase deodată și aruncă privirea ei aprigă asupra rănii. O floare însângerată, aducătoare de moarte. Nu mai auzi cum gemu de durere Lazăr și cum răsuflă apoi ușurat după ce-i trecu junghiul, ci privi repede pansamentul scos: în mijlocul unui colăcel de sânge uscat, negru, strălucea la lumina sfeșnicului o pată roșie, curată. Inima și întreaga-i ființă se cutremură de bucurie: nu era puroi! În pieptul tânăr nu se scobea acea gaură neagră, putredă, de care se temuse. Un cerc de o culoare roșietică împrejmuia pata. Sultana nu îndrăzni să-l răsucească pe Lazăr, să-i vadă și rana din spate. Era mai mică. O, doamne, poate că-i va trece, se va însănătoși! Cu toate că Lazăr n-o auzea, murmură înduioșată:

— N-ai să te mai chinuiești mult, fiule, copilul meu drag...

Îi pansă din nou rana și strânse fașa mai slobod.

Lazăr însă se știa tot acolo, în nisipul fierbinte, în matca adâncă a râului secat. Izvorul era încă departe. Nia mergea și ea într-acolo, întorcea capul să-l cheme, dar el n-o putea ajunge.

Când cocoșii cântară a doua oară, ori poate a treia oară, Sultana era trează și-i auzi; răsună tot orașul de cântecul lor.

Lazăr se mai liniștise, dormea cu adevărat acum. Dormeau și toți ai casei. Pe podea, lângă patul bolnavului, se întinse să doarmă și Sultana.

Cu vreun ceas înainte de a se lumina de ziuă, intră în odăiță și nevasta lui Cociu, cu ochii bulbucați, înspăimântați, cu burta ajungându-i până la genunchi. Dădu să se aplece spre soacră-sa, dar nu putu și aproape că se prăbuși în genunchi lângă ea. O zgâlțâi ușor cu mâna care-i tremura și o strigă în șoaptă:

— Mamă! Mamă!

Sultana se ridică în picioare, de parcă nici n-ar fi dormit. Își privi nora în față și înțelese:

— A venit timpul, fato? Au început de mult durerile?

— Să fi fost miezul nopții... Mi-am zis să mai rabd până se face ziuă, dar nu mai pot. Mi-e frică să nu mi se întâmple ceva. Ce să fac oare, mamă?

— Nu te teme! o mângâie Sultana cu palma ei aspră. Doar nu-i întâia oară. Tu naști ușor. Du-te de-l trezește pe Cociu, să-i aducă pe copii în odaia noastră, lângă bunicul lor! Iar tu pregătește-te așa cum știi! Mă duc să pun apa la fiert. Spune-i lui Cociu să aprindă felinarul! Mergem s-o chemăm pe baba Kerana. Nu-l las să umble singur în toiul nopții.

Cele două femei vorbeau pe șoptite. Nevasta lui Cociu zise:

— Mă tem că vine copilul prea devreme, mamă. Abia săptămâna viitoare intru în luna a noua și trebuia să mai treacă trei sau patru zile.

— Omul nu știe niciodată când vine ceasul, fato. Poate să fie ceva mai devreme, poate te-ai speriat degeaba, dar nu poți ști bine de tot. Hai, du-te acum și lasă asta în seama lui dumnezeu!

Tânăra femeie ieși. Sultana privi fața lui Lazăr și-i îndreptă plapuma fără să fie nevoie. I se păru că doarme mai liniștit. I-ar fi spus că va lipsi, că nu trebuie s-o caute, s-o cheme, dar nu vru să-l trezească. Se duse în odaia mare, aprinse focul și puse cazanul cu apă la fiert.

Cociu o aștepta cu felinarul aprins. Se îmbrăcă la repezeală, mai aruncă din ușă o privire spre Lazăr și porni alături de fiul

ei.

Nu întârziară mult, dar se întoarseră fără babă. Mai era o moașă bătrână în mahalalele de sus, dar Sultana n-o cunoștea. Și apoi, cine să colinde prin oraș toată noaptea? Dacă o fi nevoie, o s-o cheme pe Bencovița. Rața începuse să geamă ușor. Sultana își suflecă mânecile și își spălă cu săpun brațele, până la coate. „Ajută-mi, doamne!”

Până se lumină bine de ziuă și răsări soarele, ea nu se așeză jos. Aci era lângă femeia gata să nască, aci lângă Lazăr. Găsi timp să pornească și pe cei doi bărbați la lucru. Nu-l lăsă pe Stoian nici în dimineața asta fără cafeaua lui. Îi turnă chiar două cești. Când Lazăr se trezi, îi spuse că Rața naște. Tânărul se bucură. Îi auzea și țipetele. O umbră i se așternu apoi peste față. Sultana îi înțelese gândul: „Unul moare, altul se naște”. Același gând îi venise și ei și se blestemă pentru el. Pe chipul lui Lazăr se așternuse o gălbejeală de mort. Barba-i crescuse mare. Petele roșii de pe obraji îi dispăruseră. Privirea parcă i se stinsese.

— Mă simt mai bine acum, șopti el, nu mă mai doare nimic. A trecut focul, dar... sufletul... aici... până-n gât mi-a ajuns.

Sultana se sperie și mai mult. I se păru că Lazăr se lăsa doborât, era așijderea unei ramuri frânte. Din cealaltă încăpere se auzi din nou țipătul femeii care năștea. Sultana se repezi într-acolo cât putu de iute, cu picioarele ei țepene.

Bencovița veni fără să fie chemată. Venea să-l vadă pe Lazăr și să-i aducă doi faguri de miere, îmbibați și broboniți ca de lacrimi. Lazăr abia își întoarse privirea asupra lor. Nu-i era poftă. Sultana o trimise lângă copiii lui Cociu, care se treziseră și plângeau după mama lor.

— Și acum tot tu te afli lângă mine, soro. Nu știam de ce să mă apuc mai întâi. După asta, când amândouă intrară în odaia cea mare, Sultana îi zise cu vocea înecată:

— Îl vezi cum arată, draga mea? Mă sperie mai mult decât atunci când mi l-au adus însângerat.

Pruncul se născu puțin după răsăritul soarelui. Era băiat, al treilea fiu al lui Cociu. Când totul se isprăvi, Sultana se duse să-i spună și lui Lazăr:

— Ei, acum aștept să mă bucur și din partea ta la băieți.

Lazăr clătină încet capul. Fața-i rămase însă încremenită. După câteva clipe, întoarse privirile spre maică-sa:

— Să-l botezăm Chiril, mamă.

— Păi, nașul, el...

— Nu, mamă. Ai să-l rogi să ne ierte. Să-i pună numele Chiril. Ca amintire de la mine pentru cel mic. Să știe că eu i-am ales numele. Cel mai frumos nume!

A doua zi, bătrânul hagiu Zaharia veni să-l vadă pe Lazăr. Fusese cândva vânător și se pricepea la arme și la răni. Sultana îi spuse că a dezlegat rana și cum arăta.

— Bine-ai făcut! Să-i fie mai slobod pieptul! Poate erau fașele prea strânse. Și cu rana e bine, dacă zici că e curată.

Părea însă îngândurat când plecă. Sultana îl petrecu până în curte. Bătrânul zise:

— Toate sunt în mâna lui dumnezeu, soro... E bine că ai văzut rana, dar încă nu poți ști ce se petrece acolo, înăuntru. Dar, dacă o vrea să mănânce ceva, fie numai să ceară, atunci să nu te mai temi de nimic.

Lazăr se mai zbătu o săptămână între viață și moarte. În a douăsprezecea zi de la rănire îi spuse maică-si, cu o voce care se torcea din gâtlejul lui subțire, firavă ca un fir de păianjen:

— Mamă, miere a adus deunăzi mătușa Bencovița? Aș vrea să gust puțin, de-a dreptul din fagure...

XV

În vara aceea Avram Nemtur nu întârzie prea mult la Prilep, Peleș și Ticveș. Macul se pârguise curând și era gras în ăst an. Ciorbagi Avram vârî toți banii în marfă, așteptându-se la câștiguri mari. În răstimp de o lună trimise câteva caravane cu pastă de mac și sământă, dar el nu se grăbea să se întoarcă. Aflase de rănirea lui Lazăr și tot ce pățise locțiitorul. Despre Lazăr i se spusese că era gata să moară, că-i așteptau sfârșitul de la o zi la alta. Avram întârzia, chibzuind să fie totul înmormântat și uitat atunci când el se va întoarce. Trecu însă prea multă vreme, marfa pe care o trimisese la Prespa se afla

în mâini străine și despre Lazăr auzi că se însănătoșește. În cele din urmă, porni și el cu ultima caravană.

Ca și cum nu s-ar fi petrecut nimic, se ocupă de marfa sa, să o categorisească și s-o împartă, făcea socoteli, croia planuri și nu-i păsa de privirile chiorâșe cu care îl săgetau prespănenii. Află că atunci când membrii obștii s-au dus la caimacam să se plângă despre atentat, acesta le-a spus:

— Cine, nebunul ăla de Lazăr a fost rănit? Ăla care răscoală raiaua? Păi, de ce vă mirați, ciorbagiilor? Sigur că ăla are dușmani, și încă mulți!

Membrii obștii încercaseră să-l pună pe urmele atentatorului, îl făcură să înțeleagă cam pe cine bănuiau prespănenii, dar nimeni nu cuteză să-l numească pe vinovat. Nu era ușor să dai vina pe un turc, o dată ce l-ai scăpat din mână. Caimacamul spuse:

— Arătați-mi pe ucigaș și, oricine ar fi el, îl spânzur!

Avram Nemtur știuse de mai înainte că nimeni nu-l va urmări și pedepsi pe Ali pentru uciderea unui ghiaur, iar acum se liniști de tot. A treia sau a patra zi după întoarcerea sa, în prăvălie intră un turc bătrân. Avram îl recunoscu: era tatăl lui Ali. Porunci slugilor să iasă afară și-l pofti pe bătrân să se așeze. Turcul spuse:

— Multă sănătate de la Ali al meu, ciorbagi.

— Unde-i acum?

Turcul se aplecă spre el:

— Caimacam efendi i-a spus să nu se mai arate prin oraș câtva timp. Ali al meu s-a hotărât să plece la Istambul. Și-i trebuie bani.

Ciorbagi Avram se gândi puțin, apoi scoase punga și-i numără turcului cinci lire:

— Uite, ia banii ăștia pentru Ali! O jumătate din treabă a făcut, o jumătate din cât m-am înțeles cu el îi dau. Atâta mi-a lăsat cel care i-a cerut să tragă cu pistolul. Pentru asemenea treburi eu nu cheltuiesc bani de-ai mei.

Bătrânul turc plecă.

Peste noapte, când Avram Nemtur dormise abia primul somn, auzi câteva bubuituri. Sări din pat și nu trebui să mai

întrebe ce-i cu bubuiturile acelea: prin geamurile ferestrelor văzu pâlpâind o lumină roșietică, îndepărtată. Ardea undeva. Ieși repede în cerdac. Se vedea că focul a izbucnit în târg. Minaretul geamiei din mijlocul orașului lumina ca o coloană de foc în noapte. Undeva pe uliță se auzi și vocea paznicului:

— Sculați, bre, sculați, vă arde orașul!

Așa și era. Târgul tot era locuit de creștini. Pe străzi alergau oamenii care încotro. Avram Nemtur își puse repede ceva peste veșmintele cu care dormise, luă cheile prăvăliei și se repezi într-acolo cât putu mai repede. Apropiindu-se, văzu că arde tocmai acea parte a târgului unde se afla prăvălia lui.

Cineva îi strigă în față:

— De la prăvălia ta a pornit focul! Au văzut paznicii! Jumătate din târg arde!

Făcu alți câțiva pași, dar mai departe nu se putu duce. Stihia pârjolului îi oprea acolo pe toți cei neputincioși, bătrâni, femei. Un fum gros, înecăcios plutea pe ulițele strâmte și dincolo de norul lui întunecat se încolăceau vâlvătăi uriașe, țâșneau spre înaltul cerului jerbe de scântei, împrăștiindu-se în întunericul nopții.

Târgul din Prespa ardea pentru a doua oară. Aproape toate prăvăliile erau clădiri vechi de lemn. Unii proprietari le deschideau și scoteau marfa afară, să scape cât se mai putea. Pârjolul amenința să cuprindă tot târgul. Nu putea fi stins cu câteva vedre și gălеți de apă, iar alt mijloc nu se găsea. Ciorbagi Avram încercă să se arunce în flăcări, însă îl opriră. Acolo, în rugul acela uriaș, se mistuia întreaga lui avere. Deodată răbufni, fiind auzit de toți din preajmă:

— Ali! El este!

Și se prăbuși la pământ. Îl aduseră acasă ca pe un cadavru. În aceeași noapte îl lovi al doilea atac. I se damblagi toată partea dreaptă a corpului, fața i se strâmbă, limba i se îngreuie.

*

Nia se întoarse de la Bitolia a treia zi după prăpăd. Bucuria că se află din nou în Prespa o ajută să nu se lase doborâtă de mâhnire când își văzu tatăl numai pe jumătate viu, amuțit, cu

o faţă înfricoşătoare. Ştia ce o aşteaptă acum: griji, vremuri grele până cine ştie când, până la sfârşitul vieţii lui taică-său. Şi încă nu ştia tot. Câteva zile mai târziu, bătrânul îşi mai reveni în fire, vru să se scoale, încercă să vorbească. Unul din ochi îi fulgera de mânie neputincioasă. Nia trebui să se deprindă cu noul lui fel de a vorbi, să-i ghicească gândurile. Mugea şi cârâia, flutura mâna care-i rămăsese sănătoasă şi cu mare greu rostea câte-un cuvânt, care se tăvălea şi se molfăia multă vreme în gura lui până să se facă auzit:

— A-a-a... tot? Tot? A ars tot?

Se holba îngrozitor, părea că întreabă cu unul din ochi, pe când cealaltă jumătate a feţei abia se mişca, de parcă era a unui alt cap, încremenit în nepăsare. Nia înţelese.

— Da, tată. A ars tot. Mai mult de jumătate din târg. La prăvălia ta, nici locul unde a fost nu se mai cunoaşte. Spune lumea că ar fi pus focul un turc, care s-a speriat şi a fugit de-a doua zi, undeva departe.

Ochiul lui ciorbagi Avram se holbă şi mai mult, de parcă voia să iasă din orbită. După asta, începu să întrebe despre altceva, căuta ceva cu degetele mâinii stângi. Nia îi arăta când un lucru, când altul, şi în cele din urmă ghici că voia punga şi cheile prăvăliei, ascunse în dulapul de la peretele dimpotrivă, unde îşi ţinea banii şi diferite hârţoage. O puse să numere conţinutul pungii, să se mai uite prin dulap şi porni iar să-şi plescăie limba, auzindu-se numai:

— ...Să... să...

Nia pricepu: erau săraci. Aveau numai vreo douăzeci de lire, o salbă de bani vechi şi două inele, care fuseseră ale mamei ei. Le mai rămânea casa şi o vie mică, pe care ciorbagiul o cumpărase cândva, să-şi facă pofta. Avram Nemtur mizase totul pe un zar şi pierduse totul într-o noapte. I se prăpădise şi sănătatea. Nu se va mai ridica de acum să muncească, să câştige.

— Nu-i nimic, tată, nu-i nimic! repeta Nia, mângâindu-i mâna neliniştită, în care i se adunase parcă toată puterea, toată voinţa lui dârză, dârzenia care, numai cu câteva zile înainte, fusese atotputernică.

Nia era destul de liniștită. Cu ceea ce le rămăsese, o puteau duce doi sau trei ani. Și după asta? După asta nimic. Vor trăi mai departe, ea va munci și pentru el, se va trudi ca toți oamenii săraci... Doi-trei ani... Era vreme destulă de gândire.

Abia acum, întoarsă la Prespa, află de la mătușă-sa despre moartea Bojanei și a Ecaterinei, precum și de rănirea lui Lazăr.

— Și ce e cu Lazăr acum? întrebă ea cu răsuflarea tăiată.

— Mai zace acasă, dar se face bine curând, răspunse bătrâna.

În grădiniță Nia văzuse un boboc întârziat de trandafir. Îl rupse, deși nu înflorise încă de tot, îl înveli într-o pânză subțire, brodată la gherghef, și-l dădu mătușii:

— Du, mătușă, floarea asta lui Lazăr! Spune-i multă sănătate din partea mea! Dacă oprește floarea, voi ști că-mi primește și urarea. Dacă n-o va opri, voi ști că n-o primește.

Bătrâna s-a dus și s-a întors fără floare.

Spre sfârșitul verii, Avram Nemtur suferi cel de-al treilea și ultimul atac. Să tot fi fost douăzeci sau treizeci cei care l-au dus până la groapă, și din aceștia cei mai mulți veniseră pentru Nia. Rămânea singură și pe oameni îi înduioșa soarta ei.

Sultana și Lazăr mai întârziau și acum de multe ori singuri în odaia cea mare, pe când ceilalți ai casei erau de mult culcați. În una din aceste seri, Sultana îi spuse fiului ei:

— Nia a ajuns așa cum am fost și eu cândva. A rămas singură pe lume. Ehei, viața asta a omului...

Lazăr nu răspunse nimic. O umbră ușoară, trandafirie îi învălui fața.

*

Trecu un an de la moartea lui Avram Nemtur și Sultana parcă atât aștepta, ca să spună fiului ei așa, într-o doară:

— E vremea, Lazăr, să te însori cu Nia. Ce zici?

Lazăr răspunse repede:

— Da, mamă.

— Ar fi bine, urmă Sultana, ca tot hagi Zaharia să fie

pețitorul.

— Da, mamă. Dar eu nu mă voi duce să stau în palatul ciorbagiului Avram. Să vină ea să trăiască aici, în casa noastră. Și nu ne cununăm până nu se deschide noua biserică.

Astfel, pentru a doua oară, hagi Zaharia bătu drumul ca pețitor între casa lui Avram Nemtur și aceea a lui Stoian Glaușev. De data asta, însă, porni de la casa Glaușevilor. Când se întoarse, nu spuse nimic, ci se apropie cu zâmbetul revărsat în barba lui albă și sărută basmaua neagră a Sultanei, așa cum era datina. Stoian Glaușev izbucni în plâns și se duse de căzu iar în genunchi în fața iconostasului, mulțumind lui dumnezeu pentru bucuria ce i-o dăruia.

Bătrânul hagiu vorbi:

— Mă bucur din toată inima pentru tine, Lazăre. Iei o fată pe cât de frumoasă pe atât de înțeleaptă. Când am adus vorba de casa tatălui ei, de biserica nouă, Nia a spus: „Va fi așa cum vrea Lazăr”. Ascultătoare fată, ți-e drag s-o tot privești!

Nu trecu mult și sosi hotărârea de la Țarigrad pentru biserica nouă: să se deschidă, dar prespănenii să plătească vlahilor din Prespa, douăzeci și cinci de mii de groși și să-i ajute să-și facă altă biserică. Obștea plăti douăzeci și cinci de mii de groși, dar prespănenii nu se duseră să ajute vlahilor care, fiind puțini, nu-și puteau zidi o biserică a lor. Și au început iar să vină, unul după altul, să se închine la biserica nou deschisă. Banii s-au întors iar la obște. Și au trăit în pace cu prespănenii.

Vestea despre biserică sosi pe la începutul postului crăciunului. Glaușevii hotărâră să facă nunta după sărbători. Rafe Clince îl întâlni într-o zi pe Lazăr și-i spuse:

— Să știu că rămân fără mâini, dar de nunta ta noul iconostas va fi gata!

Și izbuti să-l termine chiar pentru crăciun, iar bucuria prespănenilor n-a fost mică.

XVI

La cununia lui Lazăr Glaușev cu fiica ciorbagiului Avram, lume peste lume a umplut biserica, bărbați și femei, poftiți și nepoftiți. Toți erau dornici să-i vadă pe tinerii miri, bine cunoscuți de întregul oraș. Era o cinste și o mândrie pentru oricine să fie de față la cununia aceasta. Femeile șușoteau și sporovăiau, uitând că se află în biserică. Dar erau atâtea de vorbit și de povestit despre Lazăr, despre Nia, despre ciorbagiul Avram, despre moartea neașteptată a Ecaterinei, despre Bojana, care a murit ca logodnică, despre Sultana și ai săi.

Frumusețea miresei n-o judeca nimeni, ea se vedea; dar de veșmintele ei se minunau toate femeile: numai mătase, fir și blănuri scumpe. Unele avuseseră norocul să vadă de aproape sumedenia de lucruri rare de zestre, pe care fiica ciorbagiului Avram le trimisese acasă la ginere și nu mai încetau povestind. Printre alte obiecte văzuseră și o adevărată ciudățenie: o lampă de sticlă, prima lampă cu petrol din Prespa. În larma surdă a femeilor răsunau în biserică, solemn și prelung, cântările de nuntă:

— Isaiia dănțuiește...

Stoian Glaușev, în surtucul lui lung, dănțuia în fruntea tuturor. Nu se afla om în mijlocul acestei mulțimi, apropiat sau mai depărtat, care să se veselească mai mult decât el de frumoasa solemnitate, nu era altă inimă care să bată mai viu, într-o bucurie mai curată ca a lui, fără fudulie, fără dorinți și socoteli mărunte, fără invidie și atât de plină de însuflețire nesilită. Ochii lui albaștri luceau cuminți, umezi de înduioșare, râzători, frumoși și limpezi. Câtă vreme trecuse de la acea întunecată noapte, când părăsise casa părintească din sat și pornise fugar în lume, ca o pasăre înspăimântată? Parcă a fost ieri. Și cu toate astea... învălui cu privirea-i luminoasă pe toți ai săi, așezați unul lângă altul în jurul lui: Sultana, Cociu, nevasta acestuia, Manda, Nona, cei doi gineri, apoi nepoții – o ceată întreagă. Iată-l și pe Lazăr, cu această frumoasă fată, noua lui noră... Și ei au să-i nască nepoți. Numai Ecaterina lipsea. „Oh, copilul meu!” Își aminti și de cei trei prunci, care

îi muriseră cu atâția ani în urmă. Niciodată nu-i va uita. Își aduse aminte și de copilul mai mare al lui Cociu, care se prăpădise în vara trecută. Își aminti și de Blaguna, sora lui dragă, credincioasă. Se stinsese și ea nu demult, acolo, în sat...

— Socrul plânge, șopti cineva.

— De bucurie.

Stoian nu auzea nimic. Sultana îl înghionti.

— Du-te, du-te și sărută cununiile tinerilor!

Lazăr Glaușev își conduse tânăra mireasă, legănându-se. După ei, pe ușa de ieșire a bisericii porni tot alaiul. Afară începură să cânte două cimpoaie. Voci tinere bărbătești se ridicară puternice și unduitoare. Răsună un cântec nou:

Ceea ce-am dorit, ceea ce-am visat
Ani și ani de-a rândul, acum am căpătat!...
Nu cresc ele singure florile pe câmp,
Nici pasărea nu cântă singură în crâng,
Singură în crâng...

Cântările de nuntă amuțeau cu încetul sub bolta înaltă, se mistuiau în ungherele întunecoase ale bisericii. Țârcovnicul umbla prin lăcașul deșert să stingă lumânările, să adune mucurile și să curățe. Pașii lui răsunau pe lespezile albe, în golul care se căsca în jur. Ca din pământ, țâșni atunci Rafe Clince. Țârcovnicul nu se miră. Era deprins să-l vadă în orice timp la biserică.

— Nu ești cu nunta, meștere?...

„E-e", repetară pereții înalți ai bisericii.

— Nu sunt.

Răspunzându-i, artistul ciuli urechile. Îndată apoi, se îndreptă repede spre unul din stâlpii groși dintr-o latură a bisericii și se ivi dindărătul lui, de mână, cu Stoiana Nuneva. Ascunsă după stâlp, ea se smiorcăise și sughițase acolo înfundat, iar acum izbucni într-un hohot puternic, fără să-și ferească fața plânsă, cu buzele umflate:

— A-a-u... a-u!...

— Vino-ncoa! o trase ușor de mână Clince. Vino să vezi noul iconostas!

Stoiana se liniști și porni în urma lui. Era îmbrăcată ca de zile mari, bocănind cu condurii ei noi pe lespezi. Se opriră amândoi în fața iconostasului – un perete întreg.

— Privește! o îndemnă Rafe Clince. Uită-te colo!

Șase coloane semirotunde despărțeau porțile împărătești de celelalte două uși ale altarului; alte două coloane sprijineau pereții iconostasului în cele două laturi ale lui. Între acestea, opt coloane mai mici împrejmuiau cadrul rotund al celor zece icoane înalte de câte doi arșini. Fiecare din aceste coloane, și cele mai mari, și cele mai mici, era înfășurată într-o spirală din ramuri de stejar și viță de vie, pe care se încrestau frunze, ciucuri, ghindă, cârcei de viță și ciorchini, toate sculptate cu o rară măiestrie și subțirime; ți se părea că, la o ușoară adiere de zefir, frunze și ramuri vor începe să foșnească. Din loc în loc, erau cocoțate păsărele, gata parcă să sară din cracă-n cracă, sau șezând strânse una lângă alta. Păsări străine cu cozi lungi înfoiate, cu ochi care păreau vii. Pe fiecare coloană artistul sculptase în elipse câte două chipuri de sfinți. În partea de sus a colonadelor, deasupra celor trei uși, se înșirau cununi din buchete de flori și frunze. Tot asemenea buchete atârnau peste fiecare din cele zece icoane, iar brâul de sus al iconostasului era și mai bogat împodobit, cu două rânduri de flori și frunze, pe toată lungimea lui. Între icoanele mari era un rând de icoane mai mici. Jos, sub fiecare icoană mare, se afla o cunună rotundă, iar la icoanele mai mici, o cununiță. Toate aceste flori, frunze și ramuri, cununi și buchete de pe întregul iconostas erau puse pe o broderie subțire, încrestată în lemn cu împletiturile cele mai ciudate.

— Păsărelele astea, turuia țârcovnicul, venind în urma celor doi cu un sfeșnic mare de alamă în mână, îmi cântă în fiecare dimineață, iar când s-or coace strugurii...

Stoiana se întoarse spre el cu gura căscată, cu privirile mirate, încrezătoare.

— He-he-he! râse încet țârcovnicul.

— Ești un suflet nevinovat. Vino să-ți arăt altceva!

Clince luă o lumânare aprinsă, o trase de mână pe Stoiana

și merse cu ea în partea stângă a iconostasului. Aici, pe coloana cea mai din margine, chiar lângă zid, se conturau, între rămurele și frunze, două elipse, una sub alta, în care fuseseră sculptate două chipuri. Încet, maistrul Rafe apropie de acela de sus lumânarea lui aprinsă și în lumina feștilei se ivi treptat, de parcă se zămislea din însăși această lumină, chipul Ecaterinei Glaușeva. Stoiana o recunoscu numaidecât și se porni din nou pe plâns.

— A-a-u!

— Liniște! îi șopti Clince, și ea tăcu. Nu vreau să știe nimeni. Numai când apropii o lumânare aprinsă, uite-așa, numai atunci poți să cunoști că ea este. Liniște! Lumânarea tremura în mâna lui și el o apropie de celălalt chip, cel de jos: Uită-te acum aici!

Acolo era sculptat artistul însuși: ținea ridicat un ciocan, gata să lovească dalta din cealaltă mână, înfiptă într-o bucățică de lemn. Sub ea inscripția: „Orașul Prespa – dechemvrie, anul 1884”. Numele nu și-l sculptase. Depărtă din nou lumânarea și, cu fața crispată într-un zâmbet amar, o privi lung pe Stoiana și rosti:

— ...pentru mine n-ai să plângi! Pentru mine n-a plâns nimeni până acum, nici mama care m-a născut. A murit înainte de a mă vedea. Nimeni! Înălță iarăși lumânarea spre Ecaterina și vocea lui șoptită vibră într-un suspin: Numai ea...

Fără să mai aștepte răspunsul Stoianei, Clince se depărtă, oprindu-se în mijlocul bisericii, cu fața la iconostas. Stoiana îl urma ca o umbră, călcând pe lespezi în vârful picioarelor, ferindu-se să facă zgomot cu condurii ei noi. Artistul continuă tot așa de încet, privindu-și opera:

— Păsărelele ciripesc, strugurii se coc... Sufletul meu e în acest iconostas. După câtăva vreme, când lemnul se va mai întuneca, va fi și mai frumos. Ridică mâna lui vânoasă, lungă: Uită-te, privește! După asta ne vor cunoaște cândva oamenii, își vor aminti...

Țârcovnicul se apropie în spatele lor, lovi una de cealaltă cununiile de tablă galbenă, lucioasă, și râse șugubăț:

— Vă trebuiesc? Haide, pot să vă...

Rafe Clince se dădu îndărăt și-l privi întunecat. Se întoarse și se îndreptă tăcut spre ușa bisericii. Afară îl întâmpină noaptea albastră de ianuarie, învăluindu-i obrajii cu suflarea ei înghețată. Sculptorul se opri o clipă. Aștepta pe cineva? Pe lespezile pridvorului bocăniră pași.

SFÂRȘIT